

Csáky Imre

A Ludovika Akadémia fejszobrai és domborművei

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Csáky Imre

A Ludovika Akadémia fejszobrai és domborművei

Csáky Imre

**A Ludovika Akadémia
fejszobrai és domborművei**

Magyar uralkodók, vezérek, hadvezérek

LUDOVICA
EGYETEMI KIADÓ
Budapest, 2023

Szakmai lektor:
Padányi József

Fotó:
Szilágyi Dénes

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Inzsöl Kata, Benkő Krisztina
Olvasószekesztő: Kutas Éva
Korrektor: György László
A kötetet tervezte és tördelte: Kilián Zsolt

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: <https://doi.org/10.36250/00927>

ISBN 978-963-531-519-2 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-520-8 (ePDF)

© Csáky Imre, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Köszönetnyilvánítás</i>	7
<i>Bevezetés</i>	9
<i>A Ludovika Akadémia alapítása és épületszobrászati díszítőelemei</i>	11
 (Nagy)fejedelmek és királyok fejszobrai	19
Buda hun nagykirály	21
Álmos nagyfejedelem	25
Árpád nagyfejedelem	29
Taksony nagyfejedelem	33
István nagyfejedelem - I. István király	35
I. Béla király	45
I. Géza király	49
I. László király	53
Kálmán király	57
III. István király	61
III. Béla király	65
IV. László király	69
(Přemysl) Vencel király	73
I. (Anjou) Károly (Róbert) király	77
I. (Anjou) (Nagy) Lajos király	85
I. (Hunyadi) Mátyás király	95
 Uralkodók, vezérek és hadvezérek kör alakú domborművei	109
Gróf Hunyadi János kormányzó	111
Nemes Kinizsi Pál	121
Báró Dobó István	125
Gróf Zrínyi (IV.) Miklós	131
Báthory István Erdély fejedelme, Lengyelország királya, Litvánia nagyfejedelme	143
Thurzó (III.) Szaniszló	147
Gróf Pálffy Pál	151
Gróf Eszterházy Miklós	157
Gróf Forgách (VII.) Miklós	163
Gróf Keglevich István	167
Gróf Csáky László	175
Gróf Koháry (II.) István	179
Gróf Erdődy Imre	185
Gróf Pálffy (V.) János Bernard István	189
Gróf Nádasdy (V.) Ferenc	195
Herceg Batthyány Károly József	199
Gróf Hadik (I.) András	203
Báró Alvinczy József	211
Báró Kray (III.) Pál	215
Gróf Gyulay Ignác	221
 <i>Források és bibliográfia</i>	225
<i>Jegyzetek</i>	231

Nihil sine Deo

Anyám, Apám és katonaelődeim örök emlékezetére

Köszönetnyilvánítás

Ezúton fejezem ki köszönetemet a reprezentatív album megjelentetéséért, a tudományos kutatás elősegítéséért, eredményeinek szakmai ellenőrzéséért, Thuróczy János *Chronica Hungarorum* (Brno, 1488) vonatkozó fametszetei, az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára metszetei, az archív fotók és címerrajzok felhasználásának szíves engedélyezéséért, a könyv művészi igényű megtervezéséért, a színvonalas szöveggondozásért, az archív fotók és címerrajzok minőségi megjelenítéséért, az album kivitelezéséért Koltay Andrásnak, a Nemzeti Közszerológati Egyetem korábbi rektorának, Deli Gergelynek, a Nemzeti Közszerológati Egyetem rektorának, Padányi József mk. vezérőrnagy egyetemi tanárnak, a Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Műszaki

Doktori Iskola vezetőjének, Hubert Gabriellának, az Evangélikus Országos Gyűjtemény igazgatójának, Balogh Krisztának, az Evangélikus Országos Könyvtár könyvtárvezetőjének, Szalay Tihamérnak, a Ludovika Akadémia főépületének felújításáért felelős építész tervezőnek, Rózsa Dávidnak, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának, Kecskeméti Gergely Ferencnek, az Országos Széchényi Könyvtár Információ- és Tartalomszolgáltatási Főosztály főosztályvezetőjének, Bubonyicz Andreának, az Országos Széchényi Könyvtár Olvasószolgáltatási és Tájékoztatási Osztály osztályvezetőjének, Varga Bernadettnek, az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára osztályvezetőjének, Lázár Emesének, számítógépes grafikus tervezőnek, valamint a Ludovika Egyetemi Kiadó munkatársainak.

Bevezetés

A Ludovika Akadémia eredetileg klasszicista, majd eklektikus-historizáló stílusban épített és átépített épületkomplexumát szemlélő tisztelt látogatót azonnal lenyűgözi az előlnézeti falsíkból előreugró, középen 1-4-1 féloszloppal, köztük 5 félköríves és 5 körablakkal megosztott reprezentatív főhomlokzat, illetve az épületegyüttes bal és jobb oldalán látható 1-2-1 féloszloppal, köztük 3-3, 3-3 ablakkal tagolt mellékhomlokzatainak tiszta szimmetriája.

A főépület két mellékhomlokzata és a köztük két emeleten elhelyezkedő 7-7 ablaksor, továbbá a fő- és mellékhomlokzatok díszített párkányzata, valamint a főhomlokzatot hangsúlyozó háromszög alakú orommező¹ csak fokozza a szabályosság és monumentalitás érzetét. Az épületegyüttes meghatározó építészeti arányait, eleganciáját visszafogottan, ennek ellenére mégis szembetűnően egészíti ki az ugyancsak félkörívben záródó főbejárati kapuzat és 1-1 fülke látványa.

A főhomlokzat és a két mellékhomlokzat eredeti, kőből faragott, klasszicista stílusú épületszobrászati díszítőelemei: a főbejárat két oldalán elhelyezett 1-1 kör alakú ókori fegyver- és hadijelvény-dombormű, a szélső féloszlopok oszlopfőit díszítő sisakpárok, a fő- és mellékhomlokzatok középső 4 és 2-2 féloszlopfőinek sisakos angyalai, továbbá az átépítés folyamán gipszből készített, az épület középrizalit-mezejében látható 5 ablak félkörívén támaszkodó, sisakot viselő, kardot markoló puttók, a háromszög alakú orommezőben elhelyezett ókori, középkori fegyverek, pajzsok, sisakok, zászlók, ágyú, valamint a tudomány és oktatás nélkülözhetetlen eszközei (és középen a pajzstartó angyalokkal övezett magyar államcímér) - vizuális

jelképekként érzékeltetik az épületkomplexum eredeti katonai rendeltetését.

A Ludovika Akadémia főbejáratán át a főlépcsőház széles, elegáns lépcsősorai az első emeleten található, 1872-re kialakított reprezentatív Díszterembe vezetik a látogatót, amelynek neoklasszikus oszloprendjeit lezáró párkányzata felett neogótikus boltívekben elhelyezett, 16 magyar és hun (nagy)fejedelem és király fejszobra tekint le. A párkányzat felett elhelyezett uralkodók a magyar történelem kiemelkedő alakjai, többségük históriánk meghatározó személyisége.

Az eredeti pompájába visszaállított Díszterem magával ragadó építészeti látványa arra ösztönöz minket, hogy a példaképként itt látható uralkodókról készített művészi fotókat, a róluk évszázadokkal korábban készített metszeteket, korabeli krónikások által feljegyzett történelmi életművet kibővítsük az adott uralkodók királyportréit és címereit is magában foglaló uralkodói pecsétjeik grafikáival és/vagy rajzaival. Egyrészt (néhány esetben) azért, hogy a pecséteken kirajzolódó portrék összevethetők lehessenek a domborműveket készítő alkotóművész munkájával, másrészt a vármegyecímereket így módon kiegészíthessük az adott uralkodó uralkodási időszakában használatos magyar államcímerekkel (amely egy változatban a főhomlokzaton is helyet kapott). Ennek megfelelően egy egységként kívánjuk kezelni e munkában a fejszobrokat, pecséteteket és címereket, mert azok az egymástól elválaszthatatlan nemzettudatra nevelést és példaképállítást kívánták és kívánják szolgálni.

Megfigyelhető, hogy a megjelenített királyok és (nagy)fejedelmek uralkodási ideje rendkívül

változatos: 3 évtől 40 évig terjedt. Ennek megfelelően – és uralkodói életművük történelmi értékelése alapján – a róluk írt ismertető szöveg mennyisége és a képanyag is ezzel arányosan változik. Az ismertető szövegekben – amelyek nem életrajzi lexikonszócikk jellegűek, sem hadtörténelmi összefoglalók – különös hangsúlyt fektettünk az egyes uralkodókkal és tetteikkel kapcsolatos évszámokra, a királyok és (nagy)fejedelmek uralkodóházainak következetes megnevezésére (amely vonatkozik a fejedelemasszonyok és királynék uralkodóházának jelölésére is), továbbá azon történelmi előzményekre, érdekességekre, amelyek kevésbé ismertek, avagy új kutatási eredményeket tartalmaznak. Fontos ezt hangsúlyozni azért, hogy pontosan nyomon követhessük az egyes trónkövetelők dinasztikus alapon támasztott trónigényét.

Köztudott, hogy Magyarország első uralkodóháza, az Árpád-ház kihalása (1301) után a velük rokon, de más uralkodóházak leszármazottai tartottak igényt a magyar koronára. A szövegekből kitűnik, hogy ezek az igények milyen jogcímen váltak valóssá és származása alapján kinek milyen érdeke fűződött ahhoz, hogy magyar király lehessen. Külön kitérünk a középkori magyar koronázási jogrend hármas elemére (Székesfehérváron az esztergomi érsek, a magyar Szent Koronával kellett hogy megkoronázza az új uralkodót). Azért fontos ez, mert több esetben a három elem közül legalább egy hiányzott, így a koronázás érvénytelenné vált, ami az ellenjelölt király esélyeit növelte. Szót ejtünk a középkor elején – II. (Jeruzsálemi) András király uralkodásáig (1205–1235) – jogszokásban állt *seniorátus* és a Nyugat-Európában bevett *primogenitúra* jogrendjéről is. A szövegeket helyenként kapcsolódó magyarázatokkal és korabeli krónikarészletekkel színesítettük, adott esetben szükségesnek ítéltük a vonatkozó korabeli források szó szerinti beemelését is.

A főlépcsőházban továbbhaladva 12, egységes formában és szerkezetben kialakított kör dombormű ismétli meg és egészíti ki történelmünk egyes

kiemelkedő alakjait: uralkodókat, vezéreket, hadvezéreket, akik nemes tetteikkel a hazát szolgálták. A második emeletről a belső udvarra tekintve fedezhetjük fel a különleges tondósorozatnak 5-5 újabb darabját, amelyeket az udvari főhomlokzatot középen osztó ablakok feletti félkörívmezőben helyeztek el, így a domborműsorozat 22 darabból áll. Különlegességük, hogy római antikva betűtípussal, rövidítések alkalmazásával, mintegy köriratként azonnal feloldható a domborműalakok neve és rangja. Életútjuk és haditetteik áttekintő ismertetésén kívül megosztjuk az érintett személyiségek címereit és azok leírását is.

A *Ludovika Akadémia kőbe véselt vármegyecímerei* című kötet és A *Ludovika Akadémia fejszobrai és domborművei – Magyar uralkodók, vezérek, hadvezérek* címet viselő album szoros történelmi és jelképtani egységet képez. A Ludovika Akadémia impozáns épületegyüttesének belső udvarát díszítő 63 vármegyecímer és a Díszteremben, valamint a belső és udvari homlokzatokon látható uralkodók, vezérek és hadvezérek domborműveinek jelképűzenetei nem választhatók el egymástól. Míg a vármegyecímerek magyar nemzeti jelképek (a Ludovika belső udvarán található 63 vármegyecímer közül 13 örzi a jelen kötetben feldolgozott történelmi személyek alakjait, avagy tetteit), addig a 22 darab kör dombormű ugyancsak vizuális jelképnek minősíthető. Ez utóbbi megalkotásának és elhelyezésének célja nem csupán az épületegyüttes katonai tartalommal és ornamentikával felruházott szellemiségét kívánja hangsúlyozni, hanem – ez a lényeges – a Ludovika falai között évszázad alatt felnövekvő tisztjelöltek egészséges nemzettudatának, hazaszeretetének, a követendő mintaképként szolgáló hős elődöknek a megjelenítését is. S ebben az értelemben a jelképek tisztképzés, oktatás és nevelés elengedhetetlen „eszközeivé” váltak.

Anno Domini 2023 Boldogasszony havában.

A szerző

A Ludovika Akadémia alapítása és épületszobrászati díszítőelemei

Az 1790–1791. évi országgyűlésen már törvénybe foglalt igény mutatkozott arra, hogy Magyarországon katonai akadémia „alapíttassék”, felkészített és színvonalas oktatásban és nevelésben részesített tiszteket képezzenek a haderő részére, azaz megvalósuljon a magyar nemzeti tisztképzés. A törvényben (többek között) Tudományos Bizottságot rendeltek ki, és személy szerint meghatározták, egyben kinevezték annak tagjait:

„1790–1791. évi LXVII. törvénycikk a közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki: Midőn úgy e kegyelmes királyi javaslatok, valamint a vármegyék, szabad királyi s illetőleg bányavárosok utasításaiból vett több kívánalmak s illetőleg országos sérelmek nagyobb részben oly tanácskozási tárgyakat tartalmaznak, melyek rendszeres és csak hosszabb idő alatt elvégezhető kidolgozást igényelnek: azért nehogy a jelenlegi országgyűlést úgy a magánosok, mint az adózó nép nagy megterhelésével hosszabb időre kelljen elhuzni, az ország karai és rendei alázatos előterjesztéséhez képest Ő szent felsége kegyelmesen beleegyezni méltóztatott, hogy azon összes, akár kegyelmes királyi javaslatok, akár pedig országos kívánalmak és sérelmek tárgyai, melyek ez országgyűlésen teljesen nem voltak elvégezhetők, mindjárt az országgyűlés után külön, abban az alakban, melyben a karok és rendek javasolták, Ő felsége által is megállapított s országgyűlésileg

kirendelendő bizottságokban tanácskozás alá vétessenek és úgy dolgoztassanak ki, hogy a legközelebbi 1792. évben Buda szabad királyi városban bizonyosan meghirdetendő és összehívandó jövő országgyűlésen előadhatók és köztörvényekké, oly módon, mint az országgyűlés elfogadandja, alakíthatók legyenek. Az előrebecsátottak következményeül tehát, a tanácskozás alá veendő tárgyak megjelölésével, a következő országos bizottságok rendeltettek ki: 7. A tudományi bizottságban: A nevelés- és tanulmányi rendtartás vizsgálat alá lesz veendő és javaslat veendő arra nézve, a mit akár hozzáadni, akár belőle elvenni, akár benne megváltoztatni kellene. Tervezet arra nézve, hogy a nyilvános akadémiák s bentlakások, valamint a hazai ifjúság nevelésére tett mindenféle alapítványok és ösztöndíjak miként állíttassanak helyre. Egy katonai akadémia fölállításának tervezete, katonatiszti nevelő-intézet alakítása végett; olyanokat is híván meg a tanácskozásra, kik az ilyen intézetről tüzetesebb ismerettel bírnak. Egy fokozatosan fölállítandó tudományos akadémia tervezete. A hazai nyelv kiművelésének, valamint a nemzeti művelődés egyéb szükséges eszközeinek, továbbá: Szépművészeti, ugy mint szobrászati, festészeti akadémiának s egyéb effélének; végül Valamely leánynevelő-intézet fölállításának tervezete.”²

„A *tanulmányi bizottságban*: Elnök: Ürményi József, királyi személynök, ugyanaz, a ki a közpolitikai bizottságban. Mandich Antal, prisztinai püspök, ugyanaz, a ki az urbéri bizottságban. Szabó András, novii püspök, silisiumi sz. Jakab apátja, budai Ker. Sz. János prépostja és esztergomi kanonok. Korompai gróf Brunszvik Antal,

Ő cs. kir. ap. felségének valóságos belső titkos tanácsosa és a m. kir. helytartótanács tanácsosa, Bars vármegye főispánja. Tóthprónai báró Prónay Gábor, Gömör vármegye főispánja. Szendrői gróf Török Lajos, a tanügy és iskolák igazgatója a kassai kerületben. Báró Podmaniczky József, tanácsos a királyi helytartótanácsnál, ugyanaz, a ki a kereskedelmi bizottságban. Novák Chrysostom, bakonybéli sz. Móríczról nevezett Sz. Benedek-rend apátja. Aranyos-medgyesi Somogyi János, nádori ítélőmester és a cs. kir. ap. felségének tanácsosa. Benedekfalvai Luby Károly, Szatmár vármegye alispánja és követe, a cs. kir. ap. felség tanácsosa. Vajai Vay István, Szabolcs vármegye követe. Kelemesi Melczér László, arany sarkantyus vitéz, Borsod vármegye helyettes alispánja és követe. Péchy Mihály, de eadem, Kis-Szeben város követe. Ezekhez járul a királyi helytartótanács mellett főnálló tanulmányi bizottság.”⁷³

A Tudományi Bizottság kirendelését, előkészítő munkáját – és a tárgyban felmerült nemzeti kíváncsalmat – megerősítette az 1792. évi IX. törvénycikk, amely a katonai akadémiák kérdését ismét becikkelyezte. Ennek ellenére az igény azonban csak 16 évvel később realizálódott, amikor az uralkodó szentesítette az 1808. évi VII. törvénycikket, amely meghatározta a felállítandó katonai Ludovika Akadémia megnevezését és tervezett székhelyét:

„Az 1792. évi IX. törvénycikk hogy a magyar és határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztekül született magyarok választassanak s ezredtulajdonosokul kineveztessenek, valamint a katonai fiatalágnak a katonai akadémiákban való neveléséről: A karok és rendek az iránt tett alázatos előterjesztésére, mely szerint a magyar és határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztek választásánál, és az ezredtulajdonosok kinevezésénél a született magyarok első sorban vétessenek tekintetbe, és hogy a katonai akadémiákban a magyar ifjúság is képeztesse a hadi szolgálatra: Ő szent felsége a karok és rendek kívánságát jogosnak ismervén el, egyszersmind kegyelmesen elhatározni méltóztatott, hogy ámbár viszont a német ezredekben fő- és törzstiszti minőségben magyarok tényleg alkalmazva vannak, mindazonáltal Ő felsége úgy a magyar, mint a német ezredekben létező katonatisztek tényleges számáról magának a szükséges értesítést bekívánandja, s azután úgy fog intézkedni, hogy a helyes arány föntartásával a panasz további oka megszüntetessék, s annál fogva a született magyarok azon biztos reményről vonzatva lépjenek

a katonai pályára, hogy érdemeikhez képest magasabb fokozatokra fognak eljutni; de arról is kegyesen intézkedni fog, hogy a magyar katonatisztek fiainak, a mennyire lehetséges, alkalom nyujtassék magukat a katonai akadémiákban hadi szolgálatra kiképezniök.”⁷⁴

„Az 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról: Midőn a karok és rendek az ország védelmi ügyét tárgyalják vala, tanácskozásait nem csupán a jelen időre, hanem a jövőkorra is kiterjesztették; s hogy fiaik és utódaik nem csak erővel, hanem annál hathatósabban tudományyal is tudjanak hazáért, ősi alkotmányért és a felséges uralkodó házáért harcolni: Ő szent felsége iránti hódolatuk és honszerelmök érzelmeitől indítatva, önkéntes ajánlataikból jelentékeny alapot gyűjtöttek össze, melyből az országban nemzeti katonai akadémiát állítani és a hadi tudományokat fejleszteni lehessen. Törekvésöket a felséges császárné és királyné kiváló bőkezűségével segítette elő; Ő szent felsége, legkegyelmesebb királyunk pedig a karok és rendek óhaját kegyes helyesléssel jóváhagyta, s nehogy ez annyira hasznos intézmény létesülése halasztást szenvedjen, a katonai akadémia elhelyezésére Vácson az egykori Terézia-épületet ajándékozta; miért is a karok és rendek Ő felségök trónja körül seregelve, hálás és hódolatos lelkök érzelmeinek kifejezése mellett kérték, hogy az akadémia a felséges asszonynak a magyar nemzet iránt tanusított szeretetének emlékét megörökítendő, Ludovikának neveztessék. A karok és rendek ez olyan hasznos és szükséges intézmény létesítéséhez nyomban hozzá fogván, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásával határozták: 1. § A Vácson a hajdani Terézia-épületben elhelyezendő nemzeti katonai akadémia, hogy a felséges császárné és királyné a magyar nemzet iránti szeretetének emlékét megőrizze, és hogy a magyar nemzetnek felséges asszonya iránti határtalan hódolata nyilvános bizonyosságban örökljön, Ludovikának neveztessék.”⁷⁵

A magyar katonai tisztképzés kérdése és székhelyének megválasztása nemzeti ügygé szélesedett olyannyira, hogy a korabeli magyar társadalom reprezentánsai, a királyi család tagjai, polgárok, nemesek, főnemesek, területi-közigazgatási egységek, egyházak képviselői, társaságok, szervezetek, magánszemélyek komoly anyagi erőforrásokat adományoztak a Ludoviceum megalapítására. A fenti törvény 16–17–18. § határozta meg az akadémia felállítására vonatkozó adományok befizetési kötelezettségeit 5000 forint, illetve 10 ezer forint összegekre vetítve, az adományozók nevét is törvénybe foglalva:

„Hogy pedig azoknak örök emlékezete, a kik ez akadémiára dicséretes buzgósággal ajánlatokat tettek, fönmaradjon: neveik a következő sorban iktattatnak be. Következnek a nevek:...”⁶

A Vác székhelyű *Teréziánium* épületegyüttes rekonstrukciója/átalakítása – a fenti törvény tartalmával ellentétesen – nem kezdődött meg, ugyanakkor az 1812. évi II. törvénycikk bővítette azok névjegyzékét, akik a Ludovika számára adományt ajánlottak fel, majd az 1836. évi XXXIX. és az 1836. évi XL. törvény-cikkek rögzítették s egyben zárták az adományozók névsorát:

„1812. évi II. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémia részére folytatólag tett ajánlatokról: Az 1808. esztendő óta, a mikor a Ludovika akadémia katonai intézet fölállítása az 1808:VII. törvénycikk által elhatározott, a hazának számos polgára, valamint némely törvényhatóságok és magánosok, hazafias buzgóságukból, melylyel ez intézet iránt viseltetnek, annak gyarapítására önkéntes ajánlatokat tevén: A karok és rendek, Ő szent felségének kegyes jóváhagyásával, elhatározták, hogy a föntebb idézett czikkely alapján, az ajánlók nevei az ajánlott összegek különös megjelölésével együtt, a jelen törvénycikkelybe beiktattassanak.”⁷

„Az 1836. évi XXXIX. törvénycikk a Ludovica magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról: A Haza oltárára tett nemes lelkű adakozások örök emlékezetet érdemlő megismeréséül, a magyar Ludovica katonai Intézet számára 1827-ki Ország Gyűlésétől fogva részint készpénzben, részint pedig kötelezvényekben tett ajánlások, az azokat tevők neveivel, 1808-ik évi 7-ik Czikkelyhez képest Törvénykönyvbe iktattatnak, mint következők:...”⁸

„1836. évi XL. törvénycikk Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a Magyar Ludovica katonai intézetre tett ajánlása Törvénybe iktattatik. Az Ország Rendei hálás érzéssel vették Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a magyar Ludovica katonai intézetre tett jeles hazafiúi adakozását, melly szerint az 1812-ki 2-dik törvénycikkelyben említett előbbeni ajánlásán felül, most újlag az Intézet javára 126,666 forintokat s 40 krajczárokat lekötelezett, s ez által öszvesen 20 ifiaknak ezen Intézetbe leendő felvételökre és neveltetésökre országos végzés szerint megkívántató állandó tőkét alapított meg;...”⁹

Az évtizedeken át tartó adományozások és felajánlások közepette megszületett az 1827. évi

XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan felállításáról és székhelyének végleges megállapításáról:

„Az 1827. évi XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról: Az ország rendeinek óhajását, melylyel a Ludovika katonai akadémia fölállítása iránti gondoskodásukat nyilvánították, Ő szent felsége kegyelmesen meghallgatván, ugyancsak Ő felségének jószágos beleegyezésével, az 1808: VII. törvénycikk kapcsán határoztatik: 1. § Hogy az említett akadémia, mivel tetteles alapja elegendőképen megvan, minden további késedelem nélkül Pest városában álltassék föl; a hajdani Teréziánium váci épülete pedig, mely annak helyiségeül volt szánva, minden hozzá tartozó alapokkal együtt az akadémia alapjának gyarapítására minél gyümölcsözőbben adassék el.”¹⁰

A felajánlások és az adományok, valamint az idézett törvények lehetővé tették, hogy a Ludovika Akadémia épületegyüttese Pesten – a báró Orczy család birtokában lévő Orczy-kert megvásárlásával, a kert mellett fekvő, Pest Szabad Királyi Város tulajdonában álló terület és az Illés-kút környezetének átengedésével, továbbá annak gróf Festetics Antal földterületével kiegészítve, 27 hektáros területen (270 ezer m²) – mindenben megfelelő és méltó helyszínen épülhessen fel. 1830-ban a „legmagyarabb Habsburg”, Habsburg-Lotaringiai József, német-római (majd 1806-tól osztrák) császári főherceg, osztrák főherceg, magyar királyi herceg, császári-királyi tábornagy, 1796–1847 között a Magyar Királyság nádora az Országgyűlés alsó- és felső-táblája jelenlétében, fényes külsőségek közepette helyezte el az épület alapkövét. Az építést a kortárs Pollack Mihály (1773–1855)¹¹ tervei alapján és felügyeletével kezdték meg, a kivitelezést Gömörly Károly építőmester vezette. A klasszicista épületegyüttes fő munkálataival már 1832-re elkészültek, 1836-ra a monumentális épületkomplexum teljes munkálatait befejezték. Az építkezés tervezett költségvetése 444 052 ezüstalapú forint (*gulden*) volt, a teljes kivitelezés 366 859 forintba került, így az építész-tervező mintegy 77 193 forint megtakarítást ért el.¹²

A Ludovika Akadémia megnyitására – József nádor Országgyűlésnek tett beszámolója alapján – már 1836-ban – lehetőség nyílt. Azonban

1. kép. Fegyver- és hadijelvény-kompozíció a Főépület homlokzatán

az Országgyűlés alsótáblája az intézmény fenntartását, megnyitását és újabb pénzügyi felajánlások befogadását a magyar oktatási nyelv és magyar nemzeti szellemű oktatási és nevelési rendszer bevezetéséhez kötötte: „*a nemzeti nagylelkűség alapította nevelőházban a magyar hazának fiai ne csak katonákká, de magyarokká s polgárokká is nevelteszenek*”.¹³ A császári-királyi kormány a felmerült igényt elutasította, így az akadémia megnyitása elmaradt.

1848-ban a honvédség szervezése kapcsán ismét felmerült a tisztképzés igénye, amelyet az első felelős magyar kormány hadügyminisztériuma is szorgalmazott, így rövidesen az Országgyűlés elé került a Hadi Főtanoda megnevezésű katonai intézmény működési szabályzata, amelyet az elfogadott. Megkezdődött a Főtanoda személyi állományának feltöltése. Az intézmény megnyitását és az oktatás-nevelés megkezdését 1849. január 7-ére tervezték Petzelt József (1805–1850) honvéd alezredes, igazgató¹⁴ vezetésével. A megnyitás előtt két nappal (január 5-én) herceg Windisch-Grätz császári-királyi tábornagy, osztrák császári főparancsnok¹⁵ bevonult Budára, Pestre,

és a Főtanodát január 17-én feloszlatta. Az épület-együttesben katonai kórházat rendeztek be.

Témánk szempontjából lényeges, hogy az épület-együttes kül- és beltéri szobrászati díszítőelemei nem azonos időszakban készültek. Az 1836-ra felépített Ludovika Akadémia klasszicista épület-együttesének fő- és udvari homlokzati díszítőelemei már 1834-ben elkészültek, míg a belső díszítmények 1836-ra nyerték el végső formájukat. A ma látható többi díszítőelem csak az 1872. évi átépítéssel egyidejűleg került jelenlegi helyére. Megállapítható, hogy az impozáns fő- és udvari homlokzat a kor-szak klasszicista stílusának megfelelő díszítőelemei Huber József (1777–1832)¹⁶ szobrászművész alkotásai. A főbejárati mezőben – azaz a jelenlegi főbejárattól jobbra és balra – 1-1 ókori fegyver- és hadijelvény-kompozíció (sisakok, egy- és kétélű bárd, kardok, vezéri buzogány [nem ókori jelkép], fáklya) látható cserfa- és olajággal, kettős vonallal szegélyezett, virág-szirmokkal díszített tondó¹⁷ formában, kőből faragva (1. kép).¹⁸ A főbejárati főhomlokzatot 1-4-1 elhelyezésű és különböző stílusú féloszlopok (pilaszterek)¹⁹ tagolják, amelyeknek oszlopfői is kőből készültek.

2. kép. Sisakos puttók a Főépület homlokzatán

Az 1-1 jobb, illetve bal szélső sima felületű féloszlopok oszlopfői sisakpárokkal, míg a középső, függőlegesen bordázott 4 féloszlop pilaszterfői korinthuszi oszlopra utaló akantuszlevelekkel övezett sisakos angyalokkal faragottak (2. kép).

A Ludovika Akadémia további díszítőelemei közé tartozik az a 22 történelmi tárgyú, latin nyelvű köriratokkal és rövidítésekkel elkészített, egységes stílusú tondó, amelyek közül 12 az épület fölépcsőházában, 5-5 a belső udvar – két, egymással szemben lévő – ugyancsak 1-4-1 elhelyezésű és különböző stílusú féloszlopokkal tagolt homlokzatai első emeleti ablakainak félkörívekkel zárt mezejében találhatók. Ezek a műalkotások Uhrl Ferenc (František Uhrl) (1794-1862)²⁰ morva származású szobrászművész, épületszobrász munkái.

Felmerülhet a kérdés, hogy a magyar történelem 22 kör alakú domborműben megformázott alakját milyen logikai rend szerint választották ki. Ha áttekintjük a magyar történelem hosszmetsetét láthatjuk, hogy más, a megformált személyiségeknél lényegesebb szerepet játszó történelmi személyek, mint báró Wesselényi Ferenc nádor, Bocskai István Erdély fejedelme, Thököly Imre fejedelem, gróf Zrínyi

Ilona, II. Rákóczi Ferenc Magyarország vezérlő fejedelme, gróf Zrínyi Miklós költő és hadvezér stb. arcképei hiányoznak a sorozatból. A feltett kérdésre adandó válasz többrétű.

Egyrészt át kell gondolnunk azt a nemzetközihazai, politikai-katonai környezetet, korszakot, amelyben a magyar tisztképzés igénye felmerült. A napóleoni háborúk, a Német-római Birodalom megszűnése, a magyar rendi törekvések erősödése, I. Habsburg-Lotaringiai Ferenc király (1792-1835) uralkodása nem kedveztek az olyan – egyébként jelentős történelemformáló – személyiségek megörökítésének, akik saját korszakukban a Habsburg-ház ellenében tevékenykedtek. Főleg nem egy császári-királyi tiszteket nevelő-oktató intézmény falfelületein, mint példamutató jelképek.

Másrészt a kivitelező művész nem magyar, hanem morva származású volt, ezért nem rendelkezhetett olyan mélységű magyar történelemismerettel, mint ahogyan az elvárható lett volna. Egészen pontosan fogalmazva az e kötetünkben elemzett 22 tabló elkészítését nem előzték meg mélyebb magyar történelmi előtanulmányok, ezért a tondók körirataiban

meglehetősen sok pontatlan kifejezés szerepel. Alátámasztani látszik e megállapítást az is, hogy a kör alakú domborművek köriratai hibásak – az ábrázolt történelmi személyiségek nemesi és főnemesi rangjainak jelölése következetlen, hivatali tisztségeik latin megnevezései több ízben helytelenek, amelyeket szögletes zárójelben javítottunk és egészítettünk ki. A pontatlanságok mellett tárgyi tévedés is előfordul a tondókban. Az egyik dombormű köriratában szereplő báró Keglevich Pál a családi genealógiában nem létezik, sőt e famíliában a Pál (Paulus) keresztnév sem, így az alkotó azt összetévesztette a Péter (Petrus) keresztnévvel, amely viszont a családfán gyakori.²¹ Ugyancsak helytelen báró Kray Pál táborszernagy domborművének körirata is: a táborszernagy 1760-ban – főhadnagyi rendfokozattal, súlyos sebesülését követően – eleve nem vehetett részt a hétéves háború utolsó csatájában a Szászországban fekvő Torgau város mellett, így nem is lehetett annak katonai parancsnoka. A tévedés korrekciója: BÁRÓ KRAY PÁL A GLATZI ELSŐ (aki elsőként tört be az ostromlott erődbe).²²

Harmadrészt – ahogyan a szobrászművész jellemvonásairól egy művészeti folyóirat lapjain később tájékozódhatunk – elgondolkodtató, bár hitelessége nem igazolható:

„Uhrlnak gondja van arra, hogy előkészítse maga számára a talajt. Hazafiasságát, amely tisztán üzleti szempont volt nála, siet eltitkolni s már fonogatja a szálat, amelyekkel a forradalom leverése után egészen Bécsig ér. A szabadságharc leverése után még apróbb szolgálatokat is tesz Bécsnek s új összeköttetéseket szerez s annyira viszi, hogy rövid idő múlva felajánlják neki a műtörténelmi tanszéket a budapesti egyetemen, amit azután el is foglal s ennek a révén több újabb összeköttetést is szerez.”²³

Negyedrészt, helyt kell adnunk annak a véleménynek is, amely szerint:

„hiányzik az a fejezet, amely az 1711 és 1848 közötti időszak császári hadseregének magyar hadvezéireről és magyar katonáiról szól. Történetírásunk és az iskolai történelemtanítás számára évtizedeken keresztül elsősorban a függetlenségi harcok és a Bécs elleni felkelések jelentették a magyar múltat. Bocskai hajdúi, Rákóczi kurucái és 1848/49 honvédjei álltak a kutatások

homlokterében. Pedig a Habsburgok zászlai alatt is százezrek küzdöttek vitézül végig a dinasztia sorozatos »örökösödési« háborúit, illetve kiválóan harcoltak a forradalmi Franciaország és Napóleon ellen. Az egyszerű katonákon kívül a magyarság jeles hadvezéreként is adott a császári hadseregnek [haderőnek – kiemelés: Csáky Imre]. Gondoljunk csak a legendás huszártábornokra, Nádasdy Ferencre, de említhetjük Hadik Andrást, Berlin megsarcolóját, majd a Haditanács elnökét, és ide kívánczik Alvinczy József is, aki Napóleonnal kétnapos, elkeseredett csatát vívott Rivolinál.”²⁴

Megállapítható, hogy a Ludovika Akadémia 22 kör alakú domborművében (e kötetben annak hiányosságait korrigálva) a művész megörökítette a magyar történelem egyes kiemelkedő alakjait. Olyanokat, akik kivétel nélkül méltók arra, hogy példaképként szolgáljanak (az adott történelmi korban is) az intézmény falai közt oktatott és nevelt tisztjelöltnevezettek számára.²⁵

Az épületegyüttes történetében 1872 kivételes időpont volt:

„Az 1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról. 1. § Az 1808. évi VII. és 1827-dik évi XVII. törvénycikkek értelmében Pesten fölláttatni rendelt magyar katonai intézet, »mint magyar királyi honvédségi akadémia állittatik föl, és Ludovika-Akadémia nevet fog viselni.« 2. § Ezen akadémia rendeltetése, hogy abban egyfelől önkényt jelentkező hadapródok a honvédség keretei részére alkalmas tisztekké képeztesse, másfelől szolgálatban levő kitűnő honvédtiszteknek alkalom nyújtassék, a hadtudományoknak a magasabb fokozatu szolgálattételnél igényelt ágaiban magukat tovább képezhetni.”²⁶

Az épületegyüttest 1872-ben lovag Linzbauer István (1838–1880) császári és királyi építész²⁷ tervei alapján eklektikus-historizáló stílusban²⁸ átalakítva adták át rendeltetésének (ekkor alakították ki a Díszterem király-, fejedelem- és vezérfejszobrait, és kiegészítették a homlokzatdíszeket is).

A főhomlokzat öt középrizalit-mezejében látható, gipszből készült ókori sisakot viselő és kardot markoló puttók,²⁹ valamint a timpanon szobordíszei (és az államcímer is) már az 1872. évi megnyitást megelőző átépítéskor kerültek az épületre.³⁰ Az egykori Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia

3. kép. A Magyar Királyság államcímere a Főépület homlokzatán

megnyerően felújított eklektikus-historizáló stílusjegyeket hordozó, egyben katonai fegyelmet és erőt tükröző épületegyüttesének, főbejárati főhomlokzatának felső, háromszögletű orommezeje (timpanon) középpontjába pajzstartókként féltérdre ereszkedő angyalok által megtartva, csücskös talpú címerpajzsot helyeztek a Magyar Királyság államcímérével, amelyen a Szent Korona nyugszik. A kompozíció középpontjában látható államcímér középpajzsában Magyarország, a negyedelt nagypajzsban Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Erdély címerei láthatók (3. kép).

A Ludovika Akadémia Dísztermében, neogótikus környezetben elhelyezett 16 uralkodói fejszobor, vagy portréalak kronológiai sorrendben a következő (a fejszobrok nem valamennyi középkori uralkodót jelenítik meg):

- Buda [Bleda] (434-445) hun nagykirály;
- Álmos nagyfejedelem (IX. század közepe - 895);
- Árpád nagyfejedelem (895-907);
- Taksony nagyfejedelem (955-972);
- István nagyfejedelem (997-1000/1001), I. (Szent) István király (1000/1001-1038);

- I. (Bajnok) Béla király (1060-1063);
- I. (Magnus) [Nagy] Géza király (1074-1077);
- I. (Szent) László király (1077-1095);
- (Könyves) Kálmán király (1095-1116);
- III. István király (1162-1172);
- III. (Nagy) Béla király (1172-1196);
- IV. (Kun) László király (1272-1290);
- (Přemysl) Vencel király (1301-1305);
- I. (Anjou) Károly (Róbert) király (1308-1342);
- I. (Anjou) (Nagy) Lajos király (1342-1382);
- I. (Hunyadi) Mátyás király (1458-1490).

A Ludovika Akadémia főlépcsőházában és udvari homlokzatain elhelyezett kör alakú domborműben ábrázolt 22 történelmi személyiség kronológiai sorrendben a következő:

- (Anjou) (Nagy) Lajos, Magyarország királya (1342-1382) és Lengyelország királya (1370-1382);
- (Hunyadi) Mátyás, Magyarország királya (1458-1490);
- Gróf Hunyadi János, Beszterce örökös grófja és Magyarország kormányzója (1407-1456);

- Nemes Kinizsi Pál (1432–1494), a kenyérmezei csata győztese;
- Báró ruszkai Dobó István (1502–1572) erdélyi vajda;
- Gróf csáktornyai Zrínyi (IV.) Miklós (1508–1566), a szigetvári vár védője;
- Somlyói Báthory István (1533–1586), Erdély vajdája (1571–1576), fejedelme (1576–1586), Lengyelország királya és Litvánia nagyfejedelme (1575–1586);
- Báró bethlenfalvi Thurzó Szaniszló (1576–1625) nádor és fővezér;
- Gróf erdődi Pálffy Pál (1592–1653) nádor, valamint a pozsonyi [királyi] vár [örökös] főkapitánya;
- Gróf galántai Eszterházy Miklós (1582–1645) nádor és fővezér;
- Gróf ghymeszi és gácsi Forgách Miklós (1586–1636) felső-magyarországi főkapitány;
- Báró buzini Keglevich (IV.) Péter (1603–1665) al-kapitány (főkapitány-helyettes) vagy gróf buzini Keglevich István (1743–1793) császári-királyi vezérőrnagy;
- Grófkörösszegi és adorjáni Csáky László (1605?–1654) főkapitány;
- Báró (1685-től gróf) csábrági és szitnyai Koháry István (1649–1731) főkapitány, császári-királyi tábornagy;
- Gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy Imre (?–1690) főkapitány;
- Gróf erdődi Pálffy János Bernard István (1664–1751) nádor, császári-királyi tábornagy;
- Gróf nádasdi és fogaraszöldi Nádasdy Ferenc (1708–1783) horvát bán, császári-királyi tábornagy;
- Herceg németújvári Batthyány Károly József (1698–1772) császári-királyi tábornagy, Pfaffenhofen győztese;
- Gróf futaki Hadik András (1710–1790) katonai helytartó, császári-királyi tábornagy;
- Báró borbereki Alvinczy József (1735–1810) Magyarország katonai kormányzója, császári-királyi tábornagy;
- Báró krajovai és topolyai Kray Pál (1735–1804), Glatz elsője, császári-királyi tábornagy;
- Gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay Ignác (1763–1831) az Udvari Haditanács elnöke, császári-királyi tábornagy.

(Nagy)fejedelmek és királyok fejszobrai

4. kép. Buda [Bleda] (434-445) hun nagykirály

Buda hun nagykirály

„Tehát a világ hatodik korszakában a húnok Scythiában laktokban mint a fővény úgy megszorodván, az Úr hétszázadik esztendejében egybe gyülekezve magok között kapitányokat, azaz vezéreket, vagy fejedelmeket állítanak, kik között egy vala Béla Csele fia a Szemény nemzetségből; kinek testvérei Köve és Kadocsa mind ketten kapitányok; a negyedik vezér neve pedig Ethele vala, Bendaguz fia, kinek testvérei Rova Rof, és Buda, mind ketten vezérek valának az Érd nemzetségből, hogy együtt egy szívvvel foglalják el a nyugoti tartományokat. S állítanak magok között egy Kádár nevezetű birót, a Torda nemzetségből, ki a köz hadi népet ítélje, a visszálkodók pereit igazítsa, a gonosztevőket, tolvajokat, latrokat büntesse; úgy azonban, hogy ha azon bíró mértékletlen ítéletet hozna, a község megsemmisítve visszavonhassa, a vétkes kapitányt és birót letehesse, mikor akarja. Mert azon törvényes szokás a húnok vagy magyarok közt Gyeics vezér, Takson fia, idejéig sértetlenül fen vala tartva. Mielőtt ugyanis a magyarok megkeresztelkedtek és keresztyénekké lettek, a kiáltók a táborokban illy szavakkal gyűjték hadba a magyarokat: Isten és a magyar nép szava, hogy ez s ez nap, ez s ez helyen kiki fegyverben pontosan megjelenjen, a község tanácsát és parancsát meghallani. Valaki tehát a parancsot, helyes okát nem tudva adni, megvetette, az olyat a scythiai törvény karddal vágatta ketté vagy veszett állapotoknak tette ki, vagy a köznép szolgaságába taszította. Tehát az illyes vétkek és kihágások választották el egyik magyart a másiktól: különben, miután minden magyar egy apától s egy anyától származott, hogyan mondhatnák egyiket nemesnek, másikat nem nemesnek, ha illy esetekért elmarasztalva nem lett volna szolgává.”³¹

A hun-magyar folytonosság elmélet évszázadokon keresztül jelen volt a magyar nemzet tudatában. A teória elterjedését és kikristályosodását az Árpád-kor végén (XIII. század), IV. (Kun) László király (1272–1290) uralkodása alatt, az 1282–1285 között alkotó Kézai Simon³² *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, azaz *A hunok és a magyarok cselekedetei* című krónikája alapozta meg. Korábban Anonymus (XII. század vége – XIII. század eleje)³³ *Gesta Hungarorum* című

5. kép. Buda hun nagyfejedeleme
egészalakos illusztrációja
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) - Budapest -
Országos Széchényi Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - Apponyi Metszetek - 1102/44

művében Álmot és Árpádot is Attila hun nagykirály leszármazottjának tekintette. A hun-magyar rokonság elmélete később belekerült nemes szentkirályi Thuróczi János³⁴ (Joannes de Thwroc, 1435-1489) történetíró *Chronica Hungarorum*, azaz *A magyarok története* című krónikájába is, így századokon keresztül egyértelműnek tartották azt a megállapítást, hogy a magyarok Attila hun nagykirály és a hunok leszármazottai. A hun-magyar folytonosság elmélet tudományos felülvizsgálatára a XIX. században került sor, amikor a történetírás forráskritikai irányzata alapján – a finnugor nyelvrokonság eredményeire figyelemmel – megkérdőjeleződött az elmélet valóságtartalma. A XIX. században heves „harcok” dúltak a hun-magyar rokonság követői és annak elvetői között. 1872-ben a Ludovika Akadémia eklektikus-historizáló stílusban történt átépítések lovag Linzbauer István (1838-1880) császári és királyi építész is – Buda hun nagykirály domborművének elhelyezésével – a hun-magyar folytonosság elméletének követőjeként jegyezhetjük. Buda [Bleda] (408-445) Bendegúz hun nagykirály (415-420) idősebb fia, Attila későbbi hun nagykirály bátyja, a magyar irodalomban Buda néven vált ismertté. Bendegúzt előbb öccse, Ruga (422-434), majd Buda követte a trónon (6. kép). (A hunok 434-ben támadást indítottak a Keletrómai Birodalom ellen, amely Ruga halála miatt félbeszakadt. A béketárgyalásokat – amelyet Ruga kezdeményezett –, Buda és Attila fejezték be 435-ben, megkötve a margusi békét [constantiai szerződés], amely során a keletrómai küldöttséget lóháton fogadták, erre a küldöttség is lóra szállt, és így kötötték meg a békét.)

„Megismervén tehát a húnok, mennyi és milyen a nyugoti nemzet fegyvere és lelke, neki bátorodva seregökkel Tulna felé indulának, hogy Ditrikkel és Macrinussal megvívjanak. Kiknek jövetelét a mint Ditrik megértette, velök Czézönmaurnál szembe szálla, s reggeltől déleltig olly hevesen és dühösen folyt az ütközet, hogy Béla, Réva és Kadocsa dicső hún kapitányok azon viadalban negyvenezered magokkal elestek. Kiknek testeit is onnan visszavivén az említett bálványkőhöz, többi bajtársaik mellé temették. Elesett azon nap Macrinus is a római seregből s minél több német fejedelem, Ditrik homlokán nyíllal halálosan megsebesítettén és csak nem az egész nyugoti sereg fogságba jutván és megszalasztván.”³⁵

„Miután a sereg elszéledt, a húnok római módra Ethelét [Attilát] teszik magok fölé királylyá; ki is testvérét Budát

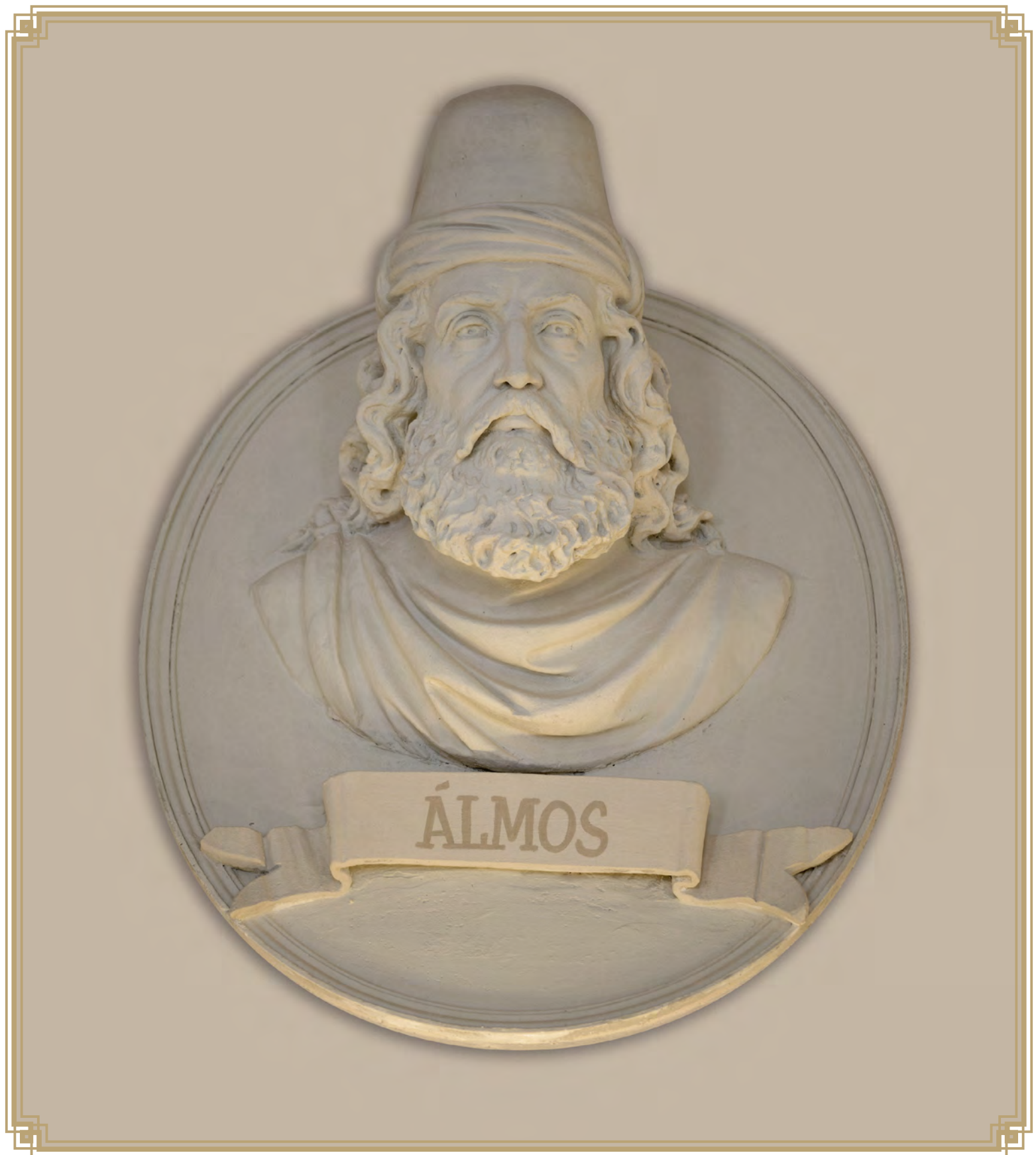
a Tiszától a Don vizéig különféle idegen nemzetek fejelmévé és birájává tette. Maga pedig alattvalóival magát húnok királyának, világ félelmének, isten ostorának nevezette.”³⁶

434-ben történt trónra lépésétől a hatalmon öccsével, a későbbi hun nagykirállyal, Attilával (434-453) osztott. A háborúba bonyolódó Keletrómai Birodalom meggyengülését kihasználva Buda 440-441-ben sikeres hadjáratot folytatott a keletrómaiak ellen az Al-Duna mentén. A hunok meghódították Felső-Moesia tartomány (keletrómai provincia a mai Szerbia és Bulgária területén) fővárosát, Viminaci-umot, Margus, Singidunum városokat és Pannonia Secundát (Diocletianus [Caius Aurelius Valerius Diocletianus] római császár [284/286-305] a két részre osztott Pannonia provinciát 296-ban négy részterületre osztotta: Pannonia Superiort Pannonia Primára [Északnyugat-Pannonia, székhelye: Savaria] és Pannonia Saviára [Délnyugat-Pannonia: székhelye: Siscia] – Pannonia Inferiort Pannonia Secundára [Délkelet-Pannonia székhelye: Sirmium] és Pannonia Valeriára [Északkelet-Pannonia központja: Sopianae]). 441-442-ben az Attila vezette keleti hun seregek is részt vettek a háborúban, amelynek eredményeként elfoglalták Naissus (Niš – ma Szerbia), Serdica (Szófia – ma Bulgária), Philippopolis (Plovdiv – ma Bulgária) városokat, és kijutottak a Márvány-tengerhez, ahol a trákiai Chersonesos-félszigeten vereséget mértek a keletrómai hadseregre. II. Theodosius keletrómai császár (408-450) kénytelen volt békét kérni, amely a 443-ban megkötött *Anatolius első békéje*³⁷ néven vonult be a történelembe. A sikeres hadjárat után a hunok visszavonultak birodalmuk belsejébe. 445-ben a nagyravágyó és harcias Attila, katonai kísérete és germán vazallus fejedelmek segítségével erőszakkal elfoglalta a trónt. Egyes források szerint Budát saját kezűleg ölte meg.

„Ethele [Attila] király ugyanis barna színű, fekete s villogó szemű, széles mellű, büszke járású, alacsony termetű vala; szakállát, mint a húnok megeresztve hordja vala. Vakmerőségben magamérséklő, csatákban ravasz és ügyelő, testéhez illő erejű, akaratjában nagylelkű, fegyvere csinos, sátra s öltözete tiszta, és szerfölkött buja is vala. Szekrényében pénzt tartani nem szeretett; miért is az idegen nemzetek szerették, minthogy bőkezű és barátságos vala, szerfölkött nagy keménységéért pedig

húnjai csudálatosan félnek vala tőle. Azért is az egész föld kerektségéről különféle országok nemzetei tódúlnak vala hozzá, kikhez tehetsége szerint bőkezűen viseli vala magát. Mert táborában tizezer kaszás szekeret vitet vala különféle művekkel, mellyekkel a városokat és várakat romboltatja vala. Sátrait is a különböző országok különféle módja szerint szokta vala készíttetni, s egy sátra olly híres és pompás vala, hogy csudálatosan összekapcsolt arany lemezekből lévén összealkotva, az ember tetszése szerint szétszedhette s újra egybe állíthatta, mellynek vert munkáju arany oszlopai kapcsokra jártak, közepett azonban üregek, s eresztékeiknél bámulatos mivű drága kövekkel voltak egybefoglalva. De aklai is, mikor táborba szállt, különféle országok lovaival valának telve, mellyeket, bár látszott, hogy kedve telt bennök, olly bő kézzel osztogat vala a szükölködőknek, hogy ollykor ollykor magának nyereg alá alig volt egy két lova. Azon aklok készsége bársonyból és biborból vala, királyi székei aranyból és drága kövekből valának készítve, asztala s konyhaedénye is arany vala. A legtisztább aranyból

csudálatos munkával készült ágyat hord vala magával a táborban. Hadserege az idegen népeken kívül tizszáz-ezer fegyveresre telik vala, úgy hogy ha egy scytha meg talált halni, helyébe rögtön mást tesznek vala. Azon nemzet fegyverzete leginkább bőrből és különféle érczekből különféleképen vala készítve, minthogy íjakat, kardokat és láncsákat hordtak. Ethele király czimerén is, mellyet tulajdon pajzsán szokott volt hordani, koronás fejű madár vala ábrázolva, mellyet magyarul turulnak hívnak. Mert ezt a czimert hordták volt magokkal a húnok mindig a hadban Gyeics vezér idejéig, míg magokat községben kormányozták. Tehát ezen s más efféle pompákban Ethele király, minden korabeli királyoknál dicsőségesebb vala e világon. A városoknak, váraknak ura vágyott lenni s azokon uralkodni, de bennök lakni nem szeretett. Mert nemzetével együtt a mezőn sátrakkal, s szekerekkel jár s kel vala; idegen fajta kísérete lakik vala városokban és falvakban. A viselet módjában és alakjában mind maga mind nemzete a médok módját tartja vala.”³⁸

6. kép. Álmós nagyfejedelem (IX. század közepe - 895)

Álmos nagyfejedelem

Az első magyar nagyfejedelemnek Álmost³⁹ tekinti a történettudomány (7. kép). Születését így írta le Anonymus (*P. dictus magister*), vélhetően III. Béla király (1172–1196) jegyzője, a *Magyarok cselekedeteiről* (*Gesta Hungarorum*) című művében:

„Álmos, az első vezér. Az Úr megtestesülésének nyolcszáz-tizenkilencedik esztendejében Ügyek, amint fentebb mondtuk, nagyon sok idő múltán Mágóg király nemzetségéből való igen nemes vezére volt Szcítiának, aki feleségül vette Dentü-Mogyerban Őnedbelia vezérnek Emes[e] nevű leányát. Ettől fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt.⁴⁰ Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem saját földjükön sokasodnak el. Mivel tehát az alvás közben feltűnő képet magyar nyelven álomnak mondják, és az ő születését álom jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak. Vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyi, mint szent –, mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők.”⁴¹

Álmos nagyfejedelem a magyar nagyfejedelmi, később királyi család, az Árpád-ház őse.⁴² Anonymus alapján:

„»A mai naptól kezdve téged vezérünkké és parancsolónkká választunk, s ahová a szerencséd visz, oda követünk téged.« Majd a fent említett férfiak mindegyike Álmos vezérért – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta, s esküjét ezzel szentesítette. És noha pogányok voltak, mégis azt a hitet, melyet akkor egymás közt esküjükre tettek, mindhalálukig megtartották úgy, amint ez az eskü itt következik.”⁴³

A magyar törzsszövetség élén – hasonlóan a nomád népekhez – két fejedelem állt: a „fő” fejedelem, a hatalom teljes birtokosa, a transzcendens kapcsolatot tartó „kündü (kende)” és a főleg hadügyekkel foglalkozó „gyula”. Egyes kutatói vélemények szerint Kurszán

volt a *kündü*, Álmos pedig a *gyula*. Anonymus *Gesta Hungarorum* című műve részletesen beszámol Álmos hadjáratairól. Kijev:

„Miután pedig az oroszok vidékét elérték, minden ellenszegülés nélkül egészen Kiev városáig hatoltak. Midőn Kiev városán keresztülmentek, a Dnyeper folyón áthajózva megakarták hódítani az oroszok országát. Akkor az oroszok vezérei ezt észrevéve nagyon megijedtek, mivel hallották, hogy Álmos vezér, Ügyek fia, Attila [hun] király nemzetségéből származik, akinek az ő elődeik évi adót fizettek.”⁴⁴

A Gesta szerint az oroszok segítségül hívták a hét kun vezért seregükkel, és szembeszálltak Álmossal:

„Az oroszok és kunok vezérei pedig látván, hogy övéik a harcban alulmaradnak, futásnak eredtek, és hogy életüket mentsék, sietve Kiev városába húzódtak.”⁴⁵

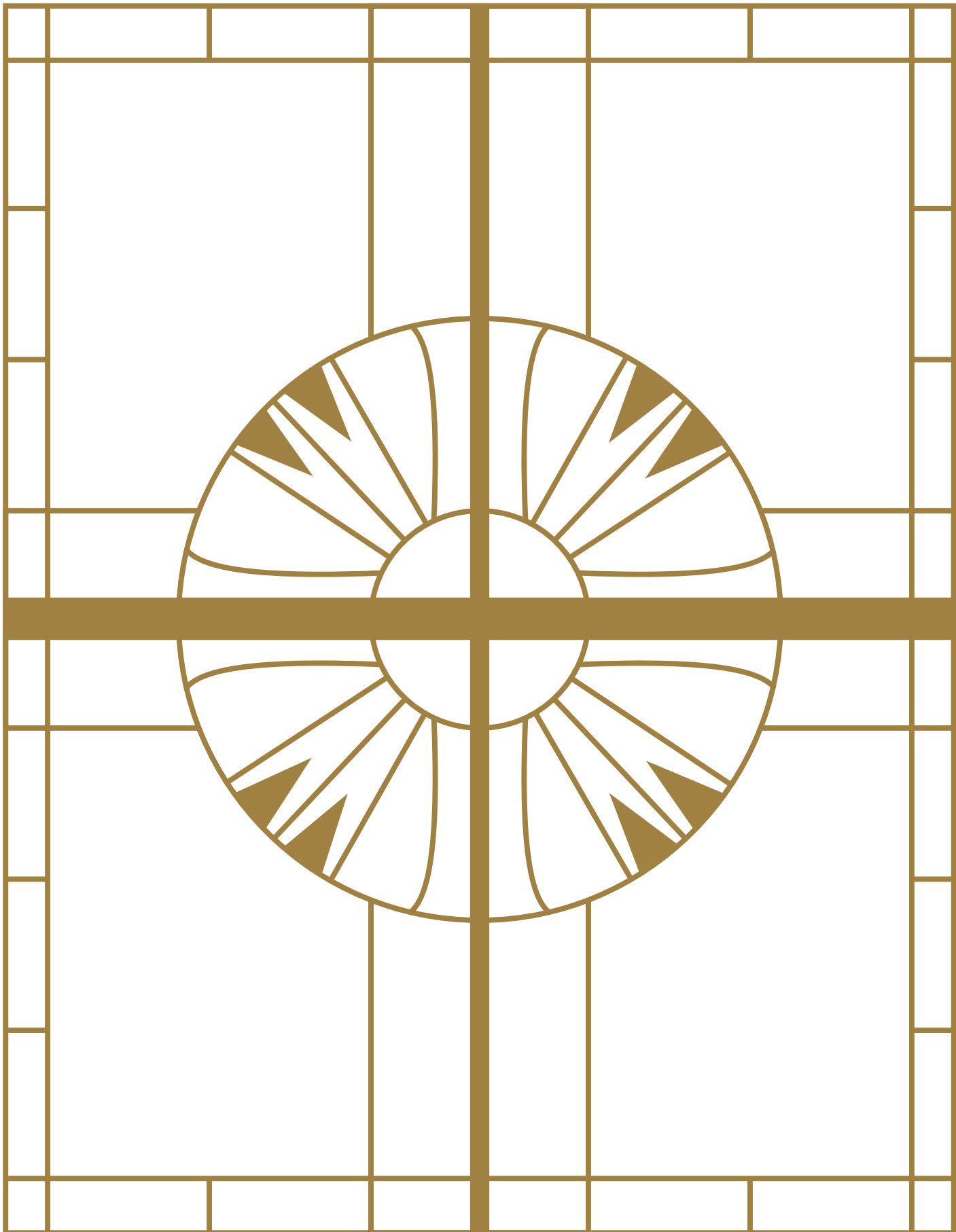
Álmos megkezdte Kijev ostromát, mire az oroszok és kunok békét kértek. A békekötés után a hét kun vezér „Ed, Edömén, Et, Bors apja Böngér, Örsúr apja Ócsád, Vajta kitől a Baracska-nemzetség származik, Alaptoma apja Ketel [...] lába elé borulva önként meghódoltak Álmos vezérnek”,⁴⁶ és követték őt. Lado-mér és Halics városok is meghódoltak Álmos előtt, így „útra keltek Pannónia földjére”.⁴⁷ Bizonyosra vehető, hogy a honfoglalást közvetlenül megelőzően – a magyarokat ért besenyő támadást követően – benyomultak a Kárpát-medencébe. A többségi kutatói álláspont szerint a besenyőktől elszenvedett vereség kapcsán a honfoglalás kori magyarok azon szokása, amely szerint a vesztes hadvezérnek (*gyula*) rituális gyilkosság áldozatává kellett válnia, nem maradt el – már a Kárpát-medencében tartózkodó magyarok Álmost 895-ben Erdély területén megölték. A honfoglalás folytatódott.

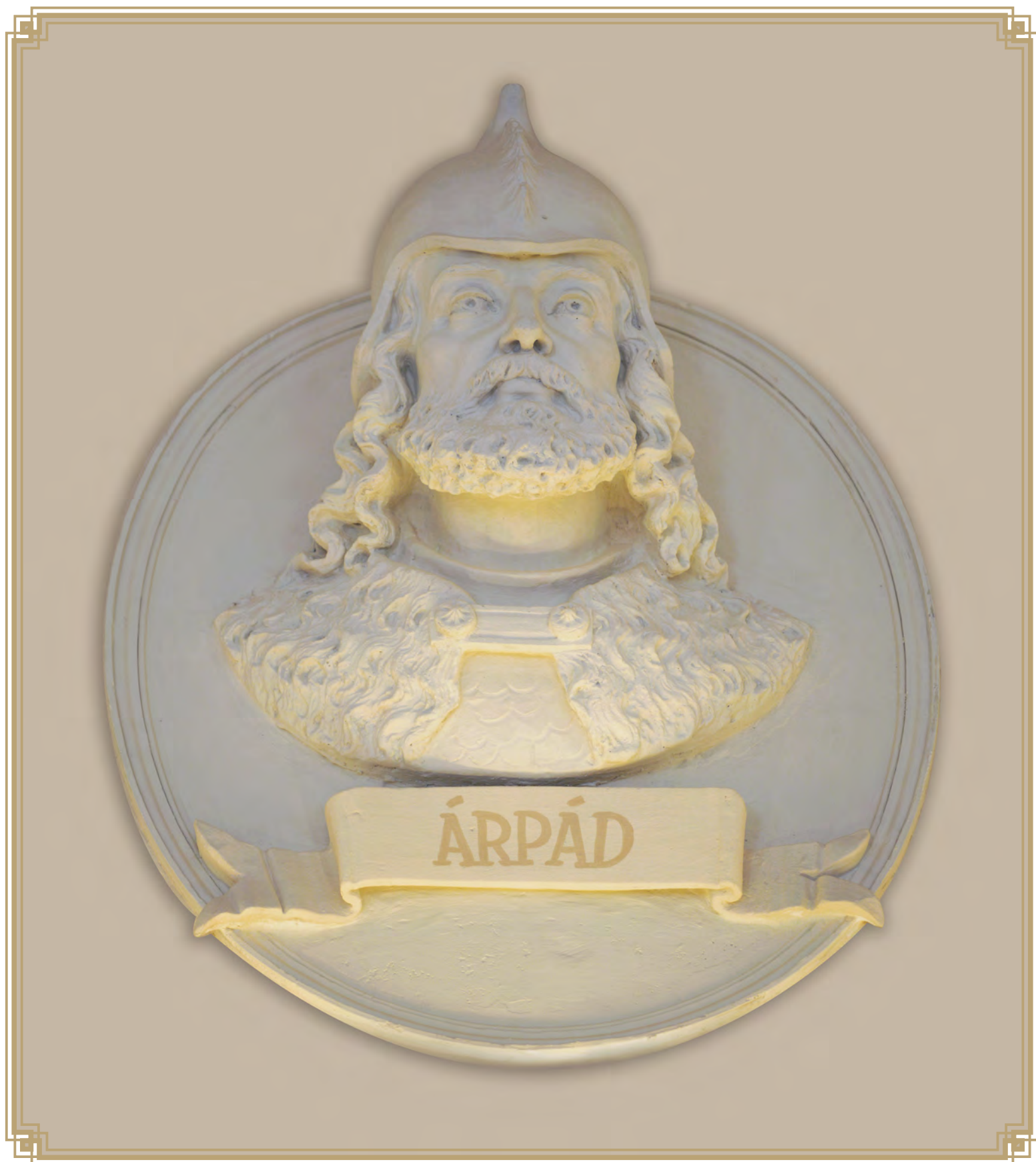
„S így a Havas-erdőn áthaladva, a hungi részekre szálltak. Midőn pedig oda megérkeztek, azt a helyet, amelyet először foglaltak el, Munkácsnak nevezték el azért, mivel igen nagy munkával, fáradsággal jutottak el arra

a földre, amelyet maguknak annyira áhítottak. Ott aztán, hogy fáradalmaikat kipihenjék, negyven napot töltöttek, és a földet kimondhatatlanul megkedvelték. A föld lakosai, a szlovének pedig megérkezésükről értesülve, szörnyen megijedtek, és önként meghódoltak Álmos vezérnek, mivel hallották, hogy Álmos vezér Attila király nemzetségéből származik. S jöllehet Salán vezér emberei voltak, mégis nagy tisztelettel és félelemmel szolgáltak Álmos vezérnek, megajánlva neki mindent, ami csak a megélhetéshez szükséges, úgy, amint az urukkal szemben illendő. Ilyen félelem és rettegés fogta el a föld lakosait. Kedvében is jártak a vezérnek meg főembereinek, mint a szolgák szoktak a maguk urának. Egyszersmind magasztalták nekik a föld termékenységét, és elbeszélték, hogy Attila király halála után Nagy Kán, Salán vezér öse, aki Bulgáriából jött, a görögök császáranak tanácsára és segítségével

miképpen foglalta el azt a földet. Elmondták azt is, hogy őket magukat, a szlovéneket, miképpen telepítették Bulgária földjéről az oroszok határára, továbbá hogy most a vezérük, Salán, miképpen bánik velük és övéikkel, meg minő hatalma van neki körös-körül a szomszédaik felett.”⁴⁸

„Akkor Álmos vezér és főemberei ezek hallatára módfelett felvidultak, és Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. [...] Aztán Álmos vezér és övéi bevonulva Hung várába, a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat mutattak be, és négy napig tartó lakomát csaptak. A negyedik napon pedig Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. Ezért hívták Árpádot Hungvária vezérének, összes vitézeit pedig Hungról hungvárusoknak nevezték el az idegenek nyelvén, és ez az elnevezés mostanáig él az egész világon.”⁴⁹

7. kép. Árpád nagyfejedelem (895–907)

Árpád nagyfejedelem

Árpád Álmos nagyfejedelem (819/820-895) és egy, a magyar törzsszövetségbe tartozó vezér lányának fia (Turul-monda). A romantikus irodalomban a „honszerző Árpád”. A magyar kalandozó seregek már a honfoglalást (895) megelőzően átvonultak a Kárpát-medence területén. I. (Mojmirida) Szvatopluk morva fejedelem (870-894) szövetségében (a fejedelem hol szövetséges, hol ellenséges kapcsolatban állt a magyarokkal) már 894-ben a Kárpát-medencében tartózkodott egy kalandozó magyar sereg. Ennek emlékeztét az utókor számára a Fehérló-monda őrizte meg. Eszerint a morva fejedelem a magyaroktól ajándékba kapott fehér lóért, nyeregért és kantárért egy csomó fűvet, egy korsó vizet és egy marék földet adott át Árpád nagyfejedelem követének, Kündü (Kende) fia Kusidnak. A monda szerint a magyarok az ajándékot a nomád szokásrendszernek megfelelően értelmezték: az ajándékozó országát (a Morva Fejedelemség Kárpát-medencében lévő területét, azaz a Kárpát-medence északnyugati részét) megszerezték, oda hadsereggel bevonultak, a menekülő Szvatopluk pedig a Dunába fulladt. 895-ben az Etelközt elhagyó magyar törzsszövetség Árpád nagyfejedelem vezetésével, a fősereggel átkelt a Vereckei-hágón, és benyomult a Kárpát-medencébe. Megkezdődött a honfoglalás, amelyet letelepedés követett. (Érdemes megjegyezni, hogy egyes kutatók szerint már jóval korábban, 670 tájékán a Kárpát-medencébe érkezett a magyar honfoglalók első hulláma - ez az úgynevezett „kettős honfoglalás” sokak által vitatott elmélete.) A honfoglalás folyamatának befejezése 900-ra tehető, amikor az itáliai kalandozásokból visszatérő magyar seregek megszállták az akkor a Keleti Frank Birodalomhoz tartozó Dunántúlt. A keleti frank és a magyar támadások hatására a Morva Fejedelemség összeomlott, ugyanakkor a magyar seregek sikeresen verték vissza a keleti frankok Dunántúlt visszaszerezni szándékozó támadását a pozsonyi (Brezalauspurc) csatában (907). A három napig tartó ütközetben a magyar sereg döntő vereséget mért IV. (Karoling) (Gyermek) Lajos (900-911) keleti frank király bajor hadseregére, aki a bajor területek meghódítása után a Dunántúl visszaszerzésére tett kísérletet. A győztes

8. kép. Árpád nagyfejedelem egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

(ADT) - Budapest - Országos Széchényi

Könyvtár - Régi Nyomtatványok

Tára - Apponyi Metszetek - 1102/46

9. kép. Árpád nagyfejedelem¹

Forrás: Evangélikus Országos

Gyűjtemény - Evangélikus Országos

Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK

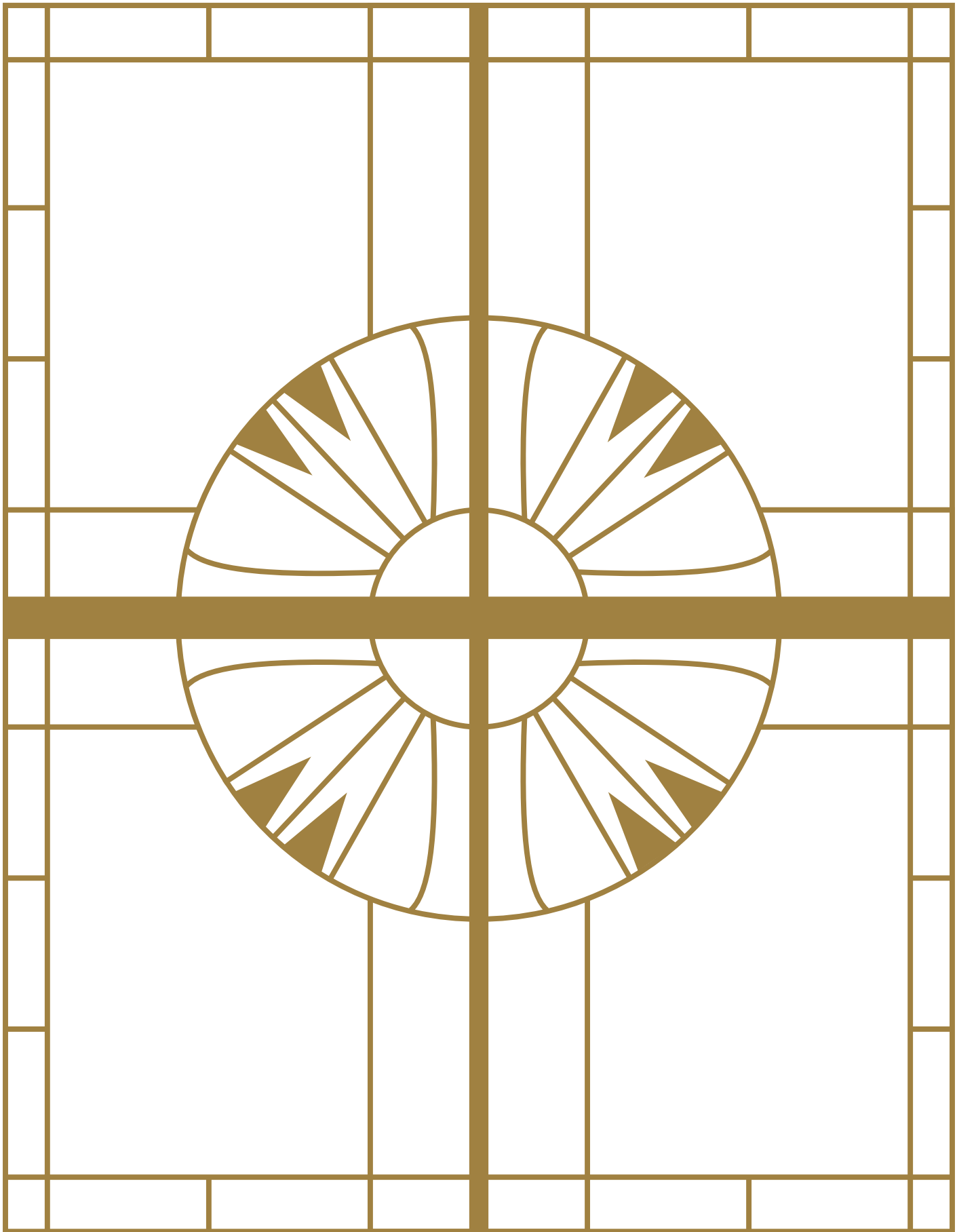
R 1.453 - GW M 14782.

csatát követően az Osztrák Őrgrófság területe az Enns folyóig húzódott vissza. A magyar hegemonia a Kárpát-medencében megszilárdult. Árpád nagyfejedelem neve és cselekedetei méltóképpen vésődtek be valamennyi magyar tudatába. Árpád nagyfejedelemnek öt fia született, akiknek nevét megőrizték a források: Levente, Tarhos, Üllő, Jutas és Zolta. 907 után Zolta lett a nagyfejedelem (907-947).

„Örökébe lépett a fia, Zolta; apjához hasonló erkölcsére, azonban elütő természetére nézve. Zolta vezér ugyanis kicsit selyp és fehér bőrű volt, puha és szőke hajú, középtermetű, harcias vezér, bátor szívű, ám alattvalói iránt kegyes, nyájas beszédű, de hatalomra törő, akit

Magyarország valamennyi főembere meg vitéze csodamód szeretett.”⁵⁰

„Midőn Zolta vezér meg vitézei így mindenfelé gyökeret vertek Magyarországon, akkor Zolta vezér fiának, Taksonynak feleséget hozott a kunok földjéről. Majd még életében megeskette nemeseit, és a fiát, Taksonyt még életében vezérré meg uralkodóvá tette egész Magyarország felett. Maga Zolta vezér pedig fia uralkodásának harmadik esztendejében a test börtönéből minden húsának útjára költözött. Taksony vezér Magyarország főembereivel együtt élete valamennyi napján át hatalommal és szépszerével megtartotta országának minden jussát. Kegyességének hallatára pedig sok vendég özönlött hozzá különféle nemzetekből.”⁵¹

10. kép. Taksony nagyfejedelem (955–972)

Taksony nagyfejedelem

Taksony Árpád nagyfejedelem (895–907) Zolta fiának (Zsolt nagyfejedelem, 907–947) és Menumorut, kazár, volgai bolgár vagy besenyő származású feleségének fia (10. kép). Neve latinul Taxis. Árpád halála után (907) Taksony apja, Zolta lett a nagyfejedelem (907–947), akit Árpád másik fiának, Jutasnak a fia, Fajsz követett a nagyfejedelmi trónon (947–955). Taksony trónra lépését megelőzően részt vett a kalandozásokban, 947-ben Itáliába vezetett hadjáratot. (A magyarok kalandozó hadjáratainak, más szóval kalandozásoknak nevezzük azokat a hadjáratokat, amelyeket elődeink a honfoglalást megelőzően és követően [896] vezettek Európa különböző országaiba. 862 és 970 között legalább 47 hadjáratról van tudomásunk, amelyekből 38 hadjárat nyugati, 9 hadjárat déli irányú volt.) A hadjáratok között szerepelnek a magyar törzsfők fegyveres (katonai) kíséretének fenntartása céljából indított zsákmányszerző hadjáratok ugyanúgy, mint bizonyos uralkodókkal kötött szerződések, megállapodások magyarok által vállalt kötelezettségeinek teljesítése is. Ugyanis a korabeli Európában ismert könnyűlovas harcmódot alkalmazó magyar hadseregeket gyakran kérték fel a nyugat-európai uralkodók bel- és külpolitikai céljaik megvalósítására. Ez oda vezetett, hogy hamarosan Európa-szerte megismerték a magyar könnyűlovas harcmódot és taktikát. Leszögezhetjük, hogy a kalandozó hadjáratok első vereségei a taktika megismerésének és a német bel- és külpolitika megszilárdulásának időszakára tehetők. Az első lényegesebb vereséget 933-ban Merseburgnál szenvedte el a kalandozó magyar sereg: I. (Liudolf) Henrik német királynak (919–936) 924-től kezdődően kilenc év időtartamra sikerült a magyarokkal békét kötnie hadisarc megfizetése mellett, azonban 932-ben megtagadta az adófizetést. A magyar hadak Lehel (?–955 Augsburg) és Bulcsu (?–955 Augsburg) vezérek vezetésével 933-ban betörték Szászországba, Tübingiába, és Merseburgnál megütköztek az akkorra már felkészült és cseh segédcsapatokkal megerősített német sereggel. I. Henrik csapdataktikát alkalmazott a magyarokkal szemben, akik azonban ezt felfedték, így a csata

ugyan a magyar sereg vereségével végződött, de komoly törést nem okozott a további évek kalandozásaiban.

A magyar kalandozások legjelentősebb ütköztére 955-ben került sor a magyar és német seregek között az Augsburg melletti Lech-mezőn: 954-ben a német hűbéres hercegek és 955-ben a főurak is fellázadtak I. (Nagy) (Liudolf) Ottó német király (936–973), a későbbi német-római császár (962–973) ellen. A lázadók a magyaroktól kértek segítséget, akik az évek óta nem fizetett adó behajtása és zsákmányszerzés céljából érkeztek Bajorországba Bulcsu, Lehel és Súr vezérek vezetésével. A magyar seregek késve érkeztek, a belső lázadást I. Ottó már leverte, így szembeszállt a magyar erővel. Augsburg mellett I. Ottó német király bajor, frank, szász és cseh csapatokból álló seregével a három magyar vezér serege állt szemben.

A magyarok kitűnő megkerülő taktikát alkalmaztak, azonban az ellenük kivezényelt (Száli) Konrád (Vörös Konrád) frank gróf és Lotaringia hercege (944–955 Augsburg) vezette nehézfegyverzetű lovassággal közelharcba bonyolódtak, amelyet elvesztettek. Igaz, a csatában egy nyílvesszőtől találva a lotaringiai herceg is elesett, de ez nem változtatta a tényt, hogy az augsburgi csatát a kalandozó magyar sereg – ugyan nem megsemmisítően, de – elvesztette. A három magyar vezér fogságba esett, mindhármukat kivégezték. A veszített csata a nyugati kalandozó hadjáratok beszüntetését eredményezte.

Taksony valószínűleg a vesztes augsburgi csatát követően kerülhetett a nagyfejedelmi trónra. Uralkodása alatt Nyugat-Európa irányába inkább védekező politikát folytatott, nagyfejedelemségtől keletre igyekezett szövetségesekre szert tenni. Felesége – Anonymus szerint – kazár, volgai bolgár vagy besenyő származású lehetett, házasságukból született Géza, a későbbi nagyfejedelem (972–997) és öccse, Mihály (955–990).⁵² Taksony a nagyfejedelemségét Gézára örököltette. Megkönnyítette a lépést az, hogy Géza feleségül vette Taksony egyik riválisa, az erdélyi Zombor gyula lányát, Saroltot.

11. kép. István nagyfejedelem (997-1000/1001) – I. István király (1000/1001-1038)

István nagyfejedelem – I. István király

Gézának és Saroltnak egyetlen fia született, Vajk, István néven 997-1000/1001-ig magyar nagyfejedelem (megkeresztelésére 985-989 között kerülhetett sor). 1000/1001-1038-ig Magyarország államalapító, első királya, a magyar és az európai történelem kiemelkedő alakja (11., 12. és 13. kép).⁵³ Apja már gyermekkorában felkészítette az uralkodásra. A nyugat-európai keresztény államok közé történő beilleszkedés első lépéseként Vajkot Szent István első keresztény vértanú (1-36/40) emlékeztére (Szent) Adalbert (955/956-997) prágai püspök, későbbi vértanú⁵⁴ keresztelte meg Esztergomban. (Szent) Adalbert alakja a Ludovika Akadémia belső udvarát díszítő címerpajzsok között Esztergom vármegye címerében maradt fenn (14. kép).

István 995-ben feleségül vette (Liudolf) Gizellát, (Liudolf) II. Henrik, Bajorország és Karintia hercegének lányát, (Liudolf) II. Henrik Bajorország (995-1004) és Karintia hercegének (995-1002), német királynak (1002-1024), Itália királyának (1004-1024), egyben német-római császárnak (1014-1024) hűgát. A házasságkötés alkalmából az akkor uralkodó III. (Liudolf) Ottó német király (983-1002) német-római császár (996-1002) nászajándékként és hűbéri igényének kifejezésére Vajk számára uralkodói lándzsát adományozott.

Az 1031-ben készült magyar királyi koronázási paláston és I. (Szent) István király ezüstdénárján látható a vágásos zászlós (a zászlólap vízszintes vágásokkal történő osztásával jön létre) lándzsa. Azezüstdénár előlapján +LANCEA REGIS - AKIRÁLY LÁNDZSÁJA, hátlapján + REGIA CIVITAS - KIRÁLYI VÁROS (Fehérvár vagy Esztergom) felirat olvasható (15. kép).

A két forráson (az ezüstdénáron a lándzsát felhőből kinyúló isteni kéz nyújtja át) a Végzet Lándzsája, azaz (Szent) Móric (Mauritius) lándzsája látható.⁵⁵ A Végzet Lándzsája egy erekyetartó fegyver, amelybe beledolgozták (Szent) Móric lándzsájának egy darabját, és hegyébe egy hosszanti nyílásba négysoros ezüst huzalköteggel erősítették be Jézus Krisztus keresztfájának egy szögét. A 23 cm hosszúságú lándzsacsúcsnak (jelkép-ereklye) isteni erőt tulajdonítottak, egyben uralkodói

12. kép. I. István király és Imre herceg
egészalakos illusztrációja
Forrás: Arcanum Digitális
Tudománytár (ADT) - Budapest -
Országos Széchényi Könyvtár -
Régi Nyomtatványok Tára -
Apponyi Metszetek - 1102/1

13. kép. I. (Szent) István király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 71. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus Országos Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK R1.453 - GW M 14782.

jelképnek is tekintették. III. (Liudolf) Ottó német király (983-1002), német-római császár (996-1002) a lengyelekkel és a magyarokkal is baráti viszonyt ápolt. Lengyelország fejedelme részére (az igazi lándzsa egy darabkáját beépítve) másolatot készíttetett, míg az eredeti lándzsát a császár a későbbi I. (Szent) István királynak adományozta nászajándékként (egyben a hűbérúri igényének jelzésére): „*megengedte nagylelkűen, hogy királysága legyen, [a magyar uralkodónak] engedelmet adva neki arra, hogy mindenhol szent lándzsát hordoztasson, amint a császárnak szokása, és az Úr szegeiből és Szent Móric lándzsájából saját lándzsáján való ereklýeket engedett át neki*”.⁵⁶ I. István a hűbérúri függést elutasítva a pápától kért és kapott koronát, azonban a lándzsát mint uralkodói (hatalmi) jelképet tovább használta, s dénárjára vésette. A lándzsa a XI. század elején nem a hűbéri függést jelképezte, annak hűbéri jelentéséről csak az 1030-as évektől beszélhetünk.

997-ben, Géza fejedelem halálát követően Géza rokona, az ugyancsak Árpád nemzetséghez tartozó (Tar) Zerind fia Koppány (?-997), előbb a Bihari,

majd a Somogyi dukátus⁵⁷ ura bejelentette igényét a nagyfejedelmi trónra, és fegyverrel támadt Sarolt nagyfejedelem asszony szállására. (A trónért vívott küzdelem alapja a trónöröklés joga volt, amely a középkor eleji felfogás szerint jogszerű lehetett, ha a hatalmat a tényleges uralkodó halálát követően a sztyepei népekre jellemző „szeniorátus”, azaz a következő, a nagycsaládban a legidősebb uralkodásra alkalmas utód [közvetlen rokon] örökölhette, vagy a tényleges uralkodó halálát követően annak [leg]idősebb fia a Nyugat-Európában bevett „primogenitúra”, azaz az elsőszülöttség jogán követelhette. Ha egyidejűleg e két jog alapján többen is igényt tartottak a trónra, a végeredmény az erőviszonyok alakulásán múlt, azonban később végérvényesen az elsőszülöttség elve győzedelmeskedett - hasonlóan Európa keresztény országaikhoz.) A „szeniorátus” jogát valló Koppány és a „primogenitúra” jogát elismerő István küzdelméből István került ki győztesen, aki a döntő ütközetet megnyerte, Koppányt megölette, testét felnégyeltette, és testrészeit Veszprémbe, Győrbe, Esztergomba és Erdélybe küldette. Koppány legyőzése

14. kép. Esztergom vármegye
címere a Ludovika belső udvarán^{II}

15. kép. I. (Szent) István király ezüstdénárja
 Forrás: I. (Szent) István király ezüst dénárjának
 hátoldala. Lásd: Lancea Regis - az első
 magyar pénzérme [Blogbejegyzés].
 Penztortenet.blog.hu, 2013. július 10.

után István lényeges lépésre szánta el magát: a sztyeppei nagyfejedelmi cím helyett (nyugat)-európai stílusú uralkodói címet választott: 1000 karácsonyán vagy 1001. január 1-jén királlyá (*rex*) koronáztatta magát. Istvánt (Székes)Fehérváron koronázták királlyá, és a város később királyi székhely és a magyar királyok koronázó városa lett. A középkori magyar közjog szerint kizárólag és csak azt tekintették magyar királynak, akit Székesfehérváron, a magyar Szent Koronával az esztergomi érsek koronázott királlyá. A magyar Szent Korona az Istentől származó földi hatalom jelképe, a szuverén magyar államot és annak jogfolytonosságát szimbolizáló felségjelvény, egyben ereklje. A XII. századi Szent István-legenda szerint – amelyet Hartvik püspök írt – István Asztrik püspököt küldte követként II. Szilveszter (987–1003) pápához, aki nagyfejedelmé számára kérte és kapta meg – III. Ottó német-római császár egyetértésével – azt a koronát, amellyel urát királlyá koronázták.

„Atyja halála után a negyedik évben az isteni kegyelem intéséből ugyanezt az Asztrik püspököt, kit más néven Anastasiusnak mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte, hogy Szent Péternek, az apostolok fejedelmének örökösét megkérje: a Pannónia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökségeket is áldásával erősítse. Érdemesítse őt is arra, hogy királyi diadémával izmosítsa, hogy

e tisztességre támaszkodva, amit isten kegyelméből elkezdett, még keményebbre szilárdítsa. [...] »Tudd meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában hozzád ismeretlen nemzet követei jönnek, akik tőled fejedelmüknek az apostoli áldás ajándékával egyetemben királyi koronát követelnek. A koronát hát, melyet csináltattál, fejedelmüknek, miként kéri, eljuttatni ne habozzál. Mert tudd meg, hogy ez néki a dicső királyi ranggal együtt élete érdemeiért jár.« E látomás rendje szerint a következő nap megszabott órájában Asztrik püspök a pápához ért, a rárótt feladatot bölcsen ellátva, a szent fejedelem viselt dolgait rendben előadva kérte az apostoli széktől az említett kitüntetések; kimutatta, hogy méltó ilyen tisztességre s méltóságra, mert Isten segítségével meghódított több nemzetet, s hatalma által sok hitetlent az Úrhoz térített. Ezek hallatára nagyon megörült a római főpapa, mindent megadott jóságosan, ahogy kérték. Azonfelül keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként, így szólván: »Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízunk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását.« Elnyervén hát mindent, amit kért, Asztrik püspök vígan tért vissza hazájába, magával vitt mindent, amiért a vállalt utat végigjárta. Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltották, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronázták.”⁵⁸

A korona elfogadásával nem vált sem a pápa, sem a német-római császár hűbéresévé. Magyarország szuverén apostoli királyság lett (a legenda szerint a pápa apostoli kereszt adományozásával a főpapok kinevezésének jogát is I. Istvánra ruházta, egyben őt „apostolinak” nevezte, aki e kiváltság birtokában királysága apostolává, utódai „apostoli királyokká” váltak). Miután a Szent István-legendát III. Ince (1198–1216) pápa az első magyar király hivatalos életrajzában tekintette, az általánosan elfogadott nézet szerint a pápától kapott korona ténye nyert teret a köztudatban. A történettudomány által elfogadott az a megállapítás, amely szerint a mai magyar Szent Korona nem azonos azzal a koronával, amellyel I. (Szent) István királyt megkoronázták. A magyar koronázási paláston – amely eredetileg miseruhának

készült – a következő felirat olvasható: „EZT A MISE-
RUHÁT KRISZTUS MEGTESTESÜLÉSÉNEK
1031. ESZTENDEJÉBEN, A 14. INDICTIONBAN ISTVÁN
KIRÁLY ÉS GIZELLA KIRÁLYNÉ KÉSZÍTTETTE ÉS
ADOMÁNYOZTA EZT A MISERUHÁT A [SZÉKES]
FEHÉRVÁRI SZŰZ MÁRIA EGYHÁZNAK.”⁵⁹ A hímezett
szöveg tanúsága szerint a miseruha 1031-ben, azaz
I. (Szent) István király életében készült, s a szokásnak
megfelelően azon az adományozók arc- vagy mellképét
is megjelenítették (ráhímezték). A koronázási paláston
látható a király mellképe, aki bal kezében országalmát,
jobb kezében lándzsát (mint uralkodói jelvényt) tart,
fején nyitott, drágakövekkel kirakott, három liliummal
díszített abroncskoronát visel. I. István koronázása
időpontjában a korabeli Európában az uralkodók még
nem alkalmaztak címereket, így I. István pecsétje sem
maradt ránk (*preheraldikus kor*). Ebben a történelmi
korszakban a korábbi Keletrómai Császárság (később
Bizánci Birodalom) uralkodóinak pénzein fedezhető
fel – állandó hatalmi jelképként – a lándzsanyélre fel-
tűzött latin, később kettős kereszt (17. kép).⁶⁰

I. István király – koronázását követően – egyed-
uralma megszilárdítására törekedett. A királyi hata-
lommal szemben függetlenségüket megőrizni kívánó
törzsi vezetők ellen kíméletlenül fellépett. Koppány
kivégzését követően már csak két törzsfő, az erdélyi
Zombor gyula, fia Prokuj gyula (I. István király
anyjának, Sarolt fejedelemasszonynak a testvére)
és a Maros-vidék ura, Ajtony nem hajlottak meg
a királyi hatalom előtt. 1003-ban a király hadsereget
küldött az erdélyi gyula ellen, akit elfogtak, erdélyi
tartományúri hatalmát megtörték. Később fogsá-
gából megszökött, de a királyi hatalom teljességére
már nem volt többé befolyása. Ajtony vezér (?–1008)
a Maros–Körös által határolt terület ura volt, amely
keleten Erdély határáig, délen a Szörénységig terjedt,
székhelye Marosvár volt. A király parancsainak nem
engedelmeskedett, az uralkodóval egyenrangúnak
tekintette magát, és szembefordult vele. I. István
1008-ban megbízta Doboka fia Csanád vezért, hogy
semmisítse meg az országon belüli külön territóriu-
mot és annak urát. Csanád a parancsnak eleget téve
Ajtonyt csatában legyőzte, lefejezte, nyelvét kivágta.

A király a győztest az elfoglalt területből szerve-
zett Csanád vármegye ispánjává tette. A belpolitikai
sikereket külpolitikai eredmények is erősítették:
I. István sikerrel szállt szembe a lengyel fejedelem-
mel, a bizánci császárral szövetségben megdöntötte

16. kép. Apostoli latin kereszt, amelyet koronázás
alkalmából a magyar király előtt vittek^{III}

Forrás: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország
vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája
a magyar korona országai történetének földrajzi
képzőművészeti néprajzi hadügyi és természeti
viszonyainak közművelődési és közgazdasági
állapotának enciklopédiája. Esztergom vármegye.*
Budapest, Országos Monografia Társaság, 1908. –

Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) – Budapest – Országos Széchényi
Könyvtár – Raktári jelzet: M 68/518/6.

17. kép. Tolna vármegye címere és Fejér vármegye címere^{IV}

a bolgár cár uralmát, II. Konrád német-római császár hadát megfutamította, 1031-ben az ország területét a Lajta-Fischa közével és a Morva folyó jobb partjával növelte. Mind a belpolitikában, mind külpolitikailag terén sikereket ért el.

Uralkodói életművének lényeges mozzanata a magyar közigazgatási rendszer világi (vármegyék) és egyházi (püspökségek) elemeinek megalapítása volt (a király 10 püspökséget alapított, amelyből az esztergomi és a kalocsai érseki rangra emelte). „A királyi vármegye általános, középszintű világi közigazgatási egység volt, amely a várispánság központjaként értelmezett (föld)vár körül feküdt egyetlen összefüggő területként.”⁶¹

1031-ben azonban szomorú esemény történt, amelyet az uralkodó tragikusan élt meg: meghalt a trónörökös, Imre magyar királyi herceg (1000/1007–1031), I. István kijelölt utódja, akinek uralkodásra

történő felkészítésére nagy hangsúlyt fektettek: *Institutio morum* – *Intelmek Imre herceghez* (1083-ban szentté avatták).

„ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI

A mi urunk Jézus Krisztus nevében.
Kezdődik Szent István király törvénye.

Mivel megértem s mélyen átérzem, hogy amit csak Isten akarata megteremtett s nyilvánvaló eleve elrendelése elrendezett mind a kiterjedt égboltozaton, mind az egybefüggő földi tájakon, azt törvény élteni s tartja fenn, s mivel látom, hogy mindazt, amit Isten kegyelme bőséggel adott az élet előnyére és méltóságára, tudniillik királyságokat, konzulságokat, hercegségeket, ispánságokat, főpapságokat s más méltóságokat, részben isteni parancsok és rendeletek, részben világiak, valamint a nemesek meg

az élemedett korúak tanácsai és javaslatai kormányozzák, védik, osztják fel és egyesítik, s mivel bizonyosan tudom, hogy minden renden valók a föld bármely részén, bármilyen méltóságot viseljenek, nemcsak kíséretüknek, híveiknek, szolgálóknak parancsolnak, tanácsolnak, javasolnak, hanem fiaiknak is, úgy hát én sem restellem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékecsítsed, ha majd a legfőbb hatalom engedélyével utánam uralkodni fogsz. Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe vésd apád parancsait, az isteni bölcsesség intelme szerint, mely Salamon szájából szól: »Hallgasd, fiam, a te atyádnak erkölcsi tanítását, és a te anyádnak el ne hagyd oktatását, így sokasulnak meg neked a te életednek esztendei.« Ebből a mondásból tehát észbe veheted, ha azt, amit atyai gyöngédséggel parancsolok, megveted-távol legyen! –, nem szívelnék többé sem Isten, sem az emberek. De halljad az engedetlen parancsszegők esetét és vesztét. Ádám ugyanis, kit az isteni alkotó, valamennyi létező teremtetője a maga hasonlatosságára formált s minden méltóság öröksévé tett, széttörte a parancsok bilincset, s nyomban elvesztette a magas méltóságokat meg a paradicsombéli lakást. Isten régi, kiválasztott s kivált kedvelt népe is, amiért szétszaggatta a törvények Isten ujjával kötözött kötelékét, különb-különbféleképpen pusztult el: részben ugyanis a föld nyelte el, részben tűz emésztette el, részint egymást koncolta fel. Salamon fia is, félrevetve apja békéltető szavait, gögijében pöffeszkedve kardcsapásokkal fenyegette a népet apja ostorsuhintásai helyett, azért sok rosszat túrt el országában, végül is kivetették onnan. Hogy ez véled ne történjék, fogadj szót, fiam; gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, minden gyönyörűségben dédelgetve és nevelve, nem tapasztaltad a hadjáratok fáradalmait s a különféle népek támadásait, melyekben én szinte egész életemet lemorzsoltam. Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá s finnyássá tehet, ez pedig a férfiasság elvesztegetése s a bűnök csiholója és a törvények megvetése; hanem itassanak meg olykor fanyar borral, mely értelmetet tanításomra figyelmessé teszi. Ezeket előrebecsátván térjünk a tárgyra.

Fejezetekre osztás:

- A katolikus hit megőrzéséről
- Az egyházi rend becsben tartásáról
- A főpapoknak kijáró tiszteletről

- A főemberek és vitézek tiszteletéről
- Az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról
- A vendégek befogadásáról és gyámolításáról
- A tanács súlyáról
- A fiak kövessék az elődöket
- Az imádság megtartásáról
- A kegyességről és az irgalmasságról, valamint a többi erényről...”⁶²

Imre halálát követően Géza fejedelem öccsének, Mihálynak fia, Vazul herceg igényt tartott a trónra, hiszen a XII. századi krónika szerint a király először őt jelölte ki örökösének, azonban Gizella királyné akaratára mégis mellőzte, és III. (Orseolo) Ottó velencei dózsának és I. István lánytestvérének a fiát, (Orseolo) Pétert (1038–1041 és 1044–1046 között magyar király) részesítette előnyben. Vazul nem ismerte el (Orseolo) Pétert trónörökösnek, és – a legenda szerint – összeesküvésben vett részt. I. István ezért elfogatta, 1032-ben – hogy uralkodásra alkalmatlanná tegye – Gizella parancsára megvakították, fülébe forró ólmot öntöttek, fiait (Andrást, Bélát és Leventét száműzték). István halála előtt, 1038. augusztus 15-én (Nagyboldogasszony napján) országát és koronáját a Boldogságos Szűz Mária örökségébe adta, egyben oltalmába ajánlotta. Így lett *Magyarország Mária Országá, azaz Hungariae Maria Regnum*.

„Annak utána felemelé ő édes kezeit, szemeit es szívét-lelkét mennyeknek országára, es nagy siralmas es könyörületos szóval monda »Ó, mennyeknek királyné asszona, Istennek szent anyja es ez világnak megéppöjtő nemes asszona, dicsőséges Szíz Mária! te szentséges kezeden es oltalmad alá adom es ajánlom anyaszentegyházat mind benne való fejedelmekkel es lelki népekkel egyetembe, es ez szegén országot mind benne való urakkal es szegénnyel-bódoggal egyetemben, hogy te légy asszonok es ótalmok, es az en lelkömet te szent markodban.« Annak utána szentségöt vén hozjá, es megkeneté; de miért azon napokban anyaszentegyház illi vala Nagyboldogasszony innepének octávját, annak okáért nagy jó hitben, bizodalomban, teljes lelki nemes jószágokkal es mennyei koronára való érdemmel, Úristennek es asszonunk Szíz Máriának kibocsátá lelkét, es szent angyaloknak seregében nagy édes énekléssel az erek bódogságra viteték: azon időben mikoron Krisztus születetinek utána írának ezerharminc négy esztendőben. Es lén nagy eremek rajta az mennyei szentöknek, szent

18. kép. I. István király feltételezett pecsétje

Forrás: Frólich Róbert et al.: Magyarország a királyság megalapításáig. In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. I. kötet. Budapest, Athenaeum, 1895. 239. Vö. Érszegi Géza: Szent István görög nyelvű okleveléről. *Levéltári Szemle*, (1988), 3. 3-13.; Csóka J. Lajos: A pannonthalmi alapítólevél interpolálása. *Levéltári Közlemények*, 32. (1961). 83-99. - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: M 59.860/1.

angyaloknak, hogy olyan nemes, érdemes szent confessor ment volna az ő társasságokban mind ő szent fiával: de viszónellen lén nagy sírásohajtás ez szegény országbeli új keresztyéneknek, hogy olyan szent es kegyes atyjoktól megváltanak volna.”⁶³

I. Istvánt 1083-ban szentté avatták, azóta I. (Szent) István királyként tiszteljük.⁶⁴ Első szent királyunk és ugyancsak szentté avatott fiának alakját Tolna vármegye címere őrzi, míg Magyarországnak az Örökké Szent Szűz Istenanya Mária oltalmába ajánlását Fejér vármegye címerében látjuk viszont, amelyek ma is az adott vármegyék jelképei (17. kép).

(Orseolo) Pétert 1038-ban, I. István halálát követően István koronájával megkoronázták. Az udvarban népszerűtlen Péter királyt 1041-ben elűzték, és hatalmától is megfosztották, aki így III. Henrikhez (1039-1046: német király; 1046-1056: német-római császár)

menekült. Elűzését követően I. István király másik lánytestvérének férjét, Aba Sámuel (1041-1044) emelték trónra. Az elűzött Péter III. Henriktől kért segítséget, aki hadseregét Magyarországra küldve 1044-ben a Ménfő melletti csatában vereséget mért Aba Sámuelre, akit menekülés közben megöltek.

Egyes kutatók szerint a magyar koronázási jelvények (korona és lándzsa) III. Henrik birtokába kerültek, aki visszaküldte azokat Rómába. Minderről egy 1074 őszén íródott pápai levélből szerezhattunk tudomást:

„a boldog emlékezetű Henrik császár Szent Péter tiszteiséért megtámadva az országot [ti. Magyarországot], legyőzte királyát, győzelmet aratott és a lándzsát és koronát Szent Péter testéhez [a Vatikánba] küldte el.”⁶⁵

A Rómába visszaküldött korona többé nem került elő. Egy másik nézet szerint a korona Magyarországon

maradhatott, hiszen Péter visszatért a magyar trónra, újból megkoronázták – s tették ezt valószínűleg I. István koronájával –, ám nem szuverén uralkodóként, hanem hűbéresként. 1045-ben Székesfehérváron Péter hűbérül adta az országot III. Henriknek. Ezt követően Péter ellen több összeesküvést szerveztek, hazahívták Vazul fiait, András és Levente hercegeket, akik Pétert legyőzték, 1046-ban megvakították, majd sebeibe belehalt.

I. (Árpád-házi) István királynak tulajdonított (az oklevél hátlapján átfűzött) pecsét a Pannonhalmi Apátság alapítólevelén (19. kép). Maga az alapítólevél ugyan a XI. századi oklevelezési gyakorlatnak megfelelően kiállított egy ív, nyílt hártya és az eredeti (I. István kori) oklevélírási technikát híven utánozó dokumentum, ennek ellenére egy módosított szövegű (interpolált) másolat. A hátlapjára sem I. István pecsétje került, hanem a szövegmodosítás idején uralkodó (Könyves) Kálmán király trónon ülő alakja látható a pecsétmezőben, amelynek körirata (legenda), amely e pecséten részben olvashatatlan: + COLOMANNVS D[E]I GRATIA VNGARORVM REX.

„SZENT ISTVÁN KIRÁLYRÚL

Ah! Hol vagy Magyarok tündöklő Tsillagja,
ki voltál valaha Országunk Istápjá.
Hol vagy István király? téged Magyar kíván,
Gyászos öltözetben te előtted sírván.
Rólad emlékezvén tsordulnak könyvei,
búval harmatoznak szomorú mezzej,
lankadnak szüntelen Vitézlő kezej,
nem szünnék iszonyú sírástúl szemej.
Virágos kert vala híres Pannónia,
mely kertet öntöze hiven Szűz MÁRIA.
Kátholika hitnek bő volt szép virágja,

bé homályosodott örvendetes Napja.
Ah! melly nagy változás minden féle Vallás
már meg szaporodott sok Lelki kár-vallás,
mint rósát a hivség úgy a Pannoniát
ronttya eretnekség fonnyaszttya Virágját.
Kertésze e kertnek István király vala,
termesztője ennek ő véle meg hala,
Ennek életében élt a Magyar Ország,
ő halála után lett holt eleven ág.
Előtted könyörgünk bús Magyar fiaid,
hozzád folyamodunk árva maradékid,
Tekénts István király szomorú hazádra,
fordítsd szemeidet régi Országodra.
Reménségünk vagy benned, s - Máriában,
mint Magyar hazánk(na)k hiv Királynéjában,
Még éltedben ennek minket ajánlottál,
és sz: Koronával együt föl áldoztál.
Te hozzád Mária Sz.István Királlyal,
Keresztfán érettünk szenvedő Fiaddal,
Árva Magyar Ország sírva fohászkodik,
néked mint Anyánk(na)k így Panaszskodik.”⁶⁶

„Ebben az időben Magyarország egyes főemberei az ország romlásán bánkódva Magyarországot Péter király zsarnokságától meg akarták szabadítani. Endre, Béla és Levente iránt, akik Szent István király nemzetségéből származtak, megőrizték feddhetetlen hűségüket és javaikból, amijük csak volt, küldözgettek nekik követek útján, és hűségesen szolgálták őket. Ezek a főemberek Viszka, Baja és Bonyha voltak, meg ezeknek más rokonai, és mindig sóhajtozva és búslakodva várták az alkalmas időt, amikor Andrást, Bélát és Leventét visszahozhatják Magyarországra, és igyekeztek minden erejükkel visszaállítani Szent István nemzetségének a királyságát – aki szerette és felmagasztalta őket.”⁶⁷

19. kép. I. (Bajnok) Béla király (1060-1063)

I. Béla király

I. Béla király apja Géza nagyfejedelem öccsének, Mihálynak (955–990) a fia, Vazul (990–1037), anyja egy Tatóny nemzetségből származó nő. 1032-ben I. István király – összeesküvése megtorlásaként – apját megvakíttatta, fülébe forró ólmot öntetett, fiait, Béla, András és Levente hercegeket száműzte. Béla (19., 20. és 21. kép) előbb Csehországba menekült, majd Lengyelországba ment, ahol megkeresztelkedett, és feleségül vette (Piast) Richezát, (Piast) II. Mieszko lengyel király (1025–1031) és fejedelem (1032–1034) lányát. Házasságukból született Géza, I. Géza néven Magyarország királya (1074–1077), László herceg, I. László néven Magyarország királya (1077–1095), Lampert herceg, Zsófia, Eufémia és (Szép) Ilona hercegnők. Béla herceg tevékenyen részt vállalt Lengyelország egységének helyreállításában, neve mellé a „Bajnok” jelző került. 1046-ban Béla testvéreit, András és Levente hercegeket hazahívták Magyarországra, akik Pétert legyőzték (aki megvakítása után néhány nappal meghalt), és Andrást I. (Katolikus) András néven 1046-ban királlyá koronázták.

„András herceg aztán, mihelyt ellenségeinek zavargásai elől biztonságba jutott, a királyi székhelyen, Fehérvárott elnyerte a királyi koronát. Csupán három püspök koronázta meg, azok, akik a keresztények ama nagy pusztulásából megmenekültek, az Úrnak ezernegyvenhetedik esztendejében. Egész nemzetének főbenjáró büntetés terhe alatt elrendelte, hogy a korábban engedélyezett pogány vallást elhagyván, Krisztus igaz hitére térjenek vissza, és mindenben a szerint a törvény szerint éljenek, amelyre Szent István király tanította őket.”⁶⁸

Péter király halálát követően a német-római császár, III. (Száli) Henrik (1046–1056) Magyarország elleni hadjáratra készülődött. Így 1048-ban I. András király hazahívta öccsét, a kitűnő katona hírében álló Béla herceget Krakkóból, és a dukátus (hercegség) urává, valamit trónörökösévé tette.

„András király [...] követet küldött Lengyelországba másik testvéréhez, Bélához, és nagy szeretettel hívta őt, mondván: »Egykoron mi társak voltunk a szükségben, a szenvedésben; kérlek most, szerelmes testvérem, ne

20. kép. I. (Bajnok) Béla király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT)
– Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Régi
Nyomtatványok Tára – Apponyi Metszetek – 1102/5

22. kép. I. (Bajnok) Béla király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 96. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár – Ősnyomtatványok – EOK R 1.453 – GW M 14782.

késlekedj hozzám jönni, hogy társak legyünk az örömben, és az ország javain örvendezve, személyes jelenlétedben osztozzunk meg. Nincs ugyanis örökösöm, sem testvérem rajtad kívül. Légy te az én örökösöm, és légy utódom a királyságban.» Béla elérzékenyedett ezektől a szavaktól, és egész háza népével a királyhoz jött. Amikor a király meglátta őt, »nagy örömmel örült,« mert öccsének erejére is támaszkodhatott. Ezután pedig a király és testvére, Béla tanácsot tartván, az országot három részre osztotta. Kétharmad rész a királyi felség tulajdonában, azaz hatalma alatt maradt, a harmadik rész pedig a herceg birtokába ment át. [...] Ebben az időben András király a Balaton tava mellett egy kolostort alapított Szent Ányosnak tiszteletére, azon a helyen, amelyet Tihany-nak neveznek.”⁶⁹

A hadműveletek során 1051-ben a Vértes-hegységben és 1052-ben Pozsonynál is vereséget mértek a császárra. A két testvér a haza ügyét jól szolgáló együttműködése azonban az 1060-as évek végén megromlott.

Történt, hogy I. András királynak 1053-ban fia született, Salamon (1063–1074 között magyar király), akit Béla hercegnek korábban tett ígérete ellenére 1057-ben

királlyá koronáztatott. Ezt követően 1058-ban békét kötött IV. Henrik német királlyal (1053–1105), és fiát, Salamont eljegyezte III. (Száli) Henrik német-római császár lányával, Judittal, IV. Henrik német király és későbbi német-római császár (1084–1105) nővérével.

„Mivel pedig a vérségi szeretet és a rokoni vonzódás akadálya szokott lenni az igazságosságnak, András királyban is legyőzte fia iránti szeretet az igazságosságot, és kötelező ígéretét megszegve – aminek a királyoknál nem volna szabad megesnie –, még gyermek fiát, a mindössze ötéves Salamont, uralkodásának tizenkettedik évében, öregségtől elgyengülve, egész Magyarország fölé királlyá emelte és megkoronáztatta.”⁷⁰

1059-ben Várkony várában I. András próbára tette Béla herceget (korona vagy kard). Ugyan Béla herceg a kardot választotta, de Lengyelországba menekült, és 1060-ban már hadsereggel tért vissza Magyarországra. I. András német segélyhadakkal megerősített serege és Béla herceg lengyel serege a Tisza folyónál bocsátkozott ütközetbe. A király elvesztette a csatát, Moson váránál öccse fogságába esett, majd sérüléseibe belehalt. A királyné és Salamon IV. Henrikhez

menekültek. Béla herceg a győztes csatát követően 1060-ban királlyá koronáztatta magát.

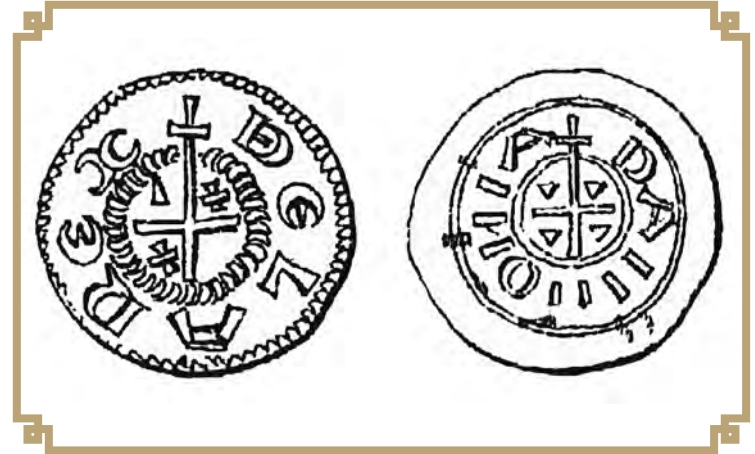
„Béla herceg tehát, akit Beninnek neveztek, győztesen és diadalmasan bevonult Fehérvár városába, és itt, miután a püspökök felkenték, a királyi koronával szencsésen megkoronáztatott. Békésen kormányozta az országot, az ellenség háborgatása nélkül, és népének javát kereste. Hozzáértésének egyéb bizonyosságai mellett ezt azzal is megmutatta, hogy pénzt veretett nagy érme alakban a legtisztább ezüsből...”⁷¹ (22. kép)

Uralkodása alatt az ország felvirágoztatásán fáradozott: kitűnő ezüsből veretett pénzt, fejlesztette a kereskedelmet. Tragikus, hogy 1063-ban Dömösön a fából ácsolt királyi trónus összeomlott felette, s a király a balesetben súlyosan megsérült. Közben Salamon nagy német sereggel betört az országba, és Moson várát vette ostrom alá. A sérült király a vár elestét követően belehalt sérüléseibe. Salamon lett a király, akit 1063-ban ismételten megkoronáztak.

„A legkegyesebb Béla király pedig, amikor uralkodásának harmadik évét betöltötte királyi birtokán, Dömösön – trónszéke összeomolván – testét összetörte, és gyógyíthatatlan betegségbe esett. Félholtan a Kanizsa patak mellé vitték némely fontos, országos ügyek miatt, itt aztán elköltözött e világból. Eltemették pedig a Szent Megváltó monostorában, amelyet ő maga alapított azon a helyen, amelyet Szekszárdnak hívnak.”⁷²

„Salamon király pedig, amikor Béla király halálát hallotta, apósához [nem apósa, hanem sógora], a német császárhoz ment, és kérte, hogy állítsa vissza neki Magyarország királyságát. Kérésével a császár örömet egyetértett, és híres, római rendszerű seregével és a császári dicsőség fényes kíséretével visszahozta Salamont Magyarországra.”⁷³

„Mihelyt a császár eltávozott, visszatért Magyarországra Géza onnan, ahová óvatosan elvonult. Salamon király pedig mint új és tapasztalatlan ember, aki még nem erősödött meg uralmában, attól tartott, hogy Géza a lengyel hadsereggel megrohanhatja, övével egy kissé visszavonult, és Mosonyban, ebben az igen megerősített várban telepedett meg, biztos őrhelyen. A püspökök és más egyházi férfiak továbbra is buzgón iparkodtak, hogy közöttük a békét helyreállítsák. [...] Üdvös rábeszélésére Géza, félretéve a gyűlölködést, engedett. Fábián és Sebestyén vértanúk szent ünnepén aztán Salamon király és Géza herceg Győrben, Magyarország színe előtt békét kötött.”⁷⁴

22. kép. I. Béla király – dénár (17 mm), az előlapon: + BELA REX és I. Béla király – dénár (17 mm), hátlapon: + PANNONIA
Forrás: I. Béla király – dénár. Előlap. In *Pallas nagy lexikona*. VI. kötet. Budapest, 1894. Melléklet. III. Magyar érmek (Az Árpádházi királyok korából) – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 54.538/6. Vö. Réthy László: *Érmeink*. In Czobor Béla – Szalay Imre (szerk.): *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon*. I. rész. Budapest, Hornyánszky, 1876. 2000. Soós Ferenc: *A magyar fém pénzek feliratai és címerei*. Budapest, Argumentum, 1998. 62.; I. Béla király – dénár. Hátlap. In *Pallas nagy lexikona*. VI. kötet. Budapest, 1894. Érmek. Melléklet. III. Magyar érmek (Az Árpádházi királyok korából) – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 54.538/6.

23. kép. I. (Magnus) Géza király (1074-1077)

I. Géza király

I. Géza király I. (Bajnok) Béla királynak és (Piaszt) Richezának, (Piaszt) II. Mieszko lengyel fejedelem lányának fia, Lengyelországban született. Öccse László herceg, I. László néven Magyarország királya (1077-1095). Mértéktartó, megfontolt és bölcs uralkodó volt, ezért kapta neve mellé a „Nagy - Magnus” jelzőt. Apja, I. (Bajnok) Béla király halálát követően Lengyelországba menekült, ahonnan a lengyel nagyfejedelem (1058-1076) majd király (1076-1079) - II. (Piaszt) Bolesław seregével tért vissza 1064-ben. Csatára azonban nem került sor: Salamon király és Géza herceg között egyezés született, miszerint Géza elismerte Salamont magyar királynak, a dukátus (hercegség) ura lett, amelynek irányításába öccsét, László herceget is bevonta. Az így létrejött hatalmi egyensúly - a *rex* (király) és a *dux* (herceg) között - sokáig megmaradt. Salamon király, Géza és László hercegek közösen vettek részt hadjáratokban, vettek részt ceremóniákon, irányították az országot. Géza herceg az 1060-as évek közepén feleségül vette Zsófia hercegnőt.⁷⁵

Az egyensúly azonban az 1071. évi, a Bizánci Császárság elleni hadjáratban (Nándorfehérvár - amely ekkor Bizánc fennhatósága alatt állt) véget ért: a várvédők nem a királynak, hanem Géza hercegnek adták meg magukat, aki - bár erre királyi felhatalmazása nem volt - békét kötött a bizánci követtel, (herceggént) királyi jogkört gyakorolva. Összességében megállapítható, hogy Géza herceg nem elégedett meg a dukátus ura címmel, többre vágyott. Emellett a hadizsákmányon sem tisztességesen osztozott a király és a herceg. Az ellentétek kiéleződtek. 1072-ben ugyan még együtt indítottak hadjáratot Bizánc ellen (biztonsági okokból László herceg nélkül), 1073-ban azonban már a magyar főurak sem tudták kibékíteni a feleket. Fegyveres konfliktus robbant ki. 1074-ben Salamon király még a Kemej melletti csatában győzedelmeskedett, de hamarosan megérkeztek a cseh-morva segélycsapatok László herceg vezetésével, és Mogyoródnál Salamon döntő vereséget szenvedett, majd a Nyugat-Magyarországra menekült megtartva Pozsony és Moson várát.⁷⁶ Salamon király a hatalom megőrzése érdekében országát hűbérként ajánlotta fel IV. Henrik német királynak (1053-1105), későbbi német-római császárnak (1084-1105).

24. kép. I. Géza király egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

(ADT) - Budapest - Országos Széchényi

Könyvtár - Régi Nyomtatványok

Tára - Apponyi Metszetek - 1102/7.

25. kép. I. Géza király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 112. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár – Ősnyomtatványok – EOK R 1.453 – GW M 14782.

„És amikor itt álltak, Boldog László fényes nappal látomást látott az égen, és így szólt testvérehez, Géza herceghez: »Láttál-e valamit?« Felelte az: »Semmit.« Ekkor így folytatta Boldog László: »Amíg itt álltunk és tanácskoztunk, íme, az Úr angyala leszállt az égből, arany koronát hozott a kezében, és a te fejedre helyezte; ezért bizonyos vagyok benne, hogy nekünk adatik a győzelem, és Salamon számkivetve, leverve fut ki az országból, az országot és a koronát pedig neked adja át az Úr.« Géza erre így szólt: »Ha az Úristen velünk lesz, és megoltalmaz bennünket ellenségeinktől, és ez a látomás beteljesedik: akkor itt, ezen a helyen a szentséges Szűz Máriának, az ő anyjának tiszteletére templomot fogok építtetni.«⁷⁷

Géza herceg lett az uralkodó I. (Magnus) Géza király néven (23., 24. és 25. kép), a dukátust (hercegséget) öccsére, László hercegre ruházta. Ezt követően I. Géza VII. (Szent) Gergely pápától (1073–1085) kérte uralkodásának elismerését, aki azt a magyar király pápai hűbéresküjéhez kötötte, így I. Géza e tárgyalásokat megszakítva a VII. (Dukas) Mikhaél (Mihály) bizánci császárhoz (1071–1078) fordult, aki elismerte őt Magyarország uralkodójának. Gézát Bizánzból kapott koronával 1075-ben megkoronázták (e korona

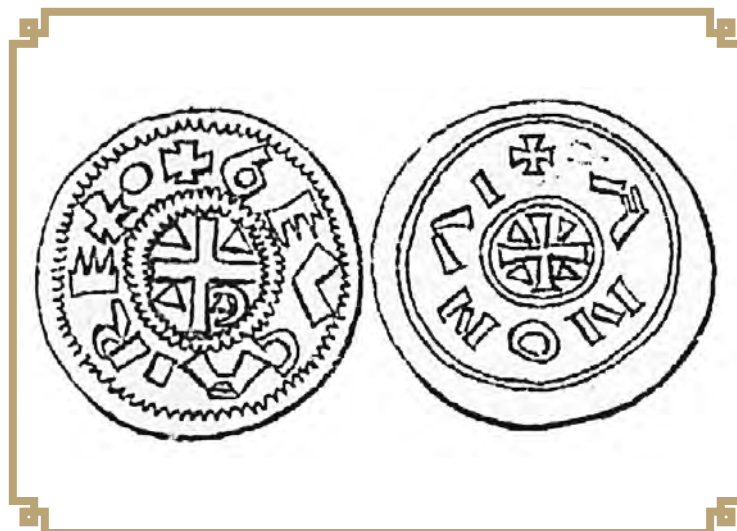
a történettudomány általánosan elfogadott nézete szerint a mai magyar Szent Korona alsó abroncsával, az úgynevezett „görög koronával” – „*corona graeca*” egyezik meg).

„Ezután Géza és László hercegek seregükkel Fehérvárra mentek. Majd Kapuvárt, Babót, Fehérvárt és más várakat a legbátrabb vitézek őrségével biztosítva elbocsátották seregüket, és Magyarországban laktak. Ekkor Géza, a nagy herceg, a magyarok kényszerítésére elfogadta az ország koronáját. Skoronázás után pedig elment arra a helyre, ahol a látomás történt, és ott testvérevel, Lászlóval tanakodni kezdett a Szűzanya tiszteletére építendő egyház helyéről. És miközben álldogáltak Vác mellett, ott, ahol most Szent Péter apostol egyháza van, megjelent nekik egy hím szarvas, agancsai telve égő gyertyákkal, és futni kezdett [...] és azon a helyen, ahol most a monostor van, megállott. [...] Ennek láttán Boldog László így szólt: »Valójában nem is szarvas, hanem Isten angyala volt ez.« És Géza király így szólt: »Mondd meg nekem, kedves testvér, mit is akar jelenteni ez a sok égő gyertya, amit a szarvas agancsain láttunk?« Boldog László azt felelte: »Nem agancsok azok, hanem szárnyak; nem is égő gyertyák azok, hanem ragyogó tollak; és azért

állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek nem másutt, hanem csakis ott építtessünk egyházat.»⁷⁸

Erre az időpontra tehető második házasságkötése is a bizánci Szünadéné hercegnővel, amely elmélyítette a Magyar Királyság és a Bizánci Császárság között kialakított jó kapcsolatot. 1074-ben IV. Henrik német király sereget küldött Magyarországra Salamon visszahelyezése érdekében, de kudarcot vallott. I. Géza 1075-ben és 1076-ban is ostrom alá vette Pozsony várát, de egyik alkalommal sem járt sikerrel. A két fél I. Géza püspökei tanácsára a trónviszály békés rendezése céljából ismét tárgyalásokba bocsátkozott egymással – I. Gézát Salamonnal kapcsolatosan lelkiismeret-furdalás gyötörte –, azonban Géza végül mégsem elégedett meg a dukátussal, Salamon pedig nem mondott le a magyar koronáról. A tárgyalások közben I. Géza király 1077-ben hirtelen meghalt. A korona öccsére, László hercegre szállt.

„Magnus király súlyos betegségbe esett, és április 25-én, erényektől ékesítve, megtért a minden halandó útjára. Hitében katolikus, Isten előtt alázatos és igen keresztény uralkodó volt. Három évig uralkodott, és Vácott temették el a Boldogságos Szűz egyházában, amelyet ő alapított.»⁷⁹

26. kép. I. Géza király – dénár (17 mm).

Előlapon: + GREVCA. REX;

hátlapon: + ANONAI [PANNONIA]

Forrás: I. Géza király – dénár.

Előlap és hátlap. In *Pallas nagy lexikona*.

VI. kötet. Budapest, 1894. Melléklet. III.

Magyar érmek (Az Árpádházi királyok korából) –
Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest –
Országos Széchényi Könyvtár –
Raktári jelzet: M 54.538/6.
Réthy (1876): i. m.; Soós (1998): i. m. 63.

27. kép. I. (Szent) László király (1077-1095)

I. László király

I. László I. (Bajnok) Béla királynak és (Piastr) Richezának, (Piastr) II. Mieszko lengyel fejedelem lányának fia, Lengyelországban született. 1048-ban apjával együtt érkezett vissza Magyarországra.

1057-ben – apjához és testvéreihez hasonlóan – beleegyezését adta Salamon királlyá koronázásához. Bátyja, I. Géza halálát követően (1077) királlyá választották, majd megkoronázták a „görög koronával” (*corona graeca*), 1081-ben pedig a magyar királyi koronával (mindkét koronázás ténye vitatott). Salamon uralomra jutásakor Lengyelországba menekült, majd 1064-ben II. (Piastr) Bolesław lengyel nagyfejedelem (1058–1076) seregével tért vissza. 1064-ben, Salamon és Géza megegyezését követően bátyja, Géza herceg a dukátus ura lett, László annak bihari területeit kormányozta (27. és 28. kép). 1068-ban személyes lovagiasságával, bátorságával tűnt ki a cserhalmi (Kerlés) csatában. A monda szerint László a magyar lány menekülő „kun” elrablójának inait elvágta, majd megölte. A jelenetet a Gelencén (Felső-Háromszék – Erdély) épített Árpád-kori Szent Imre-templom (XIII–XIV. század) is megörökítette falfestményein (a későbbi I. [Szent] László király legendájaként), de alakját és legendáit négy vármegyecímerben is felismerhetjük (31. kép).

„Istenünk, Te sokféle csodával dicsőítetted meg Szent László királyt. Érdemeiért és közbenjáró imájára, őrizz meg minket minden rossztól és vezess a boldog örök életre. A mi Urunk Jézus Krisztus, a Te Fiaid által, aki Veled él és uralkodik a Szentlélekkel egységben. Isten mindörökkön-örökké. Ámen.”⁸⁰

1077-ben bátyja, I. Géza király halálát követően foglalta el a magyar trónt.

„Magnus király halálának hallatára Magyarország nemesinek nagy sokasága gyülekezett össze testvérénél, Lászlónál, és közös egyetértéssel, egybehangzó óhajjal, és egyező akarattal megválasztották egy szívvel-lélekkel az ország kormányzására, s őt valósággal kényszerítették rá buzgó és sürgető kérésükkel. Mindnyájan tudták ugyanis, hogy ő az erények teljességével ékes, hogy

28. kép. I. (Szent) László király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) – Budapest – Országos Széchényi
Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 1102/8.

29. kép. I. (Szent) László király

Forrás: Metszet: Thwrocz (1488): i. m. 117. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár – Ősnyomtatványok – EOK R 1.453 – GW M 14782.

hitében katolikus, kegyességében kiváló, adakozásban bőkezű, jótékonyságban jeleskedő.”⁸¹

Salamon király még ekkor is Pozsony és Moson (valamint egy keskeny nyugati határsáv) ura volt, így I. László király 1079-ben elfoglalta Moson várát, Salamon pedig 1081-ben lemondott a magyar koronáról. 1082-ben azonban összeesküvést szőtt a király ellen, aki ezt felfedve a visegrádi vár börtönében őriztette, ahonnan 1083-ban I. István király szentté avatásának alkalmából bocsátotta szabadon. Salamon még ekkor sem mondott le a magyar trónról. Első útja Regensburgba vezetett IV. Henrik királyhoz, aki tervét nem támogatta. Ezt követően Moldovában a besenyőknél keresett szövetségest, és megállapodott Kutesk besenyő vezérrel, ha segíti őt a trón megszerzésében, a besenyőknek adományozza Erdélyt, és feleségül veszi a besenyő vezér lányát. Az 1085-ben megindult hadjárat során I. László vereséget mért a trónját visszaszerezni akaró Salamonra, és megsemmisítette seregét. A krónika szerint a vesztes besenyő hadjárat után Salamon vallásos életre tért, hátralévő életét zárándoklatok, böjtölés és imádság töltötte ki, majd az Adriai-tenger melletti Pólában

telepedett le, itt élt 1087-ben bekövetkezett haláláig. I. László figyelme – hatalmának megszilárdítását követően – Horvátország irányába fordult: 1089-ben meghalt Dmitar Zvonimir horvát király (1075-1089) (hűbéreskötött a pápának, így Horvátország pápai hűbér volt). A horvát főurak a Trpimirović-házból származó II. Istvánt (1089-1091) koronázták királlyá, de igényt jelentett be a horvát trónra I. László magyar király is, hiszen Dmitar Zvonimir király felesége (Árpád-házi) (Szép) Ilona magyar királyi hercegnő, I. László húga volt. II. István 1091-ben meghalt, így a magyar király, trónigényének biztosítására hadseregével bevonult Horvátországba, ahol Álmos herceget, I. Géza királynak (1074-1077), I. László király testvérenek fiát helyezte Horvátország trónjára. A magyar király uralkodói nagycímébe felvette a Szlavónia, Horvátország és Bosznia királya címet. 1094-ben megalapította a 11. püspökséget Zágrábban. A hazatérő király 1091-1092-ben az országot fosztogató *kunokat* semmisítette meg, majd lengyel-cseh hadjáratokat vezetett. A csehországi hadjárat alatt, 1095-ben megbetegedett. Hazahívta Lengyelországból I. Géza király másik fiát, (Könyves) Kálmán püspököt, aki követte a trónon. I. (Szent) László volt a lovagkirály.

30. kép. I. (Szent) László király pecsétje
 Forrás: Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. II. kötet. Budapest, Athenaeum, 1896. 138. Pecsét.
 A grafika Bunyitay Vince (1837–1915) történész, címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia, levelező tagja munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/2.

Nem véletlenül merült fel neve az első keresztes hadjárat vezéréként, amelyet azonban halála megakadályozott. 1192-ben avatták szentté.

„Szentséggel és kegyelemmel teljesen az angyalok társaságába költözött uralkodásának tizenkilencedik esztendejében, és Váradon temették el, az ő monostorában, az Úr ezerkilencvenötödik évében, július 30-án, vasárnap.”⁸²

A pecsétmezőben az uralkodó trónszéken ülő alakja látható a fején koronával, jobb kezében liliumvégű jogart, bal kezében országalmát tart (30. kép). A királyi pecsét legendája: + SIGILLVM LADE[S] LAI REGIS.

31. kép. Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Nyitra, Maros-Torda vármegyék címere a Ludovika Főépületének udvarán^V

32. kép. (Könyves) Kálmán király (1095–1116)

Kálmán király

Kálmán király I. Géza magyar királynak (1074-1077) és a németalföldi (Loozi) Zsófiának, Arnulf limburgi herceglányának fia. Öccse, Álmos (1075-1127) magyar királyi herceg, 1091-1095 között Horvátország király, a későbbi II. (Vak) Béla király (1131-1141) apja. I. (Szent) László király (1077-1095) Álmos herceget jelölte utódjának, Kálmán herceget papi pályára szánta, és az 1090-es évek elején (nagy)várad, később egri püspökké szenteltette. I. (Szent) László halálát követően Kálmán herceg - püspöki méltóságától a pápa jóváhagyásával megválva - Magyarország király, Álmos 1095-1107 között a hercegség (*ducatus*) ura.

„Kálmán, Géza király fia, tehát sietve visszatért Lengyelországból; megkoronázták, és ő Álmos hercegnek teljhatalommal átengedte a hercegséget”⁸³ (32. és 33. kép).

Kálmán külpolitikai téren jelentős sikereket ért el. Folytatva I. (Szent) László terjeszkedését az Adriai-tenger irányába, 1097-ben hadjáratot vezetett Horvátországba, amelynek eredményeként Svačić Péter választott horvát király (1093-1097) hadseregére a Gvozd-hegységben (Kapela-hegység - Petrova Gora, azaz Péter hegye) döntő vereséget mért. Az ütközetben Horvátország utolsó horvát nemzetiségű király, Svačić Péter is elesett. Kálmán király megszállta az országot, bevonult Tengerfehérvárra (Biograd), és ott 1102-ben Horvátország királyává koronázták. Az önálló Horvát Királyság megszűnt, területe egyesült a Magyar Királysággal (reálunió), a Horvátország király címet a későbbi történelmi korokban a magyar királyok viselték (egészen 1918-ig). Az adriai terjeszkedés 1105-ben Dalmácia elfoglalásával vált teljessé, így Kálmán egyben Horvátország és Dalmácia király is lett. Ekkor született meg a magyar és a horvát főurak közötti megbékélés emlékeztető írásos formába foglaló államjogi szerződés, a *Pacta conventa*, amely szerint 12 horvát nemzetség: a Kačić, Kukar, Šubić, Čudomirić, Svačić, Mogorović, Gusić, Karinjan-Lapčan, Polečić, Lačinić, Jamometić, Tugomirić képviselői megbékéltek a magyar királlyal és főuraival. (Érdemes megjegyezni, hogy a dokumentum egy később keletkezett krónikában maradt fenn, s hitelességét több kutató megkérdőjelezte már.)

33. kép. (Könyves) Kálmán király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) - Budapest - Országos Széchényi
Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - Apponyi Metszetek - 1102/9

34. kép. (Könyves) Kálmán király

Forrás: Metszet: Thwrocz (1488): i. m. 124. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár – Ősnyomtatványok – EOK R 1.453 – GW M 14782.

A dokumentumban a horvát nemzetségek képviselői elismerték Kálmánt és utódait Horvátország királyának, és biztosították, hogy a király zászlaja alatt megvédi az országot. Kálmán ellentételezésként biztosította a nemzetségek előjogainak és birtokainak sértetlenségét, és kijelentette, hogy Horvátországot saját törvényei szerint, külön királyságként kormányozza. Kálmán 1097-ben – a pápa közbenjárásával – feleségül vette a normann (Hautevillei) Felíciát, I. Roger Szicília grófjának lányát. (Legidősebb fiuk, István herceg II. István néven Magyarország királya lett.) Horvátország és Dalmácia irányítására létrehozta a báni méltóságot. 1111-ben megalapította Magyarország 12. püspökségét Nyitrán (I. István király 10 püspökséget alapított). Uralkodását végigkísérték Álmos herceg újabb és újabb összeesküvései a trón megszerzése érdekében – sorra sikertelenül –, ám 1115-ben – az újabb összeesküvés megtorlásaként – Kálmán megvakíttatta Álmost és fiát, Bélát (a későbbi II. [Vak] Béla király). Kálmán király korszakot megszégyenítő műveltsége Európa-szerte ismert volt, ezért csatolták nevéhez a „Könyves” jelzőt. Szokatlanul bőséges törvényalkotásából csupán egy felvilágosult cikkely: „De strigis vero quae non sunt, nulla questio fiat” – azaz: „A strigákról [boszorkányokról]

pedig, mivelhogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen.” Legjelentősebb uralkodóink egyike volt.

„Kálmán pedig huszonöt évig, hat hónapig és öt napig uralkodott. Az Úrnak ezeregyszáztizennegyedik [1116] esztendejében, február harmadikán, keddi napon költözött el erről a világról. Teste Fehérvárott nyugszik.”⁸⁴

A veszprémi monostor számára 1109-ben kiállított görög–latin nyelvű oklevél – azaz az oklevél első része görög, a második része latin nyelven íródott – („A” számú példány)⁸⁵ hátlapján látható hiteles pecsét, amely (Könyves) Kálmán király trónon ülő alakját ábrázolja a pecsétmezőben, amelynek legendája: + COLOMANNVS D[E]I GRATIA VNGARORVM REX – ISTEN KEGYELMÉBŐL A MAGYAROK KIRÁLYA.

Az uralkodó görög stílusú tunikát visel, fejét kereszttel díszített, zárt korona díszíti, jobb kezében liliumvégű jogart, bal kezében ugyancsak kereszttel díszített országalmát tart (35. kép). Miután az „A” számú oklevélpéldány tekinthető az I. István király által kibocsátott, kétségtelenül eredeti szövegű (átírt) oklevélnek, ezért annak görög nyelvről történt korábbi fordításának részletét, majd az oklevél második részében közöljük annak latin szövegét

és fordítását is. Az 1109-ben történt görög nyelvű I. István-oklevél szövegének átírására a tekercs formában őrzött és lepecsételt oklevél feltörése miatt (azaz újrahrtelesítés miatt) került sor.

„Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Én, István, keresztény s egész Hungria királya, miután létesítettem, felállítottam és berendeztem a szentséges Istenanya veszprémi, érseki monostorát, s összegyűjtöttem benne apácák seregét a magam, nőm és gyermekeim, valamint egész Pannónia lelki üdvéért, így rendelkezem.”⁸⁶
„Anno dominice incarnationis millesimo CVIII precipiente cristianissimo rege Columbano renovatum est hoc privilegium de monasterio Bezpremensem monialium. Causa autem renovationis hec fuit: cum totum privilegium sancti Stephani de omnibus pertinentiis eiusdem monasterii cera sigillo eius insignita esset involutum et inevitabili necessitate quarundam litigationum fuisset apertum, causis, que emergerant, extinctis et exinanita fide veteris privilegii oportuit novum fieri, quod ea contineret, que monasterium illud sine omni controversia illó tempore obtinuit, quando ipsum privilegium preceptum est renovari. [...] Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii Grece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur certitudo veritatis. Licet iuxta investigationem Quinque Ecclesiensis episcopi apposita sint quedam in novo, que non inveniuntur in veteri et que sancte ecclesie accreverunt in processu temporis.”⁸⁷

„Az Úr megtestesülésének 1109. évében a legkeresztényebb Kálmán király parancsára lett megújítva ez a veszprémi apácák monostoráról szóló privilegium. A megújítás oka a következő volt. Mivel Szent István az egész privilegiuma, amely ugyanezen monostor minden tartozékáról szólt, az ő viaszpecsétjével lepecsételve lett összetekerve, de bizonyos pereskedések miatt elkerülhetetlenül fel kellett bontani, ezért a pereskedések megszűntével – hiszen a régi privilegium elvesztette hitelességét – olyan újat kellett készíteni, amely azt tartalmazta, amit az a monostor minden vitán felül birtokolt abban az időben, midőn megparancsolták a privilegium megújítását. [...] A monostor kezdeményezőjének nyelve szerint görögül írott régi privilegiumot azért írtunk hozzá, hogy a régi és az új összehasonlításából biztosan kiderüljön az igazság. Hiszen a pécsi püspök vizsgálata szerint az újba be lettek véve azok is, amelyek nem találhatók meg a régiben, vagyis azok, amelyekkel gyarapodott a szent egyház az idők folyamán.”⁸⁸

35. kép. (Könyves) Kálmán király pecsétje (85 mm)
Forrás: Marczali (1896): i. m. 221. Pecsét – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/2. Érszegi Géza (szerk.): *Sigilla Regum – Reges Sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből*. Budapest, Magyar Országos Levéltár – Magyar Képek, 2001. 36–37.

36. kép. III. István király (1162-1172)

III. István király

37. kép. III. István király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 141. Lásd:
Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus
Országos Könyvtár – Ősnyomtatványok – EOK
R1.453 – GW M14782.

István II. Géza magyar királynak (1141–1162) és (Rurik) Eufrozinának (Fruzsina), a kijevi nagyfejedelem lányának elsőszülött fia, trónörökös, a későbbi III. István király (36., 37. és 38. kép).

Öccse, Béla, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia hercege volt. Trónra lépését és uralkodását szinte folyamatosan a királyi koronáért vívott belső küzdelmek jellemezték, amelyeknek főszereplői nagyapja, II. (Vak) Béla király (1131–1141) fiai, II. László (1162–1163) és IV. István (1163–1165) ellenkirályok voltak. A trónért vívott küzdelem alapja a trónöröklés joga volt, amely a korszak felfogása szerint jogszerű lehetett, ha a hatalmat a ténylegesen uralkodó király halálát követően annak idősebb fia (III. István)

38. kép. III. István király egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) – Budapest – Országos Széchényi
Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 1102/13.^{VI}

39. kép. III. István király pecsétje (eredeti átmérője 110 mm)

Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország I. kötete. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1888. Pecsét, 71. A grafika Morelli Gusztáv (1848–1909) grafikus, fametsző művész munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 72.317/3.

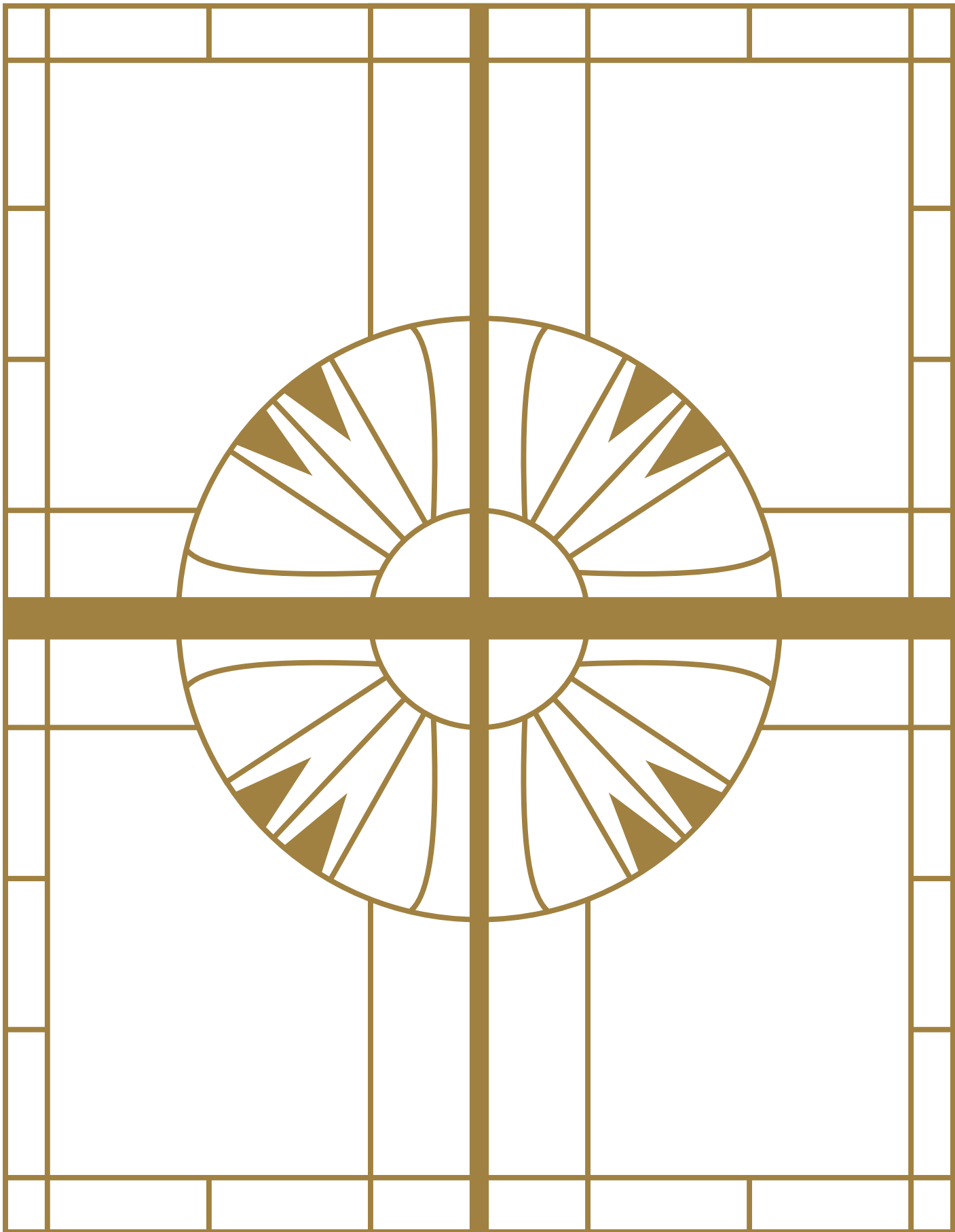
a „primogenitúra”, azaz az elsőszülöttség jogán örökölhette, vagy a ténylegesen uralkodó király halálát követően annak öccse(i) (II. László és IV. István) a „seniorátus”, azaz a következő, a családban legidősebb uralkodásra alkalmas utód jogán örökölhette. Ha egyidejűleg e két jog alapján törvényesen többen is benyújtották igényüket a magyar trónra, a végeredmény az erőviszonyok alakulásán múlt.

Az ellenkirályokat a bizánci császár is támogatta. A koronaért vívott küzdelem tíz esztendeje alatt így a Magyar Királyságban három király is magáénak ítélhette a főhatalmat. A két ellenkirályt az esztergomi érsek – III. István ellenében – nem volt hajlandó megkoronázni, ezért a koronázást a kalocsai érsek végezte, így a középkori jogértelmezés szerint mindkét ellenkirály koronázása érvénytelen volt. Uralkodása szakadatlan küzdelemmel telt.

Az ellenkirályok halálát követően a Bizánci Császársággal került összeütközésbe, ami az

1167-ben megkötött békeszerződéssel zárult. Magyarország elveszítette Dalmáciát, a Szerémséget viszont megtartotta. III. István a folyamatos fenyegetettség ellenére is erősíteni kívánta az országot: Székesfehérvár vallon telepesei a „latinusok” részére városi kiváltságokat (város privilégiumokat) adományozott. A más városok számára példaként szolgáló fehérvári városi kiváltságban később Buda, Pest, Nagyszombat, Nyitra, Győr, Szatmár és Sopron városok is részesültek.

A pecsét kettős, apró gyöngysorral körülölelt mezejében az uralkodó faragott oldal- és háttámlás trónszéken ül. Ruházata tunika és királyi palást. Fején nyitott, lilimos korona látható. Jobb kezével liliomvégű királyi jogart, bal kezével ívelt oldalú, talpas, latin kereszttel díszített országalmát tart. + STEFANVS D[omi]ni G[ra]t[i]a G[e]y[se] Regis Filivs Vngarie Dalmacie Atque Croacie Rex (39. kép).

40. kép. III. (Nagy) Béla király (1172-1196)

III. Béla király

41. kép. III.(Nagy) Béla király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 142. Lásd:
Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus
Országos önyvtár - Ösnyomtatványok - EOK
R 1.453 - GW M 14782.

„Harmadik Béla királlyá koronázása, aki harmadik Istvánnak testvére, második Gézának pedig a fia volt. Ezután Béla uralkodott, az ő testvére, aki üldözte a tolvajokat és rablókat, és behozta a kérvény formában történő ügyintézés, ahogy ez a római pápai udvarban és a császári udvarban van. Január tizenharmadikán, vasárnapi napon koronázták meg. Huszonhárom évig, egy hónapig és tizenkilenc napig uralkodott. Elszenderült pedig az Úrban az ezerszázkilencven[hatodik] esztendőben, május elsején, keddi napon. Teste Fehérvárott nyugszik, nagy pompával eltemetve.”⁸⁹

Béla II. Géza magyar királynak (1141-1162) és (Rurik) Eufrozinának (Fruzsina), a kijevi nagyfejedelem

196 BELA III, XVI König in Hungarn.

42. kép. III. (Nagy) Béla király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) - Budapest - Országos Széchényi
Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - Apponyi Metszetek - 1102/13.

43. kép. III. Béla király nagypecsétje
 Forrás: Marczali (1896): i. m. 335. Pecsét. A grafika
 Mühlbeck Károly (1869–1943) festőművész,
 grafikus munkája. – Arcanum Digitális
 Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos
 Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59/860/2.

lányának fia, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia hercege, bátyja a trónörökös (a későbbi III. István). Béla herceg még 1165 előtt – 13 éves korában a bizánci császár és III. István megállapodása értelmében – az addig az ellenkirályokat támogató I. (Komnénosz) (Nagy) Mánuel bizánci császár udvarába került.

Neve Alexiosz lett. I. Mánuel eljegyezte leányával (Komnénosz), Máriával, „deszpotesz (*despota*)” lett (azaz a császár utáni második legmagasabb közjogi méltóság), és 1165-ben a Bizánci Császárság trónörökösévé nyilvánították. A bizánci udvarban elsajátította mindazt, amit egy birodalom leendő uralkodójának tudnia kellett. Egész életét végigkísérte a gondolat, miszerint ő lehetne a bizánci császár. Azonban 1169-ben I. Mánuelnek fia született (a későbbi II. [Komnénosz] Alexiosz császár), így Bélát megfosztották méltóságától, és eljegyzését is felbontották.

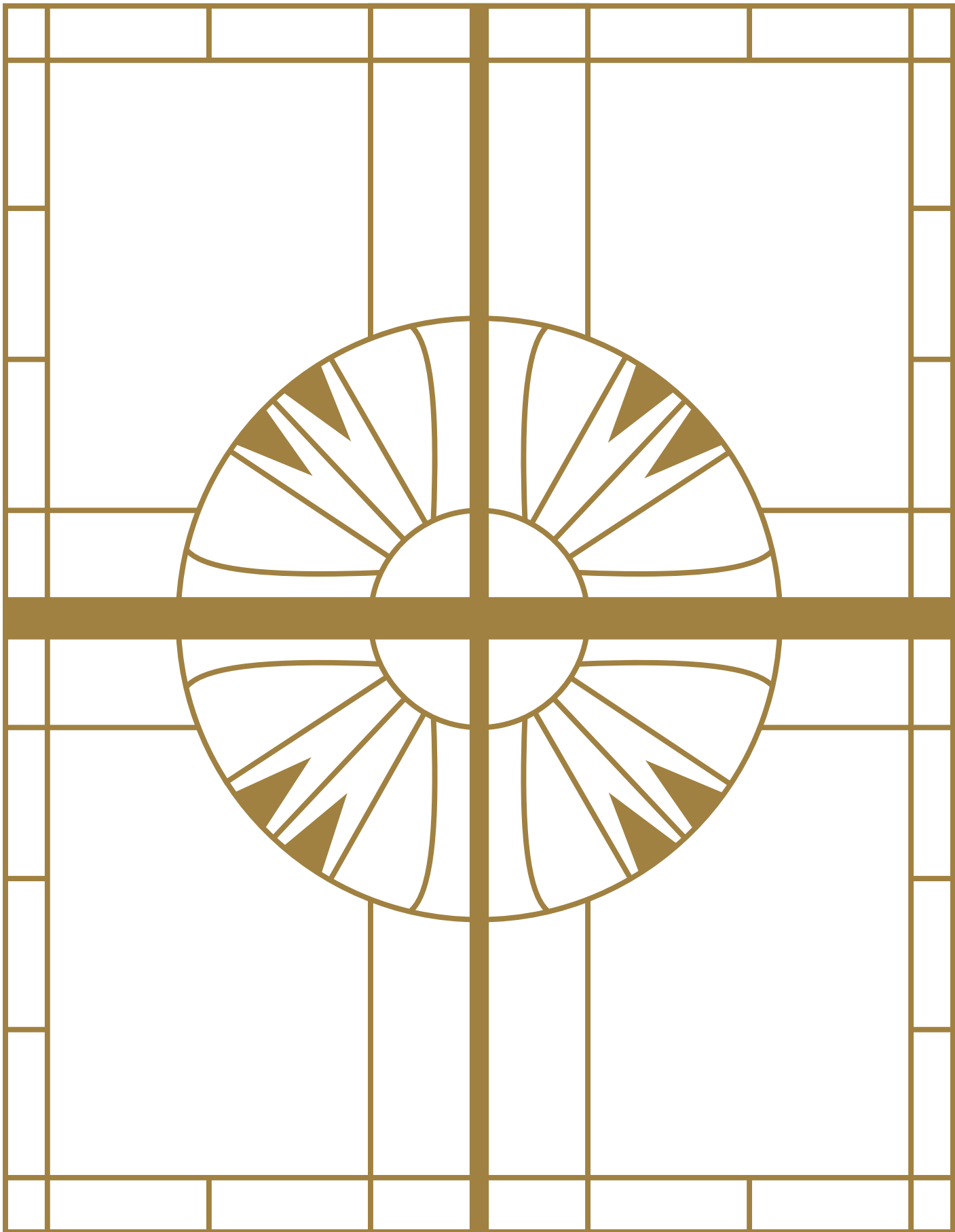
A császár azonban méltó feleséget biztosított számára: a bizánci császárné, Antiochiai Mária (Poitiers-i Rajmund Antiochia fejedelmének és Antiochiai Konstanciának lánya) anyai féltestvérét, (Châtillon) Ágnest (Anna), (Châtillon) Rajnald francia keresztes lovagnak, egyben Antiochia fejedelmének és Oultrejordain (Jordánon túl) urának és Antiochiai Konstanciának gyermekét.

1172-ben III. István halála után Béla herceg (Alexiosz) számára felajánlották a magyar koronát, így hazatért. A belpolitikai helyzet megszilárdult: a magyar király II. Géza kisebbik fia, III. Béla lett. Uralkodása virágzást hozott az országra, a magyar király egyévi jövedelme – a kortárs államháztartási kimutatás szerint – 45 ezer kg színezüstöt tett ki (a középkori ezüst-arany átszámításra figyelemmel ez mintegy 4500 kg aranynak felelt meg [összehasonlításként: az angol király egyévi jövedelme 49 ezer kg színezüst volt]). Külpolitikai téren kitűnően kamatoztatta a Bizáncban tanultakat, a harmadik keresztes hadjárat alkalmával összetűzésbe kerülő I. Barbarossa (Hohenstauf) Frigyes német-római (1155–1190) és II. (Angelosz) Iszaakiosz (1185–1195 és 1203–1204) bizánci császár között szinte egyenrangú félként tett békességet, biztosítva a hadjárat folytatását.

III. Béla sikeres diplomáciával kiszélesítette (Könyves) Kálmán (1095–1116) és II. (Vak) Béla külpolitikai elgondolását. Horvátországot, Dalmáciát és Boszniát megtartotta, a tenger melléki városokat visszafoglalta, kiterjesztette befolyását a Bizánci Birodalomra, és befolyása alá vonta, egyben megnyitotta az utat a további magyar terjeszkedés előtt Havasalföld, Szerbia és Bolgárország felé. 1188-ban meghódította a Halicsi Hercegséget (Fejedelemség), amelynek trónjára fiát, András herceget ültette (1188–1190), ezzel lehetőséget biztosított a Moldova felé történő további terjeszkedésnek is.

III. Béla országából birodalmat hozott létre, amely európai jelentőséggel bírt. Nevéhez nem véletlenül csatolták a „Nagy” jelzőt (40., 41. és 42. kép).

A pecsétmezőben a király trónon ülő alakja látható, fején nyitott, hármaskoronával díszített koronával, jobb kezével liliomvégű jogart, bal kezével ívelt oldalú, latin, talpas kereszttel ékesített országalmát tart. A királyi pecsét legendája: + BELA DEI GRACIA [GEV]SE REGIS FILIVS HVNGARIE DALMACIE CRHOACIE RAME [REX.] (44. kép).

44. kép. IV. (Kun) László király (1272-1290)

IV. László király

IV. (Kun) László V. István magyar királynak (1270–1272) és Erzsébetnek, a kun fejedelem lányának fia. 1270-ben, nyolcéves korában eljegyezte és feleségül vette I. (Anjou) Károly, Szicília királyának lányát, Izabellát. IV. László uralkodásának kezdetén Magyarországon két nagy „kiskirály” csoport állt egymással szemben: a Gutkeled–Kőszegi oligarcha és a Csákok.

A hivatalos királyi politika az éppen erőfölényben lévő bárói csoportosulás érdekeit követte. Az ifjú király és édesanyja sem tudta határozottan irányítani az eseményeket.

„Negyedik László királynak, Ötödik István király fiának – akit Kun Lászlónak neveznek – királlyá koronázása. Utána fia, László következett, és ugyanabban az évben koronázták meg, amelyben apja meghalt, tudniillik az Úrnak ezerkétszázhetvenkettedik évében. Ez a László király a császár segítségével Morvaország táján megölte a már említett Ottokárt egy ütközetben.”⁹⁰ (45. , 46. és 47. kép.)

Külpolitikai téren a király beavatkozott a cseh-német politikába, s a német királlyá megválasztott I. (Habsburg) Rudolfot (1273–1291) támogatta II. Ottokár ellenében (Csehország királya [1253–1278] Ausztria hercege, Morvaország örgrófja, Stájerország, Krajna, Karintia, Isztria ura).

I. (Habsburg) Rudolf német király az Osztrák Hercegség megszerzéséért vívott küzdelemben elnyerte IV. László katonai támogatását, így a morvamezei (Dürnkrut) csatában (1278) megsemmisítő vereséget mértek a cseh királyra. A csatában II. Ottokár is elesett. (Habsburg) Rudolf 1278–1282-ig az Ausztria hercege címet is viselte, majd azt átruházta fiára (Habsburg) Albertre. Az ütközetet a magyar hadsereg nehéz- és könnyűlovas taktikája döntötte el, amelyben jelentős számú kun könnyűlovas (íjász) harcolt.⁹¹

„Utóbb aztán, az Úrnak ezerkétszáznyolcvankettedik évében, amikor Oldamir, Kunország fejedelme, összegyűjtve a kunok hadát, a Hódnak nevezett tó környékén ellenségesen be akart törni Magyarországra, László király, mint bátor Józsué, nemzetéért és országáért

45. kép. IV. (Kun) László király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) – Budapest – Országos Széchényi
Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 1102/22.

46. kép. IV. (Kun) László király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 150. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus Országos Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK R 1.453 - GW M 14782.

harcra szántan felvonult ellene. [...] Majd amikor az ellenfelek között megkezdődött a kemény ütközet, hirtelen és váratlanul Isteni kegyelemből a pogányokat szembe verő nagy zápor kerekedett, és akik íjaikban és a nyílban reménykedtek, a sűrű záporosó miatt - a próféta szavaival olyanok lettek, mint a föld sara, és így László király Isten segedelmében bízva győzelmet aratott.”⁹²

A győztes csatát követően IV. László az ország belügyeinek irányításában is kedvelt kunjaira támaszkodott. Különös, hogy „kalandos és néha kicsapongó életű” uralkodónk halálát is szeretett kunjai okozták: 1290-ben Körösszeg váránál megölték.

„Röviddel ezután, az Úrnak ezerkétszázkilencvenedik évében, a Szent Margit szűz és vértanú ünnepét közvetlenül megelőző hétfői napon, Körösszeg várának közelében éppen azok a kunok, akikhez ragaszkodott, irgalmatlanul megölték a királyt.”⁹³

A kettős függőpecsét előlapján az uralkodó díszesen faragott trónszéken ülő alakja látható fején királyi

koronával, jobb kezében liliumvégű jogart, bal kezében (a mellkasához emelve) kettős kereszttel díszített országalmát tart (48. kép). A függőpecsét hátlapján a középpontban hegyes talpú pajzsban elhelyezett, hármas lóhereívből kiemelkedő, apostoli, talpas kettős kereszt hangsúlyozódik ki. A két függőpecsét mindkét oldalán 3-3 körkörös elhelyezett gyöngysorral övezve olvasható a pecsét legendája. Előlap: + S[IGILLVM] • LADISLAI • DEI • GRACIA • VNGARIE • DALMACIE • CROVACIE • RAME • S ERVIE • GALLICIE • LODOMERIE • CVMANIEQ[VE] • REGIS. Hátlap: SIGILLVM • LADISLAI • TERCII • QVINTI • STEPHANI • REGIS • F[ILII] •

„Meghalt András, Magyarország jeles királya, az utolsó aranyágacska, amely atyai ágon Szent István királynak, a magyarok első királyának a nemzetségéből, törzséből és véreből sarjadt. Halálát, mint Rachelét siratván meg, az ország népei azon gondolkodtak: hogyan és miképpen találhatnának maguknak az isteni kegyelem gondoskodása folytán a szent király véreből származó új uralkodót.”⁹⁴

47. kép. IV. (Kun) László király kettős nagy függőpecsétje (90 mm)

Forrás: Szabó Károly: Kun László 1272–1290. In Szilágyi Sándor (szerk.): *Magyar történeti életrajzok*. Budapest, Franklin, 1886. 96–97. és Marczali (1896): i. m. 564–565. Pecsét. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest
– Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/2. Lásd még Érszegi (2001): i. m. 56–57.

48. kép. (Přemysl) Vencel király (1301-1305)

(Přemysl) Vencel király

49. kép. (Přemysl) Vencel király egészalakos ábrázolása

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 154. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Könyvtár – Ősnyomtatványok – EOK R 1.453 – GW M 14782.

(Přemysl) Vencel király II. (Přemysl) Vencel, Csehország (1288–1305), Lengyelország (1300–1305) királya, Krakó hercege (1291–1305) és (Habsburg) Juta hercegnő fia, a magyar interregnum (köztes uralom) (1301–1308) trónkövetelője. III. András halálát követően az interregnum időszakában három trónkövetelő lépett fel a magyar királyi korona megszerzése érdekében.

Az Árpád-ház vérvonalába tartozó és a pápa által támogatott Caroberto (a későbbi I. [Anjou] Károly [Róbert] magyar király); (Přemysl) Vencel cseh és lengyel királyi herceg, Árpád-házi Anna (IV. Béla magyar király [1235–1270] lánya) magyar királyi hercegnő unokája; és az ugyancsak Árpád-házi leszármazott: (Wittelsbach) Ottó Alsó-Bajorország hercege, XIII. Henrik Bajorország és Alsó-Bajorország hercegeinek, valamint Árpád-házi Erzsébet magyar

királyi hercegnőnek (IV. Béla király lányának) fia. (Přemysl) Vencelt 1301-ben Székesfehérváron, a kalocsai érsek a magyar Szent Koronával koronázta meg⁹⁵ (48. és 49. kép).

„Venceszláv nevezetű fiát odaadta a magyaroknak természetes királyukként egy Göding nevű faluban, a Morva folyónak Csehország felé eső partján, ahova az említett nemesek és püspökök összejöttek. Ezek pedig egy szívvel-lélekkel elfogadták őt, szerződést is készítettek róla, és esküvel is megerősítették. Ezután harsogva hirdették: »Téged, Isten, dicsérünk!« és Székesfehérvár városába mentek; itt János kalocsai érsek a többi fentebb megnevezett püspökkel együtt, nagy pompával megkoronázta Venceszlávot, az esztergomi érseki szék akkor ugyanis üresedésben lévén.”⁹⁶

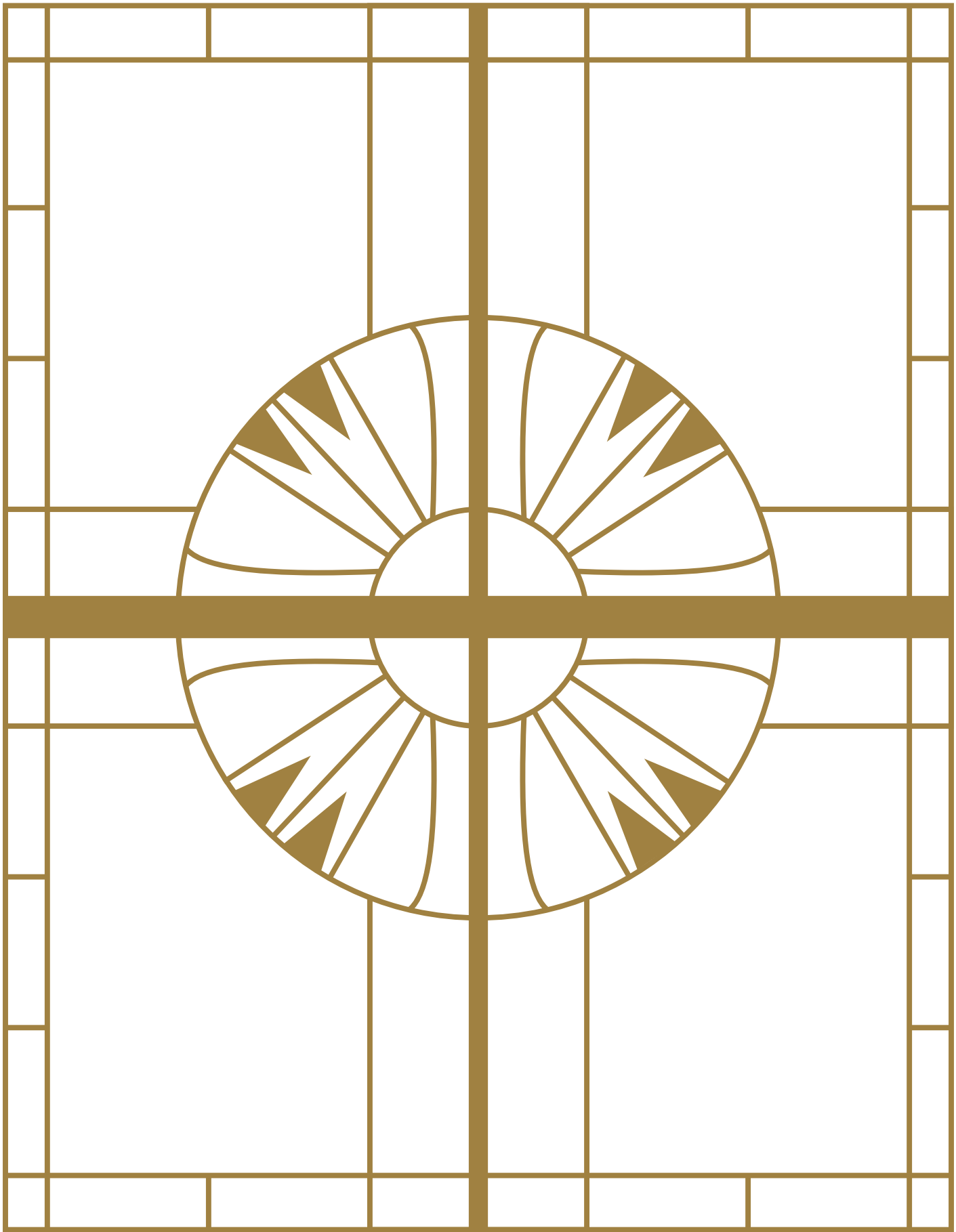
Uralkodását magyar királyként 1301-1305 között jegyzik. Bár 1305-ben Csehország és Lengyelország királya is lett, ugyanezen évben (Wittelsbach) Ottó javára lemondott a magyar koronáról, akit 1305-ben a veszprémi és csanádi püspök Székesfehérváron magyar királlyá koronázott. Magyarországi uralkodását 1305-1307 között tarjuk nyilván. 1307-ben Ottót megfosztották magyar királyi hatalmától, Erdélyben bebörtönözték, megmenekülése után hazatért Bajorországba. A magyar király I. (Anjou) Károly (Róbert) (1308-1342) lett.

A kettős függőpecsét előlapján a király alakja látható díszesen faragott, háttámlával ellátott gótikus trónszéken (51. kép). Az uralkodó négyzet alakú csattal összefogott királyi palástot visel, jobb kezével jogart, bal kezében latin kereszttel díszített országalmát tart, lábát alul puttósorral díszített zsámolyon nyugtatja. A hátlap háromszögű pajzsmezejében hármaslóhereív-ből kiemelkedő, ívelt talpú, apostoli, talpas kettős kereszt látszik. A kettős függőpecsét mindkét oldali legendáját körkörös elhelyezett kettős gyöngysor közé helyezték, amely töredékben ez olvasható: [VNGARI] E. REGIS.

50. kép. (Přemysl) Vencel király kettős nagy függőpecsétje^{VII}

Forrás: (Přemysl) Vencel király kettős nagy függőpecsétje. Pór Antal - Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei (1301-1439). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. III. kötet. Budapest, Athenaeum, 1895. 11. Pecsét. A grafika Mühlbeck Károly (1869-1943) festőművész, grafikus munkája. - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: 59.860/3. Lásd még Érszegi (2001): i. m. 60.

51. kép. I. (Anjou) Károly (Róbert) király (1308-1342)

I. (Anjou) Károly (Róbert) király

Az Anjou-ház a Francia Királyság északnyugati részén fekvő Anjou Hercegséget (Grófság) birtokló család megnevezése, tagjai a francia uralkodóház, a Capeting-ház oldalági leszármazottai voltak. Az Anjouk szicíliai (nápolyi) ágának megalapítója I. (Anjou) Károly, Szicília királya volt. (A Szicíliai Királyság Appennini-félszigeten fekvő területeinek elszakadását követően jött létre a Nápolyi Királyság – amely 1282–1816 között állt fenn –, ám Szicília szigetét és a szárazföldi területeket felölelő Szicíliai Királyság és Nápolyi Királyság hivatalos megnevezése továbbra is Szicíliai Királyság maradt.) Fia, II. (Anjou [Sánta]) Károly (1285–1309) – Szicília és Nápoly, Jeruzsálem, Albánia [Durazzo] királya, akháj fejedelem, Salerno hercege és Anjou grófja – feleségül vette V. István magyar király (1270–1272) lányát, Máriát, és nem ismerte el III. Andrást (1290–1301) Árpád-házi uralkodónak, így bejelentette igényét a magyar trónra. Fia, (Anjou) Martell Károly a Nápolyi Királyság trónörököse (1271–1295), Salerno és Calabria hercege, 1292-ben felvette a Magyarország királya címet, amelyet azonban korai halálát követően – 10 év magyar koronáért vívott küzdelmet követően – az olaszul Carobertonak nevezett egyetlen fiányertel magyar királyként I. (Anjou) Károly (Róbert) néven (1308–1342) (51., 52. és 53. kép). Háromszor koronázták magyar királlyá: 1301-ben Esztergomban az esztergomi érsek nem a Szent Koronával – nem ismerték el; 1309-ben Budán az esztergomi érsek a pápai legátus által megszentelt koronával – nem ismerték el; 1310-ben Székesfehérváron az esztergomi érsek a magyar Szent Koronával – a királykoronázás mindhárom feltételét teljesítve – a Magyar Királyság királyává koronázták. Az Anjou- és az Árpád-ház uralkodóházi (egyesített) címere ismétlődik meg Beszterce-Naszód vármegye címerében (54. kép).

„Minthogy tehát a gyermek Károly az ország támogatása nélkül időzött itt Magyarországon, Gentilis barát, a Hegybeli Szent Mártonról címzett bíboros áldozópap, a minorita barátok rendjéből, a pápa teljes felhatalmazásával Pannóniába jött, az Úrnak ezerháromszáznegyedik esztendejében. Egy évet békében töltött itt el, de az Úrnak ezerháromszáz-kilencedik

52. kép. (Anjou) Károly (Róbert) király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) – Budapest – Országos Széchényi
Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 1102/26.

53. kép. I. (Anjou) Károly (Róbert) király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 158. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus Országos Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK R1.453 - GW M 14782.

esztendejében rettenetes határozatot hirdetett ki: [...] a szegényeket és gazdagokat pedig egyetemlegesen a legszigorúbb egyházi tilalom alá vetette. Ezt azokkal a nemesekkel tette, akik a fentebb említett Károly királynak a királyi és királynői birtokokat nem akarták megadni, és még csak királynak sem nevezték. [...] László erdélyi vajdát pedig külön kiközösítéssel sújtotta, mert jogtalanul magánál tartotta az ország koronáját, amelyet Ottó hercegtől elvett, foglyul ejtven őt; [...] Amikor emiatt az említett nemesek [...] az Úrnak ezerháromszáztizedik esztendejében összegyűltek Pest környékén a Rákos mezején, a már többször említett Károlyt egyhangúlag elfogadták királyuknak, és Fehérvárra sietve, Szent István király nyolcadának csütörtökén, örömmel és ünnepélyesen megkoronázták a László vajdától visszaadott szent koronával.”⁹⁷

Így az „isteni kegyelem gondoskodása folytán” méltó uralkodó, a magyarországi Anjou-uralkodóház megalapítója került a magyar trónra, amelyet az 1323. évi kettős pecsétjének hátlapján látható magyar államcímberben is hangsúlyozott: kizárólag ő a magyar

király – a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező apostoli (itt hegyes talpú is) kettős keresztet kétszer is alkalmazta a pecséten.

A függőpecsét előlapjának mezejében a király gótikus motívumokkal faragott, négyszögletes trónszéken, párnán ülő alakja látható koronázási díszben: mellkasán csattal összefogott királyi palástban, díszes tunikában, lábán saruval, fejét nyitott, lilomos korona ékesíti (55. kép). Jobb kezében ugyancsak liliomvégű jogart, bal kezében ívelt oldalú, latin kereszttel díszített országalmát tart. Lábát díszesen szőtt zsámolyon nyugtatja, amely alatt jobbról és balról oroszlánok bújnak elő. A trónustól (heraldikai) jobbra egy lebegő, heraldikai csillag látszik. A pecsét hátlapjának középpontjában, a hegyes talpú pajzsmezejében ívelt oldalú, kettős kereszt. Az elő- és hátlap szélén 2-2 gyöngsorról övezett körívben olvasható a pecsét legendája: • KAROLUS • DEI • GRACIA • VNGARIE • DALMACIE • CROACIE • RAME: • SERVIE • GALICIE • LODOMERIE • COMANIE • BOLGARIEQ[UE] • REX • • KÁROLY • ISTEN • KEGYELMÉBŐL • MAGYARORSZÁG • DALMÁCIA • HORVÁTORSZÁG • RÁMA •

54. kép. Beszterce-Naszód vármegye címere^{VIII}

55. kép. I. (Anjou) Károly (Róbert) király első, kettős nagy függőpecsétje (98 mm)

Forrás: Pór-Schönherr (1895): i. m. 137. Pecsét. A grafika Cserna Károly (1867-1944) festőművész, grafikus és illusztrátor munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/3. Lásd még: Érszegi (2001): i. m. 62-63.

SZERBIA • HALICS • LODOMÉRIA • KUNORSZÁG • BULGÁRIA KIRÁLYA.

A függőpecsét előlapjának dekoratív, rózsavirágfüzérrel övezett mezejében az uralkodó gótikus motívumokkal faragott, Anjou-liliomokkal dúsan pártázott, csillagokkal gazdagon hintett kárpittal borított háttámlájú, párnás trónszéken ül, arcvonásai jól látszanak (56. kép). Ruházata díszes nyakpánttal ellátott tunika és királyi palást, lábán saru. Fején nyitott, liliomos korona látható. Jobb kezével ugyancsak liliomvégű királyi jogart, bal kezében liliomvégű, latin kereszttel díszített országalmát tart. Lábát díszesen szőtt zsámolyon nyugtatja, amely alatt jobbról és balról oroszlánok bújnak elő.

A király alakjától jobbra és balra egy-egy hurok ívű zsinórral függesztett hegyes talpú címerpajzs látszik. Mindkét címerpajzs azonos: a pajzs hasított, a heraldikai jobb mezejében az Anjou-ház

uralkodóházi címere: kék mezőben lebegő arany liliomai, míg a heraldikai bal mezőben az Árpád-ház uralkodóházi címere: vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező látható.

A függőpecsét hátlapjának rózsavirágfüzérrel övezett mezeje liliomindákkal dúsan damasztzott. Közepontjába hegyes talpú címerpajzsot helyeztek, amelynek vörös mezejében ezüst, ívelt oldalú, alul liliomvégű apostoli kettős kereszt látszik. A címerpajzs felső szélén a kettős kereszt kisebb méretben megismétlődik (hangsúlyozva a kettős kereszt heraldikai és szfragisztikai jelentését).⁹⁸

A középponti címerpajzstól jobbra és balra a függőpecsét előlapjáról már ismert 2-2 hasított, liliom és hétszer vágott mezejű címerpajzsok ismétlődnek. A kettős pecsét legendája: • KAROLUS: DEI: GRA[TIA]: HUNGARIE: DALMACIE: CROACIE: RAME: S[ER]VIE: GALICIE: LODOMERIE: COMANIE: BULGARIE: Q[UE]: REX: P[RIN]CEPS: SALERNITAN[US]:

56. kép. I. (Anjou) Károly (Róbert) király második, kettős nagy függőpecsétje (110 mm)

Forrás: Pór-Schönherr (1895): i. m. 17. tábla. Pecsét. A grafika Mühlbeck Károly (1869–1943) festőművész, grafikus munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/3. Lásd még: Érszegi (2001): i. m. 62–63.

ET HONORIS: AC: MONTIS: S[AN]CT[I]: ANGELI: D[OMI]N[U]S. A körirat magyar fordítása: • KÁROLY: ISTEN: KEGYELMÉBŐL: MAGYARORSZÁG: DALMÁCIA: HORVÁTORSZÁG: RÁMA: SZERBIA: GALÍCIA: LODOMÉRIA: KUNORSZÁG: BULGÁRIA: KIRÁLYA: SALERNO: HERCEGE: ÉS: SZENT: ANGYAL: HEGYI: JAVADALOM: URA.

A kettős függőpecsét hátlapján az uralkodó kétszer is kiemeli a kettős keresztet, ami heraldikai és szfragisztikai értelmezésben annyit jelent, hogy kifejezetten hangsúlyozza azt, hogy az előlapon látható király I. (Anjou) Károly (Róbert), a magyar király – minthogy a kettős kereszt a tényleges magyar királyi hatalom jelképe. Ugyanakkor nem feledkezik meg arról sem, hogy négyszer nyomtatékosítsa azt, hogy ugyan az uralkodó a nápolyi Anjou-ház tagja, de véreben az ősi Árpád-házi uralkodók vére is jelen van. Ezt fejezi ki a négy hasított, lilomos és hétszer vágott mezős címerpajzs.

A függőpecsét előlapjának gyöngysorral övezett, virágmintákkal damasztzott mezejében az uralkodó arabeszkos motívumokkal faragott, az Anjou-ház és az Árpád-ház címereinek rutapajzsokban elhelyezett, gazdagon hímzett kárpittal borított háttámlájú, párnás trónszéken ül, arcvonásai jól láthatók (57. kép). Ruházata díszes nyakpánttal, övvel ellátott tunika és királyi palást, lábán saru. Fején nyitott, lilomos korona látható. Jobb kezében lilomvégű királyi jogart, bal kezében ívelt oldalú, talpas kereszttel díszített országalalmát tart. Lábát díszesen szőtt zsámolyon nyugtatja. A király alakjától jobbra és balra egy-egy hurok ívű zsinórral függesztett hegyes talpú címerpajzs látszik. Mindkét címerpajzs azonos: a pajzs hasított, a heraldikai jobb mezejében az Anjou-ház uralkodóházi címere: kék mezőben lebegő arany lilomok; míg a heraldikai bal mezőben az Árpád-ház uralkodóházi címere: vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező látható. A függőpecsét hátlapjának külső

57. kép. I. (Anjou) Károly (Róbert) király harmadik, kettős nagy függőpecsétje (115 mm)

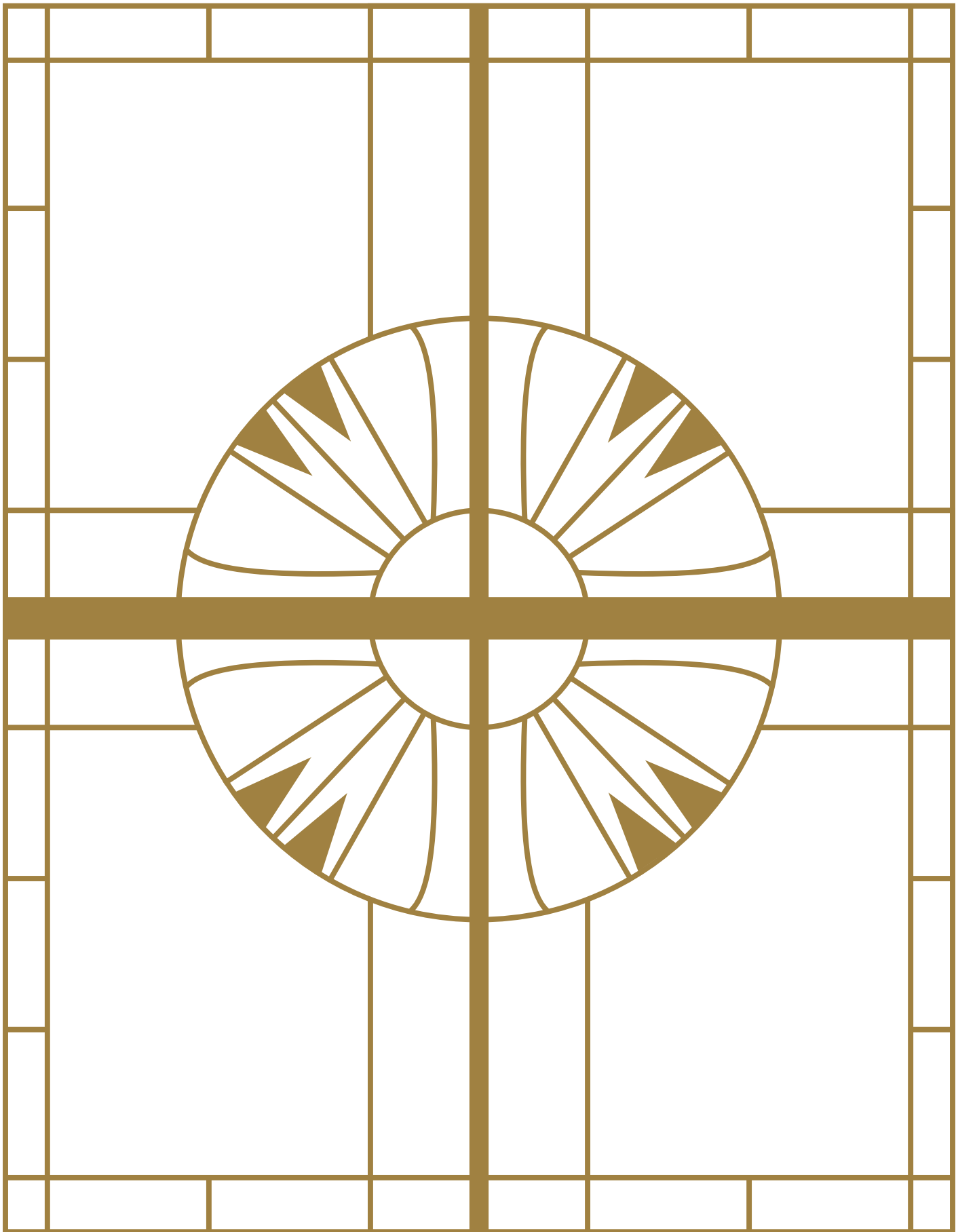
Forrás: Gárdonyi Albert: I. Károly király nagypecsétjei. *Turul*, (1907), 1-2. 54. 2. tábla. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: HB 3.150.

Lásd még Érszegi (2001): i. m. 64-65.

mezeje gyöngysorral övezett, míg belső mezejét 10, kör alakban elhelyezett félkörív – amelynek belső íve gyöngysorral díszített – szegélyezi.

A 10 félkör ívelt találkozási pontjaiba ugyan-csak 10, háromszirmú virágot helyeztek. A 10, kör alakban elhelyezett félköríven belüli pecsétmező virágmintákkal damasztzott. Középpontjába, hegyes talpú címerpajzsot helyeztek, amelynek vörös mezejében ezüst, ívelt oldalú, alul liliomvégű apostoli kettős kereszt látszik. A címerpajzs felső szélén, az előlapon látható hegyes talpú címerpajzs ismétlődik az Anjou-ház és az Árpád-ház uralkodóházi címereivel. A középponti nagypajzs

mindkét oldalán 1-1 nyitott szájú, csavarodó farkú sárkány látható, amelyek mintegy körülölelik a pajzsot. A kettős pecsét legendája: •: KAROLUS: DEI: GR[ATI]A: HUNGARIE: DALMACIE: CROACIE: RAME: S[ER]VIE: GALICIE: LODOMERIE: •: COMANIE: BULGARIE: Q[UE]: REX: P[R]I[N]CE[P]S: SALERNITAN[US]: AC: HONORIS: AC: MO[N]TIS: S[AN]C[T]I: ANGELI: D[OMI]N[U]S: • KÁROLY: ISTEN: KEGYELMÉBŐL: MAGYARORSZÁG: DALMÁCIA: HORVÁTORSZÁG: RÁMA: SZERBIA: GALÍCIA: LODOMÉRIA • KUNORSZÁG: BULGÁRIA: KIRÁLYA: SALERNO: HERCEGE: ÉS: A SZENT: ANGYAL: HEGYI: JAVADALOM: URA.

58. kép. I. (Anjou) Lajos király

I. (Anjou) (Nagy) Lajos király

„Jaj, hogy e világ díszé és dicsősége az idők kezdetétől fogva nem marad meg ugyanabban az állapotban, hanem állandóan változik, forgandó, mulandó, és a megsemmisülés felé tart, tovahaladva, miként az elfutó patakvíz. Mert széthullik és földdé válik minden, ami csak van e kerek világon a föld mélyétől kezdve az ég boltozatáig. [...] Károly úrnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának [...] akinek erejét a Magasságbéli rendelkezése folytán rettegve rettegte Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország, Bulgária és az egész Magyarország meg Salerno és a Szent-Angyal-hegy...”⁹⁹

„Lajos királyt - miután boldog emlékezetű atyja, Magyarország dicsőségesen uralkodó királya, Károly, az Úr hívására eltávozott az életből - az Úr megtestesülésének ezerháromszáznegyvenkettedik esztendejében, életének pedig tizenhetedik évében, az Apostolok szétesztelésének ünnepét követő vasárnapi napon, Székesfehérvár városában, a fő uraknak, főnemeseknek, báróknak, lovagoknak és Magyarország nemesi közösségének egyhangú akaratából és helyeslése mellett ünnepélyesen és szerencsésen királlyá koronázták, és így atyja után ő következett a természetjog folytán őt megillető királyi trónuson. És bár ifjúsága virágjában kezdett el uralkodni, a derék jellemű ifjú az érettséget többre tartva az ifjúságnál, növekedvén elsajátította a bölcs gondolkodást, és egyre gyarapodott az erényekben.”¹⁰⁰
(58., 59. és 60. kép.)

I. (Anjou) Lajos I. (Anjou) Károly (Róbert) király (1308-1342) és (Piašt) Erzsébet lengyel királyi hercegnő (I. [Piašt] Ulászló lengyel király lánya) fia. Az „egyház zászlótartója”, a vallásos lovagkirály uralkodása alatt a *Regnum Hungariae*, azaz a Magyar Királyság *Archiregnum Hungariaevé*, azaz ténylegesen Magyar Birodalommá vált: I. (Nagy) Lajos Magyarország, Szicília (Nápoly) és Jeruzsálem (1348-1352) királya, Apulia és Capua (1348-1349) hercege, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Bosznia (Nyugat-Bosznia), Galícia (Halics - 1372), Lodoméria, Kunország, Bolgárország királya, (Raguza hercege [Raguza Köztársaság - ugyanakkor élén a herceg állt] 1358-1382), Salerno hercege és a Szent Angyal-hegy

59. kép. (Anjou) (Nagy) Lajos király egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - Apponyi Metszetek - 1102/27.

60. kép. I. (Nagy) Lajos király

Forrás: Metszet: Thwrocz (1488): i. m. 174. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus Országos Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK R 1.453 - GW M 14782.

(Itália) ura, a XIV. századi magyar nagyhatalom megteremtője (61. kép). A romantikus irodalomban hangzatos „három tenger mosta roppant birodalom ura” szókapcsolat nem pontos, hiszen a Magyar Királysághoz akkor tartozó állandó területek (Horvátország, Dalmácia) és a magyar király hűbéres államai, Bosznia, a Moldvai Fejedelemség, a Havasalföldi Fejedelemség, Bolgár Fejedelemség és az igénycímként jegyzett Nápolyi Királyság kapcsán nem három, hanem négy tenger határolta a XIV. századi Magyar Birodalmat: Fekete-tenger, Adriai-tenger, Tirrén-tenger és a Jón-tenger. Uralkodóházi címer jelenik meg Nagy-Küküllő vármegye címerpajzsának részletében (62. kép).

A függőpecsét előlapjának gyöngysorral övezett mezejében az uralkodó gótikus motívumokkal faragott háttámlás trónszéken ül (63. kép).

Ruházata tunika és királyi palást. Fején nyitott, lilomos korona látható. Jobb kezével lilomvégű királyi jogart, bal kezével, kereszttel díszített országmát tart. A függőpecsét hátlapjának pecsétmezeje 12 jobb- és 12 balharántosztással¹⁰¹ rutázott.¹⁰² Minden

rutában egy-egy Anjou-liliom lebeg. A pecsétmező középpontjába hegyes talpú címerpajzsot helyeztek, amelynek damasztozott¹⁰³ mezejében hármastólóhereíven nyugvó, ívelt oldalú, apostoli, talpas kettős kereszt látszik. A pecsét körirata: • LODOVICUS • DEI • GRA[TIA] • HVNGARIE • DALMACIE • CROACIE • RAMAE S[ER]VIE • GALICIE • LODOMERIE • COMANIE • BVLGARIEQ[UE] • REX • P[RIN]CEPS • SALERNITANVS • ET • HONORIS • MONTIS • S[AN] • C[T]I • ANGE[L]I • D[OMI]N[U]S • • LAJOS • ISTEN • KEGYELMÉBŐL • MAGYARORSZÁG • DALMÁCIA • HORVÁTORSZÁG • RÁMA • SZERBIA • GALÍCIA • LODOMÉRIA • KUNORSZÁG • BULGÁRIA • KIRÁLYA • SALERNO • HERCEGE • ÉS • A SZENT • ANGYAL • HEGYI • JAVADALOM • URA.

A függőpecsét előlapjának hármastólógyöngysorral övezett mezejében az uralkodó gótikus, faragott oldal- és háttámlás, baldachinos, az Anjou-ház és az Árpád-ház címereinek rutapajzsokban elhelyezett, gazdagon hímzett trónkárpittal borított háttámlájú trónszéken ül (64. kép).

61. kép. LUDOWICUS: MAG[NUS]: R[EX]: HUNGARIAE
NAGY: LAJOS: MAGYARORSZÁG: KIRÁLYA

62. kép. Nagy-Küküllő vármegye címere¹⁰⁵

63. kép. I. (Anjou) (Nagy) Lajos király első, kettős nagy függőpecsétje (110 mm)

Forrás: Pór-Schönherr (1895): i. m. 222-223. Pecsét.

A grafika Cserna Károly (1867-1944) festőművész, grafikus és illusztrátor munkája.

- Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi

Könyvtár - Raktári jelzet: M 59.860/3. Lásd még Érszegi (2001): i. m. 64-65.

Ruházata tunika és királyi palást. Fején nyitott, liliomos korona látható. Jobb kezében liliomvégű királyi jogart, bal kezében, egyenlő szárú kereszttel díszített országalmát tart. A király alakjától heraldikai jobbra hegyes talpú címerpajzs látszik. A pajzs hasított, a heraldikai jobb mezőben az Árpád-ház uralkodóházi címere: vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, míg a heraldikai bal mezőben az Anjou-ház uralkodóházi címere: kék mezőben lebegő arany liliomok láthatók. A király alakjától heraldikai balra hegyes talpú címerpajzsban a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező vörös mezőben, zöld hármashalás lóhereíven álló ezüst, ívelt oldalú, apostoli talpas kettős kereszt nyugszik.

A kettős kereszt szárainak metszéspontjába egy-egy négylevelű virágsziromdísz helyeztek, míg a hármashalás lóhereívet Anjou-liliom díszíti. A függőpecsét hátlapjának belső mezejét 6, kör alakban

elhelyezett nagyobb félkörív szegélyezi, amelyekbe egyenként 3-3, összesen 18 kisebb félkörívet helyeztek. Így a pecsétmezőt kívülről 6 félkörív, belülről 18 kisebb félkörív határolja.

A 6 félkörív ívelt találkozási pontjaiba 6 Anjou-liliomot helyeztek. A 18 kisebb, kör alakban elhelyezett félköríven belüli pecsétmező 11 jobb- és 11 balharántosztással rutázott. Minden rutában egy-egy Anjou-liliom lebeg. A pecsétmező középpontjába hegyes talpú címerpajzsot helyeztek, amelynek virágmintákkal damasztózott mezejében hármashalás lóhereíven nyugvó, ezüst, ívelt oldalú, apostoli talpas kettős kereszt látszik. A kettős kereszt szárainak metszéspontjába egy-egy négylevelű virágsziromdísz helyeztek, míg a hármashalás lóhereívet Anjou-liliom díszíti. A pecsét körirata az előlapon kétsoros, a hátlapon egysoros: • LODOVICVS DEI GRACIA HVNGARIE

64. kép. I. (Anjou) (Nagy) Lajos király második, kettős nagy függőpecsétje (110 mm)
Forrás: I. (Anjou) (Nagy) Lajos király második, kettős nagy függőpecsétje. Pór-Schönherr (1895):
 i. m. 264-265. közötti színes tábla. A grafika Cserna Károly (1867-1944) festőművész, grafikus
 és illusztrátor munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos
 Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/3. Lásd még Érszegi (2001): i. m. 66-67.

DALMATIE CROACIE RAME SERVIE GALLICIE
 LODOMERIE • C[VMANI]E BVL GARIEQ[VE] REX
 PRINCEPS SALLERNITANVS ET HONORIS MONTIS
 SANCTI ANGELI DOMINVS: • S[IGILLVM]: SECV-
 NDVM LODOVICI: DEI: GRA[TIA]: REGIS HVNGARIE
 ET ALIORVM REGNOR[VM] IN ALIO PARII SIGILLI
 EXPRESSORVM: • LAJOS ISTEN KEGYELMÉBŐL
 MAGYARORSZÁG DALMÁCIA HORVÁTORSZÁG
 RÁMA SZERBIA GALÍCIA LODOMÉRIA • KUNOR-
 SZÁG: BULGÁRIA: KIRÁLYA: SALERNO: HERCEGE:
 ÉS: A SZENT: ANGYAL: HEGYI: JAVADALOM: URA.

1370-ben meghalt I. (Nagy) Lajos király felesé-
 gének, (Piast) Erzsébetnek a testvére, III. (Piast)
 Kázmér lengyel király, s kihalt a lengyel Piast-
 uralkodóház. A lengyel rendek I. (Nagy) Lajos
 magyar királyt Lengyelország királyává választot-
 ták, és Krakkóban királlyá koronázták. Így a magyar

király a Nápolyi-öböltől a Lengyel Királyság északi
 szegletéig és a Fekete-tengerig tényleges hatalommal,
 erőteljes befolyással bírt. Az előbbi területek feletti
 hatalommal együtt a Magyar Királyság a XIV. századi
 Közép-Kelet-Európában megkerülhetetlen nagy-
 hatalommá vált.

A függőpecsét előlapja 24 jobb- és 24 balharánt-
 osztással rutázott (65. kép). Minden rutában egy-egy
 Anjou-liliom lebeg. A rutázott és liliomos pecsét-
 mezőben az uralkodó gótikus, faragott, rutázott,
 oldal- és Anjou-liliomokkal dúsan hintett háttám-
 lás és padozatos trónszéken ül. A trónus felső három
 csúcsán 1-1-1 Anjou-liliom látszik. Ruházata tunika
 és királyi palást. Fején nyitott, liliomos korona látható.
 Jobb kezében liliomvégű királyi jogart, bal kezében
 egyenlő szárú kereszttel díszített országalmát tart.
 Lábát rutázott zsámolyon nyugtatja, amelynek

65. kép. Magyar Lajos (I. „Anjou” „Nagy” Lajos) (magyar és) lengyel király (1370–1382) lengyel királyi, kettős nagy függőpecsétjének előlapja

Forrás: Pór Antal: Pecséttani apróságok. *Turul*, (1905), 1. 17. Pecsét. –

A grafika Passuth Ödön (1860–1925) grafikusművész munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: HB 3.150.

mindkét oldalán 1-1 nagy méretű Anjou-liliom látható. A trónus előtt oroszlán lép. A király alakjától heraldikai jobbra hegyes talpú címerpajzs látszik. A pajzs hasított, a heraldikai jobb mezőben az Árpád-ház uralkodóházi címere: vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, míg a heraldikai bal mezejében az Anjou-ház uralkodóházi címere: kék mezőben lebegő arany liliomok láthatók. A király alakjától heraldikai balra, hegyes talpú címerpajzsban a Lengyel Királyságot jelképező, vörös mezőben kiterjesztett szárnyú ezüst sas lebeg.

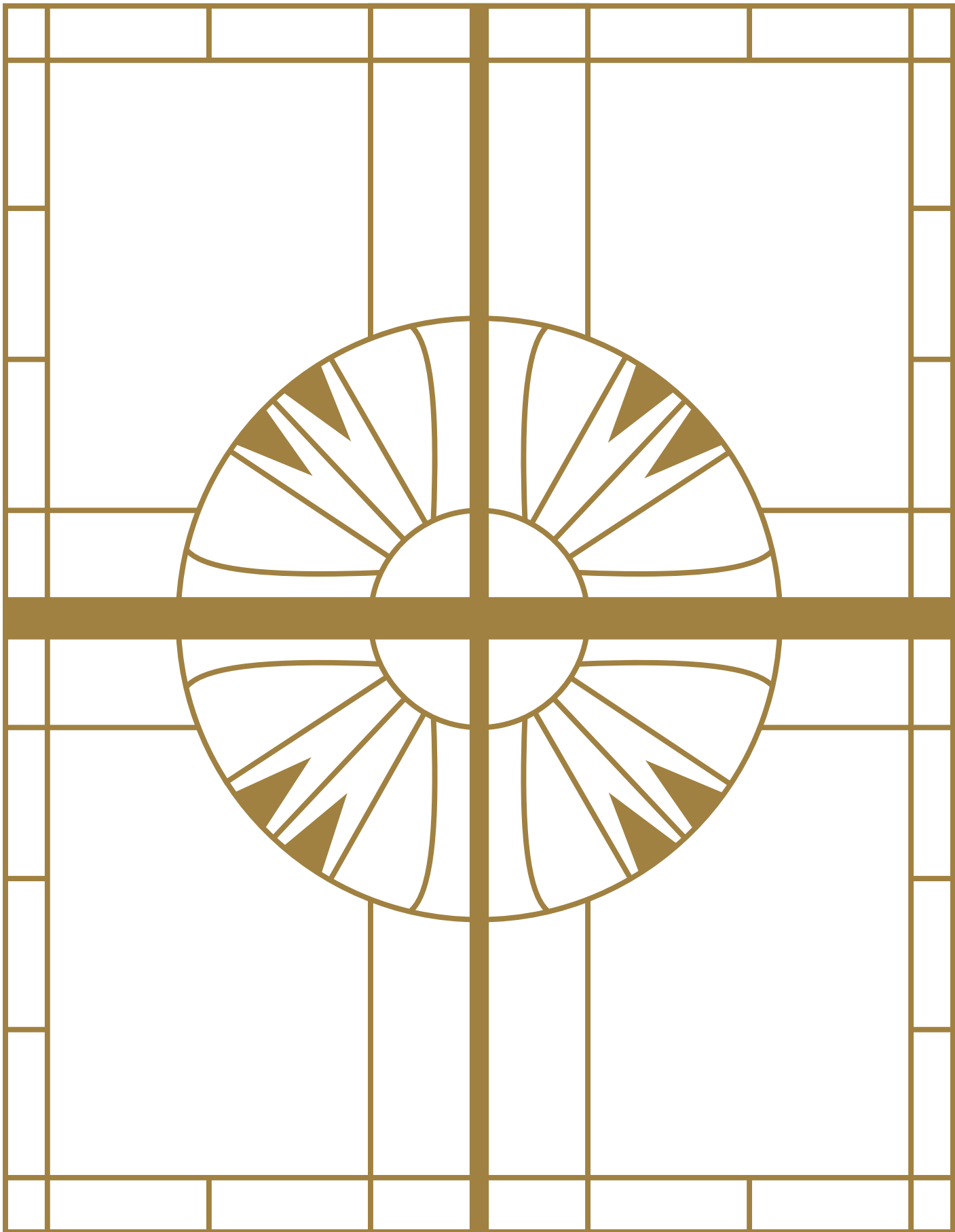
A pecsét legendája: • S[IGILLUM] LODOVICI DEI GRACIA REGIS HUNGARIE POLONIE DALMACIE CHROUACIE ETCETERA.

I. (Anjou) (Nagy) Lajos uralkodásának majd minden esztendejében hadban állt más országokkal, sokszor személyesen vezetett hadjáratokat. Életében „szent” kötelességének tartotta a római katolikus

vallás terjesztését és elfogadtatását, a középkori „lovagi eszmény” igazi letéteményesét tiszteljük alakjában. Uralkodása végén, 1380-ban ünnepélyesen lemondott a Nápolyi Királyság örökösödési jogáról és azt rokonára, az ugyancsak Anjou-házi – a pápa kérésére 1364-től a magyar királyi udvarban tartózkodó és uralkodói neveltetésben részesített – (Anjou) Károlyra, Durazzo [Albánia] hercegére¹⁰⁴ ruházta át, aki 1381-ben magyar csapatokkal elfoglalta Nápolyt. Visszatérve Magyarországra – Erzsébet királyné parancsára – 1386-ban merényletet követtek el ellene. Az esemény hátterének heraldikai magyarázata Sáros vármegye és a gróf Forgách család címerében maradt fenn (a karjait csípőre tett kezű szűz helyett [1839 – V. (Habsburg-Lotaringiai) Ferdinánd király címereslevelében] a kőfaragvány egy angyalos címerváltozatot mutat [1615]) (66. kép).

66. kép. Sáros vármegye címere a Ludovika belső udvarán

67. kép. I. (Hunyadi) Mátyás, Magyarország királya (1458-1490)

I. (Hunyadi) Mátyás király

„Testének alkata a közészerúnél valamivel nagyobbocskosk vala, kiválóan szép, nemes tekintetű s a nemeslelkűségre sokat tartó; piros arcú, szőke hajú; szépségének összehúzott szemöldei, eleven és feketéllő szemei s hibátlan orra nem közönséges dísz adának; nézése szabad és egyenes, az oroslán szokásaként, nézés közben csaknem sohasem hunyorítva. Kegyét mindig állandó nézéssel fejezte ki; a kire azonban kancsal szemmel nézett, ez azt jelentette, hogy az illető kellemetlen neki. Kissé előre-nyúló nyaka és álla volt. Ehhez illett feje; t. i. sem kicsinynek, sem nagynak nem volt mondható, homloka azonban kissé magas. Erős tagjai arányosak voltak: gömbölyű karja, hosszú keze, széles válla és domború melle volt. Ellenben kissé másformák voltak lábszárai; de a lovaglásra nagyon alkalmasak. Tehát teste szép volt, melynek fehér színe rózsapirossal váltakozott, melyből gyakran (mint Nagy Sándorról mondják) csodás illatot árasztotta.”¹⁰⁶ (67. és 68. kép).

„REX INVICTISSIMUS - A GYŐZHETETLEN KIRÁLY.” Hunyadi Mátyás Hunyadi Jánosnak, Beszterce örökös grófjának, Magyarország kormányzójának (1446–1452) és nemes horogszegi Szilágyi Erzsébetnek (Szilágyi Mihálynak, Magyarország kormányzójának testvére) fiatalabb fia, Hunyadi László horvát-dalmát bánnak, Temesi ispánnak öccse (69. kép). Kolozsváron ma is áll a Hunyadi ház, amelyben 1443-ban megszületett. Gyermekeveit családjának birtokközpontjában, Vajdahunyadon töltötte, többek között Vitéz János (1408?–1472) (későbbi [nagy]várad püspök, esztergomi érsek, bíboros) humanista szellemű neveltetésében. A latin nyelv korai elsajátítása és humanizmus jellemzősége kapcsán az országos politika és állam ügyei iránti érdeklődése korán megmutatkozott. A XV. század első felében a török hódító törekvésekkel kellett szembeszállnia a magyar uralkodóknak.

Előzmények: (Habsburg) Albert magyar király (1437–1439, 1404–1439 osztrák herceg, 1438–1439 német király, 1438–1439 cseh király) 1439-ben meghalt (halálát 1439-ben a törökök által elfoglalt Szendrő vára ostromakor kapott vérhas okozta). Felesége, (Luxemburgi) Erzsébet (Luxemburgi) Zsigmondnak,

68. kép. I. (Hunyadi) Mátyás király
egészalakos illusztrációja

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
(ADT) - Budapest - Országos Széchényi
Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - Apponyi Metszetek - 1102/34.

69. kép. I. (Hunyadi) Mátyás király

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 299. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus Országos Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK R 1.453 - GW M 14782.

Luxemburg hercegének, magyar (1387-1437), német (1411-1437), cseh királynak (1419-1437), német-római császárnak (1433-1437) és második feleségének, Cillei Hermann Cilli [Celje] gróf, horvát-szlavón bán lányának, Cillei Borbálának lánya volt.¹⁰⁷ (Habsburg) Albert király halálakor felesége gyermeket várt - az ország két pártra szakadt. A Habsburg-párti főúri csoport Cillei Ulrik gróf (1406-1456) (Cillei Borbála királyné bátyjának, Cillei Frigyesnek [1379-1454] fia), Újlaki Miklós magyar-horvát főnemes és Garai László (1410-1459)¹⁰⁸ vezetésével a gyermeket váró királyné megszületendő utódját kívánta a magyar trónra emelni, aki 1440-ben született, és még ugyanazon évben V. (Habsburg) (Utószülött) László néven Magyarország királyává (1440-1457) koronázták Székesfehérváron - egyben Csehország királya, Ausztria hercege, majd 1453-tól Ausztria főhercege volt. Ezzel szemben a másik - a pápa által is támogatott - Habsburg-ellenes nemesi-főnemesi csoport Héderváry Lőrinc (?-1447) nádor vezetésével nem akarta a csecsemőre bízni a török által veszélyeztetett ország vezetését, és az akkor 16 éves III. (Jagelló) Ulászló lengyel királyt (1434-1444) hívták

meg a magyar trónra, akit 1440-ben Székesfehérváron I. (Jagelló) Ulászló néven Magyarország királyává (1440-1444) koronáztak. V. (Habsburg) László király és Erzsébet királyné Bécsbe menekültek. A két párt hívei között harcok folytak, de I. (Jagelló) Ulászló hadvezére, Hunyadi János szörényi bán 1441-ben Bátaszéknél győzelmet aratott a Habsburg-pártiak felett, így 1442-ben békét kötöttek. A Habsburg-párt és az anyakirályné is - V. (Habsburg) László jogainak fenntartása mellett - elismerték I. (Jagelló) Ulászlót magyar királynak. A béke értelmében Ulászló eljegyezte (Habsburg) Albert király és (Luxemburgi) Erzsébet akkor 10 éves lányát, (Habsburg) Annát (1432-1462). I. (Jagelló) Ulászló rövid, 4 éves uralkodása a török elleni hadjáratok időszaka: érdemeire tekintettel Hunyadi Jánost az uralkodó 1440 végén erdélyi vajdává, temesi ispánná és Nándorfehérvár főkapitányává nevezte ki, aki ezzel a hatáskörrel az ország déli és keleti területeinek védelmét irányította. A végzetes várnai csatát követően - amelyben a király, I. (Jagelló) Ulászló hősi halált halt - a magyar trónt V. (Habsburg) László foglalta el.

70. kép. Mathias I.: R[ex] Hungariae.
I. Mátyás: Magyarország királya

71. kép. I. (Hunyadi) Mátyás magyar királyi titkos pecsétje 1458-1464 (67 mm)

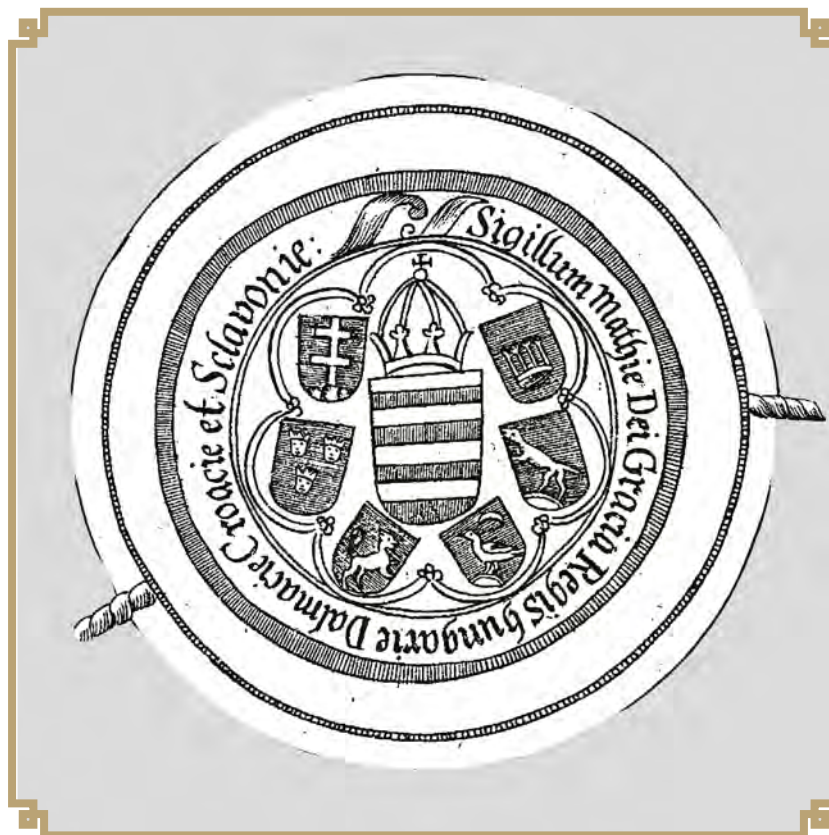
Forrás: Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. *Századok*, (1916), 1. 6. Melléklet.

12. pecsét. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: HA 1.726. Vö. még: Kumorovitz Bernát Lajos: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, (1932), 46. 8.

Hunyadi Jánost 1446-ban 6 évre (az akkor 4 éves király nagykorúvá válásáig) Magyarország kormányzójává választották. 1453-ban az ifjú király átvette a kormányzást, és a korábbi Habsburg-párt befolyása megerősödött.

A magyar belpolitikában is átrendeződés kezdődött, a Hunyadi-párt vezetője Hunyadi János idősebb fia, a nemesség és a köznép körében is nagy közkedveltségnek örvendő Hunyadi László (1431-1457) horvát-szlavón bán, temesi főispán, Hunyadi Mátyás (1443-1490) testvére lett, aki óriási birtokok felett rendelkezett, és jelentős politikai erőt képviselt. V. (Habsburg) László országos főkapitánnyá Cillei Ulrik grófot nevezte ki, aki mint az egykori Habsburg-párt vezéregyénisége, a Hunyadi-pártot fokozatosan ki akarta szorítani a hatalomból. Egyre-másra kerültek ki a Hunyadiak fennhatósága alól a királyi várak. Nándorfehérvár átadásánál Hunyadi László összeszólalkozott a király kíséretében lévő Cillei Ulrikkel, akit

a Hunyadi-párt hívei a helyszínen megöltek. Az esetet követően a király – eskü alatt – bántatlanságot ígért a Hunyadi-párt érintett híveinek, és Hunyadi Lászlót nevezte ki országos főkapitánynak. Egy évvel később a Budán megjelenő Hunyadi Lászlót és híveit elfogatta, börtönbe vetette, és halálra íteltette – mondván, hogy a bántatlanságot ígérő királyi eskükényszer alatt történt. Hunyadi Lászlót Budán, a Szent György téren lefejezték. A Hunyadi-párt vezére gróf horogszegi Szilágyi Mihály (1400?-1460), Hunyadi László és Mátyás anyjának testvére lett, aki a királlyal szembeszállva mindent megtett, hogy a főhatalmat a Hunyadi-párt számára biztosítsa. 1457-ben a király előbb Bécsbe, majd Prágába ment, és fogolyként magával vitette az akkor 14 éves Hunyadi Mátyást is, ahol V. (Habsburg) László hirtelen meghalt. Szilágyi Mihály ekkor érkezettnek látta az időt, hogy Hunyadi Mátyást magyar királlyá válasszák. Mátyás azonban még Prágában tartózkodott Podjebrád György¹⁰⁹ „vendégeként”. 1458-ban a Szilágyi

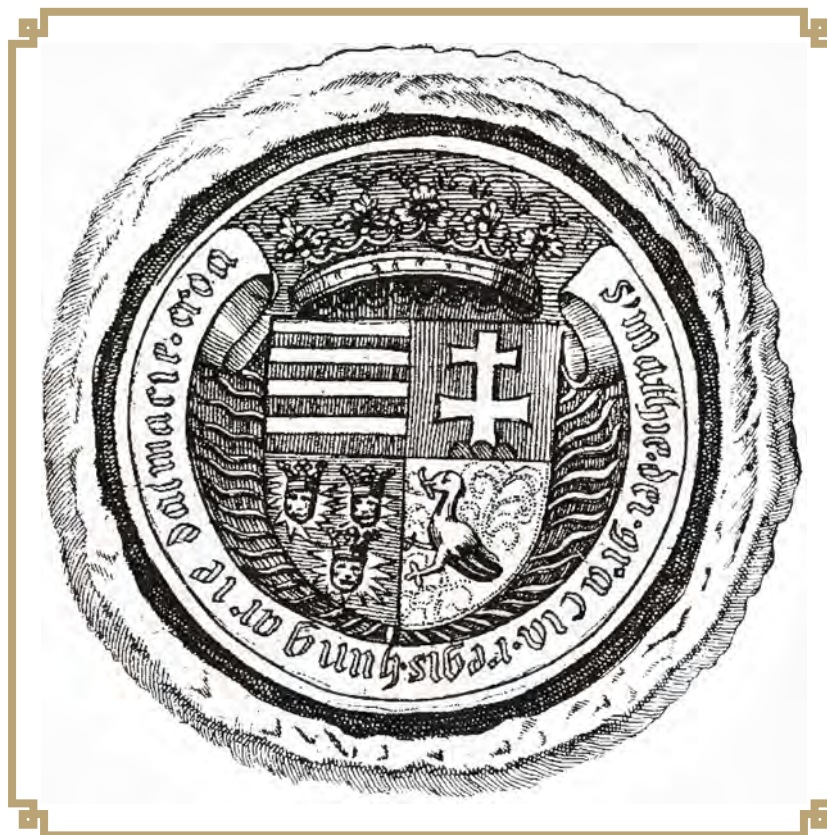

72. kép. I. (Hunyadi) Mátyás magyar királyi titkos pecsétje 1464–1490 (59 mm)
 Forrás: Pray Georgio: *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae*. Budae, 1805. Tab. V–VI, XII, XV, XVI. Titulatur und Wapen Seiner Oesterreichsch Kaiserlichen und Königlich Upostolischen Majestet nach den durch den Pressburger. Tab. XII. Fig. 8. (1477).

Mihály által összehívott királyválasztó gyűlés a „Duna jegén” Hunyadi Mátyást I. (Hunyadi) Mátyás néven királlyá, Szilágyit 5 évre Magyarország kormányzójává választotta, és előkelő küldöttség indult Csehországba, hogy az ifjú királyt Buda várába kísérik. A 20 éves korában hősi halált halt I. (Jagelló) Ulászló és a 17 éves korában meghalt V. (Habsburg) László királyok után a 15 éves I. (Hunyadi) Mátyás lett Magyarország királya. Podjebrád György Mátyás hazaengedése fejében a lányával megkötendő házasság ígérte és váltságdíjat erőszakolt ki. Mátyás hamarosan Budára érkezett, ahol ünnepélyes külsőségek között hivatalosan is trónra lépett a Nagyboldogasszony-templomban, ezzel közjogi értelemben is átvette a királyi hatalmat a Magyar Királyságban. (Annak ellenére, hogy a magyar Szent Korona még V. [Habsburg] László [nagykorúságáig] gyámja, III. [Habsburg] Frigyes osztrák herceg [1424–1457], osztrák főherceg [1457–1493], német király [1440–1493] és német-római császár [1452–1493] birtokában volt.)

Fontos ezt hangsúlyozni, hiszen e pillanattól kezdve Mátyás joggal élhetett az addigi magyar királyok uralkodói nagycímével, és ezzel együtt használhatta akár háromféle pecsétjén (magyar királyi titkos pecsét, bírói pecsét és gyűrűs pecsét) az adott országok és tartományok címereit is. Mátyás uralkodása első szakaszában a magyar Szent Koronával 1464-ben történt megkoronázásáig a magyar királyok addigi teljes nagycímét és címereit is pecsétjeire vésette, mint ez Szeged város részére 1465-ben kiállított oklevelének *intitulatiójában* olvasható:

„MÁTYÁS, ISTEN kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kunország és Bulgária KIRÁLYA Minden Krisztusban hívőnek, úgy a jelenben, mint a jövőben, jelen levelünket megismerőknek Üdvöt mindenki Üdvözítőjében. Mindenki tudomására Akarjuk hozni jelen levelünk által, [...]”

73. kép. I. (Hunyadi) Mátyás magyar királyi bírói (bíróági) pecsétje (55 mm)
 Forrás: Pray (1805): i. m. Tab. XIII. Fig. 3. (1489).

1459-ben Németújváron egyes lázadó főurak (a Garai-Újlaki liga) a magyar trónra igényt formáló III. (Habsburg) Frigyes német-római császárt választották királynak. Garai László azonban meghalt, Újlaki Miklós hűséget esküdött Mátyásnak, így a királyválasztás oka foggyottá vált. Mátyás minden téren megerősítette helyzetét. 1458-ban már nagykorúként intézkedett, birtokot adományozott: Szilágyi Mihálynak adományozta Besztercét és a Beszterce örökös grófja címet, a cseh királlyal is rendezte kapcsolatát, a Felvidék nagy részét ellenőrzése alatt tartó Giskra János (1400-1469) cseh-morva zsoldosvezér egy jelentős pénzösszeg és birtokadomány fejében örök hűséget esküdött a királynak. 1463-ban I. (Hunyadi) Mátyás és III. (Habsburg) Frigyes aláírta a bécsújhelyi megállapodást, amelyben a császár fiává fogadta Mátyást, szövetséget kötöttek a török ellen, és 80 ezer forint ellenében Frigyes visszaadta a magyar Szent Koronát, valamint a még 1441-ben

elzálogosított Pozsonyt. Ugyanakkor a császár használhatta a „Magyarország királya” címet. Az uralkodó célja mindezzel hatalmának megerősítése volt. 1463-ban – ígéretét betartva – Mátyás feleségül vette az akkor 13 éves (Podjebrád) Katalint. A királyné egy évvel később fiút szült, majd gyermekágyi lázban hamarosan meghalt, s a gyermek sem maradt életben.

A magyar Szent Korona Mátyás kezébe kerülése rendkívüli fontossággal bírt. Az uralkodó a folytatógos törvényesség és a teljes társadalmi elfogadottsága érdekében 1464-ben Székesfehérváron megkoronáztatta magát, egyúttal országgyűlést is hirdetett. A koronázást követően az országban belső reformokat fogantatosított, aminek eredményeként a gazdaság is stabilizálódott.

A reformokkal szembeforduló erdélyi lázadást és (a cseh háború alatt kirobbant) összeesküvéseket leverte, helyzetét megszilárdította, kiépítette a központosított királyi hatalmat, amely szilárd alapot

74. kép. I. (Hunyadi) Mátyás király kettős aranypecsétje (aranybulla) (40 mm)

Forrás: Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. IV. kötet. Budapest, Atheaeum, 1896. 209. Pecsét. A grafika Dörre Tivadar (1858–1932) festőművész, illusztrátor, rajztanár munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/4.

jelentett nagyratörő külpolitikai tervei megvalósításához. A korábban konszolidálódó magyar-cseh érdekellentétek kiéleződtek, és fegyveres harchoz vezettek, amely végül megállapodáshoz vezetett: 1469-ben I. (Podjebrád) György cseh király – mint német-római birodalmi választófejedelem – vállalta, hogy támogatja Mátyás megválasztását római királlyá, ami a német-római császári cím elnyeréséhez szükséges volt, a magyar király pedig elősegítette a cseh király és a pápa közötti békéltetést. 1469-ben I. (Hunyadi) Mátyást a cseh katolikus rendek Olmützben cseh királlyá választották, és a cseh korona tartományai, a Morva Örgrófság, a Szilézia Hercegség és a Lausitz Örgrófság is királyuknak ismerték el. 1471-ben meghalt I. (Podjebrád) György cseh király. A rendek azonban nem a cseh királyi címet viselő Mátyást, hanem a lengyel király fiát II. (Jagelló) Ulászló néven cseh királlyá (1471–1516) koronázták (magyar király 1490–1516). A magyar és cseh

király, valamint Ulászló közötti fegyveres összecsapás elkerülhetetlenné vált, azonban Mátyás Boroszlónál fényes győzelmet aratott. 1479-ben megegyezés született: Mátyás és Ulászló is viselhetik a Csehország királya címet, azonban az ország jelentős része Mátyás, míg kisebb területe Ulászló kezén maradt. A magyar-cseh béke nem konszolidálta a Mátyás és III. Frigyes között feszültté vált kapcsolatot, így 1477-ben a magyar király hadat üzent a német-római császárnak. A magyar hadsereg rövid idő alatt elfoglalta Alsó-Ausztriát, betört Felső-Ausztriába, Bécset ostromzár alá vette. A pápa közbenjárására – aki nem ismerte el II. (Jagelló) Ulászlót cseh királynak – egyezés született a felek között.

Mátyás hadisarcot kért és kapott, és – cseh királyként – letette a hűségesküt a német-római császárnak, ezzel a Szent Német-római Birodalom választófejedelemé lett. Mátyás uralkodói nagycíme ugyanezen békekötést tartalmazó oklevélen már így festett:

75. kép. I. (Hunyadi) Mátyás király magyar királyi nagy, kettős felségi pecsétje (123 mm).

Előlap és hátlap

Forrás: Előlap: Pray (1805): i. m. Tab. XV. Fig. 1.

Lásd még: Érszegi (2001): i. m. 74–75. Hátlap: Érszegi (2001): i. m.

„Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kunország és Bulgária királya, továbbá Szilézia és Luxemburg hercege, Morvaország és Lausitz örgrófja. Jelen oklevéllel tudatjuk mindazokkal, akiket illet.”

A béke nem tartott sokáig. Mátyás 1482-ben ismét hadat üzent a császárnak. 1485-ben Mátyás elfoglalta Bécset, és bevonult Bécsújhelyre is, ahol katonai parádét tartott. Végeredményben egész Alsó-Ausztria, a Stájer Hercegség és Karintia Hercegség egy része is fennhatósága alá került. I. (Hunyadi) Mátyás felvette az Ausztria hercege címet is. Összefoglalva elmondható, hogy cseh és osztrák háborúi nem hozták meg a remélt teljes sikert: nem került sor egy olyan magyar nagyhatalmi helyzet kialakítására, amelyre támaszkodva erőteljesen és teljes sikerrel vehette volna fel a versenyt a keresztény világot fenyegető

török veszéllyel szemben. I. (Hunyadi) Mátyás király történettudományi megítélése kettős. Egyesek szerint elhanyagolta a déli végvidék és a török elleni védelem kiépítését – más felfogás szerint (s ezt tekinthetjük mérvadónak) – egy erős, nem csak a Magyar Szent Korona Országaihoz tartozó területek feletti uralom és gazdasági-katonai teljesítőképesség birtokában elsöprő eredményességgel vette (volna) fel a harcot a török terjeszkedéssel.

A „törökverő” Hunyadi János fia ezt egyben „szent” kötelességének tekintette. 1459-ben a törökök meghódították Szerbiát, 1462-ben megtámadták Havasalföldet, 1463-ban megtámadták Boszniát, és bevették a stratégiai Jajca várát. Mátyás azonnal hadjáratot indított, bevette Jajcát, és még a várvédő török erők egy része is – félve a szultán megtorlásától – Mátyás hadseregéhez csatlakozott. Jelentős győzelemként ismerhető el 1475-ben Szabács várának bevétele is, majd 1479-ben a kenyérmezei csatában

76. kép. I. (Hunyadi) Mátyás király gyűrűs pecsétje 1464-1490

Forrás: Fraknói (1896): i. m. 187. Pecsét. A grafika J. G. Fahnrbauer (1841-1880) grafikus, illusztrátor munkája. - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: M 59.860/4.

ismét győzelmet arattak Báthory István (1430-1493) országbíró, erdélyi vajda és Kinizsi Pál (1431-1494) temesi ispán vezetésével. Ennek ellenére Szerbia és Bosznia is török megszállás alá került.

A megmaradt északi területekből 3 magyar bántság, a szabácsi, a szreberniki és a jajcai alakult meg, biztosítva ezzel a déli magyar határszakasz védelmét. Katonai sikereinek alapját a később „fekete seregnek” nevezett, 9-15 ezer főt számláló állandó zsoldos haderő jelentette. Mátyás 1476-ban újra megnősült: feleségül vette I. (Trastámara) (Kasztília, Leon, Aragónia és Nápoly királyi háza) Ferdinánd nápolyi király (1458-1494) és Chiaromonte-i Izabella nápolyi királyné, tarantói hercegnő, copertinói grófnő lányát, (Aragóniai) Beatrixot (1457-1508), aki fokozta az egyébként is kultúra- és művészetkedvelő férje ilyen irányú tevékenységét. Gyermeük azonban nem született, így Mátyás a trónutódlásra gondolva előkészítette házasságon kívül született, de törvényesített

fiának, Corvin Jánosnak (1473-1504) - akit 1479-ben hunyadi grófi és lippai hercegi rangra emelt - utódlását, amelyre nem került sor. I. (Hunyadi) Mátyás, „az igazságos” 1490-ben halt meg Bécsben.

Halálával a Magyar Szent Korona Országain jelentősen túlmutató hatalma rövidesen összeomlott. Emlékét a történelemkönyvek és a mondák is egyaránt megőrizték. I. (Hunyadi) Mátyás emlékezete nem csak a 2013-ban aktuális 565. évforduló kapcsán él Magyarország és Európa emlékezetében. Dicső tettei, igazságossága, humanizmusa, reneszánsz uralkodói beállítottsága tette halhatatlanná, mint az a 9 méter magas emlékmű is, amelyet még életében (1486-ban) emelt Bautzen városa a király iránti hódolata jeléül, s amely a város kaputornyán ma is hirdeti emlékét. Az emlékmű másolata Magyarországon három helyen tekinthető meg: Budapesten az Eperkertben, a Benczúr Mesteriskola falán, Szegeden a szeged-alsóvárosi ferences templom és kolostor

77. kép. I. (Hunyadi) Mátyás magyar király és Aragóniai Beatrix nápolyi hercegnő, magyar királyné házassági címere^{IX}

Forrás: Berzeviczy Albert: Beatrix királynő. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*. Budapest, (k. n.), 1902. 127. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 48.555.

oldalbejárata felett, valamint Budapesten a budai vár Miklós-tornyán a Hess András téren. Ez utóbbi másolatot – amelyben a gótikus fülkében trónoló Mátyást teljes páncélzatban, lábát oroszlánon nyugtatva, feje felett két angyal által tartott koronával ábrázolták – kétoldalt kőbe faragott címerek díszítik, amelyek az uralkodó hódításaira utalnak.

Mátyás legfontosabb okleveleit a koronázásig, azaz 1458–1464 között a magyar királyi titkos pecsétel hitelesítette, s ezt követően is a titkos pecsétet alkalmazták leggyakrabban (71. kép). Ezen a magyar királyi titkos pecséten egy kerek talpú, negyedelt címerpajzs látható szív-pajzssal. Az első negyedben az Árpád-ház hétszer (itt nyolcszor) vágott pajzsmezeje, a második negyedben a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező hármass halmon álló apostoli talpas kettős kereszt, a harmadikban Dalmácia címere, a negyedik negyedben a Hunyadi-ház balra (itt helytelenül jobbra) forduló, ágaskodó, koronát

tartó oroszlánja látható,¹¹⁰ míg a szív-pajzsra ugyancsak a Hunyadi-ház, csőrében gyűrűt tartó hollós címerét vésték. Az összetett címerpajzsban nyitott levélkorona nyugszik, amely sugarakat bocsát a címerpajzsban kívüli pecsétmezőre. Körirata gótikus minuscula betűtípussal: *Sigillum Mathie Dei Gratia Regis Hungarie Dalmatie Croatie*. Az 1458–1464 között használt titkos pecsétet 1464-ben újjal váltották fel (az addig alkalmazott elhasználódhatott). Az 1464-től használatba vett (új) titkos pecsét lényeges különbséget tartalmaz az előzőhöz képest, és az átmérője is kisebb (72. kép).

Hét félkörívvel, díszítőelemekkel és virágszirmokkal övezett pecsétmezőben álló kerek talpú főpajzsból és hat, gyűrűben elhelyezett kerek talpú mellékpajzsból álló összetett címer. Főcímer: hétszer vágott mező. Mellécímerek heraldikai jobbról: a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező hármass halmon álló apostoli talpas kettős kereszt – Dalmácia: három koronás

leopárdfej – Hunyadi-ház: mezőben balra forduló, ágaskodó oroszlán, amely bal első lábával nyitott levélkoronát tart – Hunyadi-ház: csőrében gyűrűt tartó holló, a pajzsmező bal felső sarkában felfordított holdsarló – Bulgária: ágaskodó farkas – Galícia: (itt) egy, igazgyönggyel kirakott és bélelt nyitott levélkorona. A nagypajzs felett rubinnal, zafírral és igazgyönggyel kirakott, zárt, uralkodói korona lebeg. Körirata gótikus minuscula betűtípussal: *Sigillum: Mathie: Dei: Gratia: Regis: Hungarie: Dalmatie: Croatia: Rame: Etcetera.*

A bírói (bíróági) pecséten egy kerek talpú, negyedelt címerpajzs látható (73. kép). Az első negyedben az Árpád-ház hétszer (itt nyolcszor) vágott pajzsmezeje, a második negyedben a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező, hármas halmon álló apostoli, talpas kettős kereszt, a harmadikban Dalmácia címere, a negyedik negyedben a Hunyadi-ház balra (itt helytelenül jobbra) forduló, ágaskodó, koronát tartó oroszlánja látható. Az összetett címerpajzson nyitott levélkorona nyugszik. A pajzsmezőt a pajzsból kiinduló ívelt sugarak díszítik. Körirata (gótikus minuscula betűtípussal): *S[igillum] Mathie Dei Gratia Regis Hungarie Dalmatie et Croa[tie]*. Az egyes oklevelek hitelesítésekor a valamely okból éppen kéznél nem lévő magyar királyi titkos pecsét helyett 1464-ig az uralkodó gyűrűs pecsétet használt. Ez a gyűrűs pecsétforma csak töredékben maradt fenn, amely egy mintegy 15 mm átmérőjű, ovális formájú és körirattal ellátott pecsét.

Mátyás Székesfehérváron a Szent Koronával történt megkoronázását követően a magyar királyi hatalom legteljesebb birtoklásának tényét is kifejezte az 1464-ben használatba vett kétféle új pecsétje, az aranypecsét (bulla) és a nagypecsét (vagy más néven kettős felségi pecsét). Az 1464-től kiállított okleveleket hitelesítő arany kettős pecsét (bulla) – amelyet a hitelesített oklevél jelentőségének hangsúlyozása, az oklevélnyerő megtisztelése céljából adományozott, ezért számuk minimális – előlapján a király trónon ülő alakja látható. Az előlap képéhez hangsúlyozottan kapcsolták hozzá az uralkodó lába előtt nyugvó címerpajzsot, amelyben hármas halmon álló, a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező (itt) nyitott szárú apostoli kettős kereszt látszik. A kettős kereszt előlapra helyezése jelzi Mátyás valóságos magyar királyi hatalmát. Az előlap körirata itáliai típusú humanista capitalis betűtípussal:¹¹¹ DOMINVS

• DEVS • ADIVTOR • MEVS • – AZ • ÚRISTEN • AZ • ÉN • SEGÍTSÉGEM •. Ugyanakkor a hátlapot vizsgálva, a teljes pecsétmezőt kitöltve, nyitott levélkoronával díszített, kerek talpú pajzsban Magyarország első uralkodóháza, az Árpád-ház uralkodóházi címere jelenik meg, a vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzsmező, követve a vegyes házi királyok címerhasználatát. A hátlap körirata itáliai típusú humanista capitalis betűtípussal: MATHIE • D[EI] • G[RATIA] • REGIS • HVNGARIE • ETC. – MÁTYÁS ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG KIRÁLYÁÉ.¹¹² További érdekesség, hogy a Mátyás-kori aranybullák tömör aranyból készültek (74. kép).

Az ünnepélyes oklevelek függőpecséttel történt hitelesítésére szolgált Mátyás nagy vagy kettős felségi pecsétje 1464-ből, amelynek a hátlapjára vésett összetett címert tekinthetjük a korszak magyar államcímérének is (75. kép). Mátyás ezt a nagypecsétjét a későbbiek során sem változtatta meg. Az uralkodása alatt 1469 után hatalma alatt álló más királyságok, hercegségek és grófságok címereit inkább Csehország királyaként használt pecsétjeire vésette. A kettős felségi pecsét előlapjának mezejében a király gótikus csúcsívekkel, mellszobrokkal és egyéb ornamentikákkal díszesen faragott mennyezetes trónszéken ül. A trónust a mennyezeti részén csúcsíves ablakokban I. (Szent) István király, (Szent) Imre herceg és I. (Szent) László király mellszobrai díszítik. Ruházata tunika és ékkövekkel dúsan kirakott szegélyű, keresztpánttal ellátott királyi palást. Fején nyitott korona látható. Jobb kezében díszített, liliumvégű királyi jogart, bal kezében egyenlő szárú kereszttel díszített országalmát tart. A király alakjától (heraldikai) jobbra és (heraldikai) balra is 3-3 kerek talpú címerpajzsban (amelyek közül a 2-2 felső pajzsot kiterjesztett szárnyú angyalok tartanak) (heraldikai) jobbról, felülről lefelé haladva a tényleges magyar királyi hatalom jelképe, a hármas halmon álló apostoli, talpas kettős kereszt – Bulgária címere: ágaskodó farkas – a Hunyadi-ház egyik címerállata: ágaskodó, koronát tartó oroszlán – az Árpád-ház uralkodóházi címere: a hétszer vágott pajzsmező – Galícia címere: (itt) egy lebegő, nyitott levélkorona – Dalmácia címere: három lebegő leopárdfej látszik. A trónus zsámolya alatt ugyancsak kerek talpú pajzsban a Hunyadi-ház másik címerállata: a csőrében gyűrűt tartó holló áll. A pajzsmező szélét övező kettős vonal között gótikus minuscula betűtípussal vésett körirat olvasható:

S[igillum] • Maiestatis • Mathie • Dei • Gratia • Hungarie • Dalmaite • Croatie • Rame • Seruie • Galicie • Lodomerie • Cumanie • Bulgarię[ue] • Regis. – Mátyásnak • Isten • Kegyelmebo”l • Magyarország • Dalmácia • Horvátország • Ráma • Szerbia • Halics • Lodomeria • Kunország • Bulgária • Királyának • Felségi • Pecsétje. A magyar államcímerek jelenik meg I. (Hunyadi) Mátyás 1464. évi nagy vagy kettős felségi pecsétjének hátlapján: kerek talpú főpajzsból és hat, gyűrűben elhelyezett kerek talpú mellékpajzsból álló összetett címerek, amely hét félkörívvel, díszítőelemekkel és virágszirmokkal övezett pecsétmezőben áll. Főcímerek: vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező. Mellékcímerek heraldikai jobbról: a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező zöld hármashalmon álló ezüst, apostoli talpas kettős kereszt – Dalmácia: kék mezőben három, aranykoronás leopárdfej – Hunyadi-ház: ezüst mezőben balra forduló, ágaskodó vörös oroszlán, amely bal első lábával arany, nyitott levélkoronát tart – Hunyadi-ház: kék mezőben fekete, csőrében arany gyűrűt tartó holló, a pajzsmező bal felső sarkában arany, felfordított holdsarló – Bulgária: vörös mezőben ágaskodó farkas – Galícia: kék mezőben (itt) egy igazgyönggyel kirakott és bíborral bélelt nyitott levélkorona. Pajzstartók: három, fehér ruhás angyal. A nagypajzsot tartó angyal felett rubinnal, zafírral és igazgyönggyel kirakott, bíborral bélelt, zárt, uralkodói korona lebeg. A pajzsmező szélét övező kettős vonal között gótikus minuscula betűtípussal vésett körirat olvasható: S[igillum] • Secundu[s] • Mathie • Dei • Gratia • Regis • Hungarie • et • Aliorum • Regnorum • in • Altero • Pari • Sigillo • Expressatorum • Etcetera.¹¹³

Az egyes oklevelek hitelesítésekor valamely okból éppen kéznél nem lévő új magyar királyi titkos pecsét helyett 1464–1490-ig az uralkodó gyűrűs pecsétet használt. Ez a gyűrűs pecsét nyolcszögletű, 11 mm átmérőjű, amelynek középpontjába hegyes talpú címerpajzsba az Árpád-ház uralkodóházi címerét hétszer vágott mező foglalták, amelynek tetejére nyitott levélkoronát helyeztek (76. kép).

Használatban lévő pecsétjeinek fajtáit Mátyás az 1471. évi dekrétumának VIII. bekezdésében tételesen felsorolta. Eszerint Mátyás ötféle pecsétet használt magyar királyként (aranypecsét, nagy vagy kettős felségi, bírói, titkos és gyűrűs)¹¹⁴ egészen 1490-ben bekövetkezett haláláig. 1469. május 3-án a cseh katolikus rendek Olomoucban (Olmütz) Mátyást cseh királlyá választották, aki felvette a Csehország királya

címet, azzal együtt Csehország címerét felvésette pecsétjeire, de csak azokra, amelyeket mint Csehország királya használt, ennek megfelelően 1469-től találkozunk Mátyás cseh királyi titkos pecsétjével is. Első cseh királyi titkos pecsétjén felfedezhetjük az Árpád-ház uralkodóházi címerét, Csehország címerét, a kétfarkú, koronás, ágaskodó oroszlánt, az apostoli kettős keresztet, Galícia címerét, a Hunyadi-ház hollós címerét, Lausitz, Morvaország és Szilézia címerét is. Mátyás egy 1475-ben IV. Sixtus pápának írt levelének keltezését az alábbiakkal zárja le:

„Kelt Budán, június 15-én, az Úr 1475. esztendejében, magyar királyságunk tizennyolcadik, cseh királyságunknak pedig hetedik évében. Szentséged odaadó fia, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország királya stb.”¹¹⁵

A Cseh Királyság ekkor a Német-római Császárság választófejedelemsége. III. Frigyes német-római császár és I. (Hunyadi) Mátyás magyar király között 1477-ben került sor a gmunden-korneuburgi békeszerződés aláírására, ahol a császár beiktatta a magyar királyt a Cseh Királyságba, és ezzel együtt Mátyás a Német-római Birodalom választófejedelme is lett, csehországi uralkodásának kezdetét mégis 1469-től számította. 1479-ben újabb egyezmény aláírására került sor Olomoucban. Ezúttal Mátyás és (Jagelló) Ulászló (IV. Kázmér lengyel király legidősebb fia, 1469–1516-ig cseh király, majd Mátyás halála után, 1490–1516-ig magyar király is) ismerték el a cseh-magyar békeszerződést. Ennek értelmében mindkét király megtarthatta a Csehország királya címet, bár Ulászló uralma csak a szorosan vett Csehországra, míg Mátyásé Morvaországra, Sziléziára és Lausitzra terjedt ki. Mátyás uralkodói nagycíme ugyanezen békekötést tartalmazó oklevélen már így festett:

„Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kunország és Bulgária királya, továbbá Szilézia és Luxemburg hercege, Morvaország és Lausitz örgrófja. Jelen oklevéllel tudatjuk mindazokkal, akiket illet.”¹¹⁶

Mátyás intenzív külpolitikájának eredményeképpen – 1487-ben, a Bécsújhely ostroma alatt Ebenfurtban megtartott osztrák tartománygyűlés alkalmával – vette

fel az Ausztria hercege címet, amelynek következményeként Ausztria címere szinte azonnal megjelent titkos pecsétjén, amelyet (általánosan) mint magyar és cseh király, valamint osztrák herceg alkalmazott. Ennek megfelelően megjelenik a pecséten az Árpád-ház uralkodói címere: vörössel és ezüsstel hétszer vágott mező (itt négy ezüst pólya vörös mezőben), a Hunyadi-ház: fehér (ezüst) mezőben balra forduló, ágaskodó vörös oroszlán, amely bal első lábával arany, nyitott levélkoronát tart, Ausztria címere: az ezüst mezőben vörös pólya, Morvaország címere: vörössel és ezüsstel sakkozott, kiterjesztett szárnyú, arannyal fegyverzett sas, míg a szívpajzsban a Hunyadi-ház: kék mezőben fekete, csőrében aranygyűrűt tartó holló. A pecsétvésetet megerősíti a körirat is: SIGILLUM SERENISSIMI PRINCIPIS DOMINI MATHIE DEI GRATIA HUNGARIE BOHEMIE ETC REGIS AC DUCIS AUSTRIE.

A Thuróczi-krónika 1488. évi augsburgi kiadásában látható I. (Hunyadi) Mátyás és Aragóniai Beatrix egyesített címere (77. kép). Megjegyzendő, hogy a könyv címerfestője néhány címerben felcserélte a színeket és fémeket, így leírásunkban a helyes változatot közöljük: az összetett címer két középpontba állított, egymás mellé helyezett, kerek talpú címerpajzsból és kilenc, úgynevezett gyűrűben elhelyezett címerpajzsból áll. A középpontban, heraldikai jobbról látható címerpajzs negyedelt. Az 1. mezejében ezüst mezőben, hármasként álló apostoli, talpas kettős kereszt a tényleges magyar királyi hatalom jelképe, a 2. mezőben a vörössel és ezüsstel hétszer vágott mező az Árpád-ház uralkodói címere, a 3. mezőben ezüst mezőben vörös, heraldikai balra forduló oroszlán, amely mancsában aranykoronát tart, a Hunyadi család egyik címerállata, 4. mezejében kék mezőben, ezüst sziklán álló, csőrében aranygyűrűt tartó fekete holló, a Hunyadi család másik címerállata látható. A középpontba állított másik címerpajzs ismét negyedelt. Az 1. és 4. mezejében a vörössel és ezüsstel hétszer vágott mező, az Árpád-ház uralkodói címere; mellette kék mezőben arany, lebegő liliomok, az Anjou-uralkodói címere; mellette ezüst mezőben arany jeruzsálemi kereszt, a Jeruzsálemi Királyság, együttesen a Nápolyi Királyság címere; míg a 2. és 3. mezőben arany mezőben négy vörös cölöp, az Aragóniai Királyság címere látható. A gyűrűben elhelyezett címerek közül a legfelső a Cseh Királyság címere, heraldikai jobbról

Kunország, Dalmácia Királyság, Szilézia hercegség, Galícia királyság, Ausztria hercegség, Morva Ögrófság, Lausitz ögrófság, Luxemburg Hercegség címere látható.

Jókai Mór:

„Mátyás király kolozsvári szülőháza emléktáblájának leleplezése alkalmára.

Leáldozott napot felhozni az égre,
Lobbanó villámot vetni festett képre,
Csillagvilág közül vezérfényt kinézni:
Könnyebb, mint Hunyady Mátyást felidézni.
- Szem, a mely meglásson; szív, mely átérezzen;
Kéz, mely rólad írva, közbe' meg nem rezzen,
Kinek van adatva? - Volt a ki tehette: -
»Arany« volt maga is. - El van már temetve.
- Mi az »én« világom, mely téged keresget?
Bolygó fény, mely holtak sírja fölött repked.
Szikrák, mik, zord jövő ködébül, a multak
Fényébe menekvő képzeletben gyultak.
De a szó, mely rólad hangzik, ezerré lesz
Azzal, hogy vele egy egész nemzet érez: -
Hogy soha szülőföld oly nagyot nem termett;
Oly nagyot mint királyt, - mint magyart, - mint embert.
Emlékedet, im, négy század tartja épen:
El nem fogy, újra él minden nemzedékben.
A nép hisz benned, mint a föltámadásban
S neved él örökké egy fölsóhajtásban.
Ez a szerény hajlék látott megjelenni: -
- Nagy csillaghullásnak kellett akkor lenni.
»Emős« tűzfolyója akkor áradt széjjel,
»Hadur« kardja esett alá ezen éjjel.
Korona még nem volt gyermeki föld felett;
De csillag ragyogott rajt', korona helyett. -
Napnyugoti »három királyok« azt lesték
S nem tömjén-mirrhával - pallossal keresték.
Ez a csillag őrzött, ez vezetett végig
Börtönön, vérpadon át, királyi székig;
Ország koronáját elébb nem tetted fel:
Kérdemelted azt királyi tettekkel.
Királya a honnak, vezére a népnek,
Jogaroddal áldád, kardoddal megvédted,
Hazánk koronáját tetted fényes napnak:
Idegen koronák jók voltak drabantnak.
Hajh! nem vert e földben ellenség zászlója
Gyökeret, míg Mátyás volt oltalmazója!

S a hol gesztet hajtott az erős cseh gyarmat,
Nem tépte ki: bölcsen beojtá magyarnak.
Országunk czimerét, míg »hollód« állt közte,
Mindenki rettegé: senki le nem győzte.
»Félhold« két szarvával, »sas« kettős fejével
S kétfarkú »oroszlán« nem tépheték széjjel.
S míg a sok királyok, herczegek csoportja,
Fejét összedugva, a tanácsot tartja,
Keresztet félholdtul védni vállvetetten, -
Mátyás király így szólt: »én már meg is tettem.«
Országunk határit kiterjeszté messze,
Vajda és despota mind lett hűbérese.
Jajczavár, a Hradsin s a büszke Bécs tornya
A magyar zászlókat hordá meghódolva.
De a kit leküzdött, - a legfőbb ellen, -
Az idebenn lakott: - a régi rossz szellem -
Átkos visszavonás, - hiú gőg hidrája,
Melynek nem a hon, csak önérdeke drága.
»Úr« helyett zsarnokok, »bírák« helyett zsarlók. -
Ugaron az elmék, - vetetlen a tarlók: -
Hamis pénz, hamis hit, kijátszott törvények: -
Nincs oly erős nemzet, kit meg ne törnének.
Te új erkölcsöket hoztál a nemzetbe,
Szellemed lángjával magasra vezetve.
Erényit ápoltad; - hiszen jó e nemzet!
Tiszta búzát arat, a ki konkolyt nem vet.
Tudós, művész vele palotában lakott:
De meglátogatta a szalmás hajlokot:
S ki észszel, ki kézzel derék munkát végez,
Az állt legközelebb királyi szívéhez.
Szétszórt kötetekben bámuljuk könyvtárát, -
Töredék kövekben fényes Budavárát: -
Írott törvény, - népnek ajkán élő monda,
Mily nagy volt a magyar »akkor«! mind azt mondja.
Hízalgő szavakat nem adott és nem vett:
De fentartá a hont megalkotó elvet:
»Nem szóval, de tettel a hazát szeretni«,

- Dolgozni, - tanulni, - és siklust fizetni.
S mit a nép felőle örökké emleget,
Igazság pallosát, jogosztó mérleget:
A jog, az igazság, országvilág lássa,
Hogy az a királynak uralkodó társa!
S ha idegen volt is, kit sújtott a vér-tett,
S magyar és rokon volt, a ki törvényt sértett:
A szenvedőt fogta még akkor is pártul,
S az igazságszegőt eldobta magátul.
Míg Mátyás ura volt szép Magyarországnak,
Magyar is ura volt széles e világnak,
A nagy emberekre átszállt ragyogása,
És a kicsinyekre két keze áldása.
Sírhatott az ország, mikor eltemette:
Egész fénykora mind ott feküdt mellette;
Úrnak urasága, pórnak nyugodalma,
Mind azt eltakarta Mátyás király halma.
Hajh! Te fényes csillag! Én vezércsillagom!
Kit ragyogni láttunk fényes hajnalon.
Azt hittük, hogy Mátyás fényét látjuk újra;
Egy boldogabb kornak jeléül kigyúlva.
A kihez reményink sugarit kötöttük,
S dicső nagy hazáról álmodtunk fölöttük:
Multunk fényét láttuk visszavarázsolva.
- - M'ért kelle lehullnod? Hová tűntél? Hol vagy?
- - Sűrű nagy homálytul szemem elsötétül:
Nem látok egy nyomra jövőndők kódétül...
Egyik sírkőtül a másikhoz vándorlok -
S utánna töprengék: mi minden elporlott!
Fényes multunk szélnek átadott pozdorja: -
Dicső Mátyás hamvát a vihar széthordja.
Ha mi nem keressük, tán Ő keres minket -
S porszemei hazánk sorsán aggni intnek.
Vajha e szent hamvból jutna minden szívbe
Egy porszem, mely minden honfit egyesítne,
Egy nagy gondolatban új életre kelve:
»Mi földön üdvözít, az a hon szerelme!«¹¹⁷

**Uralkodók, vezérek
és hadvezérek
kör alakú domborművei**

78. kép. Joan[es]: Hunyady Gubernator: Hunyadi János kormányzó.
Gróf Hunyadi János, Beszterce örökös grófja és Magyarország kormányzója (1407-1456)

Gróf Hunyadi János kormányzó

„Élt ekkor az országban egy bátor vitéz; Havasalföld népének nemes, nevezetes szülöttje. Hunyadi János; harcos férfiú, aki fegyverforgatásra és hadak vezetésére termett. Amiként a halaknak életeleme a víz, a szarvasoknak az árnyas erdő, úgy volt neki életeleme a fegyver és a hadi vállalkozás. Ezt az embert – tetteinek tanúsága alapján ki merem mondani – a gondviselés egyenesen az égből küldte és hozta idegen tájról Magyarország vidékére az ország jövőendő védelmére. Mondják ugyanis, hogy Zsigmond királyt e vitéz apjának híre-neve vette rá, hogy őt Havasalföld vidékéről a saját országába hozza, és országának lakosává tegye, továbbá, hogy örök birtokként méltóképpen megajándékozza Hunyad erődtímenyével, ahol most, nemes és nézni is gyönyörűséges vár emelkedik.”¹¹⁸ (78. és 79. kép.)

„A Hunyadiak történelmi szerepvállalása évszázadok óta mindenkit lenyűgöz. Ebben a családban bárki megtalálhatta történelmi ideálját, akár a győztes hadvezért, az ellenségben is tiszteletet kiváltó hőst, akár a kultúra és művészet pártolóját, az ország területének növelőjét, a magyart, az igazságos fejedelmet kereste. Nincs is a magyar történelemben még egy család, amely ilyen tiszteletet vívott volna ki magának mind az ifjúság, mind a felnőttek világában. Szereplése kerekén egy évszázadot tesz ki a magyar történelemben: a 15. század elején jelent meg átlagos nemesi famíliaként, és a 16. század elején halt ki mint az ország legvagyonosabb családja. Ez a látványos családtörténet nemcsak az utókort, hanem a kortársakat is lenyűgözte. Jogosan merül fel a kérdés: kik is voltak valójában a Hunyadiak?”¹¹⁹

A Hunyadi család származásával kapcsolatban évszázadokon át legendák terjedtek Magyarországszerte, amelyeket egyrészt Zsigmond-legendának, másrészt Corvinus-legendának nevezett el a történetírás. A jelenkori, történettudományi és levéltári dokumentumokkal, oklevelekkel alátámasztott nézet(ek) szerint a fent említett legendák nélkülözik a tudományos háttérét. A Hunyadi család első említése (jelenlegi ismereteink szerint) (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387–1437) és német-római császár (1433–1437) 1409-ben kibocsátott birtokadományozó oklevelében szerepel. Az oklevél

79. kép. Hunyadi János kormányzó egészalakos illusztrációja
Forrás: - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - App. H. 3020: 14. kép

80. kép. Hunyadi János

Forrás: Metszet: Thwroc (1488): i. m. 271. Lásd: Evangélikus Országos Gyűjtemény - Evangélikus Országos Könyvtár - Ősnyomtatványok - EOK R 1.453 - GW M 14782.

szövegéből levont következtetés szerint a Hunyadiaknak 1409-ben még nem voltak Magyarországon birtokai, másrészt az eredetüket tekintve - s ezen a ponton a fent idézett Thuróczy János krónika szerint is - valószínűleg Havasalföldről magyarországi birtokossá lett családról beszélhetünk. Vélhető, hogy a család bojár-család lehetett, amely a havasalföldi uralkodócsaláddal, a Basarab-dinasztiával is rokoni kapcsolatban állhatott. Hunyadi János (1407?-1456) apját Vajk néven említi a krónika, aki vitézsége kapcsán került a király udvarába.

Zsigmond király 1409. október 18-án Hunyad birtokát örökös jogon adományozta Vajknak és általa testvéreinek, Magasnak és Radulnak, továbbá apai nagybátyjának, Radulnak és Vajk fiának, Jánosnak, aki ekkor - tehát János - néhány éves lehetett. Ebben az oklevélben található Hunyadi János első, írásos említése. Hunyadi János anyjának származása máig bizonytalan, de a kutatások egyértelműsítik, hogy Morzsina családnevet viselt, keresztnéve Erzsébet lehetett. Hunyadi Jánosnak testvérei is voltak, akik közül a legfiatalabb, (II.) Vajk korán meghalt.

Másik testvére ugyancsak János keresztnévet viselt, a krónikákban kisebb János vagy ifjabb János néven található. Ifjabb János előbb Csáky László erdélyi vajda környezetéhez tartozott. Hunyadi János 1430-1434 között Zsigmond kíséretéhez tartozott, akit európai körútjának fontos állomásán, Rómában német-római császárrá koronáztak. 1434 után a két János testvér közösen szolgált az uralkodót, 50 lándzsával részt vettek a husziták elleni háborúban, majd 1439-től a szörényi bánság várait felügyelték - Szörény, Görény, Orsova, Miháld -, s együttesen lettek akkor már (Habsburg) Albert király (1437-1439) kegyéből szörényi bánok. A Hunyadiak kevesebb mint 50 év leforgása alatt magyarországi országos méltóságokká, bárókká lettek, ami a határvédelem fontos feladatával egészült ki. A király, (Habsburg) Albert korai halála polgárháborús helyzetet idézett elő Magyarországon. A főurak egy csoportja a király utószülött fiát, a későbbi (Habsburg) V. Lászlót támogatta, más vélemények szerint az ország kormányzását nem lehetett egy csecsemőre bízni, ezért Magyarországra hívták a dinamikus lengyel

királyt, I. (Jagelló) Ulászlót, akit megkoronáztak (1440-1444). A Hunyadiak csak ezt követően álltak a koronázott király szolgálatába, bár az ifjabb János 1440-ben Erdélyben a csatározások közepette elesett. Gyulafehérváron temették el. Hunyadi János újabb sikereire I. (Jagelló) Ulászló Báticasék melletti győztes csatája után került sor: Hunyadi és Újlaki Miklóst (1410?-1477) a király erdélyi vajdává nevezte ki. Pályafutását a törökkel szembeni hadjáratainak sikerei csak erősítették.

Hunyadi János seregei eredményesen vették fel a harcot a törökkel. 1442 során megsemmisítette Mezőbég visszavonuló csapatait, a Töröcsvári-szoros előterében vereséget mért a ruméliai beglerbég seregére, így népszerűsége mind a bárók, mind a köznemesség soraiban egyre erősödött. Hunyadi győzelmei kapcsán a király, I. (Jagelló) Ulászló a „hosszú hadjárat” (1443-1444) nevet viselő támadó hadjáratra indult Hunyadi Jánossal, aki a hadjárat során Krusevác (Szerbia) vára mellett szétvert egy török sereget, és elfoglalta a várat, majd legyőzte a ruméliai beglerbég túlerőben lévő seregét, így 1443 végére Szófiából is kiűzték a törököt. Közben II. Murád szultán (1421-1444 és 1446-1451) az Ázsiában állomásozó török sereggel átkelt a Boszporusz-szoroson, és nagyvezére a Szófiától keletre fekvő Zlatica-hágónál ütközött meg a király és Hunyadi hadaival, ahol súlyos vereséget szenvedett. Ezt követően a magyar sereg visszafordult, s bár a törökök beérték a magyar utóvédet, ismét vereséget szenvedtek. 1444 elején újból megkísérelték az egész magyar hadsereg megsemmisítését a Niš-től (Nissa, Szerbia) keletre fekvő Kunovica-hágónál, ahol ismételt vereséget szenvedtek. A sorozatos török vereség hatására a szultán békét kért a magyar királytól, amelynek lényeges eredményeként a törökök kivonultak Szerbiából. Az előnyös béke ellenére a király – a pápa biztatására keresztes hadjárat indításával – megszegte azt, és újabb hadjáratot indított a török ellen Nándorfehérvár-Fekete-tenger irányban. A koalíciós keresztény sereghez (amely magyar, lengyel, cseh, német, litván, havasalföldi, horvát, szerb és bosnyák katonákból és a Pápai Állam zsoldosai-ból állt) csatlakozott II. (Basarab) (Sárkány) Vlad havasalföldi fejedelem (1436-1442 és 1443-1447) is. A hadjárat során a keresztény erők sorra foglalták el az útjukba eső várakat és városokat, majd kijutottak a Fekete-tenger melletti Várnához, ahol a szultán hadseregével ütköztek meg. A csata során ugyan

81. kép. Hunyadi János címere

Forrás: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. 4. kötet. Budapest, 1896. 803. – Fraknói (1896): i. m. *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1526)* – Második Könyv. Hunyadi János és V. László. V. Fejezet. László kiszabadítása. 16. tábla. Címer. – A grafika Cserna Károly (1867-1944) festőművész, grafikus és illusztrátor munkája. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/4.

a keresztény sereg jobb szárnya megsemmisült, ennek ellenére a török jobb és bal szárnyat sikerült szétverni. A király, I. (Jagelló) Ulászló – aki lovagi életideált vallott – 500 fős magyar-lengyel lovasságával megrohmozta a középen elhelyezkedő janicsár hadrendet (ahol a szultán is tartózkodott) amelyet át is tört, azonban a lóról lezuhanó királyt a janicsárok

megölték. Hunyadi János elrendelte a visszavonulást, a török sereg a győzelem ellenére az üldözést nem tudta folytatni. I. (Jagelló) Ulászló király hősi halált halt. Trónját V. (Habsburg) László foglalta el.

1445-ben Hunyadi Jánost országos főkapitány-nyá, 1446-ban 6 évre Magyarország kormányzójává választották (80. kép). 1453-ban az ifjú király átvette a kormányzást és a korábbi Habsburg-párt befolyása megerősödött.

„Az Úrnak ezernégyszáznegyvenötödik éve pergett éppen, és már közeledett Pünkösöd említett ünnepe. Számos nemes érkezett a gyűlésre, elárasztották a mon-
dott Rákos mezejének téres síkját. Mindnyájan, akik csak megjelentek, egy akarattal és nagy megfontoltsággal tárgyaltak az ország javáról és arról, kit válasszanak meg az ország védelmezőjének arra az időre, amíg a gyer-
mek László király, Albert király fia, aki akkor életének ötödik évében volt, nem képes eszét a tanácsban, karjait meg hadakozásra használni. Az egész közösség szeme előtt lebegett János vajda úr tetteinek fényes emléke, és ezért – bár sokan reménykedtek benne, hogy a méltóság rájuk száll – ezt a tisztet mégis egyedül a vajdaúr nyerte el. Megválasztották tehát őt az ország és a király hatáskörébe tartozó minden ügy kormányzójának.¹²⁰ Magyarország egész népe, most már ilyen védelmezőre támaszkodva nagy ujjongásban tört ki, és hangos szavakkal dicsérte az Istent, a környéken a harangok zúgása és a kürtök harsogása az eget ostromolta.”¹²¹

V. (Habsburg) László király (1440–1457) Hunyadi Jánosnak, Beszterce város és kerület örökös grófjának (comes) nagyrabecsülése és hálája kife-
jezéseként címerbővítést adományozott (Pozsony, 1453. február 1.).¹²² A címereslevél teljes latin szö-
vegének magyar fordítását – annak különlegessége és jelentősége kapcsán – teljes terjedelmében közöl-
jük (81. kép).

„László, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, Ausztria és Stájer-
ország hercege, Morvaország örgrófja stb. az ügy örök emlékezetére. Jó a fejedelmek nemesen fénylő szokásait követni és ugyanúgy jó a bőkezűség jogait alkalmazni, e jogokból fakadnak ugyanis, mint fényes sugarak a királyi méltóságnak az alattvalók érdemei iránti természetesen fénylő feladatai. Mivel ugyanis a fejedelemben a bőkezű-
ség adománya a leginkább dicséretre méltó valamennyi

erény között, ezért nagy örömünkre szolgál azt mindjárt kormányzásunk kezdetén a legnagyobb buzgalommal gyakorolni, hogy az életkorral bennünk növekvő bőke-
zűséggel az alattvalók lelkét megnyerjük és pályájukat a szolgálatban jutalmazással egyengessük. Továbbá kirá-
lyok sajátosan nemes szokását törvényszerűnek tartani, hogy amit önként adtak, azt véleményük szerint illet megtenniük, s úgy gondolják, semmit sem adtak, ha a jóté-
teményeket nem növelik. Ezen okból és végül is ezen megfontolásból történt, hogy szívesen látott, őszintén kedvelt hívünket, tekintetes és nagyságos Hunyadi Jánost, Magyarország korábbi kormányzóját, aki tudniillik számtalan jeles tettet vitt végbe és kiváló erényekkel, nagy érdemekkel teljes, az erdélyi részekben lévő Beszterce városunk és kerületünk örökös [grófságának] tisztsé-
gére és méltóságára emeltük és élére állítottuk, amint ezt egy másik, ebben az ügyben kelt levelünkben bőségesen és világosan, a maga rendje szerint kifejtettük. Már csak az van hátra, hogy elnyert kezdeti szeretetünket folytatva még több és még nagyobb jelét adjuk szeretetünknek és a magasabb tisztséghez a magasabb kitüntetés díszes jelvényét tegyük hozzá. Mindeddig ugyanis nevezett János [gróf] elődeink, Magyarország megboldogult királyai kegyéből őseinek és házának jutalmul adományban kapott címerként, vagyis nemesi jelvényként halvány-
kék mezőben szárnyit bontogató, természetes színű, szájában arany gyűrűt tartó hollót viselt, s ezt vitette maga előtt nyilvánosan. Mi azonban főpapjaink és báró-
ink tanácsából új kitüntetése, tudniillik nagy méltóságra emelésének jeléül fent említett címerét mostantól kiegészítjük, s azt kibővítjük egy, fehér mezőben hátsó lábain terpeszben álló, tátott szájjal ordító, fenyegető és bátor harcoshoz hasonító vörös színű oroszlánnal, amely egyik mellső lábával – mintegy a kezével – egy arany koronát tart, mintha felajánlaná azt. Mindét címer tehát a fent lefestett színeivel egyetlen, kereszt alakban megosztott pajzson megkettőzve helyezkedjék el és úgy hordozzák, a pajzsra pedig arany koronás sisak kerüljön a szoká-
sos, mindkét oldalról leomló díszítésekkel és tetejébe sisaktaréjként egy álló aranyszárny legyen tűzve. Végül nehogy úgy tűnjék, hogy a bővítések meg nem történt dolog alapján, vagy a történetek dicső nyoma nélkül történetek általunk, ezért nem hanyagoltuk el a bővítmények jelentését és okát kifejteni. A vörös oroszlán alakja fehér mezőben, amint az a fenti helyzetben és alakban látható, nevezett János [grófot] jelenti, aki távollétünk idején, midőn az országos zavargások lenyugvását követően János [gróf] a főkormányzó tisztségét nevünkben minden

82. kép. Hunyad vármegye címere¹³³

tisztével és súlyával vállalta és viselte, továbbá gondoskodott mindarról, gyakorolta és véghezvitte mindazt, ami országunk megvédésére és jogaink megőrzésére szükséges volt, azzal az őszinte hűséggel, amely őszinteséget a fehér szín jelenti. Mivel ezalatt igen sok dicső harcot vívott meg saját és övéi vérének hullásával, bátor lélekkel s – ahogy mondani szokták – oroszlánszívvvel, ezért ő méltán lett hasonló egy harcoló és vérző oroszlánhoz. Ami pedig azt a kiegészítést illeti, miszerint az oroszlán egyik mellső lábával arany koronát tartva felajánl, világosan azt jelenti, hogy fentmondott János [gróf] koronánk jogait és birtokait saját fáradságával és vérértékével kiragadta a támadók kezéből, azokat hűségesen megőrizte és felségünknek odaadón és készségesen felajánlotta és visszaadta, sőt különleges közreműködésével kormányzásunkba szerencsésen bevezetett minket. Ezt a címet, azaz nemesi jelvényt, amelyet fentebb leírtunk és amely levelünk kezdetén, azaz fő helyén megrajzolva és saját színeivel megfestve látható, amely méltó és illő a fentmondott János [gróf] kiváló érdemeihez, nagyszerű tetteihez és jeles érdemeihez, János [grófnak], általa örököseinek és valamennyi mindkét nembeli utódának használatára és új méltóságának díszéül alapos megfontolással és teljesen tudatosan, főpapjaink és báróink tanácsából adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk, sőt adományozzuk különleges kegyünk teljességéből jelen levelünkkel, hogy ő, örökösei és összes utódai a fenti címet, mint nemességüknek és méltóságuknak jelvényt más, címet viselő örökös [grófok] szokása szerint csatákban, lovagjátékokon, bajvívásokon, párbajokon, tornajátékokon és háborúban, minden nemesi vagy katonai gyakorlatokon, valamint pecséteken, gyűrűkön, takarókon, kárpitokon, zászlókon és általában mindenféle dologban és vállalkozásban viselhessék igazi és teljes jogú örökös [gróf] címén, amellyel – akaratunk szerint – minden, bármilyen méltóságú, állású, rangú vagy hivatalú ember tartozik őket szólítani, nevezni és tiszteletben tartani és ők mindazokkal a kegyekkel, tisztségekkel és szabadságokkal, amellyel a többi címet viselő örökös [grófunk] törvény vagy szokás alapján él, ők is élhessenek, és azokat élvezhessék. Hogy annál jobban törekedjenek a királyi méltóságunk iránti korábbi tiszteletre és engedelmességre, amennyivel inkább látják, milyen nagy királyi kedvezésben részesültek és mekkora ajándékkal lettek kitüntetve. Mindezek emlékére és örök megerősítésül adattuk ki jelen oklevelünket és azt titkos pecsétünk ráfüggesztésével, amelyet, mint Magyarország királya használunk, megerősítettük. Kelt Pozsonyban,

az Úr ezernégyszázötvenharmadik esztendejében, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét megelőző csütörtökön, magyarországi uralkodásunk tizenharmadik esztendejében.

László s. k.”¹²³

A külpolitikában is lényeges esemény történt: 1453-ban II. (Hódító) Mehmed szultán (1444-1446 és 1451-1481) elfoglalta Konstantinápolyt, s ezzel a Bizánci Birodalom megszűnt. 1456-ban a szultán Magyarország ellen indult, s Nándorfehérvár várát vette ostrom alá. Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Piusz pápa (1458-1464) így írt Hunyadi Jánosról: „a töröknek egyetlen félelme és vallásunknak legerősebb kardja”.

Magyarország és az egyre inkább előretörő oszmán-török hatalom érdekei már I. (Nagy) Lajos (1342-1382) uralkodása alatt szembekerültek egymással, bár komoly veszélyforrást (Luxemburgi) Zsigmond (1387-1437), (Habsburg) Albert (1437-1439), I. (Jagelló) Ulászló (1440-1444) és V. László (1440-1457) uralkodásától jelentettek.

A török szultán, II. Mehmed (1451-1481) tényleges uralkodása első éveiben elfoglalta Konstantinápolyt, az egykori Bizánci Birodalom fővárosát, amely az európai diplomácia számára egyértelművé tette további hódító törekvéseit. Uralmát a Balkánra is kiterjesztve és megszilárdítva európai helyzetét, haderejével Magyarország ellen fordult, s elsőként az annak „kulcsaként” aposztrofált Nándorfehérvár bevételét tervezte.

Az európai diplomácia felismerte a veszély jelentőségét, az 1454-ben Regensburgban összeült birodalmi gyűlés 200 ezer rajnai forintot szavazott meg Magyarország számára. A nándorfehérvári összecsapás előtt III. Kallixtusz pápa (1455-1458) a római Szent Péter-bazilikában szentmise keretében felolvastatta az egész katolikus egyház számára kibocsátott *Bulla Orationum*, azaz az „Imádságok Bulláját” azzal a céllal, hogy a keresztény Európát a fenyegető török veszéllyel szemben lelki (katonai) keresztes hadjáratra készítse, és a hívő embereket imára sarkallja, amelyre a bullában meghatározott időpontokban a harangok megszólalása figyelmeztessen.¹²⁴

„Mivel ezekben az utóbbi években a keresztény név istentelen üldözője, a törökök zsarnoka, Konstantinápoly elfoglalása után, amelyben a kegyetlenségnek

minden fajtát elkövette, dühének szabad folyást engedve nemcsak az emberek, hanem, minthogy a mi Istenünk ellen nem tehetett, az övéi és a szentek ereklyéi ellen, istentelen vágyának vállalkozását teljes erővel folytatta, a keresztény népeket, amelyekhez hozzá akart férközni, folytonos csapásokkal sújtva [...] és mint-hogy - ami még méltánytalanabb - meg sem elégedve ezekkel, felülvén a gőg szekere az egész keresztény világnak és nyugatnak elpusztítását vette tervbe és hogy oda behatolhasson, napról-napra hevesebben készülődik, az lévén legfőbb vágya, hogy Krisztus szent Nevét a földről kiirtsa és [...] Mohamednek [...] istentelenségét bevezesse. [...] Úrban és a mindenható Istennek és apostolainak, Szent Péternek és Pálnak tekintélyében bízva, parancsoljuk és elrendeljük, hogy a papok összesen és egyenként, még ha bíborosi vagy bármely más egyházi rangban tündököljenek is, a világi és szerzetes rendek bármelyikéhez [...] tartozzanak, mely szerint - ha miséznek - megemlékezést vegyenek és a pogányok ellen előirt könyörgést mondják, tudniillik: Mindenható örök Isten, kinek kezében vannak mindenek hatalmasságai és az összes országok jogai, tekints a keresztények megsegítésére, hogy a pogányok népei, akik saját erejükben bíznak, jobbod hatalmától megtöressenek. [...] És hogy minden nép, fajra és nemre való különbség nélkül, ezeknek az imáknak és búcsúknak részese lehessen, megparancsoljuk és elrendeljük, hogy az összes városok, területek és helyek minden egyes templomában a Nona és Vesperás között, tudniillik a Vesperásra harangozás előtt, de azt legalább egy félórával megelőző időpontban, egy vagy több messzehangzó haranggal, hogy jól hallhatóak legyenek, minden egyes nap háromszor harangozzanak, ahogy este az angyali üdvözletre harangozni szokás, és akkor ki-ki az Úr imádságát, azaz a Miatyánkot és az angyali üdvözlést, vagyis az Üdvözlégy Mária, malasztal teljes-t háromszor köteles elmondani [...] melyek jelen apostoli levelünkben, vagyis bullánkban tartalmaztatnak, mindaddig érvényben maradván, ameddig a mi szent kereszties hadjáratunk tartani fog.”¹²⁵

A pápa az „Imádságok Bullájában” a *nona*¹²⁶ és a *vesperas*¹²⁷ közötti 3 órában rendelte el a harangok háromszori megszólaltatását. A pápa továbbá kereszties hadjáratot hirdetett, amelynek a támadás elhárításakor realizálható eredményévé egyedül a Magyarországra küldött, Kapisztrán (Capistrano) (Szent) János (1386–1456) szerzetes által szervezett

mintegy 30 ezer főt számláló kereszties sereg vált. Ezenkívül a bárók közül Hunyadi János mintegy 12 ezer fős serege jelentette azt az erőt, amely feltartóztathatta II. Mehmed mintegy 60 ezer fős seregét. A szultán 1456. július 4-én megkezdte a Szilágyi Mihály várkapitány 7 ezer fős várőrségével védett Nándorfehérvár ostromát. Az ostromot megnyitó török tűzéréség tűzereje hamarosan jelentős pusztítást okozott. Hunyadi János 12 ezer fős reguláris serege és a Kapisztrán János által szervezett kereszties sereg gyorsan közeledett. Ugyan a szultán parancsot adott a Dunának a vártól északra fekvő szakaszának hajózárral történő lezárására, azonban azt Hunyadi Zimonynál megsemmisítette és áttörte, s a várba bejutva erőteljes török rohamot vertek vissza. A keresztiesek a Száva túlsópartjára érkeztek, így a török hadrend bal szárnyát veszélyeztették. A szultán július 21-én indította meg a döntő rohamot, majd annak eredménytelensége után egy újabbat, amelyeket a védők mindenre elszánt ellenállása megtört. Július 22-én Kapisztrán János a pápától kapott latin keresztet magasba emelve rohamot intézett a törökök ellen, amelyhez Hunyadi is csatlakozott. Kitértek a várból, és törökkel harcban álló keresztiesekkel együtt teljes győzelmet arattak a török felett. A diadal Európa-hírűvé tette a győzteseket, azonban a kereszties táborban dúló pestisjárvány Hunyadi János és Kapisztrán (Szent) János halálát is okozta. A pápa hamarosan értesült a nándorfehérvári diadalról:

„még ugyanazon hónapban - mondja III. Kallixtus - Szent Jakab ünnepe előtt bekövetkezett a világraszóló győzelem, mely nem becsülendő kisebbnek azoknál, melyeket Isten Mózes, a Makkabeusok és Nagy Károly idejében engedett népének. Egyszerű keresztiesek egyetlen katonával, Isten atlétájával, gróf Hunyadi János vajdával az élükön a számtalan ellenség fölött győzelmet arattak.”¹²⁸

Ennek megfelelően kissé módosította a pápai bulla értelmezését, kapcsolatot teremtve a harangszóima-győzelem tartalmak között: „Minthogy Isten győzelemre segítette a keresztények fegyvereit, a harangszó alatt elmondott imák egyben a hálaadás imái legyenek.” Fontos megjegyezni, hogy az *Imádságok Bullája* nem tartalmazta a déli harangszóra vonatkozó utasítást. A harangok a konstanzi zsinat

(1414-1418) határozata szerint – Jézus Krisztus szenvedésének emlékeztére – pénteki napokon déli 12 órakor szólaltak meg. 1500-ban VI. Sándor pápa (1492-1503) – ugyancsak a török veszély kapcsán – pápai bullában megerősítette és megújította, de egyben kibővítette elődje, III. Kallixtus pápa bulláját: a harangzúgást minden nap déli 12 órában tette kötelezővé.

„[1500] augusztus 9-én, vasárnap délben első ízben harangoztak a Város [Róma] minden plébánia-templomában, Miatyánkot és Üdvözlégyet mondandó a török ellen, aszerint, ahogy boldog emlékeztű III. Kallixtus idejében el volt rendelve; a mi Urunk, a pápa [VI. Sándor] parancsára ezt a déli harangozást az év minden napján a jövőben örök időkre meg kell tartani” – hangsúlyozva azt, hogy a kereszténység védelme nem pillanatnyi feladat, hanem minden időben és térben kötelesség. Így kapcsolódott össze a Jézus Krisztus szenvedésének emlékeztére elrendelt péntek déli harangszó, az *Imádságok Bullája*, a fényes nándorfehérvári diadal a török veszély elleni fellépéssel és VI. Sándor pápa 1500. évi bullájával.

„Maga a pápa ezt a győzelmet a Bullában előírt és a déli harangszóra végzett imáknak tulajdonította: »Nem kételkedünk abban, hogy a mindenható Isten ezen imákra hajolva engedte nekünk ezt a nem várt győzelmet.« Mivel pedig azokat az imádságokat, melyek Hunyadi katonáit győzelemre segítették, a minap bevezetett déli harangszóra imádkozták, maga a déli harangozás szokása és annak bevezetése III. Kallixtus által összefügg a török fölött aratott győzelemmel, mely az egész keresztény világot megszabadította a kegyetlen ellenség betörésétől, mint a magyar történeti hagyomány, mely a századok tanításában gyökerezik...”¹²⁹

Hunyadi János halála nem csak a keresztény Európát rázta meg. Magyarország a „kereszténység védőfala”, a kereszténység védőbástyája, pajzsa” – „Hungaria: antemurale christianitatis! – Magyarország: a kereszténység védőpajzsa!” kitüntető jelzőket az európai politikai közgondolkodásban és levelezésben már IV. Béla (1235-1270) uralkodása óta nyomon követhetjük, azonban a szókapcsolat kétségtelen elterjesztése és megismertetése a korabeli európai diplomáciával és közvéleménnyel Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), a későbbi II. Piusz (1458-1464) pápa nevéhez fűződik.¹³⁰ Ejelzős szerkezet megjelenésének és elterjedésének oka mindaz a hősi küzdelemsorozat, amelyet Magyarország évszázadokon keresztül vívott az európai kereszténységet is veszélyeztető hódítókkal. Az oszmán-törökök hosszú időn keresztül emlegették Hunyadi János nevét, s ezzel Magyarország mintegy 70 évre megakadályozta a török terjeszkedést.¹³¹ A déli harangszó pedig örök emlékeztet jelent a keresztény világ számára.

Hunyadi János címerét Hunyad vármegye címere (is) megörökítette az utókor számára (82. kép). A vármegyében Hunyadi János kormányzónak voltak hatalmas birtokai, és a Hunyadi család eredeti címerének címerképe, a holló jelenik meg a vármegye címerében is. Magyarországon – eddigi ismereteink szerint – elsőként Hunyad vármegye rendelkezett címeres pecséttel 1490-ben. A pecsét körirata latin nyelvű: „COMITATUS HUNIADIEN[SIS]: 1490.”¹³²

A kettős gyöngysorral övezett pecsétmező középpontjában hegyes talpú pajzsban (jobbra néző) holló, felette holdsarló látható. A pecsét körirata: • S[igillum] U[liud] Iohannis Hunyad. A kettős körrel övezett pecsétmező középpontjában, hegyes talpú pajzsban (jobbra néző) holló, felette holdsarló látható. A pecsét körirata: • Ioannis De Hunyad Gubernatoris Regni Hungarie (83. kép).

83. kép. Hunyadi János, a Magyar Királyság kormányzójának pecsétje

Forrás: Csánki Dezső: Politikai és társadalmi fejlődés. In Czobor Béla és Szalay Imre (szerk.): *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon*. Budapest, (k. n.), 1897-1901. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 501.952/1-2. Lásd még: Pray (1805): i. m. Tab. XII. Fig. 3. (1446). *A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában őrzött pecsétek mutatója*. Budapest, 1889. 38. és XII. Tábla. A pecsét fotója: VIII. Tábla. 37. Kép. (1450).

84. kép. Paulus Kinisy Vic: In Kenyer: [Nobilis] Paulus Kinisy Vic[tor]: In Kenyer[mezo]:
[Nemes] Kinizsi Pál, Kenyérmező Győztese. Nemes Kinizsi Pál (1432-1494)

Nemes Kinizsi Pál

Kinizsi Pál (1432-1494) származása ma is vitatott témája a történettudománynak (85. kép). Heltai Gáspár idézett krónikájában is meglehetősen sok szó esik a kivételesen legendás, nagy testi erővel, jó hadvezéri képességekkel rendelkező és számos monda hőségévé vált történelmi személyiségről. A Kinizsi (Kinisy) család tagjai egyes genealógiai kutatások és oklevelek szerint már a XIII. században a birtokos nemesek között találhatók az akkori Abaúj vármegye területén, általában egy helységről (birtokról) elnevezve: ebben az esetben a Hernád folyó melletti Kinizs településről.¹³⁴ Kinizsi Pál előbb Magyar Balázsnak, I. (Hunyadi) Mátyás király állandó, zsoldos hadserege (a „fekete sereg”) vezérének (később horvát-szlavón bán, majd erdélyi vajda) szolgálatában állt. Részt vett a „fekete sereg” 1468. évi morvaországi hadjáratában mint a király (és a hadsereg) egyik alvezére. A király szinte valamennyi hadjáratában részt vett, így neve megtalálható az 1474. évi lengyelországi és sziléziai, az 1475-1476. évi hadjáratokban (Bosznia, Szerbia), és Szabács várának ostromakor. Kiemelkedő hadi sikereit, az 1477. évi ausztriai hadjáratban játszott szerepét a krónikaíró is megörökítette:

„Onnét elindulván Petersdorff allá méne [I. Mátyás. Kiemelés: Csáky Imre] melly város csak ottan vagyon Bécs allatt. Aszt is nemigen sok munkával meghódoltatá. Onnét a táborból elbocsátá a rácokat a könnyű lovakkal, és azzok beszáguldák az innetső Bécsországot, és levágának mindent, amit előtalálnak, és felgyújták mind az országot, és elkóborlák nagy kegyetlenséggel mindeneiket. És nagyobb kegyetlenséget cselekedének, hogy nem mint a törökek. És e nagy kegyetlenségből annyira ijedének mind az országbeliek, hogy majd minden városok meghódolnának Mátyás királynak. Ekképpen ő kezébe jutta egy nap mind a szép föld, melly Bécs környül vagyon, Bécstől fogva Németújhelyig. Annak utánna úgy gondola Bécsnek megszállása felől. De előszer nagy ájítatoson fogadassokat fogada a bécsi szenteknek, Szent István mártírnak és Szent Leopoldnak és a több bécsi szenteknek, hogy ha őnéki segítségül lönnének, hogy megvehetné Bécset, tehát sokkal nagyobb és szép templomokat akarna nekik építeni, és sokkal nagyobb jövedelmeket akarna azzokhoz

szörzeni [...] Mátyás király általmenvén az vízen, Kornneuburgot szállá meg, melly Claustroburgumnak ellenébe vagyon a Duna mellett, és aszt is megvővé tizedik napon a megszállásnak utánna. Abban is népet hagyta. Negyednapon annak utánna Tulnát szállatá meg a Duna mellett, ő maga pedig, a király Kornneuburgba marada. Az Beatrix királyné asszon pedig Pozsomba maradott vala nagy udvarával. Mikoron erőssen kezdették vólna vitatni Tulnát, hetednapon azzok megadák magokat. Fellyebb menének annak utánna Báthori István, Kinizsi Pál és Zeleméri, és megszállák Krembszet és Staint, melly városok a Dunának túlsó parton vadnak.”¹³⁵

Kiemelkedő hadi szolgálatai elismeréseként a király 1472-ben Vázsony[kő] várát és a hozzá tartozó uradalmat Kinizsi Pálnak adományozta, aki a várat bővítette, megerősítette, kapuvédmművel látta el, egyben a pálos rend kolostorát és templomát is felépíttette. A várat otthonaként kezelte, feleségül vette Magyar Balázs hadvezér lányát, Magyar Benignát. Igazán nagy győzelme az Erdélybe betört török erők megsemmisítése volt 1479-ben, ahol a veszélyben lévő Báthory István (1430-1493)¹³⁶ seregét megsegítve teljes győzelmet aratott. Heltai Gáspár krónikaíró a *Krónika az magyarok dolgairól* című művében rendkívül érzékletesen mutatta be a kenyérmezei diadalt:¹³⁷

„A kímek eljövének, és megmondák Mátyás királynak, hogy igen sok törökek gyűlnének Szenderőn, de senki nem tudná, hova vólna ügyeközetek. Hallván eszt Mátyás király, mindjárást allákülde az alföldre, és megerössítetté az végeket, hogy ha be akarnának száguldani Magyarországba, mindjárást ellenek állanának. És folyó követet bocsáta Báthori Istvánhoz, ki akkoron erdélyi vajda vala, és a Kinizsi Pálhoz, ki temesvári ispán vala, és megüzené azzoknak, hogy készülének és vigyáznának: a törökek Szenderőnél, és nem tudná senki, melly felé kezdenének szegnyi. És meghadja nekik, hogy ha arra kezdenének menni, jól vigyáznának, és megsegítenék egymást. Hogy megértötte vólna eszt Báthori István, mindjárást népet kezdé gyűteni. Ezenképpen Kinizsi Pál is Temesvár környül. Ésnem sok nap múlva eljutának akímek, és megmondák mind a kettőnek, hogy

az Ali bég által kezdette volna vetni a törökeknek seregét a Dunán, és hogy indítaná azzokat Erdély felé, tudnia illik hatvanezer törököt. Siete ez okaért Báthori István, és minden felől segítséget híva mind székelyekből, magyarokból, szászokból, oláhokból, és sok népet gyűtte egybe. [...] és gyakorta bocsáta követet Kinizsi Pálhoz, és megjelenté neki, hogy a törökek immár benn vólnának Erdélben, és hogy készen rabolnának. És kéré őtet, hogy semmit ne mulatna, hanem jötenjőne, és hától vönné az ellenséget. [...] Báthori István utánnok kezdte a sereggel szállani, hogy alkalmas helyt találván megvína vélek. És mikoron mind utánnok szállott volna Kenyérig – mely falu a nagymezőnek közepin vagyon Gyulafejeváron alól három mélyföldre –, ott szömbeszállának a törökek. És mikoron mindkétfelől akarattyok volna, hogy megvínának egymással, Báthori István meghadja, hogy missét mondanának szerinszerte a táborba. [...] És mikoron ekképpen megbátorította volna az ő népét, mindjára a sereg rendeléshöz kezdte. Két szárnyára szörzé pedig a sereget, ő maga pedig a fegyveresekkel a közepin marada. [...] Mikoron kedig Báthori István vajda az első rendbe volna, és a lovát kezdené forgatni, hertelen elesék a ló véle. Az vitézek látván eszt, eljédének [...]. És az Báthori István vajdán hat sebek essének, lova is megsebesüle. [...] Mikoron kedig ekképpen nyavallyagna az Báthori István vajda, és immáron vissza nem mehetne az álló sereghöz, íme Kinizsi Pál egy szép négyszegű fegyveres sereggel ereszkedék a hegyen állá, és megkezdé hátul a törökeket nagy trombitaszókkal, dobütéssel és nagy kiáltással és nagy feneséggel reájok rohana. És az első ütközetbe nagy sokat levágának a törökekbe. Kinizsi Pál mindkétfelől fegyvert köttet vala fel, és mint egy oroszlán, olly fene vala az viadalban. Valamelly felé fordul vala, mind levágja vala a törökeket, és rakva vala mind a két keze vérrel. [...] Ezennel, ezennel az Isten nekünk adgya a diadalmot. És bevágá magát a viadalnak a derekába. És hogy odajutott volna, kiáltani kezdte: Báthori István, attyámfia, hól vagy? [...] Báthori István vajda igen sebes, rakva vérrel, kimászkála a holttestek közzül, és monda: Ihol vagyok, én ídes társom, még élek. De minden erőm elszakadott. Kérlek tégedet, szerelmes attyámfia, Pál, vitézködjél a keresztyéni hitért, a koronáért és ídes hazánkért. [...] Mikoron ez okaért ekképpen megverték volna a törökeket, annak utánna a táborhoz kezdenék, és mind feldúlák a tábornak. És mind megszabadíták a nagy sok rabbokat. [...] És mikoron minden vitéz ott toborzót járna, inték az vitézek Kinizsi Pált is, hogy ő is megmutatná az ő diadalmos vigasságát.

Felszekellék ez okaért, és ott hátára tévé a két kezét, és fogaival felharapá a földről egy nagy töröknek holt testét, és aszt szájába hordozván sokáig ott táncola véle az hősek között. Mellyet erőssen csodállyák vala mind az hősek, mondván: Herculesnek is elég gondja volna eszt művelni.¹³⁸

A fenti idézet érzékletességének tudományos vizsgálatához hozzátartozik, hogy a korabeli (romantikus) magyar történelemfelfogás pontosításaként – a legújabb kutatási eredményekre hivatkozással – kijelenthető, hogy Kinizsi nem az „utolsó pillanatban” érkezett meg Kenyérmezőre, hanem – ahogyan azt a hadszíntér- és csatatérkutatás jelenlegi, új kutatási eredményei is bizonyítják¹³⁹ – Kinizsi hadereje a csata kezdetén már a magyar hadrend részét képezte, hiszen a haditervet is együtt dolgozták ki Báthoryval. E pontosítás azonban semmit nem von le Kinizsi hősiességéből és hadvezéri képességeiből (85. kép).

1479-ben Temes vármegye főispánjaként és alsó-magyarországi főkapitányként megszervezte az ország déli határának katonai védelmét. További haditetteit fémjelzi Veglia Grófság és Otranto visszavétele a töröktől. Határ menti hadmozdulataival hosszú időn keresztül távol tartotta a török erőket Magyarország déli határaitól. I. (Hunyadi) Mátyás király halálát követően (1490) a későbbi II. (Jagelló) Ulászló királyt (1490–1516) támogatta olyannyira, hogy 1490-ben vereséget mért Corvin János seregére, majd a züllés szélén álló „fekete sereget” is szétverte. Életének utolsó szakaszában ismét a török ellen fordult, 1494-ben az áruló és az erősséget a török kezére adni szándékozó helyőrség tagjait Nándorfehérvár falai között kegyetlen módszerekkel kivégeztette, ezzel megmentve Nándorfehérvár várát, egyben a déli határvidéket is. Később seregével Szerbiában és Bulgáriában harcolt. 1494-ben, Szendrő vára ostromakor halt meg. Vázsonyban, a pálos rend kolostorában helyezték örök nyugalomra. Vörösmárvány, faragott szarkofágja ma a Nagyvázsonyi vár kápolnájában látható, amelyen a páncélt viselő Kinizsi Pál gyönyörűen damasztózott címerpajzsot tart. Emlékezetes tettei nem csak mondákban öltöttek testet. Számos mives szobor őrzi emlékét, amelyek közül kiemelkedik a Kolozsváron látható Mátyás-szoborcsoport, ahol a diadalmas Mátyást hadvezérei, Magyar Balázs, Kinizsi Pál, Báthory István és Szapolyai István alakjai veszik körül, és tekintenek fel a győzhetetlen királyra.

85. kép. A nemes Kinizsi család címere¹⁴⁰

Forrás: Siebmacher's J[ohann]: Grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historich-genealogischen Erläuterungen. Csergheő Géza - Nagy Iván: Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. Nürnberg, Bauer und Raspe, 1893. 777.; Nagy Iván - Csergheő Géza: Wappenbuch des Adels von Ungarn Hammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. Nürnberg, 1885-1887. 231. tábla 2. sor 1. címer. - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

86. kép. Steph: Dobo De Ruszka Vay: Tra: Steph[anus]: Dobo De Ruszka Vay[da] [Voyvoda]
Tra[nsylvaniae] [báró] Ruszkai Dobó István erdélyi vajda. Báró ruszkai Dobó István (1502-1572)

Báró Dobó István

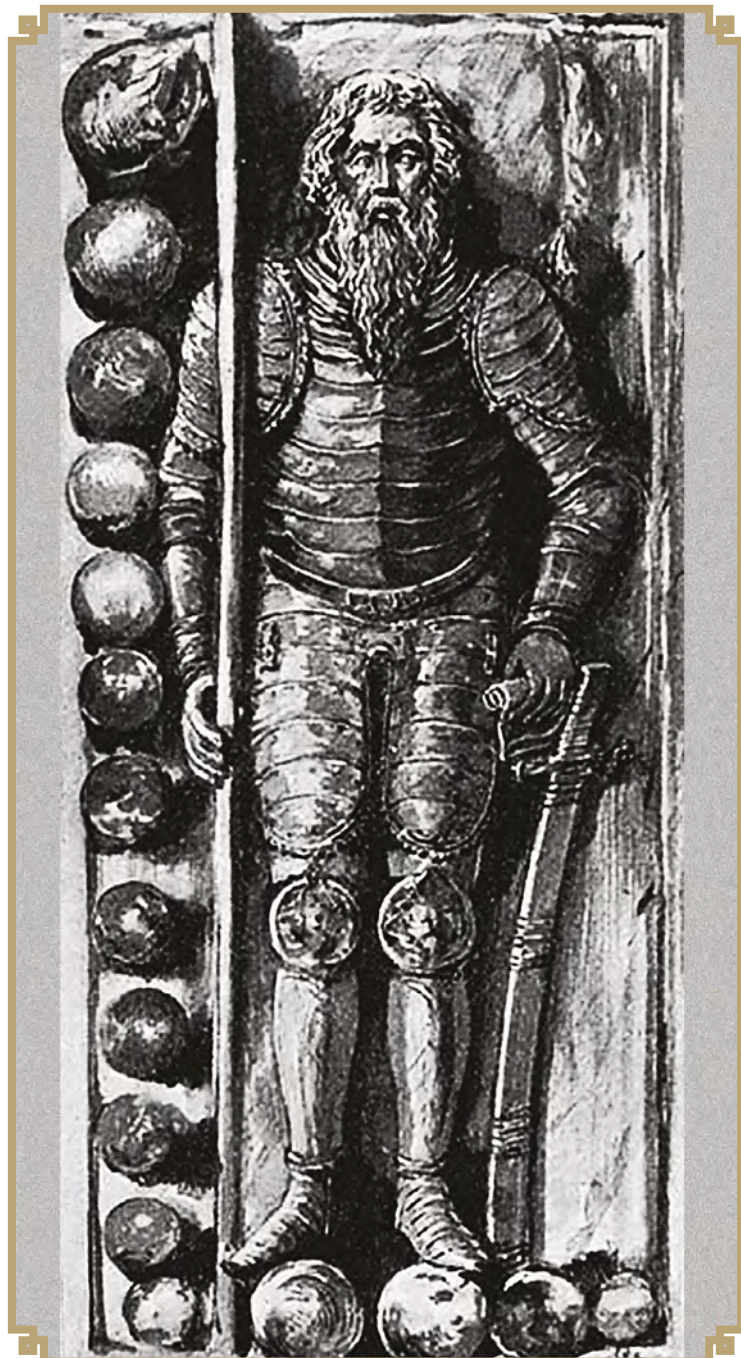
Az eredetileg Ung vármegyében honos Dobó család származástörténete – a kutatások jelenlegi állása szerint – a XIII. századra vezethető vissza, amely a (Pányoki) Pálóczi családdal együtt egy őstől származott. A család(ok) egyik közös őse Pányoki Jakab, Ung vármegye főispánja részt vett III. András (1290–1301) magyar király 1291. évi ausztriai hadjáratában. Bécs mellett kitűnt hősiességével, így az uralkodó az Ung vármegyei Ruszka királyi birtokot adományozta számára. Pányoki (Pánki) Jakab egyik fia keresztnévéről – Pánki Dobó – írta a továbbiakban a család nevét, amelyet az adományozott birtokról ruszkai előnévvel egészítettek ki. A történettudományban és a genealógiában nemes ruszkai Dobó István néven ismert egri hős (1502–1572) apja nemes ruszkai Dobó (V.) Domokos, anyja Czékei Zsófia voltak. Dobó Istvánnak öt testvéréről van tudomásunk: Ferenc, László, Anna, Katalin és Domokos. Ruszkai Dobó István gyermek- és ifjúkorára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre hiteles adatok. Feltételezhető, hogy iskoláit Sárospatakon végezte, majd 1519-től három évet szolgált az esztergomi érsek környezetében. 1523-ban II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) magyar király testőrségének tagja lett, amiből arra következtethetünk, hogy részt vett az 1526. évi mohácsi csatában, és azt túlélte (86. kép).

II. (Jagelló) Lajos király halálát követően Szapolyai Jánost 1526-ban királlyá választották, és megkoronázták I. (Szapolyai) János néven (1526–1540). Ugyanakkor Lajos király özvegye, Habsburg Mária királyné bátyja, Habsburg Ferdinánd cseh király is bejelentette igényét a magyar trónra, akit ugyanazon évben magyar királlyá választottak, s 1527-ben megkoronáztak. A Dobó család I. (Habsburg) Ferdinánd pártjára állt.

A mohácsi csatában azonban elesett Dobó István rokona Pálóczi Antal, s ezzel megindult a Pálóczi-birtokok (örökség) megszerzésére irányuló küzdelem a Dobó testvérek (Ferenc, István, Domokos) részéről. A Pálócziak birtokaira nemcsak a ruszkai Dobó család, hanem a Perényiek, azaz Perényi Péter (1502?–1548) erdélyi vajda, koronaőr is jogot formált leányági örökösödésre hivatkozva. Ugyan a korszak jogrendje

szerint a fiúági öröklés elsőbbséget élvezett a leányági örökösödési joggal szemben, mégis a teljes Pálóczi vagyont 1527-ben I. (Habsburg) Ferdinánd király kedvelt hívének, Perényi Péternek adományozta. Ennek ellenére – miután az említett birtokokra a ruszkai Dobók is igényt tartottak – ők is beiktatást nyertek a Pálóczi-örökség Ung vármegyei Szerednye, Pálóc váraiba és uradalmaiba. Az adományozottak között első helyen olvasható ruszkai Dobó Ferenc – mint legidősebb testvér – neve, aki a család vagyonának erőteljes gyarapításán fáradozott. 1542-ben Dobó Ferencet – egy Szerednye váránál elkövetett hatalmaskodása kapcsán – felségárulás vádjával elfogták és börtönbe vetették, ahonnan csak királyi kegyelemmel és 10 ezer aranyforint váltságdíj ellenében szabadulhatott 1543-ban. Ruszkai Dobó István pályafutásának kezdetén királyi adószedő volt, azonban az 1545. évi országgyűlés Eger várára vonatkozó törvénye kapcsán egy évvel később Eger várának várnagya és udvarnagya lett.

„A király Ő szent felsége, a mi legkegyelmesebb urunk és fejedelmünk, a legközelebbi nagyszombati gyűlésen egybesereglett hű főpap urainak, báróinak, nemeseinek, és az ő Magyarországa egyéb rendének és karainak a czikkelyeiből megértette azokat a határozatokat és végzéseket, a melyeket ama rendek ott hoztak; úgy szintén azt a hűséget, tiszteletet és hódolatot, a melyet ő felségének szabadokhoz illően följánlottak; nemkülönben a török ellen indítandó hadjárat előmozdítására és sikeres viselésére célzó gondosságukat, igyekeztüket és jó indulatukat, valamint a közjólét, nyugalom és fönmaradás biztosítására irányuló törekvéseiket. [...] 17. § Az ötvenharmadik czikkelyre, a melyben a rendek és karok azt határozták, hogy a királyi felség az egri érsekség dézsmáit a világiak kezeiből vegye ki és az egri vár föntartására fordítsa: 18. § Válaszolja Ő felsége: Nem tartozott eddigelő utolsó gondjai közé, hogy azokat a dézsmákat a világi személyek kezéből kivegye és az egri egyháznak visszaadja, részint ennek a várnak a védelmére, részint az ott levő egyháznak a helyrehozására és a mindenható jó Isten tiszteletére teljesítendő szolgálatainak folytatására. S hogy az a dolog mégis eddig

87. kép. Báró ruszkai Dobó István
vörösmárvány síremléke^x

Forrás: Acsády Ignác: A magyar nemzet története 5. Magyarország három részre oszlása (Budapest, 1897) Negyedik könyv. Az ország végleges felosztása. 1548-1568. III. fejezet. 329. In Szilágyi Sándor: *A Magyar nemzet története*. IV. kötet. Budapest, 1897. Az eredetiről rajzolta Cserna Károly (1867-1944) – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/4.

huzódott, annak az volt az oka, hogy azt a várat és egyházat (amelynek élére a király Ő szent felsége különben már rég nevezett volna ki valamely főpapot és püspököt), Perény Péter minden tisztesség és igazság ellenére kezén tartotta és azt a várat, ámbár Ő felsége gyakrabban megintette, mindeddig vissza nem adatta. Miért is, mihelyt Ő szent felsége e várat Perény Péter kezéből kivette (a mi, hiszi, hogy rövid idő múlva meglesz), legott úgy ez egyház részére alkalmas és megfelelő püspökről, mint arról is fog gondoskodni, hogy a dézsmák ehhez a várhoz visszakerüljenek és szálljanak, és maga a vár elegendő segélylyel és más szükséges dolgokkal annyira el legyen látva, hogy Isten segítségével, semmi veszedelemtől se kelljen tartania. 19. § Az ötvenötödik cikkelyre azt válaszolja a király Ő szent felsége, hogy miután előbb Eger vára az ő királyi kezébe visszakerülendett, akkor, a midőn Isten segítségével innen vissza fog térni, nem fog megfélekedni az ő hiveinek Perény Péter érdekében tett kéréséről, hanem azt méltó és igazságos tekintetbe fogja venni.¹⁴¹

Az uralkodó 1546-ban utasította ruszkai Dobó Istvánt Eger várának várnagyi és udvarbírói, míg Zay Ferencet a várnagyi tisztség betöltésére. Eger várának és az egri püspökség I. (Habsburg) Ferdinánd király számára történő átadására és a vonatkozó várnagyi és udvarbírói tisztségek betöltésére 1548-ban került sor ünnepélyes keretek között. A királyi várban két várnagy, Dobó István és Zay Ferenc töltöttek be vezető szerepet, ugyanakkor Dobó egyben az egri püspök udvarbírája is lett. Ennek megfelelően, mint udvarbíró a püspök alárendeltje, mint várnagy a király és püspök alattvalója is volt.

Dobó István pontosan tudatában volt az egri vár stratégiai jelentőségének (a Magyar Királyságot és a Lengyelországot összekötő hadiutat, egész Felső-Magyarországot és Kassát védte), ezért minden hatalmában álló erőt és eszközt felhasznált arra, hogy a várat megerősítse. Az építkezésekhez igyekezett megteremteni az anyagi erőforrásokat is az egri várhoz csatolt rendkívüli jövedelmekből és az egri püspökség tizedéből. A vár átvételekor az erősséghez mintegy 23 birtok tartozott, míg Dobó István további (Eger számára) történt birtokszerzései után ez a szám 39-re növekedett. Idetartozott 1548-tól az egyébként uralkodói magánjövedelem forrása, a Jászság, a Kiskunság és a Nagyikunság, valamint még három vármegye jövedelme is.

A várnagy és udvarbíró az egri várhoz tartozó összes jövedelmet kíméletlenül behajtatta, azonban többször előfordult – amely e történelmi korszakban egyáltalán nem volt ritka –, hogy az adók beszedése alkalmával erőszakos túlkapásokat, úgynevezett hatalmaskodásokat (ezzel jogtalanságot) követett el. A hatalmaskodások azonban nemcsak a királyi javak érdekében fordultak elő, hanem Dobó István és testvére a családi birtokok növelésén is fáradozott, nem feltétlenül jogszerű eszközökkel. A Dobók 1544 tavaszán az Ung vármegyei Tegenyén, amely nemes Tegenyei Tamásnak, a helység földesurának birtoka volt, több jobbágyát, számos szarvasmarháját saját várukba elhajtották, majd három évvel később a birtok határában fekvő földterületet pálóci vár-birtokukhoz csatolták, és a sértett nemesi udvarházát is megtámadták. Mindezért Tegenyei Tamás hivatalosan vádat emelt a Dobó testvérek hatalmaskodásai miatt (Tegenyei állítása, amely szerint az 1547. évi hatalmaskodásokban Dobó István is részt vett volna, nem bizonyítható, csak a nemesember esküje révén). E kirívó, hatalommal való visszaélést, kiváltképp, ha a sértett nemes volt, a vonatkozó törvény szigorúan büntette: a három Dobó testvért a Királyi Kúria 1551-ben fej- és jószágvesztésre ítélte. Dobó István közbenjárására a király az ítéletet megsemmisítve – és kivételes kegyet gyakorolva – a három testvérnek kegyelmet adott azzal, hogy Tegenyeivel egy éven belül egyezzenek meg (ez nem történt meg).

Eközben Dobó a vár megerősítésén dolgozott: megerősítésének részét képezte a belső vár nyugati oldalán ólasz stílusban felépített, a ma Dobó-bástyának nevezett védmű, továbbá a várat belső és a külső várra osztotta, és megépíttette a ma Szentélybástyának nevezett erődrészt is.¹⁴² Dobó István kitűnő szervezőképességének és alapos előkészítő munkájának köszönhetően Eger vára megújult, komoly erősségnek számított.

1538-ban a kül- és belpolitikában is változások történtek: létrejött a váradi egyezmény, amely kimondta, hogy I. (Szapolyai) János országrészét átruházza I. (Habsburg) Ferdinándra, azonban királyi címét élete végéig viselheti, és visszakaphatja saját birtokait is. 1540-ben meghalt I. (Szapolyai) János is, akinek felesége, (Jagelló) Izabella (1519–1559) magyar királyné, lengyel királyi és litván nagyfejedelem hercegnő férje halála előtt fiúörököszt szült, akit még ugyanazon évben II. János (Zsigmond) néven magyar

királlyá választottak. 1541-ben a török csellel elfoglalta Buda várát.

1549-ben a kül- és belpolitikában is változások történtek: a nyírbátori szerződés alapján Fráter György (1482–1551), Erdély helytartója – titkos tárgyalásokon, hogy az ország (maradék) egységét fenntarthassa – kötelezettséget vállalt arra, hogy átadja Erdélyt I. (Habsburg) Ferdinándnak. Izabella királyné ezt megtagadta, így a tényleges átadásra csak 1551-ben került sor, amikor Fráter György I. (Habsburg) Ferdinánd javára lemondatta II. János (Zsigmondot) a magyar trónról, és Izabella átadja a magyar koronázási ékszereket Ferdinándnak, aki György barátot erdélyi vajdává nevezte ki, majd meggyilkoltatta.

A politikai érdekegyensúly megbomlott a királyi Magyarország, Erdély és a török között, amelyet utóbbiak 1552-ben egy Magyarország elleni átfogó támadással kívántak ellensúlyozni úgy, hogy a királyi Magyarország és Erdély között fekvő várak elfoglalásával biztosítsák a két országrész további különállását. Az 1552-es hadjárat alkalmával a török seregek elfoglalták Veszprémet, Drégelyt, Szécsényt, Hollókőt, Bujákot, Ságot, Balassagyarmatot, és bevették Temesvárt, Lippát és Solymost is. Ezt követően az Ahmed pasa nagyvezér, Ali budai pasa, Szokoli Mehmed janicsár aga vezette egyesült török erők 1552 szeptemberében körülfalták Eger várát. A jól felkészített vár, tehetséges vezetőivel, tisztjeivel és katonáival 38 napon keresztül hősiességgel ellenállt.

„1552-ben Ámhát és Ali budai basa egyesítvén erejüket, feltették magokban, hogy Egert megvegyék a' minthogy e' célból 180 ezer emberrel meg is szállották. Benn a' várat oltalmazta a' vitéz Dobó István 2523 főből álló katonasággal. Az ostrom septemb. 10-di-kén vette kezdetét, 's olly tűzzel, a' miilyennel talán sohasem vittak azelőtt a' törökök. De a' magyarok is rettenthetetlen bátorsággal védelmezték magukat, 's 40 nap alatt 13 véres rárohánásokat kegyetlenül visszavervén, Amhat táborában esett tetemes veszteségén annyira megrémült, hogy az ostromot 13-ik októberben félbehagyó. Ezen bajnoki viadalban a' magyar asszonyok szinte jelesen viselték magukat: mert részint forróvízzel, részint kővel, részint fegyverrel pusztíták a' törököket.”¹⁴³

A várvédők hősiessége nem csupán Magyarország dicsőségének, de a kereszténység védelmezésének

Európa-hírű példáját is adta, mert egyértelműsítette, hogy a török haderő legyőzhető. Nemes ruszkai Dobó Istvánt I. (Habsburg) Ferdinánd király – érdemei elismeréseként – 1553-ban magyar bárói rangra emelte, egyúttal erdélyi vajdává,¹⁴⁴ 1558-ban Bars vármegye főispánjává¹⁴⁵ nevezte ki, majd azt követően többször is vagyont érő birtokokkal jutalmazta.¹⁴⁶ Dobó István 1533-ban a hősies várvédelmet követően lemondott Eger vára kapitányi beosztásáról, azonban erdélyi vajdává történt kinevezését követően összetűzésbe került vajdatársával, Kendy Ferencsel, mert a közös jövedelmeken osztozniuk kellett. Az egyre feszültebbé váló belpolitikai helyzetet a török fellépése is nehezítette. A török Porta nem kívánta Erdélyt a magyar királyhoz hű főurak befolyása alatt hagyni (köztük volt báró Dobó István is), ezért követelték az erdélyi rendektől, hogy Erdély kormányzására hívják vissza I. (Szapolyai) János Lengyelországba távozott özvegyét, Izabella királynét és kiskorú gyermeküket.

I. Szulejmán 1555-ben II. János Zsigmondot Erdély és Magyarország uralkodójának ismerte el. 1556-ban Lengyelországból visszahívták a csecsemő királyt, akinek nagykorúságáig Izabella lett Erdély kormányzója.

1556-ban a helyzet válságosra fordult, a török párti erdélyiek egyezséget kötöttek Dobó István vajdatársával, Kendy Ferencsel. Dobó Istvánt Szamosújvár várában elfogták és börtönbe vetették, ahonnan 1557-ben megszökött.¹⁴⁷

1564-ben meghalt I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király, Dobó István tevékenységének ismerője és elismerője, egyben támogatója. A trónon fia, (Habsburg) Miksa (1564–1576) követte. A korábban már említett és királyi kegyelemmel végződő 1551. évi fej- és jószágvesztési ügy azonban még ekkor sem fejeződött be. Így Miksa király Dobó Istvánt 1568-ban Pozsonyban letartóztattatta, ami – miután egy főnemest érintett – meglehetősen nagy felháborodást váltott ki országszerte. Dobó azonban Pozsonyból is megszökött, és – egyes következtetések szerint – összeesküvést szőtt az új uralkodó ellen.¹⁴⁸ A vád ebben az esetben szervezkedés a törvényes király ellen, ami miatt Dobót 1659-ben ismét bebörtönözték. A Dobó ellen felhozott vádak hiányosnak, avagy megbízhatatlannak minősültek, így az egri hőst a speyeri egyezményt¹⁴⁹ követően szabadlábra helyezték. Betegsége következtében 1772-ben birtokán, Szerednye várában meghalt. Végrendeletét

Végles várában fogalmazta meg, amelyet szó szerint közlünk. Vörösmárvány családi címerével¹⁵⁰ és alakjával faragott szarkofágja ma az Egri Vármúzeumban látható (87. és 88. kép).

„Nagyságos Dobó István Úrnak a végrendelete, 1558. Én Ruszkai Dobó István Bars vármegye főispánja stb. Ámbár szellemileg és testileg épen, mégis figyelembe véve, hogy az emberi élet mulandó és törékeny, hogy abban semmi sem állandó és semmi sem tartós az Úristentől nekem adott javakról és dolgokról ezen végrendeletet teszem, Tanúsítom először is, hogy az egri ostrom előtt és azután, az újvári börtönben, Erdélyben az előző években általam kiadott, és saját kezűleg aláírt, valamint legkedvesebb házastársamnak, Nemzetes Sulyok Sára Úrasszonynak adott, tudniillik neki meglegezett végrendeleti intézkedéseimet és abban foglaltakat egyenként és most is jóváhagyom. Ezen kívül, mivel előbb mondott legkedvesebb házastársam az ő irántam való szeretetéből a nyomorúságokat és fogságokat együtt elszenvedve, az oly nagy szerencsétlenséget mellettem viselte el, s hogy midőn az előző években mindketten Izabella királyné fogságába estünk, úgy az ő szülei által hátrahagyott, mind az általam neki adott, nevezetesen pedig arany és ezüst marháit elvesztette, és ezen felül mielőtt én isteni segítséggel ugyanezen fogságból kiszabadultam volna, ő Kolozsvár, azután pedig Déva várában, a mi közös gyermekeinkkel kemény, és a női nemre nézve igen nehéz fogságot állott ki, és azt nyomorúságosan elviselte, én az ő hűségének ezen szolgálatait kárpótolni akarván, a Rómaiak Szentséges Császári Felsége, Legkegyelmesebb Uram által az én kellő szolgálataimra való tekintettel, az én kiszabadulásom után húszezer és ötszáz magyar forintokért egyebek közt kegyesen nekem érdemül beírt Végles várát tartozékaival együtt, mondott legkedvesebb házastársamnak hagyományozom, mint ugyanazon összegért érdemül beírtat és oly soká birtoklandót, míg az előbb közölt összegekről neki vagy örököseinek Magyarország királya által, az erről készült érdemjutalom-levél tartalma szerint a kielégítés meg nem történik. Ha pedig eközben valamiképpen az én házastársam a fogságból ki fog szabadulni, s a vár a Szentséges Császári Felség által előbb mondott összeg letétetvé kiváltatnék, a mondott húszezer és ötszáz forint összeget éppen úgy ugyanezen házastársamnak és örököseinek hagyományozom mindenestül. Végül úgy az én legdrágább házastársamat, valamint

88. kép. A báró ruszkai Dobó család címere^{xI}

Forrás: Wappenbuch des Adels von Ungarn. Supplementband. Nürnberg, 1894.

I. mű: Taf 26. 4. sor 2. címer. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest –
Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 28.729/4/15/Suppl.

kicsinyke fiakat először is a Szentséges Császári felségnek, valamint a Felséges Fejedelemnek és Úrnak, Miksa Úrnak, Csehország királyának oltalmába ajánlom, esdekelve legalázatosabban, méltóztassanak a felségek először is azon kegyes vonzalomból, mellyel a keresztény fejedelmek az özvegyeket és árvákat pártfogolni szokták, és az én általam nem rettenetes szerencsétlenségek nélkül és igen sok hányattatással teljesített, a Felségeknek és Magyarországnak tett hűséges szolgálataimért, ugyanezeket oltalmukba fogadni, és őket kegyesen pártfogolni, akiknek másodszor gondnokul nagyságos Gyarmathy Balassa János urat, Zólyom kapitányát és nagyságos Dobó Domokost, Jánost, Lászlót és Miklóst, továbbá vitézlő Bocskai Györgyöt és vitézlő

Lekcsei Sulyok Ferencet és Györgyöt, s vitézlő Nagymihályi Ödönffy Ferencet rendelem.
Kelt előbb mondott Végles várában alulírt tanúk előtt, az Úrnak 1558-ik esztendejében, november hónap 26-ik napján.

Ugyanaz Ruszkai Dobó István
Bars vármegye főispánja sk.
Vörös, címeres viaszpecséttel hitelesítve.
Balassa János,
Jakopi Péter, Végles várának várnagya,
Puthnoki Mihály várnagy,
Bay János keze vonása, Balassa kézírásával,
Babochay János, ugyanazon Dobó Úrnak titkára.”¹⁵¹

89. kép. C: NIC: ZRÍNYI ARCIS SZIG: DEF: C[OMES]: NIC[OLAUS]: ZRÍNYI ARCIS SZIG[ETVÁR]: DEF[ENSOR]
GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS A SZIGETVÁRI VÁR VÉDŐJE - Gróf csáktornyai Zrínyi (IV.) Miklós (1508-1566)

Gróf Zrínyi (IV.) Miklós

Gróf csáktornyai Zrínyi (IV.) Miklós – Nikola (IV.) Šubić Zrinski – (1508–1566) 1542-től horvát-szlavón-dalmát bán,¹⁵² 1557-től tárnokmester,¹⁵³ 1564-től Dunántúli országos főkapitány.¹⁵⁴ Szigetvár kapitánya ősi horvát családból származott (a középkori Horvát Királyság előkelői közül a Šubić nemzetségből eredezteti származását a genealógia), ezért alakját, tevékenységét, mind a magyar, mind a horvát történetírás a legkiválóbb és példaképként szolgáló személyiségek között jegyzi (89. kép).

Apja gróf Zrínyi (III.) Miklós – Nikola (III.) Šubić Zrinski –, anyja gróf (Korbáviai) Karlovich Ilona – Jelena (Corbavia) Karlović – voltak. Leánytestvérei mellett három fiútestvére is volt: akik közül ketten elestek, Mihály 1526-ban a mohácsi csatában és János 1541-ben Vinodolnál. A gróf Zrínyiek 1524-ben már (Habsburg) Ferdinánd főhercegnek, I. (Habsburg) Ferdinánd néven magyar királynak (1526–1564) tettek követek útján hűségesküt.

„1527-ben január 1-sején a knini püspök András, Korbáviai János, Zrínyi Miklós, s utána két Frangepán testvér, Kristóf és Farkas, kiknek apjuk nagy szegénységben halt meg külföldön, s előbbi megkülönböztetendő a történeti nevezetességű Frangepán Kristóftól, Blagay István, brikoviczai Kobacsics János, ki már előbb Ferdinánd zsoldjában volt a Korbáviai gróffal együtt, a még néhány nem első rendű nemes, Ferdinánd biztosainak hűséget fogadnak, mely biztosok egyike Katzianer János volt. Indokolják is miért állanak Ferdinándhoz és nem Szapolyaihoz. Felhozzák az örökösödés jogát, fel azon szerződéseket, melyeknél fogva Ulászló fimaradékainak kihaltával Maximilian utódaira szállandó a magyar korona, fel a hálát, melylyel Ferdinándnak tartoznak azért, hogy védte őket a török ellen, nehogy ezek zsarnoksága miatt az igaz hitet elhagyni legyenek kénytelenek; de fő ok – mint vallják – Ferdinándnak Magyarország törvényei értelmében a magyar országgyűlés által történt megválasztatása. Ezeknél fogva ebéd előtt, éhomra, közakarattal Ferdinándot ismerték el királynak s neki hűséget esküdtek.”¹⁵⁵

Gróf Zrínyi (IV.) Miklós már 1529-ben részt vehetett Bécs védelmében, majd 1542-ben több száz horvát

„huszár” (könnyűlovás) kapitányaként a Buda visszafoglalására indított hadjáratban harcolt, amely nem vezetett eredményre. E katonai tette kapcsán az uralkodó 1542-ben horvát-szlavón-dalmát bánná nevezte ki, amely tisztségről – a török előrenyomulása következtében felmerült védelmi törekvéseinek és sikerességének bizonytalansága miatt – később lemondott.

Ősi nemzetségi birtokainak megtartása mellett székvárát északabbra, a Muraközbe, a nemrégén Keglevich Pétertől – Petar Keglević – megszerzett Csáktornya várába helyezte át.¹⁵⁶ A székhely áthelyezésével, a kihalt csáktornyai Ernuth család és más birtokok (zálogbirtokok) megszerzésével a Magyar Királyság főrendjei közé került. 1557-től az uralkodó a Magyar Királyság tárnokmesterévé, 1561-től Szigetvár vára főkapitányává nevezte ki. 1564-től a terület hadi igazgatásának és határvédelmének kulcsszereplőjévé vált: Zrínyi lett a Dunántúli országos főkapitány (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubianarum*).¹⁵⁷ Ezzel Zrínyi egészen haláláig a Magyar Királyság és uralkodói (I. Ferdinánd és Miksa) szolgálatában állt, jó érzékkel összehangolva az ország déli határvidékének (és az abban foglalt birtokainak) védelmét.¹⁵⁸ Az uralkodó még 1553-ban oklevélben rögzítette Zrínyi Miklósnak, hogy egy állandó katonai kontingens, (400 gyalogos és 600 lovas katona)¹⁵⁹ fizetését biztosítja, azonban ezen összegek (s ez kiderül Zrínyi leveleiből is) nem mindig érkeztek meg (időben).

Zrínyi felismerte, hogy az ország déli vidékeinek védelmét csak akkor tudja megfelelően biztosítani, ha egyben saját várainak és uradalmainak számát (s azzal együtt azok jövedelmeit is) növeli. Birtokai gyarapodását és az országos főrendek közé történő bekerülésének lehetőségét házasságkötése(i) is elősegítették. 1543-ban az ugyancsak ősi Frangepán nemzetségből származó Frangepán Katalint – Katarina Frankopan – vette feleségül, majd 1564-ben a cseh szabad báró származású Rosenberg Éva – Eva z Rožmberka, Eva von Rosenberg – lett a felesége. Zrínyiek házasságkötéseik révén (beleértve gyermekeiét is) a mai szakirodalomban hangzatos

90. kép. Gróf Zrínyi (IV.) Miklós
 Forrás: Zrínyi Miklós a szigetvári hős
 mellképe – Országos Széchényi Könyvtár –
 Régi Nyomtatványok Tára – Apponyi
 Metszetek – 1079/3.

szakkifejezéssel élve, a XVI. században kialakuló, Közép-Európában honos, nemzetek feletti arisztokrácia részévé váltak.¹⁶⁰

Az ország védelme, a hivatali tisztségek, a király folyamatos pártfogása, a rendek támogatása, a szükség szerint magánjövödelmeiből tett határvédelmi erőfeszítések, és Zrínyi töretlen törökellenessége, katonai személetmódja, keresztényi elhivatottsága felhatalmazta őt arra, hogy a hetedik magyarországi hadjáratát irányító és vezető I. (Nagy) Szulejmán (1520–1556) újabb magyarországi hadjáratának gátat szabjon, s a terület kulcsvégvárát, az erőddé fejlesztett Szigetvár védelmét vállalja és végrehajtsa.¹⁶¹

A szultán csapatai 1566. augusztus 6-án körülvették a várat, amelyben mintegy 2500 fő katona és számos

polgári személy (menekültek) tartózkodott. Zrínyit reális gondolkodásmódja rádöbbsentette arra, hogy felmentő seregre nem számíthat. A legújabb kutatók alátámasztják azt, hogy az 1566 nyarán Győrnél állomásozó császári-királyi hadseregnek nem lett volna időben esélye a vár felmentésére, ugyanakkor Habsburg Károly főherceg Stájerországban állomásozó erői sem voltak elégségesek egy gyors támadás végrehajtására. Mindezek tudatában Zrínyi vállalta a küzdelmet, amelynek eltökéltségét – mindkét oldalról – a következők szemléltetik.

„Zrínyi Miklós, Szigetvár ügyében Károly főherceghez intézett emlékirata szerint rég küldött kémeket Drinápolyba, Nándorfehérvárra és Eszékre, hogy a török szándékairól legalább tizenöt nappal korábban értesüljön; ugyanezen célból törököket fogni is igyekeznek. – Ostrom esetén Szigetvár védelmére három ezer vitéz katonát elégnek tartana, mégis miután a város annál, a mint régen a vár volt, valamivel nagyobbra nőtt s az ellenség első rohamát is annak kell kiállania, nagyobb őrésre van szükség s mert az ép város a vár alapja, az ellenség sem kezdheti el a vár ostromát addig, a míg minden erejét a városra kell fordítania. Ennélfogva Szigetváron mindenekelőtt bizonyos számú katonát kell mindig tartani, még ha ostromtól nem kellene is soha félni, mivel innen a török seregnek elő- vagy utócsapatát és szárnyait hasonlíthatatlan kényelemmel lehetne nyugtalanítani. Ha most hatezer ember volna Szigeten, a török szándékát hathatósabban meglehetne gátolni, mintha az egy másutt levő nagyobb hadról szerezne tudomást. – Mindennemű hiányzó hadiszert kér s pattantyús- és tűzmestereket, miután a kémek jelentése szerint szent György nap táját az ellenség meg akarja szállani Szigetet. – A mi őt mint dunántuli és szigeti kapitányt illeti: a vár ostromán jelen akar lenni; ha nem volna is főkapitány, e vidék védelmezését akkor is magának kérné; becsületének sérelme nélkül ott szolgál a hol akarják, bezárkózik a várba vagy hadba száll, mivel a király megparancsolta, hogy a birodalmi gyűlésből való visszatértéig helyén maradjon, csak tudja magát mihez tartani, hogy esetleg mindkét tisztségétől távolmaradása ne szolgáltatson ellenségeinek az ő megrágalmazására alkalmat. – A szigeti katonáknak már megszolgált s még egy pár hónap alatt megszolgálendő zsoldját kéri s egyúttal az ostrom idején fölmerülendő szükségek fedezésére s a sebesültek ápolására egy bizonyos összegnek elhelyezését Szigetváron. 21. Martii, 1566.”¹⁶²

„Miksa király kegyelmesen veszi Zrínyitől azokat, melyeket Szigetvár védelmére nézve írásba foglalva Károly főherczegnek benyújtott. – Hűsége, vitézsége, okossága, szorgalma s a hadi dolgokban jártasságára nézve nem bocsátja tisztségeiből el, sőt illőnek találja, hogy ez Istentől nyert gazdag adományt a haza javára fordítsa ezután is. – A Szigetvárt illető teendőket Károly főherczegtől megérti. – Az őrség zsoldjára nézve parancsolt az udvari kamarának. Augsburg, 1566. mart. 28.”¹⁶³

„Zrínyi Miklós levele Nádasdi Tamásnéhoz, melyben a szultán jöveteléről tudósítja s miután elhatározta, hogy Szigetvárba bezárkózik, élete árán is hiven és derült arccal akarván szolgálni Istent, királyt, a keresztyéniséget, s ezt a végpusztulásra jutott hazát, arra kéri, saját költségén küldjön néhány puskás gyalogot négy hónapra és egy vagy két kiváló embert velők. Csáktornya, 1566. apr. 19.”¹⁶⁴

„Miksa király kegyesen fogadja Zrínyi készségét Szigetvár védelmére s tudatja, hogy Károly főherczeg pénzről s minden egyéb szükséges dologról gondoskodott; végül hősi védelemre buzdítja. Augsburg, 1566. április 30.”¹⁶⁵

„Tekéntetős nagyságos kegyelmes asszonyom. Örökölni való szolgálatomat ajánlom nagyságodnak. Im ma vocsorakorban vinek babolchaiak egy pribéket az mi fölséges császárunknak, mei pribék ü maga jött az keresztyénekhez Babolchára mára virradó van. Az pribékkel tolmács által beszéltem és az mit beszél török császár felől, ím te nagyságodnak megírtam. Az pribék azt mondja, hogy az török között ez az hire, hogy azt mondta török császár, hogy vagy meghal vagy Zygetet megveszi, addig el nem hagyja; ha Zygetet megveszi, Bwdára megyen telelni az császár és ott telel, kikeletre Bécz alá megyen. Azt is mondja, hogy az császár sátora Semlyék hegyen vagyon Zygeth alatt és azt mondja, hogy úgy lütték Zygethből az török császár sátorát, hogy egyiket mind elrontották; ha az álgut feljebb vették vóna, császárt ü magát is ellőtték vóna, azt mondja. Ez az török avagy pribék az ki szolgája volt, az urának csesniger bassa volt neve, azaz török császárnak asztalnokja vót, és az császár asztalnokjának frenk Memhethbége neve és mindennap látta az császárt és ilyen jeleket mond hozzá, hogy az császár egy fekete tollat visel az patyolatban, nagy hosszú ősz szakállát mondja és az vénség miatt vállára hatja az fejét és azt mondja, hogy lovon nem járhat, hanem kocsin hordozzák és midőn az sátorhoz megyen, két inas viszi a sátorba. Azt is mondja, hogy mind kernyűl fekszi Zygetet az török, napenyészet felől az végbeli török fekszik beglerbékkel egyetemben,

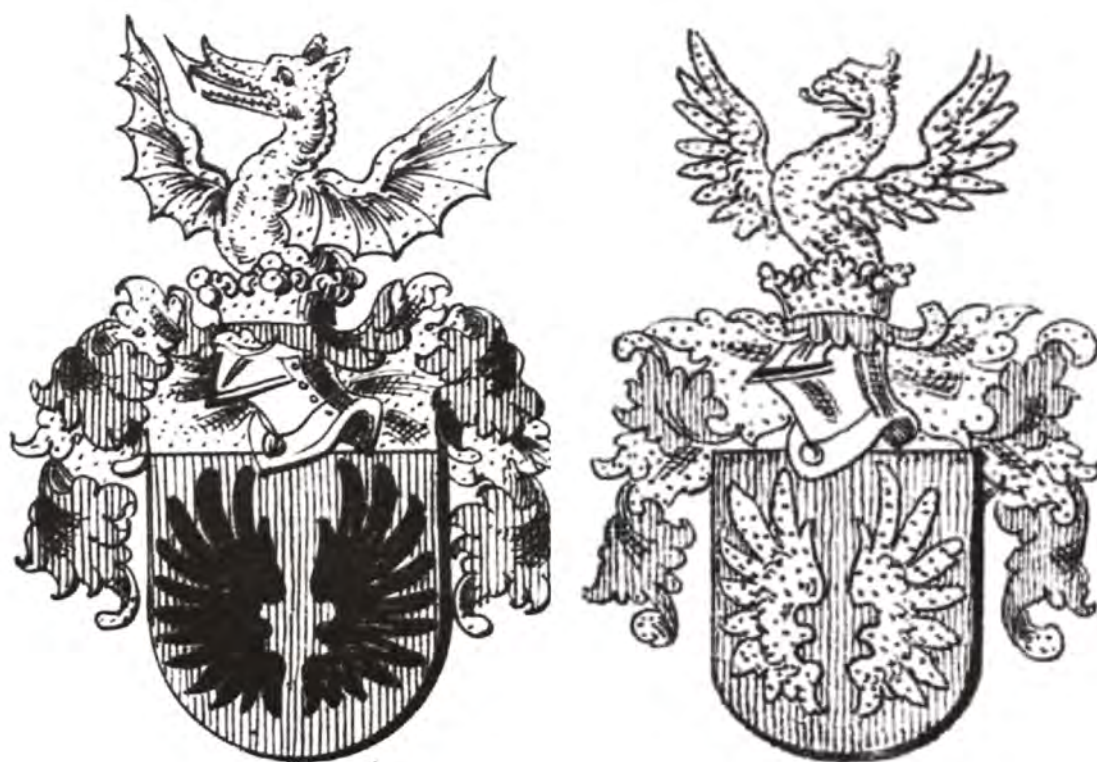
császár pedig napkelet felől vagyon. Azt is mondá, hogy mikor elől eljöttek vót az török császár sátorát felvonni az több sátorokkal egyetembe, akkor a zygetiek kiütettek és hatvan törököt vittek bel Zygethbe és sátorokat is vittek bel; azt mondja, hogy az törököket Zriny uram ü nagysága mind nyásba vonatta az kapu előtt. Azt is mondá, hogy mikor török császár az Dráva hidára jutott volt, hire ment az török császárnak, hogy az keresztyén császár reá megyen és meg vi vele, azt mondja az pribék, hogy annyira megjedett vót az török császár, hogy hátra akart menni, hanem szóltak vót az császárnak wrwmeli beglerbék és Memheth bassa, ezt mondták: Mi nem asszonyember vagy, hogy futni akarsz, hanem jüvel és vi meg vele, ha Isten parancsolta hogy megver, megleszen az mint Isten akarta. Azt is mondja, hogy az császár hada nagy, de erőtlen, de kinnyen megverhetnéjek Isten scgét-ségéből. Azt is mondja, hogy faltörő álgyu sok vagyon Zygeth alatt, de ü maga sem tudja hány és azt mondja, hogy tegnap kezdték lüni, kedden szállott az császár Zygeth alá és szerdán kezdték lüni. Végre azt is mondja, hogy az ü urátul ezt hallotta, hogy ha esztendeig Zygeth alatt kell lenni az török császárnak, de addig el nem megyen alóla, míg meg nem veszi. Azt is mondja, hogy János királ fia szömbbe vót az török császárral Landorfeyérwárnál és úgy reménkedett sirva az császárnak, hogy ne hagyja, mert minden várait megvették az németek és az magyarok, és úgy adta János királ fia mellé az Fertal basát, hogy az végvárat megvegyék. Ezt is nyilván mondja az pribék, hogy Orozlán bassának, az ki Palota alatt vót, Harsán hegye alatt vétette császár fejét és szömével reá nézett. És azt mondja, hogy az égetésért és pusztításért sokaknak vétette az császár fejét és kegyetlen halállal öleti érette. Az te legénynek neve, az ki az törököt viszi, Balásházy Márton, Babolchán lakik; az pribék azt mondja, hogy methlykei fi, Lywglyan felől való, midőn az ü hazájában vót, Mezarycz Gergel vót ott neve. Ezt akarám te nagyságodnak tudtára adnom. Isten tartsa meg nagyságodat az én nagyságos urammal egyetembe. Kanysán költ, 8. die Augusti 1566. Többeket is beszél, de nagyságodnak nem írhatám mind meg, mert az fé legény postán vivé császárnak. Nagyságod szolgája Zalay Benedek bakonoki.”¹⁶⁶

„Kegyelmes asszonyom.[...] Továbbá, kegyelmes asszonyom, ez estve késén hozának Babolcháról egy pribéket, horvát fi, ifjú de nem bolond, iken kérdeztem a mit tudtam, ezt mondja: Az ustorom gyakorta volt, de iken kevés ideik tart, nem állhatják; ürek álgyuval csak az ustoromkört lünek onnét belül, tüzes szerszámmal

iken vesztik ide kü, be is vashorkokkal rákattanak benne, az asszonynépek forró vízzel üntüzik, valamiféle víz hogy mekmeled, meksül, ki miatt sok ugyanott mekhal, az kik eljühetnek, ittkünn is elhalnak; az testeket éjjel iken elhordják, az fűnépet Peche [Pécs] hordják temetni. Azt is mondja, hogy három zászlóval soha nem tudja honnét, miképpen mentek volt jancsárok szinte az fal mellé és felteszik az zászlókat, onnét belül egyet sem lűttek, azonba mind lovon, gyalok küütnek, annyira cselekedték, csoda mennyi jancsárt mekülte, mind három zászlót beviszik etc. Azt is mondja, hogy egy bék [Ali Portug]¹⁶⁷ volt, ki az nagy álgyukkal éjjel nappal Hitette az várat, kit onnét belül úgy lünek, hogy az fél lába elszakad és mekhal; ha ez el nem veszett volna, eddek nehezben lett volna dolkok oda be. Vékezetre, kegyelmes asszonyom, ezbe vagyon az dolog: Az jancsárok benn vadnak az palánkba, az tültésbe ásták makokat három helen, együtt az kapu mellett napkeletrül, más helen az Senney uram csináltatta bástyába, kit az álgyukkal iken mekrontottak, harmad helen az nyári nap eset felül való falába, innét küvül sok barmoknak bürével az falhoz csinálván makokat befídték, sem lüvéssél, sem kii hagykálással, sem hév vízzel nekiek nem árthattanak; immár annyira vadnak az belsükkal, hogy egymáshoz dárdával érnek; azoknak iirizüjek, hogy onnét belül ki ne üthessenek rájuk, mind három helen csak küzel hozzájuk gyapjúból fával elegy hegyeket raktak, mutatta ez ittvaló malom házat ileneket, azok mellett vannak sokan az jancsárok és lünek oda be, amazok ássák, ideki vonják az palánk fűidét éjjel nappal, valamit az Úristen immár velek teszen; az álgyukkal azért mind rontják, de ü azt mondja, hó leestéik mek nem vehetik, de én kegyelmes asszonyom, csak az Úristen tudja etc. Azt is mondja, négy oszpora ára kenyeret egy ember mekehetik, egy kila lisztet két arany forinton és hogy minden éjjel és nappal néhány száz lovat, tevét, üszvért találhatnak halva az étlenség miatt. Im érte nagysákok mind piribékek, foklok külömbeznek az hirbe, de úgy tetszik, hihetü, hogy az jancsárok oda férkeztek, de azok nem ássák, miért, ü nem tudja, másféle népe bányásza vagyon ahoz pokány fejedelemnek, más dolka vagyon az jancsárnak. Ám császárhoz vivék, mondá, ha meklátja az hadat, mektudja mondani, ha megvíhat vele, de nem érte ü azt. Ha mi hirem leszen, nagysákoknak ezután is mekirom mint én kegyelmes asszonyomnak, kit éltesse az Úristen sok jóval, Isten adta és mekáldotta édes fiatokkal az én urammal. Kanyván, Kisasszony napján 1566. Nagysákoknak szolkája Achatius Chany.”¹⁶⁸

„Albini Jeromosnak Contarini Lénárthoz küldött jelentése szerint Miksa közölte vele, hogy Szigetvár alatt húszezer török esett el jancsárok és spahik vegyesen s nem győzte magasztalni Zrínyit, hogy harmincznyolcz napig védte Szigetet és tizenöt ostromot állott ki, miatt a három oldalról ágyúval töretett falak leomlottak s háromezer emberből kétezer ötszáz pusztult el; sőt még az ostrom utolsó napján is, mikor a szultán fejére ígerte, hogy szabadon mehetnek, ha feladják a várat, rettentetetlenül azt üzente vissza, hogy a vár az ő felségeé s a míg tudja megvédelmezi és csak életével együtt hagyja el; azonban látván, hogy nem állhat többé ellen s övéiből is csak ötszáz elcsigázott ember van még életben, a török foglyokat lefejeztette, a puskaaporos tornyot felgyújtatta s úgy rohant vitézeivel együtt az ellenségre.”¹⁶⁹

„Én ki vagyok Mustafa pasa, az hatalmas császárnak főhelytartója Buda várában. Köszönetemet az római fölséges császárnak, ki az hatalmas Zelym császárnak vagy szomszédja római császár, az hatalmas Zelym császár után vagy énnekem is szomszédom. Írtam volt ennek előtte is fölségednek, én az felséged követét Barbély Miklóst semminemű bosszúságból nem tartóztattam és ü általa felségednek tudtára akartam adni az néhai Zrínyi uram dolgát, miképen cselekedett volt szegény. Mert énnekem jó szomszédom volt és az ü halálán mast is bánkódom; evvel is megbizonyítottam, hogy az ü feje karóba ne álljon, azért küldtem fel; tisztességet tettem nekie; testét is eltemettettem, kár volna olyan vitéztő urnak testét, hogy az madarak ennék. És ü szegény ilyen törvénytelen dolgot cselekedett az ü rabján, hogy az ü rabjának Mamhut agának eccsét bevötte kezességén, Mamhut agát elbocsátá. Volt három ezer arany sarczolósa. Mihelt meghozta volna váltságát, háromszáz tallér héján meghozta, legottan szegény Zrínyi uram fejét vette Vylig Mamhut agának. Immár mind az váltsága ide vagyon Zrínyi fiánál mind Mamhut agának az eccse is. Immár felségedet azon kérem, ezt jól megértvén, hogy felséged igazat tegyen ez felől. A hol oly dolog esik, kiről felséged igazat kíván, hogy én is igazat teszek. Ezt felségednek adom tudtára, hogy Pethew János uram ilyen dolgokat cselekedett, hogy egynehány levelet küldtem, kit szegény embertüi küldtem, az nagyságos gróf uramnak küldtem, és az szegény embereket megfogja, leveleket elveszi tőlök, ü magokat szidalmazza, tömlöczre hányja őket, az én leveleimet lába alá tapodja, fel nem bocsátja az nagyságos gróf uramhoz. Bizony az, hogy nem volt szándékomban mastani időben hogy én ijesztésre

91. kép. A gróf Zrínyi család címere 1533-ból, Zrínyi (III.) Miklós (1489–1534) tallérján a korona nélküli sárkánnyal, valamint a család címerváltozata sisakdíszként, kiterjesztett szárnyú arany griffel

Forrás: J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch.

Ivan von Bojničić: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899. 153. tábla 1. sor 2. címer.

Nagy-Csergheő (1885–1887): i. m. 503. tábla 2. sor. 2. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/13.

Vitámra menjek és az én hatalmas uramat, császárt nem azon voltam, hogy felindétsam, mert mast is elég pusztaság esék ez országban, szánom az szegénységet mast is, mert elég veszedelem esek. Az Pethew uram oly dolgot cselekedék rajtam, kit én Budában lakozandó fejedelem nem érdemlettem volna tüle. Mast is ü reá való bosszúságomba véme el az két várat, mert hogy ilyen nagy éktelen dolgot cselekedék rajtam, annak okáért, mert senkitűi nem hallhatom, ki jót mondana ü felőle. Minden emberek boszorkodnak ü felőle. Senkit nem szeret és ütet senki nem szereti. Felségednek ezféle magának való embert nem szükség volna végbe tartani, mert felségednek elég hiv, jámbor szolgálai vannak, az ki minden jámbort szeret és ütet is szeretik. Mert semmi módon ez végbe ü vele meg nem alkatom, ezféle teketlen emberrel. Sem áros ember békével ü tüle el nem mehet, mindeneket, meghigye felséged, hogy rútúl

szidalmaz. Nem úrhoz illendő dolog az. Ezt is higye meg felséged, hogy az én nagyságos uram bátyám, az nagyságos Memhet pasa szava kellemetes az hatalmas Zelym császárnál, az én szóm is kellemetes, hálá Istennek, ha akarja felséged egymást megérteni; mert az mi császárunk is hatalmas török császár, felséged is római nagy császár; ha felségtek egymást meg akarjátok érteni jó ok alatt, azért vagyok én itt közbe, hogy meghigye felséged, jó végre, hogy kik vagytok nagy fejedelmek és ha valami békességet akartok szerzenie jó végre, én az én hatalmas uramnál törekedő leszek benne; mert jobb volna, több veszedelem ne esnék. Az Úristen éltesse felségedet. Ez levél költ az nagyságos pasa táborában, Mindszent napján 1566. Külczim: Ez a levél adassék az Maximilianus császárnak, ki Magyarországnak, Alsó-, Felső-Németországnak ura és római császárnak tulajdon kezében. (1566. nov. 1.)¹⁷⁰

92. kép. Gróf Zrínyi (III.) Miklós (1489–1534) ezüsttallérja (átmérő 40 mm)

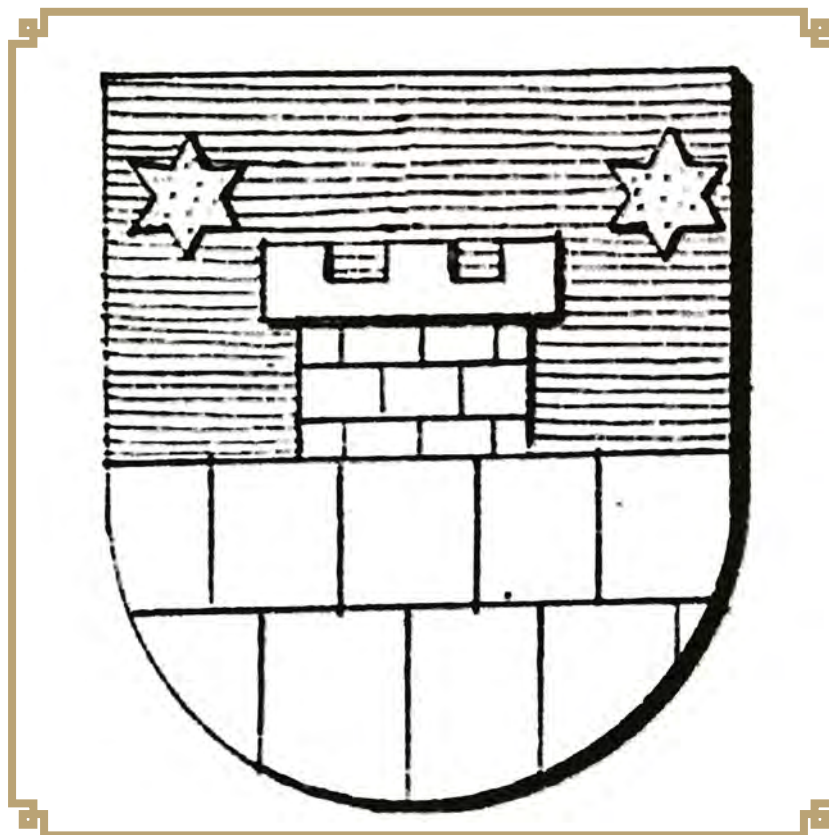
Forrás: Wagner Carolus: Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt. Posonii, Pestini et Lipsiae, 1802. Decas I–IV. Decas I. 167. De Zrinio 146–164. Tab. Fig. 16–17. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 47.105/1–4=60. Nagy Lóránt: Zrínyi III. Miklós pénzverése. Az Érem, (1983), 1. 13–17.; Soós (1998): i. m. 113–114.

A fenti korhű idézetekből egyértelműen megállapítható, hogy a vár elfoglalása, illetve védelme tekintetében mind a szultán, mind a védő maximális eltökéltséget tanúsítottak (annak ellenére, hogy a király még Dunántúli főkapitánnyá történő kinevezésével egyidejűleg a kinevezési oklevélben engedélyezte, hogy a vár védelmét akár a várból, akár a váron kívüli területekről is irányíthatja). Zrínyi Miklóst mélyről fakadó törekkenessége, katonai jelleme, a királynak tett esküje és a kereszténység és benne Magyarország védelme arra predesztinálta, hogy – akár élete árán is – a várat megvédelmezze. Erről a tudatos elhatározásáról tanúskodik végrendelete is, amelyet még Csáktornyan fogalmazott meg.¹⁷¹ A török erők 1566. augusztus 5-én érkeztek meg a várhoz s táborot vertek, majd elkezdődött a majd' egy hónapig tartó véres ostrom, amely súlyos emberáldozatokat követelt. Az ostrom közben, szeptember 6-án a szultán meghalt, amit azonban

titokban tartottak. Zrínyi a várvédők töredékével a belső várba vonult vissza, s – felmérve kilátástalan helyzetét – egy nappal később kitört a várból és katonáival hősi halált halt.¹⁷²

Zrínyi Miklós, de bátran kijelenthetjük, hogy a Zrínyiek emberi személyiségjegyei, jellemük, a kereszténység és a haza iránti töretlen elkötelezettségük nemcsak a magyar és horvát történelem dicső személyiségeivé emelte nemzetségüket, családjukat és személyüket, hanem Közép-Európa példaképeivé is váltak.

Nevük, alakjuk, érdemeik számos szintéren mutatkoztak és mutatkoznak meg a képzőművészetekben, a történettudományban és annak résztudományaiban (heraldika, genealógia, diplomatika, numizmatika, vexillológia, csata- és hadszíntérkutatás), de az egyetemes emberi tudás széles körében is. Múlhatatlan érdemeik nemzeti jelképekké váltak, minthogy

93. kép. A csáktornyai Ernuth család címere

Forrás: Bojničić (1899): i. m. 33. tábla 3. sor 3. címer - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: 28.729/4/13.

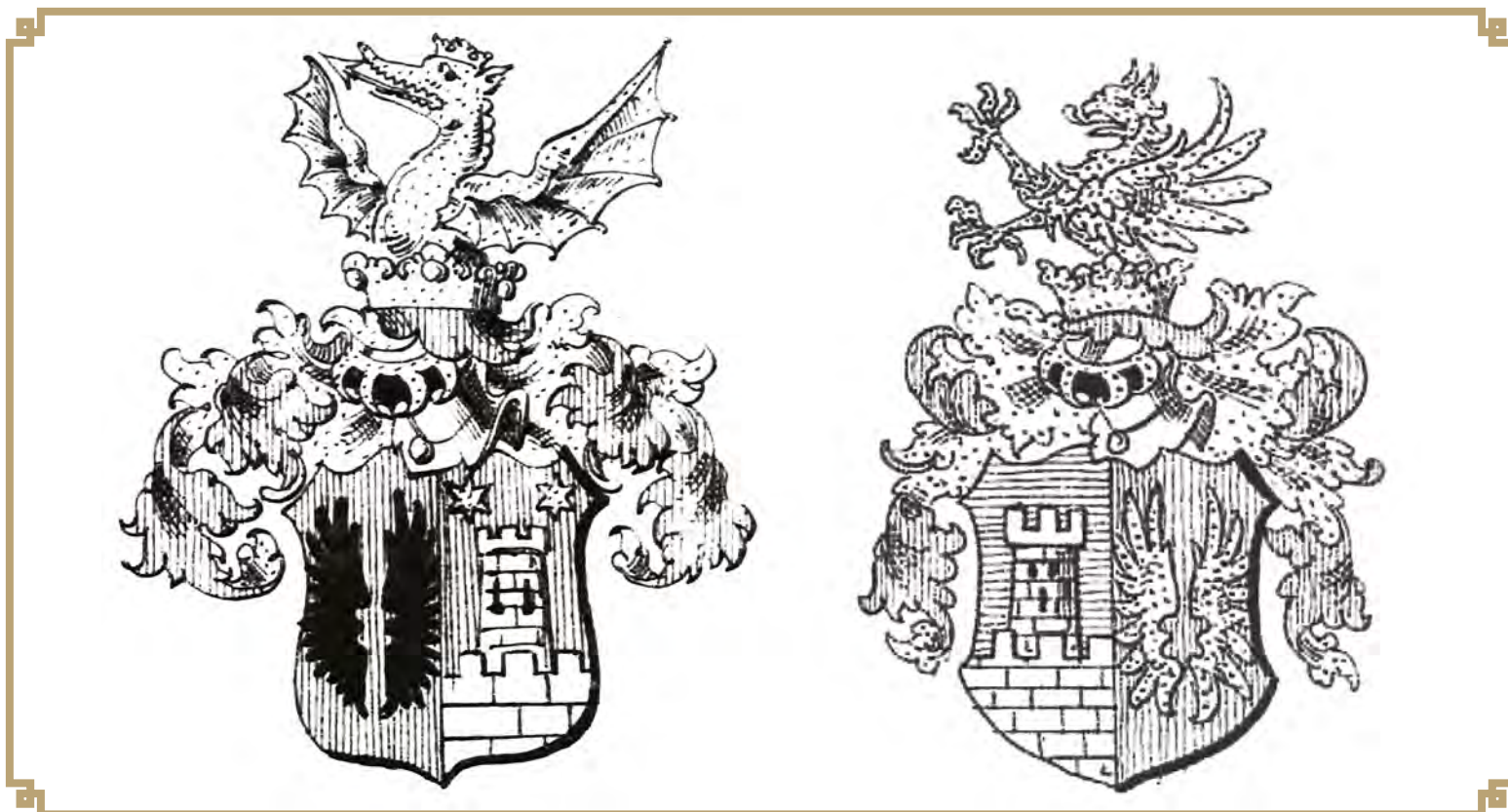
nevükkel és személyükkel összekapcsolva jelképek az általuk használt családi címerek is.¹⁷³

„Illustrissimo Comiti Nicolao Zrinio, Torquati ex Sorore Nepoti, a Carolo V. post Viennam obsidione solutam, quod in ea adolescens adhuc, & tyro, multa, & praeclara consecisset, equo, auroque donato ad Budam, & Pesthum pulchra per facinora summa cum laude probato: Croatiae, Sclavoniae, & Dalmatiae Bano, Tavernicorumque Regalium in Pannonia Magisterio, summa cum prudentia functo, copiis Caefaris ad dextrum Danubii latus a Ferdinando I. & Maximiliano II. Impp. Praefecto, victis saepissime, fugatis, caesisque hostibus, infaustissima postremum, funestissimaque Szigethi expugnatione, cujus Arcem contra innumerabilem Solymani Turcarum Principis exercitum, facta eorum ingenti, & memorabili strage diutius, quam viribus par fuerat, defendit, defuncto ibidem Solymano totius Orbis flagello,

pulcherrime absumpto, bellicae gloriae fortissimo, invictissimoque Duci de fe, publicoque. B. M. P. P. Vixit annos XLVIII. occubuit VII. Sept.”¹⁷⁴

A Zrínyiek évszázadokon keresztül használtak családi címereket, de nem mindig következetesen, noha a címerhasználat jogcíme királyi adományozáson és címereslevél-kibocsátáson alapult. A címerek megjelenési formái (általában) színes címerfestményeken, pecsétviaszba nyomott pecsétként, pénzérméken, zászlókon, fegyvereken és sírköveken, könyvek illusztrációiként (metszetek) jelentek meg. Fontosnak tartjuk e neves család színes jelképeinek rövid összegzését, megkísérelve a felbukkanó címerváltozatok tudományos magyarázatát, megadva a kizárólag hiteles források körét is (91. kép).

Előnyünkre szolgál, hogy rendelkezésünkre áll I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király 1554. április

94. kép. Gróf csáktornyai Zrínyi (IV.) Miklós címere, I. (Habsburg) Ferdinánd 1554. április 15-én kibocsátott címereslevele adományozásakor a koronás sárkánnyal, valamint gróf csáktornyai Zrínyi (VII.) Miklós (1620–1664) költő és hadvezér címere. A sárkányt felváltotta az arany griff
Forrás: Bojničić (1899): i. m. 153. tábla 1. sor 3. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/13.^{xii} Nagy-Csergheő (1885–1887): i. m. 503. tábla 2. sor. 3. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.^{xiii}

15-én kelt címereslevelének hiányos szövegű másolata gróf Zrínyi (IV.) Miklós részére. Az oklevélben az uralkodó engedélyezte gróf Zrínyi (IV.) Miklós-nak, hogy címerét a kihalt csáktornyai Ernuth család címerével bővíthesse. A hiányos szövegben is megtalálható a címerleírás, amelynek teljes szövegét közöljük. A címereslevél kiemelt szövege arról árulkodik, hogy az adományozott (így már összetett címer) sisakdíszét egy száját nyitó, nyelvét előre nyújtó, szárnyait kiterjesztő, aranykoronás sárkány képezi („Scuto apposita est galea craticulata regio diademate, de quo draco [sárkány], aurea corona decorus”), amely meghatározta egyben a későbbi címerhasználatot is. Ez utóbbi hiteles forrásaként kizárólag az I. (Habsburg) Ferdinánd király által kibocsátott címereslevelet, az akkor forgalomban lévő Zrínyi-magánpénzek vereteit és a használatban

lévő családi címeres pecsétet tekinthetjük (nem minősíthetjük hiteles ábrázolásnak bármely festő-, szobrász- vagy kőfaragó művész alkotását, a korabeli rézmetszeteket és az azokon ábrázolt címereket sem).

A Magyar Királyságban a forgalomban lévő fémpénz előállítása (pénzverési jog) kizárólagos királyi felségjogként egyedül az uralkodót illette meg. Kivételes esetekben a király – különleges adományként – pénzverési joggal ruházott fel ország-nagyokat, főnemeseket, akiknek száma a magyar történelem folyamán meglehetősen csekély volt. E néhány, kivételesen kedvezményezett személy között jegyezhetjük gróf Zrínyi (III.) Miklóst (1489–1534), aki eredetileg II. (Jagelló) Lajos királytól kapott pénzverési jogot. Az általa kibocsátott fémpénzek közül mindhárom számottevő, ugyanis a család címe(re(i) mindegyiken – eltérő formában – szerepeltek.

1533-ból kétféle fémpénzt ismerjük. Az első egy 40 mm átmérőjű ezüsttallér (*lásd 92. kép*), amelynek elő- és hátlapján olvasható a következő körirat: NICOLAI • D[EI] • G[RATIA] • COMITIS • ZRINEN[SIS] • E[T] C[ETERA] • 15 33 A[NNO] • – MIKLÓSÉ • ISTEN • K[EGYELMÉBŐL] • ZRIN • S[ATÖBBI] • GRÓFJÁÉ • 15 33 É[V BEN] • – DAVID: REX:: INTE DOMINE • SPERAVI • NON CONFVNDAR • IN A[ETERNVM] • PS[ALMVS] 71 • – DÁVID: KIRÁLY:: TEBENNED • BÍZOM • URAM • NE • SZÉGYENÜLJEK • MEG • SOHA • 71. ZS[OLTÁR] • A tallér érdekessége, hogy a családi címer sisakja, sisakdísz, a korona nélküli sárkány és sisaktakarója látható az előlapon.

Ugyancsak 1533-ból származik az a tallér is, amelynek előlapja lényegesen eltér az előbbieken ismertektől: Az előlap körirata is más: QVIDQ-VID • AGIS • PRVDENTER • AGAS • ET • RESPICE • FINEM • 15 33 – BÁRMIT • TESZEL • TEDD • OKOSAN • ÉS • NÉZD • A • VÉGÉT • 15 33.¹⁷⁵ A tallér egyedisége az ívelt oldalú, hasítással és vágással negyedelt címerpajzs címerképeiben rejlik, ugyanis (minden családi címerábrázolástól eltérően) az 1. és 4. pajzsmezőben az ismert sasszárny pár lebeg, míg a 2. és 3. pajzsmezőben keresztbe helyezett bányászcsákányok láthatók. Ez utóbbiak a heraldika gondolkörében azt jelzik, hogy a pénzverési jog tulajdonosa saját ezüsbányájából származó ezüstöt használt fel a tallérok elkészítéséhez, amit források is alátámasztanak. Ebből az következik, hogy ebben a történelmi korszakban nem volt ritka az engedélyezett családi címerek „szabadabb” alkalmazása, így történhetett meg később, hogy egyes ábrázolásokon az Ernsth-címer (várfal bástyával és csillagokkal) hol a (heraldikai) jobb, hol a (heraldikai) bal oldalon tűnt fel a címerpajzsban (*93. és 94. kép*).

További érdekesség a tallérok előtt vert vastag veretű garas 1527-ből, amelynek az elő- és hátlapján lévő köriratok a következők: MONETA • NICOLAI • COMITIS • ZR[INENSIS] • 15 27 – MIKLÓSNÁK • ZRIN • GRÓFJÁNAK • PÉNZE • – DOMINVS • ADIV[TOR] • ET • PROTECTOR • MEVS • – AZ • ÚR • AZ • ÉN • SEGÍTŐM • ÉS • OLTALMAZ[ÓM] •.¹⁷⁶ Jellegzetessége, hogy az előlapon a teljes címer szerepel a már ismert sasszárny párral.

„Ferdinandus etc. tibi fideli nostro Spectabili ac Magnifico Comiti Nicolao de Zrinio, Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniaeque Bano, salutem et

gratiae erga te nostre continuum incrementum etc. de munificentia Regum etc. Quibus nos imprimis rationibus adducti maiorum nostrorum in hoc genere laudis uestigia sedulo studioseque sectantes, in te precipue Comes Nicolae ornandum decorandumque oculos animumque conyecimus, quem complurium iam annorum curriculo nouimus, adeoque in maximis arduisque rebus experti sumus, ea solertia, industria, diligentia, fide et integritate ac prudentia, reliquisque animi dotibus pollere, ut non modo cum nostrae tempestatis hominibus, uerum etiam cum uetustate in harum omnium uirtutum splendore facile conferri atque comparari posse uidearis. Postquam enim statim a prima adolescentia tua te seruitys nostris et Regni nostri addixisses, non uulgaria statim uirtutis, prudentiae, fortitudinis, militarisque scientiae signa et stratagemata in diuersis nostris contra infideles hostes Turcas, cum alias, tum precipue Illustrissimo Duce Principe electore Joachimo Marchione Brandenburgensi, in obsidione Pesthiensi supremo et generali Capitaneo nostro et Imperiali, factis expeditionibus nostris, nihil quod futuri prudentissimi Ducis inditium, fortissimique militis preclara gesta et facinora prebere uideretur, ommittendo edidisti. Quibus non sine laude exactis, ad fastigium tandem et culmen honoris ac dignitatis Banalis Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniaeque, postulantibus et flagitantibus id cumulatissimis et preclaris seruitiorum strenuorumque factorum et insignium laudabiliumque facinorum tuorum meritis, euehi, tamquam praeminenti gloriosoque nominis titulo a nobis merito condecorari ante alios precipuus meruisti. Quo quidem in officio tuo quanta fide, industria, studio, dexteritate ac sedulitate in negotys regni et nostris tractandis et obeundis usus fueris, quam fortem, prudentem, industrium atque strenuum te Ducem pariter et militem diuersis in expeditionibus prestiteris, dum Regnorum illorum nostrorum cure tue commissorum reliquias contra assiduos continuosque infidelium hostium Turcarum insultus, rapinas, incendia et depopulationes magno animi robore uindicas ac protegis, cum omnibus longe lateque notissimum sit, lantis haud dubie uirtutum tuarum clarissimis facinoribus immortalem nomini tuo splendorem atque gloriam comparasti. Quo tamen eiusmodi tua praestantia merita atque seruitia a nostra quoque regia dignitate dignum aliquod remunerationis brauium auferrent, Arces Chaktornia et Strigo nuncupatas, in Comitatu Zaladiensi existentes, amplam nempe et splendidam olim Magnifici Gaspari Ernsth sedem atque dominium, quod ipso sine heredum solatio ex hac

uita sublato ad nostram collationem condescenderat, tibi tuisque posteris uniuersis cum omnibus earundem pertinentiis, per alias literas nostras superinde emanatas in perpetuam hereditatem edimus et donauimus; quo uidelicet hac nostra in te liberalitate ampliorem tibi ad maiora nobis et huic regno nostro periclitanti labentique seruitia exhibenda ansam commoditatemque preberemus: qua quidem spe nostra quum nos minime deiectos esse, imo ampliorem quotidie ad prestantiora magisque memoranda facinora prestanda nobis de te spem preberi uideamus, inter alias nostras curas non parum ad hoc animum nostrum cogitationemque applicauimus, quo pacto huiusmodi tuis multitudine uirtutibus ac fidelissimis et nobis gratissimis obsequiis uel in parte respondere possimus. Verum cum tibi maiora et tua prestanti uirtute digniora parantur premia, dum amplior uberiorque laborum et seruitiorum tuorum preparatur merces, hoc interim praedictarum arcium tibi facte donationis singulare in te gratie beneuolentiaeque nostre inditum adiendum duximus: ut licet tamquam uetustissima et antiqua clarissimaque Comitum de Zrinio ortus familia tua propria et pecuniaria hactenus semper habueris arma et insignia, quia tamen arces prenotatas et omnia bona dicti olim Gasparis Ernusth ad easdem pertinentia nostra liberalitate possides, ejus quoque insignia haberes. Quare illis duabus allis Aquilinis nigris, quas arma tua Auita et paterna, expansas et in se inuicem uersas, continebant, insignia quoque prefati Gaspari Ernusth, cum omni posteritate uita defuncti, de nostre Regie potestatis plenitudine superaddimus, tibi et hereditibus ac posteritatibus tuis utriusque sexus uniuersis damus et concedimus. Murum scilicet propugnaculi ex lapidibus quadratis inter se quodammodo chenalatim coniunctis extructi speciem preferentem, supra quem turris structura simili eminet, habens in speculam, cuiusmodi in pinnis maeniorum forma inferne rotunda et sursum uersus in longum producta cernitur, in summitate ipsius turris ab utrinque stella rutilante existente, ita ut uno in scuto rubeo, a summo ad imum usque recta linea per medium equaliter diuiso, a dextris bine ale

aquiline ad se inuicem uerse, paterna scilicet et auita insignia tua, a sinistris forma propugnaculi predeclarata, arma uidelicet ipsius Caspari Ernusth, contineantur. Scuto apposita est galea craticulata regio diademate, de quo draco, aurea corona decorus, alis expansis, oreque hianti et lingua exerta dimidiatus progreditur, Insignita; pars uidelicet altera auitorum et paternorum insigniorum tuorum lacinis siue tenis, aureo et puniceo colore uariiegatis, a summitate ipsius galeae ad medium usque scuti quasi uenti flatu agitantur, utrimque pulchre circumfluentibus, prout hec in capite siue principio presentium literarum nostrarum pictoris ingeniosa manus lucidius depinxit et effigauit. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras dupplicis et authentici Sigilli nostri munimine roboratas tibi Comes Nicolae heredibusque ac posterioribus tuis utriusque sexus uniuersis dandas duximus et concedendas. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris Domini Nicolai Olahi, Archiepiscopi Ecclesie Strigoniensis summi et Secretarii Cancellarii ac compatriis et Consiliarii nostri, fidelis nobis sincere dilecti, Posonii 15. mensis Aprilis Anno Domini 1554.

Ferdinandus m. p.
Nicolaus Olahus
Archiepiscopus Strigoniensis.
Joannes Listius.¹⁷⁷

A napjainkban egyre erősebbé váló Zrínyi-kultusz egyik megnyilvánulása volt, hogy a Nemzeti Köszölgélati Egyetem jogelődje, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem egy különleges díjat (emlékplakettet) alapított Pro Militum Artibus megnevezéssel azon személyek részére, akik a hadtudomány művelésében, kutatásában és oktatásában, az egyetem tudományos életének népszerűsítésében kiváló érdemeket szereztek. Az emléklakett tervezésénél figyelembe vették a történelmi korszak szfragisztikai stílusát, és elhelyezték benne Zrínyi (VII.) Miklós költő és hadvezér autentikus címerét is (95. kép).

95. kép. A „Pro Militum Artibus” emléklakett
Tervezte: Csáky Imre

96. kép. STE: BATHORY PRINC: TRANS: STE[PHANUS]: BATHORY PRINC[EPS]: TRAN[SYLVANIAE].
BÁTHORY ISTVÁN, ERDÉLY FEJEDELME - Somlyói Báthory István (1533-1586) - Erdély vajdája
(1571-1576) fejedelme (1576-1586) - Lengyelország királya és Litvánia nagyfejedelme (1575-1586)

Báthory István Erdély fejedelme, Lengyelország királya, Litvánia nagyfejedelme

Somlyói Báthory István erdélyi vajda, majd fejedelem, Lengyelország királya és Litvánia nagyhercege 1533-ban született a főnemesi család előnévre utaló Somlyó várában (96. és 97. kép). Apja Báthory István (1477–1534) erdélyi vajda I. (Szapolyai) János király szolgálatában, anyja Thelegdy Katalin voltak. Két testvére született, Kristóf, aki 1585-ben meghalt (az ő fia Báthory Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem, 1588–1599) és Anna.

Apja korai halálát követően (1534) neveltetéséről Várday Pál esztergomi érsek¹⁷⁸ gondoskodott. Bécsben, a királyi udvarban apródként szolgált, és humanista műveltségére Itáliában tett szert. 1543-ban királyi adományként Szatmár várát kapta meg. Rövidesen visszatért Erdélybe, ahol politikai állásfoglalása és meggyőződése is megváltozott: 1556-ban Munkácsnál fogadta az erdélyi rendek által Lengyelországból visszahívott (Jagelló) Izabella királynét és fiát, a későbbi II. (Szapolyai) János (Zsigmond) erdélyi fejedelmet. Báthory István a királyné mint Erdély kormányzója hadvezéréként védelmezte Szatmár várát a királyi csapatok ellenében. 1559-től váradi főkapitány lett, amely Erdély legjelentősebb katonai beosztását jelentette.

1562-ben Hadad mellett vereséget szenvedett a királyi csapatoktól, egy évvel később (1563) erdélyi követként I. Ferdinánd bécsi udvarában tartózkodott, hogy a király egyik leányát feleségül kérje az ifjú János (Zsigmond) választott magyar király és Erdély fejedelme számára. Azonban János (Zsigmond) újra háborúba kezdett (I. Ferdinánd 1564-ben meghalt, az új uralkodó Miksa lett), és a királyi csapatok sikerei miatt a követként ismét Bécsben tartózkodó Báthory István a békéről tárgyalt.

Eközben a korábban Szatmár várában megkötött ideiglenes megállapodást János (Zsigmond) nem tartotta be, így Miksa király az erdélyi követet elfogatta, és két és fél évre fogságba vetette Prágában.

Az 1570-ben megkötött speyeri egyezményt követően 1571-ben az erdélyi rendek Báthory Istvánt erdélyi vajdává,¹⁷⁹ majd a lengyel Jagelló királyi ház kihalását követően 1575-ben a lengyel rendek Krakkóban királlyá választották. 1576-ban Báthory István Kristóf bátyjára mint erdélyi vajdára ruházta át a fejedelemség kormányzását, és Lengyelországba ment, ahol Lengyelország királyává koronázták, s ezzel egyidejűleg (mint levelezéséből is kitűnik) felvette az Erdély fejedelme címet is.

„Nos Stepbanus Báthori de Somlyó vajvoda Transsylvanus et Siculorum comes etc. Memoriae commendamus per praesentes: quod spectabiles et magnifici domini et nobiles, ac alii ordines et status trium nationum Transsylvaniae et partium regni Hungariae ditioni nostrae subjectarum exhibuerunt, et praesentauerunt, nobis infrascriptos articulos in comitiis eorum generalibus ad 28-um diem mensis Januarij in ciuitate Medgyesiensi celebratis paribus votis conclusos, petentes nos humiliter, ut nos eosdem articulos ac omnia et singula in eisdem contenta, ratos, gratos, et accepta habentes, gratiose confirmare dignaremur. Quorum quidem articulorum tenor sequitur in bunc modum.

Megértetük országúl az te nagyságod izenetéből és írásából az nagyságod előtt álló nagy dolgokat, és hazánknak minden állapotját: hogy az Úr Isten először, azután lengyelországi nemzetségek és statusok nagyságodat úgy mint inkább egy akarattal, egy voxsal az lengyelországi királyságra, és azoknak országainak, tartományainak birodalmára hívják, mely okért ily főfő követek hazánkba, és nagyságodhoz mostan jöttek volna; mely dologért tisztünk szerént az hatalmas Istennek hálát adunk, ki az szegény magyar nemzetnek utolsó reménységében ezt engedte érni és látni, hogy az ő véréből királyt idegen nemzetek előtt is lásson, és minthogy ennekelőtte való időkben az erdélyországi vajdákból főfő tisztekre és királyságokra vitt,

97. kép. Somlyói Báthory István erdélyi vajda
 Forrás: Somlyói Báthory István (1533–1586).
 Metszet – Public Domain.

azonképen ezt az posteritásra maradandó dicséretet most is ennek az földnek engedte látni és élni. Továbbá noha kegyelmes urak, minket sok okok kényszerítenek arra, hogy az te nagyságod köztünk való létét, megmaradását kívánnók felette igen is; mindazonáltal értvén az dolognak állapotját és okait: nincs mit tennünk; az te nagyságod propositumát, melyet hiszünk, hogy Istentől rendeltetett, meg nem remorálhatjuk, és ajánljuk az kegyelmes Istennek nagyságodnak útját, tanácsit, hogy ő szent felsége vezérelje, hordozza jó végre, az mű szegény nemzetünknek is megmaradására. Holott penig te nagyságod ilyen állapotjában is szorgalmatos az mű megmaradásunkról, azt is te nagyságodnak háládatosan meg szolgáljuk, és az mint te nagyságod helyében in sua absentia hagyta előttünk Báthori Kristóf urunkat

ő nagyságát, azonképen ebben is az nagyságod értelmét vettük; ezt hozzá tévén: hogy ő nagysága is, mint igaz te nagyságod, hites és köteles legyen minden nemzetségeknek statusoknak és ordóknak, hogy szabadságokat és törvényeket minden czikkelyiben megtartja...¹⁸⁰

Báthory István lengyel király az erdélyi ügyek intézése céljából létrehozta Krakkóban az Erdélyi Kancelláriát, majd 1579–1581 között három hadjáratban (amelyekben erdélyi csapatok is részt vettek) legyőzte IV. (Rettegett) Iván Vasziljevics (1530–1584) orosz cár hadait, nagymértékben növelve a Lengyel Királyság területét. 1585-ben Kristóf bátyja, aki távollétében erdélyi vajdaként kormányzott, meghalt, de még 1581-ben kiskorú fiát, Zsigmondot erdélyi vajdává választatta. Báthory István bátyja halálát követően kiskorú fiának, Zsigmondnak nagykorúságáig egy háromtagú fejedelmi tanácsot állított Erdély élére:

„Nagysagossoknak wytezlo es nemeseknek es az my Erdély országunknak egyebfele rendeynek, mynekwnk zerelmes hyweynknek etc. My Istwan Istennek kegyelmessegebeol Lengyel orzagnak kyralya, Lyttwanyanak, Rwssiának, Prussianak, Masowianak, Samogitianak, Kyowyanak, Volinianak, Podlachianak es Lywonianak etc. Nagy hercege es vra, es Erdelynek feyedelme. Adgywk emlekezettre ez my lewelwnknek Rendyben jelenttwn, myndeneknek az kyknek illyk Mywelhogy my az meghholth Nagysagos es tekintetes Somlyai Bathory Christophnak Erdély vaydának es zekelyek Ispannyanak az my zerelmes Attyankfianak halalatol fogwa abban az gondvyselesben voltunk foglalatosok, hogy az my Erdély országunknak allapattyatth haznos byrodalomnak gondvyselessewel addigh megh ereossytteneok, miglen az Nagysagos es tekintetes feyedelem Bathory Sygmond az my zerelmes attyankfia, kyre az megh mondott orzágnak Rendynek es allapattyanak keozeonseges vegezessebeol. az eo atyianak byrodalma az eo halalanak eleotte egy kewes ydeowel teorvcny zerinth zalloth, arra az vdeore jwttthattna, mely wdeoben enny nagy gondnak wysselessere alkotatos lehettne, byzonyos es méltho okokból Annak az orzagnak igazgatassaban es byrassaban illven modon való Rendet vegeztwnk, Mywelhogy pedegh Egy Embernek tanachya es gondyavysselesse, kewalykeppen Effele tyztnek visselesseben es zolgartatassaban rytkan zokoth teokelletesnek lenni, annakfelette

98. kép. A somlyói Báthory család címere Nyírbátorban

Forrás: Leffler Béla: A Nyírbátori Ref. Templom. *Archaeologiai Értesítő*, új folyam 35. (1915). 261–287. Metszet: „Emlékkő Báthory István czímerével a nyírbátori református templomon.” 272. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: HB 1.317.

mvwelhogy mynd az tanachyok kyknek otth az eo zamok Nem kewes gyakorlatossagal es zwnтелен az feyedelem udwaraba lakny lehetettlennek lattatyk, Es myerthogy az eo Értelmeknek is kwleonbeozeo voltha egyenetlensegeth [ne] zerezzen hanem hogy azok tellyes melthosággal legyenek, kyk erchyek es el vegez-zek myndenfele Ertelmeketh Annakokaerth My mynd az my hyw tanachaynk keozwl ez Nagysagossokath, Kendj Sandortt Lonarol, Kowachyoczy Farkast Cancellariust, es Sombory Lazlotth Ennek az orzagnak gongva vyssselessere ez modok zereneth, kytllh leweleunkben alab megh irtunk, tellyes meltosaggal helyezettwen vegeztwk, es hattuk, mykeppen helyezettjük es praeficialywk ez my lewelunk által.”¹⁸¹

Az intézkedést követően a király-fejedelelem 1586-ban Grodnóban meghalt. Erdélyi fejedelmi trónján bátyjának fia, Báthory Zsigmond követte (1588–1599). Báthory István távlati elképzelése az volt, hogy egy perszónálunió keretében egyesíti Lengyelországot, Erdélyt és Magyarországot, azonban halála megakadályozta tervének megvalósításában. A lengyelek ma is nagy királyukként tisztelik. Vörösmárvány síremléke a krakkói Wawelben található. Magyar családi címerében a sárkány által körbeölelt címerpajzsban látható három sárkányfog. Lengyel királyi címerében a Lengyel Királyság sasa és a Litván Nagyfejedelemség kettős kereszt pajzsot viselő lovasa áll, negyedelt címerpajzsban (98. kép).

99. kép. STANIS: THURZO P: ET SUPR: BEL: STANIS[LAUS]: THURZO P[ALATINUS]: ET SUPR[EMUS]: BEL[LATOR] THURZÓ SZANISZLÓ NÁDOR ÉS FŐVEZÉR. Bárá bethlenfalvi Thurzó Szaniszló (1576-1625)

Thurzó (III.) Szaniszló

Bethlenfalvi Thurzó (III.) Szaniszló (1576–1625) a Magyar Királyság főpohárnokmestere (1618–1622), majd nádora (1622–1625), dunáninnen kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitány (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Cisdanubianarum*) (1619–1620),¹⁸² Szepes vármegye főispánja 1614-től,¹⁸³ (Luxemburgi) Zsigmond király uralkodása alatt birtokosokká váló, 1550-ben bárói rangra emelt¹⁸⁴ ősi család leszármazottja (99. és 100. kép).

Apja Thurzó (II.) Elek (Alexius) (1540–1595) Szepes vármegye örökös főispánja, a Szepesi Kamara igazgatója, anyja csáktornyai Zrínyi Borbála (1547–1569), „szigetvári” gróf csáktornyai Zrínyi (IV.) Miklós lánya volt.

Széles körű műveltségét (kortársaihoz hasonlóan) Itáliában szerezte (Padova, Bologna, Siena). Latin, magyar, cseh, szlovák, német nyelven beszélt. Fiatal korában katonai ismeretekre is szert tett, (Habsburg) Miksa osztrák főherceg oldalán részt vett a „tizenöt-éves háborúban”.¹⁸⁵

Testvére, Thurzó (III.) Kristóf Szepes és Sáros vármegye főispánja halálát követően a király Szepes vármegye örökös főispánjává nevezte ki. Részt vett a II. (Habsburg) Ferdinánd magyar király (1619–1637) és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) és választott magyar király (1620–1621) között 1621-ben létrejött nikolsburgi békeszerződés előkészítésében majd megkötésében.¹⁸⁶ 1622-ben a soproni országgyűlésen a Magyar Királyság nádorává választották.

„1622. évi III. törvénycikk Bethlenfalvi Thurzó Szaniszló nádorispánná választásáról

Továbbá, minthogy Ő szent felsége a boldogemlékü néhai nagyméltóságu ghimesi gróf Forgách Zsigmondnak, ez ország nádorának halálával, a nádori tisztet ürességben találta, az említett diplomába foglalt 7-ik föltételhez képest, mindjárt a jelen országgyűlés kezdetén, minden egyéb tárgyalást megelőzőleg (az arra alkalmas személyeket kellő számban megnevezvén), a nádorválasztásba kegyelmesen beleegyezett, a mely beleegyezése alapján az érintett nádori méltóságra, az országlakók közös akarattal, az Ő felsége és a haza iránti jeles érdemeinél

100. kép. Báró bethlenfalvi Thurzó (III.) Szaniszló nádor
Forrás: Thurzó Szaniszló. Rézmetszet.
Public Domain.

és fényes származásánál fogva nagyméltóságu bethlenfalvi gróf Thurzó Szaniszló urat megválasztották. 1. § A karok és rendek Ő felségének ezért méltó köszönetet mondanak és mindenképpen biztosítottaknak érzik

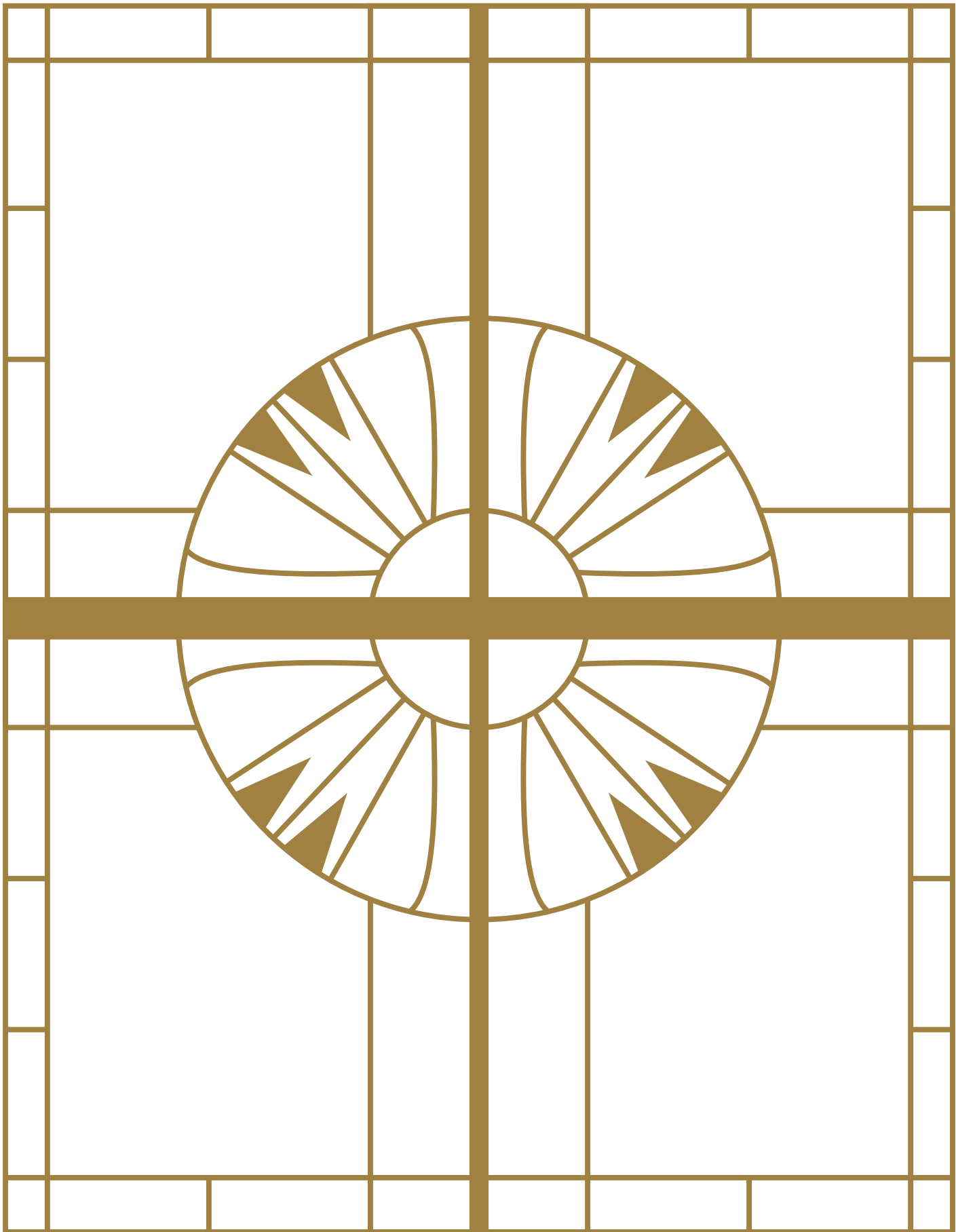

101. kép. A bethlenfalvi Thurzó család bárói címere 1550-ből, valamint bethlenfalvi Thurzó György grófi címere 1607-ből
Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 464. tábla 2. sor 1. címer és 2. sor 2. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet:28.729/4/15/1.

magukat, hogy Ő felsége a most említett nádor urat, a hivatkozott feltételhez képest, a maga hatalmában, joghatóságában és tisztében megtartja és vele az ő fizetésére és kielégítésére nézve kegyelmesen megegyezni méltóztatik.”¹⁸⁷

1624-ben részt vett a Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel (1613-1629) kötendő fegyverszüneti tárgyalásokon II. (Habsburg) Ferdinánd megbízásából,¹⁸⁸ amelynek eredménye a bécsi béke¹⁸⁹ megkötése volt. 1625-ben meghalt,¹⁹⁰ Lőcsén nyugszik ősei, Thurzó (II.) János (1437-1508) körmöci kamaragróf, Thurzó (I.) Elek (1490-1543)¹⁹¹ tárnokmester (1523-1527), országbíró (1527-1543), Szepes vármegye örökös főispánja, Thurzó II. Elek (1540-1595) szepesi főispán vörösmárvány síremlékei mellett.¹⁹²

Míg Thurzó (II.) János (1437-1508) körmöci kamaragróf vörösmárvány síremlékén a Thurzó család nemesi címere szerepel, addig ma is megtekinthető az a különleges levéltári forrás, amely bethlenfalvi Thurzó (III.) Szaniszló (1576-1625) rokona, bethlenfalvi Thurzó (V.) György (1567-1616), Árva vármegye örökös főispánja, királyi étekfogó mester (1604-1609), majd a Magyar Királyság nádora (1609-1616) számára 1607-ben adományozott grófi rangra emelését biztosító és nemesi címerét bővítő címereslevelén látható. A különlegesen szép címerfestményen (heraldikai) jobb és bal oldalon címerörként I. (Árpád-házi) (Szent) István és I. (Árpád-házi) (Szent) László királyok páncélos alakjai láthatók, a címer alatt pedig miniatűr magyar-török csatajelenetet örökített meg a címerfestő.¹⁹³

102. kép. C: PAUL: PALFFY PALATIN: ET S: C: C[OMES]: PAUL[US]: PALFFY PALATIN[US]: ET [ARCIS REGIAE POSONIENSIS HAEREDITARIUS] S[UPREMUS]: C[APITANEUS]. GRÓF PÁLFFY PÁL NÁDOR ÉS A POZSONYI [KIRÁLYI] VÁR [ÖRÖKÖS] FŐKAPITÁNYA. Gróf erdődi Pálffy Pál (1592–1653)

Gróf Pálffy Pál

Bakócz Tamás (1442-1521) sárospataki plébános, titeli prépost, győri, majd egri püspök, esztergomi érsek (1498-tól), bíboros (1500-tól), konstantinápolyi pátriárka (1507-től), királyi fő- és titkos kancellár (1490-től), az első olyan egyházfő Magyarországon, akinek kivételes lehetősége adódott arra, hogy Róma püspöke, azaz pápa lehessen.

A Szatmár vármegyében fekvő Erdődön született, és testvére Bakócz Bálint titeli prépostnak, aki Gutai Ország Mihály nádor káplánja volt, és 1459-ben nemesség- és címeradományban részesült, amelyet az oklevél szövege szerint egyúttal testvéreire, Miklósrá, Tamásra, valamint Jánosra is kiterjesztettek.

Az 1459-ben adományozott címer pajzsában már az adományozáskor megjelent a később elterjedt és ismert címerkép.

Bakócz Tamás testvére, Bálint címereslevelének megerősítését és megújítását már győri püspökként kérvényezte, és I. (Hunyadi) Mátyás királytól - hűséges szolgálataiért - 1489-ben megerősített címert nyert, amelyet rokonaira, Bakócz Miklósrá és Bálintra, valamint az előbb említett Miklós fiaira, Péterre és Pálra, valamint a néhai Bakócz János fiaira, Tóbiásra és Jánosra is kiterjesztett: a címerpajzsban fél keréken növekvő, természetes színű szarvast ábrázolva.¹⁹⁴

Bakócz Tamás bíboros 1517-ben kelt végrendeletében a család vagyonát úgy osztotta fel, hogy unokaöccse (Bakócz I. Miklós fia), Bakócz (II.) Péter (1487-1547) és leszármazottai kapták meg Vas vármegyében Monyorókerék, Körmend, Vöröstorony, Veszprém vármegyében Somló, Kőrös vármegyében Monoszló, Szarvaskő, Diánvára, Varasd vármegyében Császárvára várakat és uradalmaikat. Az említett Bakócz (II.) Péter később elhagyta a korábbi Bakócz családi nevet, és a Vas vármegyei Monyorókerék váráról nevezve, a monyorókeréki Erdődy családi nevet vette fel, amellyel megalapítója lett a később nagy hírű monyorókeréki Erdődy családnak, ugyanakkor az ősi Bakócz-címert megtartotta.

A fent leírtak - amelyek gróf erdődi Pálffy Pál személyéhez szorosan köthetők (103. és 104. kép) - mellett fontos hangsúlyozni, hogy Bakócz (II.) Péter (1487-1547), új megnevezéssel monyorókeréki Erdődy

Péter testvérét Erdődy Klárát feleségül vette Pálffy (III.) Pál, így a házasságkötés kapcsán a Pálffyak a továbbiakban az erdődi Pálffy előnév - családi név kapcsolatot (is) használták úgy, hogy az előnévvel együtt a monyorókeréki Erdődyek (azaz a Bakóczok) fél keréken növekvő, természetes színű szarvast ábrázoló címerét is átvették, azzal, hogy a fél kerék alá egy hármas halmot helyeztek.

E címer, minthogy a Pálffyak a Pozsonyi Királyi Vár Örökös Főkapitánya (*Arcis Regiae Posoniensis Haereditarius Supremus Capitaneus*) címet is viselték, címerüket tovább örökítették Pozsony vármegye címerébe (104. kép).

(Habsburg) Rudolf király 1599-ben Pálffy (II.) Miklósnak az örökös pozsonyi várkapitány és Pozsony vármegye örökös főispánja címet adományozta, egyúttal grófi rangra emelte, így ezentúl a vármegye a gróf Pálffy család címerét használta vármegyei címerként.¹⁹⁵

A fél kerékből növekvő, ágaskodó szarvas jelent meg 1746-ban gróf erdődi Pálffy János nádor és a jászkunok bírja révén a „Jász és Két Kun Kerületek” címeres pecsétjén is (105. kép).¹⁹⁶

„§. 10. Insignia Comitatus, communia sunt, cum Supremis Comitibus. Iam Pálffyannis utitur, quod ea gens, uti diximus, pene sesqui seculum, isto axiomate claret. Cervus est, e rotae, per medium fractae, temone, umbilico tenus, arrectus, prorsus ea specie, quam in fronte huius commentationis, Marti adpinximus. Itaque, iisdem simulacris, & Sigillum Comitatus insignitum est. quod iure suo peculiari, rubea cera, exprimunt.

10. §. A Vármegye címere megegyezik a Főispánokéval. Immár a Pálffyakét használják, ez a nemzetség - mint mondtunk - majd másfél évszázada büszkélkedik ezzel a címmel. Szarvas emelkedik fel növekvőleg egy félbe-tört kerék tengelyéről, éppen az a fajta, melyet e leírás elején Marsnak festettünk le. Így ez az ábrázolat képezi a Vármegye Pecsétjét, melyet saját jogukon vörös viaszba nyomnak.”¹⁹⁷

Gróf erdődi Pálffy Pál (1592-1653), Detrekő örökös grófja, a Magyar Királyság nádora, a jászok és kunok grófja

103. kép. Gróf erdődy Pálffy Pál
 Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár
 (ADT) – Budapest – Országos Széchényi
 Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára – Apponyi
 Metszetek – App. H. 848. 71. Wideman (1652): i. m.

(bírja), a Pozsonyi Királyi Vár Örökös Főkapitánya (*Arcis Regiae Posoniensis Haereditarius Supremus Capitaneus*), a Császári-királyi Apostoli Felség Tényleges Titkos Tanácsosa (*S. C. R. A. M. Sacratissimae Caeserae et Regi-Apostolicae Majestatis Actualis Intimus Status Consiliarius*) és Császári-királyi kamarás, királyi helytartó (*regius locumtenens*) ősi főnemesi családból származott. Apja báró (1599-től gróf) erdődi Pálffy (II.) Miklós (1552-1600) hadvezér, aki 1598-ban Győr várát rajtaütésszerűen, a Fehérvári-kapu berobbanásával visszafoglalta,¹⁹⁸ anyja báró Fugger Mária volt.

Személyiségénél és hatalmánál fogva az addigi udvari politika más irányvonalat vett. Egyrészt jellemében és tevékenységében megmutatkozott a feltétel

nélküli királypárti politikus, másrészt a magyar haza és a magyarság érdekeit felismerő és azt képviselő hazafi is. A gróf nevéhez az úgynevezett „nádori párt” néven ismert politikai-katonai csoportosulás kapcsolódott, amelyhez a korszak neves alakjai is csatlakoztak, gróf Nádasdy Ferenc császári-királyi tanácsos, gróf Batthyány Ádám, a Kanizsával szembeni végek főkapitánya, gróf Zrínyi Miklós horvát-szlavón-dalmát bán és öccse, gróf Zrínyi Péter, gróf Esterházy László, gróf Forgách Ádám bányavidéki főkapitány és Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány. II. (Habsburg) Ferdinánd 1634-ben grófi rangra emelte, 1649-ben nádorrá választották, 1651-ben IV. (Habsburg) (Nagy) Fülöp spanyol király (1621-1665) az Aranygyapjas renddel tüntette ki.

„Az 1649. évi I. törvénycikk: Erdődi Pálffy Pál grófot az ország nádorává választják. És Ő szent felsége atyai szeretetének egyéb kitűnő tanujelei között ott van mindenekelőtt az ország iránt való az a különös hajlandósága is, hogy Ő szent felsége az ő királyi hitlevelének hetedik föltétele és az eziránt hozott czikkelyek értelmében néhai méltóságos trakostyáni Draskovics János grófnak, ezen ország kiérdemült és elhalálozott nádorának a helyébe, az ország új nádorának megválasztása végett azonnal, mihelyest kegyes előtejesztéseit megtette, az országgyűlés minden más tárgyalása előtt, az ő hű bárói és mágnásai köréből kegyesen bizonyos jelölteket nevezett ki, a kiket az országlakósoknak, választás végett, kegyesen ajánlott. 1. § Miért is a karok és rendek közös akaratukkal és szavazatukkal, méltóságos Erdődi Pálffy Pált, Detrekő örökös grófját és Pozsony vármegye örökös főispánját, különben Ő felségének országbíróját, saját magának ő felsége körül és elődeinek is a haza körül szerzett kitűnő érdemeiért, a nádori méltóságra megválasztották. 2. § Abban a bizonyos reményben, hogy Ő szent felsége az országának ezt a nádorispán urát az ő tisztségének hatalmában és joghatóságában meg fogja tartani és a nevezett nádorispán ur is azon lesz, hogy Ő felsége és a haza iránt annál több szolgálatot tanusítson.”¹⁹⁹

Ebben a főúri környezetben kezdett körvonalazódni egy olyan egységes, nemzetek felett álló törökellenes háború lehetősége, amely több ország egyesített haderejével képes a török teljes kiűzésére a Magyar Királyság területéről. Az elképzelés megvalósítása

104. kép. Pozsony vármegye címere^{xiv}

érdekében belső reformokat is végrehajtottak. Központi irányítás alá helyezték a végvárok ellátásának rendszerét, meghatározták a főnemesség és köznemesség állandó katonatartási kötelezettségét, egyfajta adóreformot is bevezettek, miszerint a portánként fizetendő 10 forint adó felét, azaz 5 forintot a nemesség fizesse. Érsekújvár várának javítására pénzsegélyt szavaztattak meg. Eközben a nádor egyéb teendőiről sem feledkezett meg:

„Az 1630. évi VI. törvénycikk úgy a szent korona őrei számára, mint az országlakók háza építésének a befejezésére adót ajánlanak meg és az építés vezetésének az élére nagyságos Pálffy Pált állítják. Továbbá a szent korona őrei és fölgyázói fizetésére minden egyes kapu után, egy-egy magyar forintot ajánlanak meg; a melyet a vármegyék pénztárnokai, avagy ezek hiányában az adókirók szedjenek föl. 1. § Éppen úgy az országház építésének folytatására és befejezésére minden egyes kapu után ötven magyar dénárt, a melyet ugyanazok a pénztárnokok, vagy azoknak a hiányában a vármegyei adókirók, a kapuknak a korábbi számbavétele szerint, a legközelebbi Szent Jakab apostol napig, nemzetes Kárner Dánielhez, ezen Pozsony szabad királyi város kapitányához beszolgáltatassanak. 2. § A kit a rendek azzal is megbiznak, hogy ezt az építést gondosan fölgyázza

és úgy a bevételekről, mint a kiadásokról számot adjon. Az építés vezetésének élére pedig, tekintetes és nagyságos Pálffy Pál urat állítják; nem kételkedvén afelől, hogy ő ezt a tisztelet a haza és a közjó szeretetéből szívesen magára vállalja. 3. § A török hódoltság alatt állók, mindenkor a felét fizessék.”²⁰⁰

Gróf Pálffy Pál és a körülötte csoportosuló „nádori párt” elképzelései igen jóknak tűntek, de a középkori magyar rendi berendezkedés már idejétmúlt, és a Habsburgok általi központosítás még kezdetleges viszonyok között létezett, így a két berendezkedés határvonalán „egyensúlyozva” terveik nehézségekbe ütköztek. A nádor az 1640-es évek vége felé az addig rá jellemző Erdély-ellenes politikáját felváltotta az Erdélyi Fejedelemséghez közeledő, a török elleni erőket összefogni szándékozó politikája, amelynek folyományaként megkísérelte összefogni a törökellenes erőket, és 1652-re országgyűlést kívántak összehívni. Úgy tűnt, lehetőség nyílhat a török kiűzésére. Azonban a császári-királyi udvar ellenállása miatt és a királyi engedélyek hiányában a terv csupán terv maradt. Az érintett országok mindegyikének elemi érdekévé vált, hogy a XVII. században a Török Birodalom magyarországi uralmának véget vessenek.

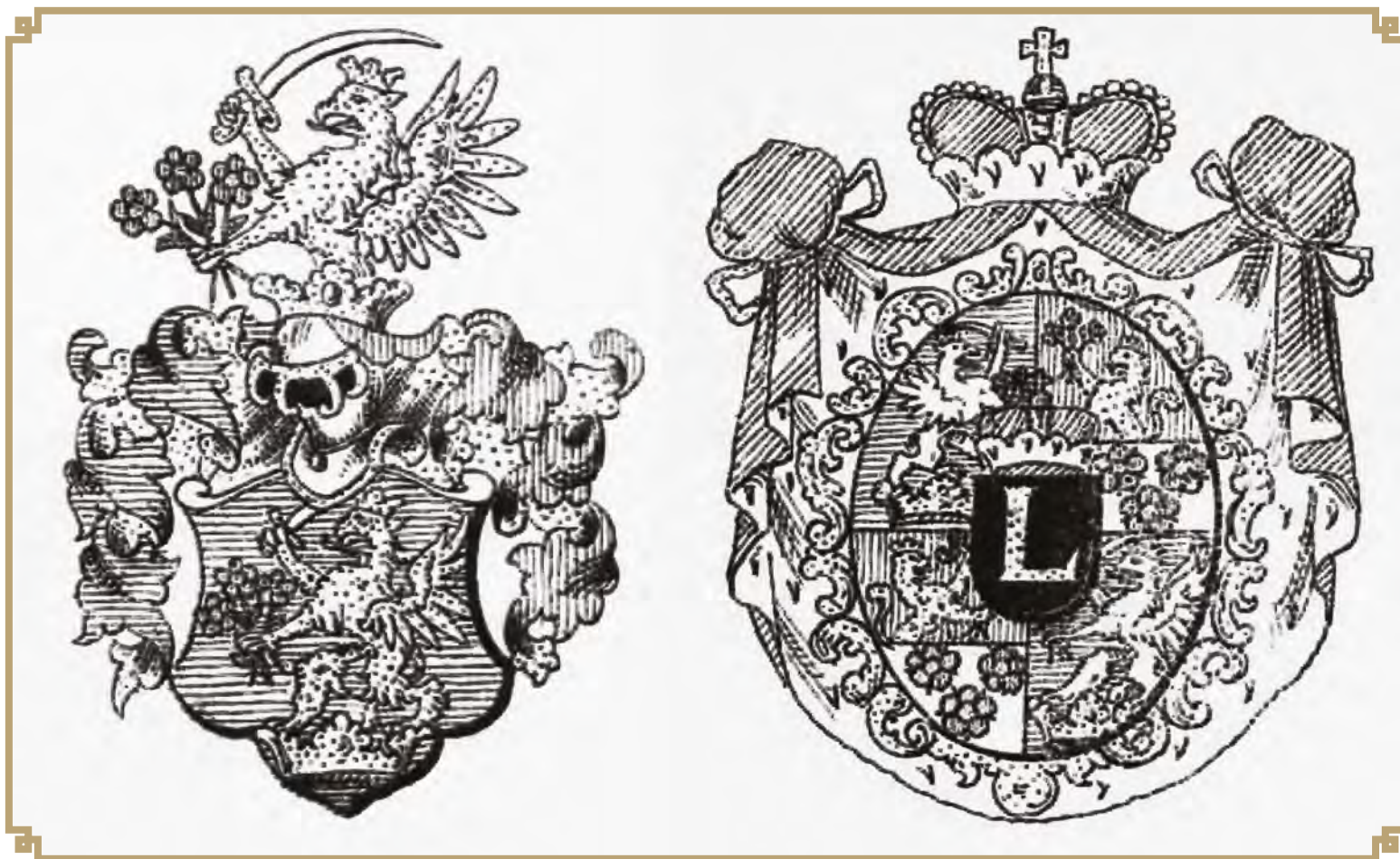

105. kép. A gróf erdődi Pálffy család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 347. tábla 4. sor 1. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

106. kép. C: NIC: ESZTERHÁZY PA: ET: SUPR: BEL: C[OMES]: NIC[OLAUS]: ESZTERHÁZY
PA[LATIUNUS] ET: SUPR[EMUS]: BEL[LATOR]. GRÓF ESZTERHÁZY MIKLÓS
NÁDOR ÉS FŐVEZÉR. Gróf galántai Esterházy Miklós (1582-1645)

108. kép. A gróf galántai Eszterházy család címere és a herceg galántai Eszterházy család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 126. tábla 2. sor 3. címer.

Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 126. tábla 3. sor 1. címer – Arcanum Digitális Tudománytár

(ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet:28.729/4/15/1.

következtében az ország minden lényegét érintő ügyének intézésében szerepet vállalt. Kieszközlte egykori (még sellyei) hitoktatójának, Pázmány Péternek esztergomi érsekké történő kinevezését is. Az uralkodó 1617-ben Bereg vármegye főispánjává²⁰² nevezte ki, majd 1618-ban bárói rangra²⁰³ emelte, és Zólyom vármegye főispánjává²⁰⁴ tette. 1618-1622-ig királyi főudvarnok mester lett. Részt vett a hainburgi értekezleteken, majd eredményesen működött közre a nikolsburgi béke megkötésében, amelyben a Bethlen Gábor (1613-1629) erdélyi fejedelemnek átengedett Munkács vára és uradalma helyett Fraknó várát, Kismartont és uradalmait kapta meg. 1622-1625 között a király utáni harmadik közjogi méltóságot, az országbírói²⁰⁵ tisztséget nyerte el.

1625-ben a Sopronban összehívott országgyűlés nádorrá választotta, amely tisztséget haláláig (1645) viselte: a Magyar Királyságban a mindenkori nádor Pest-Plis-Solt vármegye főispánja és a jászok-kunok grófja (bírája) lett. II. (Habsburg) Ferdinánd 1626-ban Sopron vármegye főispánjává²⁰⁶ és Fraknó vára örökös grófjává tette. Ugyanezen évben valóságos belső titkos tanácsos²⁰⁷ és gróf²⁰⁸ lett. A spanyol király, IV. (Habsburg) (Nagy) Fülöp (1605-1665) az Aranygyapjas renddel tüntette ki.

1644-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630-1648) - a török hozzájárulásával és a Svéd Királysággal szövetségben mintegy 30 ezer főt számláló hadseregével - betört Felső-Magyarországra azzal a céllal, hogy a korábban elveszített hét felső-magyarországi vármegyét visszaszerezze. Sikereire tekintettel - és az új

109. kép. Sopron vármegye címere^{xv}

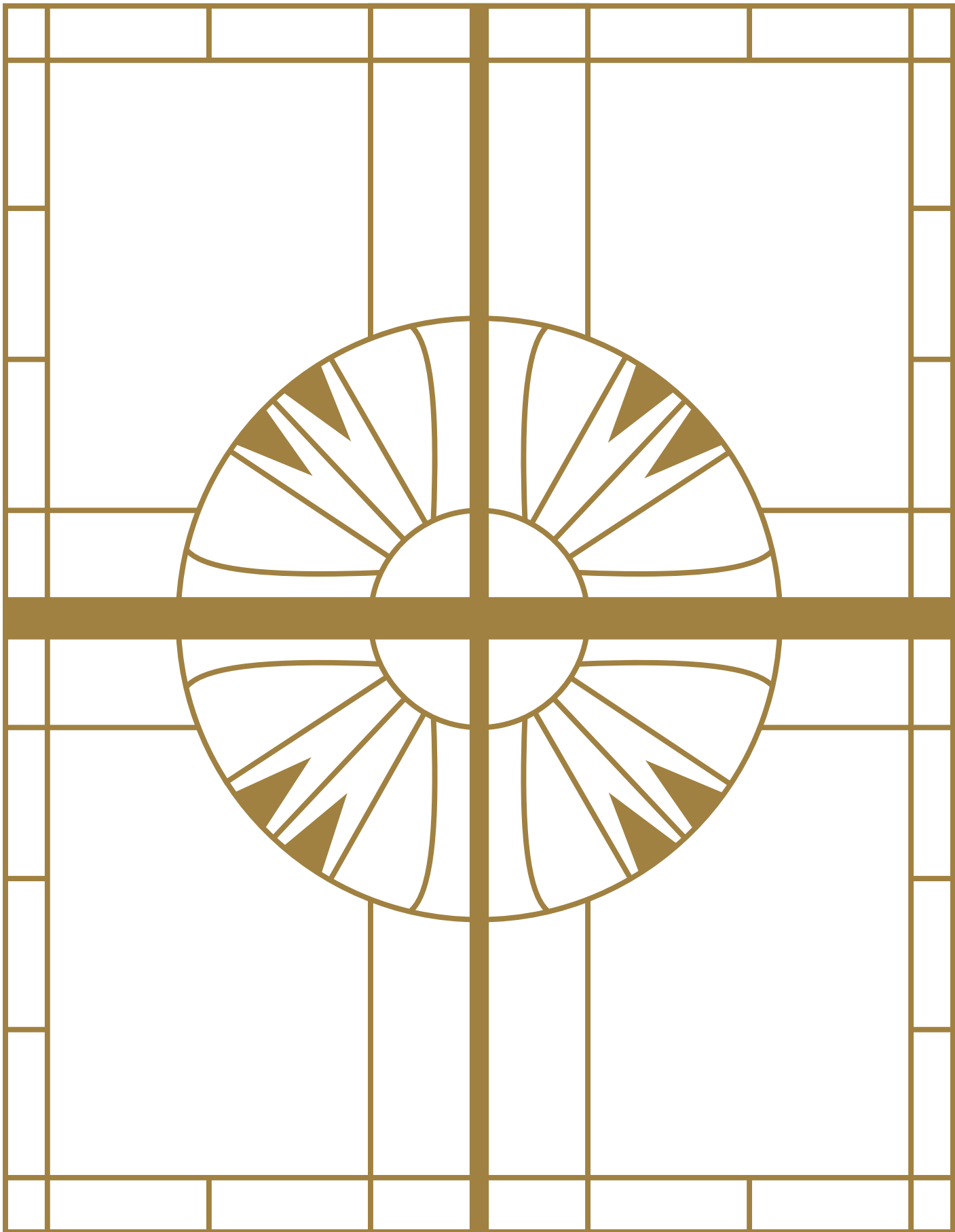
uralkodó, III. (Habsburg) Ferdinánd (1637–1657) kedvezőtlen helyzetét kihasználva – az 1645-ben Linzben megkötött béke alapján élethosszig visszakapta a hét vármegyét. Eszterházy Miklós ellenezte az erdélyi fejedelem ilyen irányú törekvéseit, Magyarország és Erdély egyesítésén fáradozott, azzal együtt a nemzetek feletti törökellenes háború híve maradt. Az ellenreformáció egyik fő támogatójaként ismert.

„XV. §. Végül nem szabad említés nélkül hagynunk Sopron vármegye címerét. Ez nem csupán magának a fenséges Eszterházy-családnak az emlékét őrzi, hanem azokét a tetteket is, melyekkel a család kiérdemesítette magát az egész megye előtt. Egy újkéletű, de szándékáért dicséretet érdemlő író bemutatja a vármegye pecsétjét: az ő szavaival mutatjuk be a címet. Így ír: »szerepel rajta egy férfi, sisaktól és páncéltól ékesen, jobbjában kardot, baljában egy pajzsot tartva, mely pajzsra a magasságos Estorás Pál herceg családi címere (ugyanis tőle ered ez a pecsét) került rá. A címer alsó felirata: ESZTERHÁZY PÁL, ISTEN KEGYELMÉBŐL A SZENT RÓMAI BIRODALOM HERCEGE, A MAGYAR KIRÁLYSÁG NÁDORA.« A megye ezt a címet Nagy Lipót kegyessége folytán kapta; 1693-ban egy külön oklevél erősítette meg, nemcsak Eszterházy, hanem az egész megye számára, úgy, hogy míg a soproniak egészen addig zöld viaszt használtak pecsétnyomásra, most a császári

kegy a vörös viaszt juttatta nekik. Hogy ezt a megújított címet [herceg Eszterházy] Pál mennyire becsülte, arra következtethetünk abból, hogy amikor látta, hogy annak pecsétnyomója ezüstből van, hivatalának megkezdése után színaranyat vésetett. Áldás legyen rajta!”²⁰⁹ (Sopron vármegye címerét lásd: 109. kép.)

COMES NICOLAUS ESTERHASZ DE
GALANTHA PERPETUUS DE FRAKNO,
COMITATUS SOPRONIENSIS ZOLIENSIS
ET DE BEREGIENSIS SUPREMUS COMITIS,
REGNI HUNGARIAE PALATINUS, IUDICUM
CUMANORUM, AUREI VELLERIS EQUITIS,
S. C. R. A. M. SACRATISSIMAE CAESEREA
ET REGI-APOSTOLICAE MAJESTATIS
ACTUALIS INTIMUS STATUS CONSILIA-
RIUS ET PER HUNGARIAE LOCUMTENENS

GRÓF GALÁNTAI ESZTERHÁZY MIKLÓS
FRAKNÓ ÖRÖKÖS URA, SOPRON, ZÓLYOM
ÉS BREG VÁRMEGYÉK FŐISPÁNJA,
A MAGYAR KIRÁLYSÁG NÁDORA,
A KUNOK BÍRÁJA, ARANYSARKANTYÚS
VITÉZ, A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI APOSTOLI
FELSÉG TÉNYLEGES TITKOS TANÁ-
CSOSA ÉS CSÁSZÁRI-KIRÁLYI KAMARÁS,
KIRÁLYI HELYTARTÓ. (106. és 107. kép)

110. kép. C: NIC: FORGÁCH HUNG: SUPR: CAPIT: C[OMES]: NIC[OLAUS]: FORGÁCH
[SUPERIORIS] HUNG[ARIAE]: SUPR[EMUS]: CAPIT[ANEUS]: GRÓF FORGÁCH MIKLÓS FELSŐ-
MAGYARORSZÁGI FŐKAPITÁNY. Gróf ghymesi és gácsi Forgách Miklós (1586-1636)

Gróf Forgách (VII.) Miklós

Gróf ghymesi és gácsi Forgách (VII.) Miklós (1586–1635) az ősi Forgách családból származott (110. és 111. kép). Ősei közül ketten, András és testvére, Tamás ott voltak a tatárok ellen vívott muhi csatában. A tatárok hajnali támadása és a magyar lovagi sereg vereségekor a menekülni kényszerülő király számára András felajánlotta saját lovát. Így a két testvér ló nélkül maradt, s Tamás a menekülés közben harcban elesett, míg Andrásnak sikerült túlélnie az ütközetet. 1242 után a visszatérő király hűséges és önfeláldozó vitézét megjutalmazta, s engedélyezte, hogy András Gímes várát felépíttesse, ahonnan leszármazottai előnevüket vették.²¹⁰

„Ghimes, (Ghymes), magyar mezőváros Nyitra vgyében, Bars vmegye szélén, Nyitrától 2 órányira egy kies vidéken. Urasági csinos kastély és kert; termékeny határ, sok erdő, bortermesztés, gesztenye s más gyümölcs bőven. – Egy órányi távolságra nyugot felé láthatni a régi Ghymes várát, a gr. Forgácsok törzsök lakhelyét fejelelni, melly az egész megyében egyedül maradt meg a hajdani várak közül lakható állapotban. Fekszik ez egy magos hegynek tetején, gesztenye erdőktől körülvétetve, melly hegy nyugot felől egyenes kősziklákból, mint valami roppant fal emelkedik fel, de a napkeleti oldalról könnyű felmehetett enged még a szekérnek is. Régenten vontató hiddal, s mély árokkal védelmeztetett az ellenség ellen; a mint hogy ennek nyomait még most is láthatni. Nézésre méltó dolgok ezen várban: a nagy palota, hol 200–300 ember könnyen elférhet, s hol egy nagy vendégséghez mindenféle készülétek találhatnak, a mellette lévő szobákban a Forgácsokat pánczélos öltözetben ábrázoló képek, némelly régi formájú székekkel, asztalokkal, s más házi butorokkal együtt; – az igen gazdag ékességű kápolna, a Lajola Sz. Ignácztiszteletére, ki egyszersmind a vár patronusa. Itt különösen nevezetes egy mise-ruha, melly arany-fonal helyett asszonyi hajjal van kivarva igen csinosan és mesterségesen. Ez öregbik Forgács Pál gr. hitvesének, született Révay bárónénak ajtatos ajándéka; ki midőn férje papnak felszenteltetett, a klastromba apáczának menván hosszú és igen szép haját lemetélte, s azokkal ezt a ruhát saját kezével kivarta. A kápolna alatt van gr. Forgácsok sirboltja; az említett Lajola Sz. Ignácztiszteletére gr. Forgács hagyományából minden esztendőben nagy bucsúünnep

tartatik itt, a midőn a számosan öszvesereglett vendégek gazdagon megvendégeltetnek. A mi már eredetét s viszonyosságát illeti ezen várnak: első törzsöke a ghymesi gr. Forgács családnak s első építője Ghymes várának Bányai Andrási Ivánka fija volt, kinek IV-ik Béla a saját melletti ütközetben kimutatott vitézségeért 1256-ban Ghym földet, meg a vele határos Ghymes nevű földet is oda ajándékozta. A Forgácsoktól Trencsényi Máté erőszakosan elvette, de a rozgonyi csata után legyőztetvén, ettől elesett, s a király kezére jutott, s ott is maradt (nem tudni mi okból) mind addig, míg 1-ső Maria ismét Forgács Baláznak ajándékozta. – A török háborukban sokszor látott ellenséget, azonban soha be nem vétetett, sőt tetemes kárt sem szenvedett. 1613-ban gróf Forgács Zsigmond Nádorispán nagy költséggel megújította; de 1618-ban a Bethlen seregek elpusztították s felprédálták; mindazáltal ezen eset után ismét újabb izlés szerint felépült, s békeségben is maradt egész a század végéig, a midőn a törökök ezt a várat is felgyújtották, de be nem vehették. Gr. Forgács Zsigmond, mint Rákóczy Ferencz vezére hűség telensége miatt elvesztvén: 1-ső József császár gr. Wratislav csehországi cancelláriusnak adta 130,000 forintba; hanem ez 1712-ben III-ik Károly segedelmével ugyan annyi sommába gr. Forgács Pál rosnyói püspöknek átalengedte. Ki is reá új adománylevelet nyervén, familiájának új törzsöke lett, s a várat fíjával együtt sok költséggel kiigazította, s a már felebb érintett kápolnát építtette.”²¹¹

Gróf ghymesi és gácsi Forgách (VII.) Miklós (1586–1635) apja, a család ghymesi ágából származó gróf Forgách (III.) Gergely, anyja a dúsgazdag családból származó Perényi Margit volt. Több fiútestvére is volt, azonban csak Miklós alapított családot.

1631–1636 között – haláláig – töltötte be a felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitányi tisztséget.²¹² Tevékenységének fő iránya – hivatalából adódóan is – a vezetése alatt álló haderő fenntartása és fejlesztése volt.

A Forgách-család címerváltozatainak kialakulásában döntő jelentőséggel bírt II. (Jagelló) Lajos királynak (1516–1526) 1525-ben, Budán kibocsátott címereslevele Ghymesi Forgách Ferencz, László és Sebestyén néhai Péter fiai, továbbá Miklós és Zsigmond néhai György

111. kép. Gróf Forgách (VII.) Miklós és a gácsi Forgách család címere

Forrás: Gróf Forgách Miklós felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány. Egykorú metszet. – Dr. Dézsi Lajos: Negyedik könyv. Társadalmi és műveltségi állapotok. II. fejezet. Társadalom. Ipar. Kereskedelem. In Angyal Dávid – Dézsi Lajos: *A magyar nemzet története 6. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. Budapest, Athenaeum, 1898; Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 59.860/6. *Forrás:* Nagy-Csergheő (1885–1887): i. m. 142. tábla 3. sor 2. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

fiai részére. Az oklevélre festett címer szinte itáliai reneszánsz műremek: kék címerpajzsban, csőrsisakból előtűnő, aranykoronás, szőke hajú női felsőtestalak, amelynek vörös ruházata a sisak két oldalán kecses hajlású sisaktakarókká változik. A fő címerképet két oldalról egy-egy lebegő ezüst hold fogja közre.

A koronás szűz mint vármegyei címerkép a vármegyében birtokos gróf ghymeszi és gácsi Forgách család 1719-es címeréből eredeztethető.²¹³ A gróf Forgách címerre vonatkozó monda szerint a szűz (Anjou) Mária

királynőt (1371–1395) jelképezi. E címerhasználati jogot Forgách Balázs királyi főpohárnokmester nyerte el 1386-ban, amikor II. (Anjou) (Kis) Károly nápolyi király (1381–1386) és magyar király (1385–1386) ellen 1386-ban merényletet követett el, súlyosan megsebesítve a királyt, akit Visegrád várába szállítottak, ahol hamarosan meghalt.²¹⁴ A Forgách-címerben látható két félhold e monda szerint a királynő két legmegbízhatóbb hívét, Garai Miklós nádort és Forgách Balázs királyi főpohárnokmestert jelképezi.

112. kép. Sáros vármegye címere a Ludovika belső udvarán^{xvi}

113. kép. B: [PETRUS]: KEGLEWICH WICC: GENERAL:B[ARON]: [PETRUS]: KEGLEWICH VIC[E]
GENERAL[IS]. BÁRÓ KEGLEVICH PÉTER AL-KAPITÁNY (FŐKAPITÁNY-HELYETTES). Báró buzini Keglevich
(IV.) Péter (1603-1665) vagy Gróf buzini Keglevich István (1743-1793) császári-királyi vezérőrnagy

Gróf Keglevich István

Feldolgozásunkban a Ludovika Akadémia 22 kör alakú domborműből álló sorozatának egyetlen olyan portréjához érkeztünk, amely tárgyi tévedést és ikonográfiai helytelenséget vet fel. Mint ahogyan azt e mű második fejezetében kifejtettük, ezek a műalkotások Uhrl Ferenc (1794–1862), morva származású szobrászművész alkotásai, amihez hozzáfűztük, hogy a történelmi személyiségek kiválasztását és arcképdomborművük kifaragását nem előzte meg kellő mélységű történettudományi előtanulmány. Egyértelműen megfigyelhető ez a megállapítás e művész a buzini Keglevich család egy tagjáról mintázott és körirattal ellátott tondóján, ahol az adott személy keresztnévének tévesztése mellett a vésett körirat és az ábrázolt profilkép éles ellentétben áll egymással. A következőkben – a tárgy részletes vizsgálata kapcsán a történettudomány összehasonlító forráselemzés módszerét alkalmazva – tisztázni szeretnénk a művész szándékát, azaz összevetjük a körirat szerinti személyt a tondón ábrázolttal.

A Keglevichek ősi, Horvátországból származó család leszármazottai, akik Buzin váráról (Zágráb mellett) kapták előnevüket. A magyar-horvát történelemben jelentős szerephez jutottak az államigazgatás, a közigazgatás és katonai területeken egyaránt. Témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy az említett család tagjának a belső udvarban látható domborművén olvasható körirat feloldásával a B[ARON]: BAUL[US]: KEGLEWICH WICC[E] GENERAL[IS] szókapcsolatot kapjuk (113. kép).

Azt csupán a XIX. század első harmadában készített tévesztésnek foghatjuk fel, hogy a második szó BAUL[US] első betűje helyesen P lenne, ezért a második szó PAULUS-ra módosítandó. Így a latin nyelvű körirat feloldása a BÁRÓ KEGLEVICH PÁL AL-FŐKAPITÁNY (azaz főkapitány-helyettes) lenne.

A Keglevich család teljes leszármazási rendjét áttekintve kiderül, hogy a nevezett családnak egyetlen egy Pál keresztnévű tagja nem létezett, így a művész a latin Paulus (Pál) nevet felcserélte a család genealógiájában gyakran szereplő Petrus (Péter) névvel. Ezen eltérés figyelembevételével már helyes körirathoz jutunk: B: [PETRUS]: KEGLEWICH WICC:

GENERAL: – B[ARON]: [PETRUS]: KEGLEWICH WICC[E] GENERAL[IS] – BÁRÓ KEGLEVICH PÉTER AL-KAPITÁNY (FŐKAPITÁNY-HELYETTES).

A körirat szerint a megmintázni kívánt személy (akinek valamely módon kapcsolódnia kellett a Ludovika példaképeihez) báró buzini Keglevich (IV.) Péter (1603–1665),²¹⁵ 1641-től Egerszeg várának főkapitánya, és 1641–1656 között a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány helyettese (alkapitány) (*vice-generalis confiniorum Canisae oppositorum*) volt.²¹⁶ E minőségében Batthyány Ádámnak, a dunántúli országos főkapitánynak (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubianarum*), egyben a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitánynak (*supremus capitaneus confiniorum Canisae oppositorum*) (1637–1659) helyettese²¹⁷ (114. kép).

Báró buzini Keglevich (IV.) Péter apja buzini Keglevich (III.) György horvátországi albán, anyja Isvánffy Katalin volt. A császári-királyi haderőben különböző beosztásokban teljesített szolgálatot, 1631-ben ezredesi rendfokozatot kapott, amelyről később lemondott. Kapitányként vett részt a török elleni győztes, Gorica melletti csatában, majd 1641-ben Gozdanka mellett ismét győzedelmeskedett. Ugyanezen évben átvette Egerszeg várának főkapitányi és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány-helyettesi beosztást. Jó katona volt, családjának horvátországi ága tőle származik. Egyidejűleg több országos (kijelölt) bizottságnak is tagja lett:

„Az 1649. évi XXXII. törvénycikk az adriai tenger melléki végek és határok tárgyában a bizottságot fel kell eleveníteni s életbe kell léptetni. Az adriai tenger körül fekvő határookra s ezeket illető sérelmekre, valamint ama tenger melléki területekre nézve és különösen Stárigrád és Jablanacz várainak a Frangepan családnak való átadására és Zengg városának (a külföldi cancelláriától vett és reátukmált szabályainak megszüntetésével és eltörlésével) előbbeni szabadságába való visszahelyezésére, valamint arra nézve is, hogy ennek a harminczada, a melyet a helybeli kapitányok eddigelé magáncélokra használtak fel, jövőre a polgárok útján, szigorú számadás kötelessége alatt (a régtől fogva szokásos módon)

114. kép. PETRVS KEGLEVICH LIBER BARO DE BVSIN, SACRATISSIMAE CAESERAE ET REGIAE APOSTOLICAE MAJESTATIS COLONELLVS CONFINIORVM CANISAE OPPOSITORVM VICE GENERALIS. BUZINI KEGLEVICH PÉTER SZABAD BÁRÓ, A SZENT CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉG EZREDESE, A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉKI ALKAPITÁNY
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Régi Nyomtatványok Tára - Apponyi Metszetek - App. H. 848. 48. Wideman (1652): i. m.

a városnak ujrafelépítése céljára adandó és fordítandó; és végre Terzáth várának az országba és szent koronához való visszakebelezésére s annak a Frangepan családnak való visszaadására nézve, megújítják az 1638. évi 42. cikelyt és az 1647. évi 50. cikelyt. 1. § És elhatározták az e tárgyban ezelőtt elrendelt bizottságnak a felelevenítését és életbeléptetését, a melybe a karok és rendek az ország és szent korona részéről, főtitisztelendő Mariány Péter,

szerémi püspök urat és nagyságos Keglevich Péter urat; továbbá nemzetes Orechóczy Gáspárt, amaz ország albánját küldik ki biztosoknak.”²¹⁸

Báró buzini Keglevich (IV.) Péter magyar nyelvű naplót vezetett, amelyben megörökítette élete eseményeit, szinte napi bontásban, amely érdekes olvasmány.

„Némely írásiba foglalt, említésre méltó jegyzetek 1599 től kezdve. Saját kalendáriomaim szerint pedig 1627-től kezdve (kivéven az 1631. évet, melyre vonatkozó naptáram elve szett), mik Szlavóniában történtek és végrehajtottak.

1599. Volt menyegzője az én atyámnak Keglevich Györgynek, anyámmal Istvánffy Katalinnal.

1603. Születtem én Keglevich Péter, az előbb említett Györgynek fia, jan. 23.

1609. Született az én feleségem Geréczy Margit. Péntek napon jul. 8.

1625. Volt lakadalmam Biszág várában jul. 27.

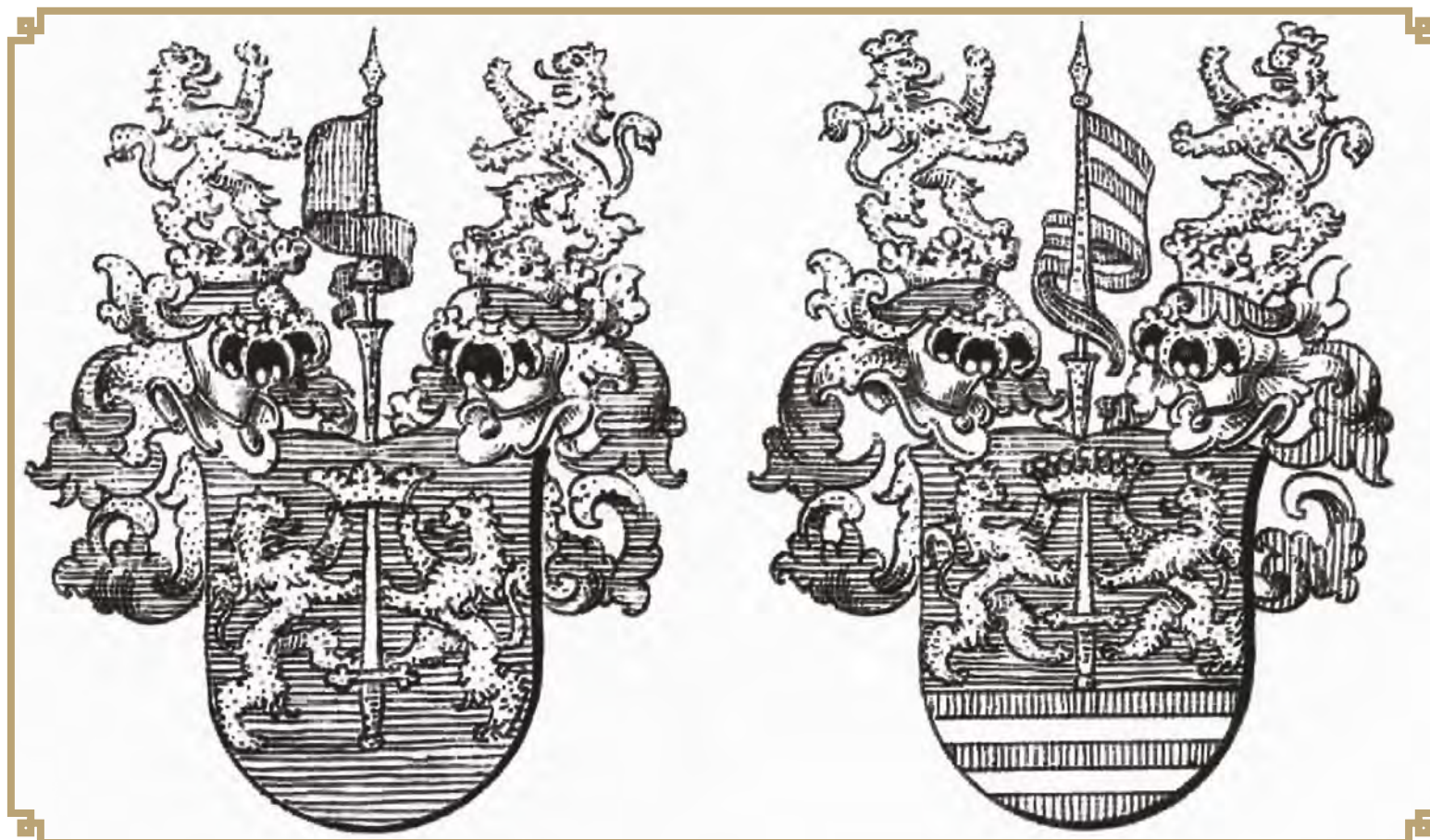
1625. apr. 29. A törökök a Kulpánál megverték Erdődi Zsigmond urat, ki a harczban vitézül viselte magát és a ló kilövetett alóla.

1632. febr. 4. Ezredemnek 10 pátenst vettem, 10 compánia beszerzésére. E szerint febr. 11-én ezredes lettem ő felsége hadseregében. Haza jöttem és katonákat szereztem. Apr. 12-én ezredemmel a hadsereghez mentem.

1634. jan. 1. Haza jöttem a hadseregtől s lemondottam ezredemről.

1636. Júl. 30. Rútul megvertük és szétüztük a törököket túl a Kulpán, Pesczina és Goricza mellett; én akkor kapitány voltam; ott volt Erdődi Tamás úr is, akkorában leendő kapitány Pokupszkóban, és idősb Erdődi György úr, ki Galliából jött és Vepusztón lakik. Nov. 13. Gróf Erdődi Zsigmond a bán ő felsége bandériumával a turopolyai táborba jött. A mágnások és az ország nemesei szállásokra valának osztva. Nov. 24-én szétoszlottunk. 1637. máj. 1. Fürstenfeldről, hol szállásom volt, negyedszer indultam ő felsége hadseregéhez. Schwarzenburger generális úr volt a vezérünk. Voltunk pedig három ezreddel. Schwarzenburger, a sánta, Galleron, ki Körösön kapitány volt, és én Keglevich Péter. Sept 8. Utóljára jöttem haza ő felsége táborából.”²¹⁹

A család 1646-ban bárói, 1687-ben Keglevich (III.) Miklós és testvére, (IV.) Péter grófi rangemelésben részesültek.²²⁰ Az oklevél leírja a közös ős, buzini Keglevich (II.) Péter horvát bán fényes haditettét (hadicsel),

115. kép. A báró buzini Keglevich család címere, valamint a gróf buzini Keglevich család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 223. tábla felső sor 1. címer.

Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 223. tábla felső sor 2. címer - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet:28.729/4/15/1.

amellyel megvédte Jajca várát, így az uralkodó a két adományozottat erre hivatkozással is gróffá tette (115. kép).

„Jajczánál, és Szemendriánál vesztenek a’ Törökök 1521-ben. Az említett szerencsés következetű haditettek felbátoríták a Törököt, Jajczát-is hasonló véletlen meglepéssel szándékoztak elfoglalni. A’ Várnagy Jajczában, a’ hadtapasztalt bátor katona Keglevich Péter volt, őrserege 200 lovas, és kevéssel több gyalog fegyveresből állott. A Herczogovinai török készülétekről tudósításokat kapott jókorán Keglevich, seregét azért ő-is mindenkor készen tartotta, a’ lovak szüntelen nyereg alatt voltak, az őrhelyeket megkettőztette, a’ legveszélyesebb helyekre legjobb, legvitézesebb gyalogjait rendelte, az egész vidékben jártak s keltek a’ kémlelők, hogy az ellenség’ közeledését mentől előbb felfedezhessék. Háromszáz Besli lovas jött által a’ hegyen, Bliva völgyében lévő erdőben magokat elrejték,

hogy onnét hajnal pirúlta előtt megtámadhassák a’ várost, Mihent megtudta ezt Keglevich, Sery Balázs Hadnagyot 100 lovassal olly parancsolattal kiküldé a’ várból, hogy magát a Bliva völgynek túl emeletére állítsa-fel, s mindaddig vesztig maradjon, valameddig a vár fokáról ágyú lövést nem hall, Sery szerencsésen eljutott a’ megjelelt helyre, látta onnét, az éjen a völgybe húzódott török lovasokat. Péntek virradóra a’ Várnagy’ parancsolatjára sok fiatal leányok, menyetskék tántzolva, dalólva kimentek a várból, a Bliva völgyi forrásokra vízért annak jeléül, hogy a’ várőrizet az ellenség’ ott létét nem-is gyanítaná. Keglevich bátorítására nem féltek az aszszonyok, bíztak, hogy kedvelt Várnagyjok őket veszélyben nem hagyja. Alig pillanták-meg a’ Törökök a’ közeledő aszszonyokat, parázna hajlandóság-jok erőt vett a’ hadász szellemén, elfelejték jöttöknek okát, elhajigálták a magokkal hozott hágcsokat, az aszszonyok közé rohantak. – De Keglevich fegyvereseivel nyomban

követte az aszszonyokat, ezek' sikoltásokra megdördült a vár fokán az ágyú, Sery-is kirohant a' cselből, az aszszony rablókat hátul megtámadta. Az ellenség így mindenfelől körül volt véve, és azt, minekelőtte megcsalódásából észrejöhet, vagy maga mentségéről gondoskodna, a Magyar mind kardra hányta."²²¹

Ha az elemzést folytatva báró buzini Keglevich (IV. Péter 1649-ből származó hiteles rézmetszetét (Elias Wideman portrészorozata) összevetjük a szóban forgó dombormű ikonográfiájával (arcvonásaival és viseletével), akkor meglepő eredményre jutunk: a köriratban azonosított (IV.) Péter és a tondó arcmása nem azonos, hiszen a tondón egy, a XVIII. század második felére jellemző parókát és/vagy hajviseletet, és szakáll helyett bajuszt viselő alakot fedezhetünk fel.

Vissza kell tehát térnünk a Keglevich család genealógiájára (a szakirodalomban is jelentős tévedések vannak), és azonosítanunk kell a domborművön látható személyt a család olyan tagjával, aki katona volt, vagy döntő, hadüggyel kapcsolatos beosztást látott el – a hajviseletnek megfelelően – a XVIII. század második felében. A kutatás alapján öt személy kerülhet látóterünkbe, akik közül hárman a császári-királyi haderő tábornokai, két családtag pedig annak ezredese volt. A logikai rendet követve az öt alakból négyet kizárva kaphatjuk meg azt a törzstisztet vagy tábornokot,²²² aki a tondón látható. A kutatási sávot szűkíti, hogy a Keglevich családnak az öt főtiszt, illetve tábornoki rendfokozatot viselő tagja egy apát, annak fiát, unokáját és két dédunokáját érintheti.

Elsőként gróf buzini Keglevich (III.) Miklós (1636–1710) életrajzát kell áttekintenünk. Apja a család magyarországi ágának megalapítója, báró buzini Keglevich (II.) Miklós, Torna vármegye főispánja, Ónod várának kapitánya, anyja Móricz Borbála volt. Nevezett Keglevich (III.) Miklós, Torna vármegye főispánja, arany sarkantyús vitéz, a császári-királyi haderő ezredese. Számos hadjáratban vett részt a török ellen, harcolt Berzencénél, Babocsánál, Kostanicánál, Turanovecnél, Eszéknél, Pécsnél és Bécs mellett. A királyhoz hű főnembest az uralkodó 1687-ben grófi rangra emelte. 1701-ben halt meg, Kőszeg szabad királyi városban temették el. Felesége gróf Czobor Éva. A családi levéltárban mintegy húsz levele található meg, amelyek főleg nyelvtörténeti jelentőséggel bírnak, de – miután azokat az 1660. évi hadjárat alatt különböző katonai táborokból írta – a hadjárat folyamata is nyomon követhető:

„Isten kegyelméből okvetetlen ennek a hónapnak 16. napján meg akarok indulni, a kegyelmed szolgálatjára és udvarlására (de mivel szegény ember szándékát, boldog Isten bírja, régi példabeszédként) énnekem is szándékom kénytelenségből megváltozott, kit a többi szerencsétlenségim közé számlálok, mert az én szerelmes hugocskám szolgálataira mikor menni akartam, akkor a mostoha szerencse meggátolta én kívánt útamat; hja bizony szívem nem kicsit fáj, magam is nem keveset búsulok, hogy mindenképen immár el is készültem, harmad vagy negyed nap alatt meg kellett volna indulnom, érkezik Palatinus uram ő nagysága parancsolata, hogy minden úr személye szerint táborba menjen. Isten, édes szerelmes Évikám énnekem is el kellett mennem, mikor legyen visszatérésem csak a jó Isten tudja, mert immár mind beljebb-beljebb megyünk a törökök földjére, hazánktól pedig tovább, mint járunk oda csak Isten tudja; én ide csak tegnap érkeztem, bizony nagy kedvetlen, de nem tehetek róla, hanem édes szerelmes Évikém ne feledkezzék kegyed én rólam igaz szolgájáról, imádkozzék is kegyed érettem, talán szent Mihály nap után megindulhatok, ha Palatinus uram ő nagysága elbocsát, kéredzeni fogok ugyan, ha mit használni fog.”²²³

Katonai rendfokozatát, rövid életrajzát és a korszak katonai viselettörténetét is áttekintve megállapítható, hogy Keglevich (III.) Miklós nem lehet azonos a Ludovikán megmintázott alakkal, hiszen a XVII–XVIII. század fordulóján a (katonai) hajviselet szőke, vörös vagy barna, csavart loknikkal díszített, hosszú (*allonge*) paróka volt.²²⁴

Másodikként tekintsük át gróf buzini Keglevich (I.) Ádám (1666–1713) életútját, aki az előbbi Keglevich (III.) Miklós (1636–1710) és gróf Czobor Éva elsőszülött fiaként ugyancsak harcolt a török ellen előbb a Kollonich, majd a Czobor-huszárezredben. Csáktornyanál hősiiesen küzdött. 1692-ben nevezték ki Torna vármegye főispánjává, császári-királyi tanácsos és tábornok volt. Felesége gersei Pethő Mária. Birtokán – a Torna vármegyei Tornán – késő reneszánsz kastélyt is építtetett. Keglevich (I.) Ádám esetében is megállapítható, hogy – a korszak viselettörténetét tekintve – nem lehet azonos a szóban forgó tondón megformázott alakkal.

A további elemzés feltétele, hogy közöljük az előbb említett gróf buzini Keglevich (I.) Ádám és gersei Pethő Mária gyermekeinek életívét: három fiúk – (I.) József, Mihály és (I.) Gábor – és egy lányuk született. Fiaik közül Mihály nem érte meg a felnőttkort. Az elsőszülött

fiú, gróf buzini Keglevich (I.) József (1700–1765) töltötte be Torna vármegye főispáni tisztségét, majd 1764–1765 között koronaőr. Feleségével (Travonath Terézia) kilenc gyermekkel gyarapították a családot, akik közül ketten – gróf buzini Keglevich (I.) János (1739–1804) (és nem Károly, mint azt Réfi Attila vonatkozó tanulmányában nevesítette)²²⁵ császári-királyi huszár ezredes és testvére, gróf buzini Keglevich István (1743–1793) császári-királyi tábornok, vezérőrnagy (róluk később lesz szó) viseltek katonai rendfokozatot.

Harmadikként vázoljuk gróf buzini Keglevich (I.) Ádám és gersei Pethő Mária harmadik fiának, gróf buzini Keglevich (I.) Gábornak (1710–1769) tevékenységét, amelyről több adat áll rendelkezésre: Keglevich (I.) Gábor 1710-ben a Torna vármegyei Tornán épített kastélyban született. Iskoláit Kassán végezte, s itt írta meg tízéves korában, édesanyja névnapjára, a 19 versszakból álló, magyar nyelvű versét. 1740-ben meghalt III. (Habsburg) Károly német-római császár és magyar király. (Habsburg) Mária Terézia (1740–1780) magyar királynő és osztrák főhercegnő foglalta el a birodalom trónját, amelyet számos európai uralkodó nem fogadott el. Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen a magyar rendektől kért segítséget. Megkezdődött az osztrák örökösödési háború. Ebben a bel- és külpolitikai helyzetben – amikor minden katonára szükség volt – gróf buzini Keglevich (I.) Gábor megkérte (I.) József bátyját, hogy segítségével a Pálffy-ezred tagja lehessen. Kérése teljesült, s katonai pályafutását a Pálffy-ezredben kezdte meg, később a Koháry-ezredben találjuk ezredesként, a porosz-osztrák háborúban tábornoki rangot szerzett. A gróf 37 éves korában nősült meg, s a német származású gróf Maria Josepha von Königsackert (1724–1789) vette feleségül.

Nagy szerepe volt abban, hogy 1743-ban birtokközpontját, Nagykátát a királynő mezővárosi rangra emelte.

Nagykáta legjelentősebb műemlékének, a barokk stílusban elkészült, a Szent Kereszt felmagasztalásának tiszteletére szentelt Keglevich temetőkápolnát tekinthetjük, amely a család temetkezési helyéül szolgált. A mezővárosban kegyúri tevékenysége alatt ment végbe a katolikus templom legjelentősebb mértékű bővítése, amely 1742–1745 között zajlott. Szinte azonos időben kezdődött meg Pétervásárán a kastély építése is, amely dísztermének freskókkal történő díszítése 1762-ben kezdődött és csak a gróf halálát követően, 1770-ben fejeződött be. Keglevich (I.) Gábor

császári-királyi tábornok Pétervásárán halt meg 1769-ben. Nagykátán a családi kápolna kriptájában nyugszik.²²⁶ Teljes alakos falfreskóképe – a feltételezések szerint – az általa építtetett kastély dísztermében látható. Ebben a korszakban szokássá vált, hogy az egyes képzőművészeti alkotásokon (de címereslevelek esetében is) az adott építtető vagy adományozó képmásai szerepelnek az alkotásokon. A művészet-történész szavaival:

„A díszterem négy sarkát párkánymagasságban festett erkélyek és a mögöttük ablakokkal megnyíló tér ábrázolása tölti ki. A mellvédek mögül korabeli ruhába öltözött figurák tekintenek le a látogatóra, akiket a leírások rendre a Keglevich család és házuk népe tagjaival azonosítanak. A bejárattól jobbra díszes öltözetű, idősebb főúri pár, talán maga a gróf és felesége látható. A háziúr rokokó frakkot, asszonya csipkével és aranyhímzéssel díszített ingvállat, abroncsos szoknyát és félvállra húzott prémes mentét visel.”²²⁷

Hozzáteszi:

„Bár az erkélyekről letekintő figurák megjelenítése portrészzerű, az összehasonlítás alapjául szolgáló arcképek és a vonatkozó korabeli feljegyzések hiányában nehéz lenne a szereplők pontos azonosítása.”²²⁸

E vizuális gondolatsorhoz ragaszkodva – és a hivatkozott freskókat értékelve – valószínű, hogy a freskókon Keglevich (I.) Gábor császári-királyi tábornokot vélhetjük felfedezni a főúri pár férfi alakjában bajuszviselet nélkül, így csekély a lehetősége annak, hogy a Ludovika domborművének modellje ő lenne.²²⁹

Az elemzést folytatva negyediként vissza kell térnünk (a korábban már említett) gróf buzini Keglevich (I.) József (1700–1765) Torna vármegyei főispánnak, koronaőrnek és feleségének (Travonath Terézia) kilenc gyermeke közül az idősebb katonafiúra, gróf buzini Keglevich (I.) János (1739–1804) (és nem Károly)²³⁰ császári-királyi huszár ezredes alakjára. Az ezredes – aki 1754–1799 között teljesített katonai szolgálatot (és egyben a sajóvámosi kastély építtetője is) – portréja fennmaradt az utókor számára.

A festmény megtekinthető a Nemzeti Portrétár Alapítvány gyűjteményében.²³¹ A festményen a korszak ezredesi egyenruhájában látható Keglevich (I.) János, aki először a Károlyi-ezredben szolgált, 1792-ben

ezredével részt vett a franciák és osztrákok között vívott jemappes-i csatában Dél-Belgiumban.²³² Az olajfestmény és a Ludovika domborműve itt sem egyezik.

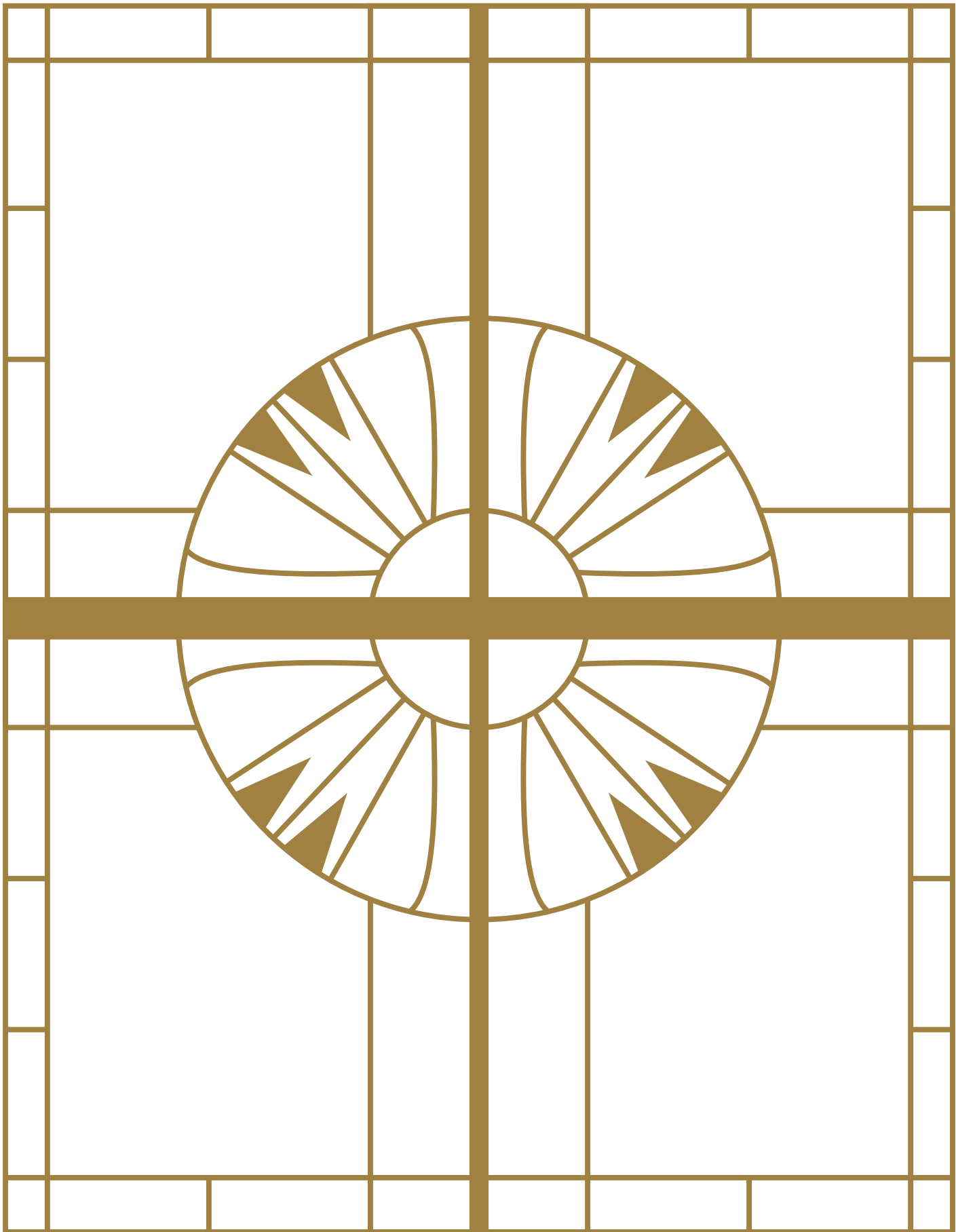
„1734. január 13-án kelt legfelsőbb pátenssal Károlyi Sándor gróf állította fel saját költségén és pedig 10 kompánia erőben, Sopronban és Pozsonyban. [...] A legénység szőrzsinórral díszített vörös atillát, mentét, köpönyeget, kék nadrágot, sárga csizmát és vörös leffenytüs barna kalpagot viselt. A tisztek ruházata abban különbözött a legénységtől, hogy a zsinórzat aranyból volt, a főtiszték kalpagját sastoll, a törzstisztekét pedig kócsagtoll díszítette. Ezen kívül az altisztek farkasbőr, a tisztek pedig párduczbőr kaczagányt kaptak az ezredtulajdonostól, a mit azonban csakis díszkivonulásoknál viselhettek. Akik azonban foglyul ejtettek valakit az ellenségből, azok kitüntetésképen minden alkalommal viselhették e kaczagányokat.”²³³

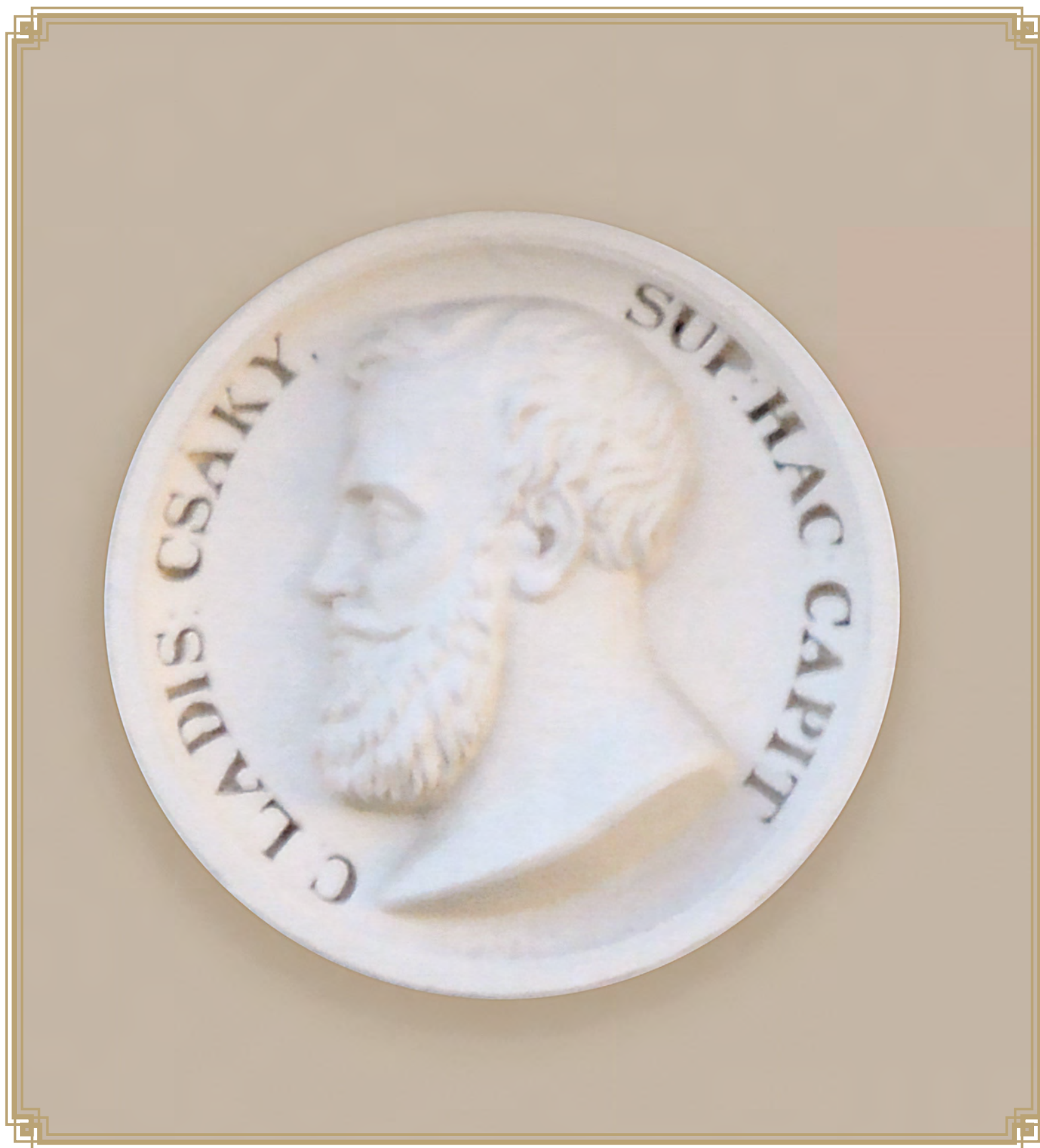
Gondolatmenetünk zárásaként, ötödikként kell visszatérnünk (a korábban már említett) gróf buzini Keglevich (I.) József (1700-1765), Torna vármegyei főispánnak, koronaőrnek és feleségének (Travonath Terézia) kilenc gyermeke közül a fiatalabb katonafiúra, gróf buzini Keglevich István (1743-1793) császári-királyi tábornok, vezérőrnagy (generalmajor) személyére. Feltételezhető, hogy portréja az Elzász-Lotaringiában 1793-ban bekövetkezett hősi halálát követően a Ludovika Akadémia belső udvarának kör domborművén maradt fenn, példaképként:

„Azon osztrák sereg balviszontagságaiban, mely 1793-ban a Rajna bal partján Elsassban a francziákkal hadakozott, sok magyar ezred és hazánkfiai osztoztak és elvérzetek. A főütközeteken kívül a csatározások a két sereg közt folyton folytak. 1793-ik év december első napja volt, midőn Gamsheim, Wangenau és Bettenhoffen közti téren a két szemben álló sereg ismét összezapott. Az osztrák hadak balszárnyit két brigada élén gróf Keglevich István lovas-tábornok vezényelte. A killstatti híd volt a válságos döntőpont. A francziák nagy erővel s dühösen támadták meg azt, az osztrák bal szárnyra törvén; de a magyar vezénylő-tábornok czélszerű intézkedései, és mint a jelentésben írva vagyon, példa nélküli bátorságának és vitézségének sikerült az ellenséget visszanyomni; s a francziák már hátrálni kezdek, midőn egy szerencsétlen négyfontos ágyúgolyó a vezénylő-tábornok balkarja könyökét szétzúzván, őt földre teríté. A helyszínén rögtön

történt meg az első sebészi műtét, de eredménytelenül, mert alig érkeztek Gamsheim faluba a sebzett tábornokkal, midőn rövid félórai szenvedés után a jobb sorsra méltó hadfi megszűnt élni. Az óra fél tizenkettőt mutatott. A szomorú hírt hadi segéde, a székely lovas-ezred főhadnagya Keil Márton, a vitéz tábornok fivérének gróf Keglevich Károlynak [Jánosnak - Cs. I.] Magyarországba megírván, utasításul nyerte, hogy az elesett hős tetemei a dicsőségs mezején, hol őt a végzet érte, illőleg takaríttassanak el. Azonban mielőtt, ezen rendelet megérkezne, az ott folyton tartó harczias mozgalmak más intézkedésre szolgáltak alkalmul. A közelebb eső Schwarzh város cathol. plébániához tartozván a harczai tér és a nevezett helységek, mint filiák, az ottani apátsági monostor (úgy látszik Benczések) temploma szemeltetett ki nyughelyül. A schwarzachi plébánia Halottak könyvében a 414-ik lapon a végső tisztelet eljárása latin szövegben, - itt pedig magyar hű fordításban, - így áll feljegyezve:

»Az Úrnak egy ezer hét száz kilenczven harmadik esztendejében, december harmadik napján, a mi apátsági templomunk Szent-Annához czimzett kápolnájában, különösen e célra ásott sírboltba, a Méltóságos és Vitéz Gróf Keglevich István úr, magyarországi mágnás, Ő Császári-királyi Főlsége kamarása és lovas sereg vezére, vagy mint mondják General-Major [vezérőrnagy] tetemei tétettek le, ki december 1-ső napján délelőtti fél tizenkettőkor, midőn Gamsheim, Bettenhoffen és Killstatt (Keil segéd Wangenaut is nevezi) közti híd mellett Elsassban hadait a királygyilkos francziák nagy serege ellen vezetné és kemény harczra bátorítaná, egy négyfontos ágyúgolyó által balkarján sebezve és azonnal Gamsheim faluba vitetve, félóra lefolytán, ily szavakat rebegvén: »Uram, bocsásd meg bűneimet!« lelkét áhítattal kilehelé. Másnap a tábornok hült tetemei hadi ruhába öltöztetve és hadi segéde Keil Márton, az erdélyi székely ezred főhadnagya által ide áthozatva, a Sz.-Márton nevű templomban köz szemlére kitétetvén, azután december 3-kán reggeli 9 órakor a legünnepiebb pompával, maga a Főtisztelendő Jeromos apát úr vezetése és ezen zárda minden szerzeteseinek kísérete mellett, a nevezett hadi segéd Keil Márton úr, Noppe György badeni hadi biztos úr, itteni polgárnagy, egész városi tanács és sok polgár jelenlétében, a mondott Főtisztelendő apát úr áhítatos szertartásával a fennemlített helyen a föld keblébe eltakarítottak. Azon tanúk, kik velem, rendes plébánossal Schwarzhban együtt működtek és ezt aláírták: Jeromos apát és a Convent, P. Geiger Bernát p. t. plébános, Bazak Máté polgárnagy, mint tanú. (P. H.)«²³⁴

116. kép. C: LADIS: CSÁKY SUP HAC CAPIT: C[OMES]: LADIS[LAUS]: CSÁKY: SUP[REMUS] HAC CAPIT[ANEUS].
GRÓF CSÁKY LÁSZLÓ FŐKAPITÁNY - Gróf körösszegi és adorjáni Csáky László (1605?-1654)

Gróf Csáky László

A Csáky család első birtokait – a Bihar vármegyei Adorján²³⁵ és Körösszeg²³⁶ várát és birtokát – Luxemburgi Zsigmond magyar király adományozta. A Csákyakat már 1505-ben a született bárók között tartották nyilván²³⁷ (a 28 család egyikeként).²³⁸

Körösszegi és adorjáni Csáky (VII.) László Almás, Egeres és Adorján szabad bárója (*liber baron in Almas, Egeres, Adorian*) (1605?-1654), Csáky (VII.) István (1570-1605) erdélyi főkapitány (*generalis capitaneus regni Transylvaniae*), báró²³⁹ és báró hadadi Wesselényi Anna (1584-1649) fia. Három testvére volt, Anna (1601-1673) apáca, Krisztina (1604-) korán, hajadonon meghalt, és bátyja, (VIII.) István (1603-1662), császári-királyi kamarás, tanácsos, Kolozs vármegye főispánja, 1633-tól Szendrő vára főkapitánya, 1644-1662-ig királyi tárnokmester Brandenburgi Katalin fejedelem-asszony²⁴⁰ (1629-1630) hű híve és hódolója, aki egyik levele címzésében az uralkodónőt „nékem kedves, gyönyörűséges, minden kedvemet betöltő Felséges asszonyom”-nak szólította.²⁴¹

A történelmi források alapján arra következtethetünk, hogy a három Csáky testvér, István, László és Anna az uralkodótól hű szolgálataik elismeréseképpen 1638-ban grófi rangemelésben részesültek.²⁴² A főnemesi/nemesi rangok királyi adományozásakor díszes formában kiállított oklevél (grófi diploma) azonban mind ez idáig nem került elő, és hiteles másolata sem ismert.²⁴³ István 1644-től királyi tárnokmester, majd 1651-től Szepes vármegye örökös főispánja volt (e címet a Csáky család számára is megszerezte). A Csáky testvérek, István és László gróf galántai Eszterházy Miklós nádor (1625-1645) környezetéhez tartozó főnemeseknek számítottak.

István Bécsben, öccse, László – aki fiatal korában Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) fejedelmi udvarának tagja volt – Grazban tanult, és a Grazi Universitas (Egyetem) Bölcsészettudományi Karát elvégezve babérkoszorús (*baccalaureus*) lett (azaz az akkor létező legalacsonyabb tudományos fokozatot nyerte el). 1629-ben feleségül vette német-újvári Batthyány Magdolnát. 1635-ben született meg Csáky László és Batthyány Magdolna első fia, Csáky Ferdinánd György, akinek a király, II. (Habsburg)

Ferdinánd (1619-1637) volt a keresztapja.²⁴⁴ A gyermek néhány hónapos korában meghalt. Csáky Lászlónak a továbbiakban még négy fia (Zsigmond, Pál, László, Péter) és egy leánya, Borbála született.

Gróf körösszegi és adorjáni Csáky (VII.) László magasra ívelő életpályát futott be (*116., 117. és 118. kép*). Az uralkodó – II. (Habsburg) Ferdinánd – 1635-ben királyi tanácsossá²⁴⁵ nevezte ki az akkor már 1630 óta pápai főkapitányi tisztséget is viselő császári-királyi kamarást (Pápa és uradalma birtokosát). 1636-ban részt vett Regensburgban a birodalmi gyűlésen, ahol 500 főt számláló bandériumával jelent meg.²⁴⁶ III. (Habsburg) Ferdinánd (1637-1657) akaratából 1643-ban a Magyar Királyság ajtónállómesterévé (*magister ianitorum regalium*)²⁴⁷ nevezték ki, majd 1645-ben Zólyom vármegye főispánja²⁴⁸ és a Szent Római Birodalom Lovagja,²⁴⁹ 1646-ban Komárom vármegye főispánja lett.²⁵⁰ Pályafutásának csúcspontjaként 1649-ben a király utáni harmadik legmagasabb közbizalmi méltóságot, a Magyar Királyság országbírója tisztséget nyerte el,²⁵¹ amelynek hivatali esküjét kinevezése után két héttel tette le.²⁵²

Gróf körösszegi és adorjáni Csáky (VII.) László – a művelt, római katolikus főúr – a török hódoltság korszakának végén pápai váruradalmában a katolikus egyház visszaállítását tűzte ki célul. A magyar alapítású pálos rend részére 1638-ban kolostort alapított, majd ugyanebben az évben templomot építtetett, amelyet a Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szenteltek fel. Ugyancsak Csáky (VII.) László alapításával nyílt meg a pálos rendi iskola is, amely később gimnázium lett. Az alapító domborműves emléktáblája ma is látható a gimnázium belső udvarának falán.

„Mi, Csáky László a Római Szent Birodalom lovagja, a szent császári és királyi felség udvari tanácsosa, a pápai véghely főkapitánya, és ugyanannak a helynek a földesura stb., jelen levelünkkel tudtul adjuk mindazoknak, akikre tartozik, hogy illendőnek éreztük, hogy az isteni bőkezűség irányunkban megmutatkozó sokféle jótéteménye miatt, amelyeknek, bár arra méltatlanok voltunk, mégis kezelőjévé tett az isteni jószág [...] a bennünk lévő isteni jótéteményeket mindig szíves lélekkel ápoljuk és annak adjuk vissza a kapottakat, akié lesz mindenek előtt a tisztelet

117. kép. Gróf körösszegi és adorjáni

Csáky (VII.) László 1650-ben

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

(ADT) – Budapest – Országos Széchényi

Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára – Apponyi

Metszetek – App. H. 848. 11. Wideman (1652): i. m.

és a dicsőség. [...] Shogy ezt Isten, az Isten anyja és minden égiek segítsék, és hogy a katolikus hitet bőségesen megnöveljék [...] és hogy engem, drága hitvesemmel, [...] fiaimmal, [...] és leányommal, [...] egyetemben ebben az életben (ISTEN) nevének dicsőségére megőrizzenek, és a jövőben is szerencsésen megtartsanak [...].”²⁵³

A királynak és a koronának tett szolgálatai elismeréseképpen 1636-ban, 1638-ban, 1640-ben (már Léva vára főkapitányaként),²⁵⁴ 1645-ben két alkalommal és 1646-ban is birtokadományokban részesült. 1649. április 17-én az uralkodó Tata várát és a tatai váruradalmat adományozta számára.²⁵⁵ Komárom vármegye a Duna folyásirányától jobbra fekvő,

déli területein kettő váruradalom létezett. A királyi birtokként kezelt tatai váruradalom és a gesztesi. 1649-ig a tatai várkapitányok zálogbirtokosként birtokolták a váruradalmat, míg 1649. április 17-én III. (Habsburg) Ferdinánd negyvenötezer magyar forint lefizetésének ellenében – részben aranydukátokban, részben pedig császári tallérokban (egy aranydukátot három forint, a tallért másfél forint értékben számítva) – a Komárom vármegyében lévő Tata várát teljes egészében, Tata mezővárost, valamint a Tatai váruradalomhoz tartozó Komárom vármegyében lévő Szomód, Baj, Bánhida, Naszály, Gyermely, Tarján, a Pest vármegyében található Vörösvár és más helységekkel, Gerebecs (Grébics), Szent Miklós, Felső Galla, Alsó Galla, Kapa, Tolna, Szőlős, Szent Iván, Szálánka, Füzitő, Szent Bertalan, Boglár, Becsehely, Héreg pusztákkal és Győr, Esztergom és Torontál vármegyékben fekvő egyéb helységekkel együtt gróf körösszegi és adorjáni Csáky Lászlónak és az ő „Isten kegyelméből született és még születendő mindkét nembeli örököseinek” adományozta.²⁵⁶

COMES LADISLAUS DE CHÄK, COMITATVS COMAROMIENSIS ET ZOLIENSIS SVPREMVS COMITIS, PRAESIDIVM LEVENS ET TOTIS SVPREMVS CAPITANEVS, IVDICE CVRIAE REGIAE IN HVNGARIAE, (S.C.R.M.) SACRATISSIMAE CAESEREA ET REGI-APOSTOLICAE MAJESTATIS ACTUALIS INTIMUS STATUS CONSILIARIUS ET CAMERARIVS

GRÓF CSÁKY LÁSZLÓ KOMÁROM ÉS ZÓLYOM VÁRMEGYÉK FŐISPÁNJA, LÉVA ÉS TATA VÁRÁNAK FŐKAPTÁNYA, A MAGYAR KIRÁLYSÁG ORSZÁGBÍRÁJA, A CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉG VALÓSÁGOS, TITKOS TANÁCSOSA ÉS KAMARÁSA

A XVII. század első felében Magyarországon már kezdetét vette a török által korábban feldúlt/megsemmisített települések benépesítése. Gróf körösszegi és adorjáni Csáky (VII.) László is megkezdte a birtokába került váruradalom újjáépítését és újratelepítését, amelyet azóta is a gróf érdemeként értékelnek. A németországi Sváb Hercegség területéről (Fekete-erdő, Schwarzwald) kért telepeseket.

118. kép. A gróf körösszei és adorjáni Csáky család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 81. tábla 3. sor 1. címer - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

A váruradalmat azonban csupán néhány évig igazgathatta, mert 1654 októberében rejtélyes körülmények között meghalt. Az országos közjogi méltóságot viselő gróf Csáky (VII.) László halálakor III. (Habsburg) Ferdinánd király jóváhagyta a váratlan haláleset kivizsgálását, amely mérgezést feltételezett. A vizsgálat során azonban (három gyanúsított elfogása, kihallgatása, majd szabadon engedése után) a mérgezés ténye nem nyert bizonyítást.

A tатаi váruradalmat gróf Csáky (VII.) László - a birtokszerző - halála után fia, gróf Csáky (III.) Pál, majd annak 1655-ben bekövetkezett halálát követően testvére, az ifjabb gróf Csáky (VIII.) László, Komárom vármegye főispánja, császári-királyi kamarás, királyi tanácsos, tатаi főkapitány örökölte és igazgatta tovább. Buda 1686-ban történt visszafoglalását és a török kiűzését követően a felszabadított országrész birtokjogi helyzetének rendezésére 1688-ban létrehozták az Újszerzeményi Bizottságot (*Neoacquistica Commissio*). A visszafoglalt területeken a régi (a török hódoltság korszakát megelőző) tulajdonosok/birtokosok a tulajdonukban volt birtokokat csak a birtokjog igazolását

(a korábbi uralkodó birtokadományozó oklevelének bemutatása) követően és a birtok értékének 10%-a, az úgynevezett fegyverjog (*ius armorum*) lefizetése után kaphatták vissza (118. kép).

A tатаi váruradalmat 1693-ban I. (Habsburg) Lipót király (1657-1705) a török elleni felszabadító háborúban nagy vagyonra szert tett Hochburg Lipót János (*Johann Haas Hochburg*) királyi tanácsos, hadi élelmezési főbiztosra ruházta át.²⁵⁷ Ezt követően ifjabb gróf Csáky (VIII.) László, Komárom vármegye főispánja, császári-királyi kamarás, királyi tanácsos, tатаi főkapitány - a váruradalom örököse és korábbi birtokosa - bemutatta az eredeti, III. (Habsburg) Ferdinánd által 1649-ben kiállított, az uralkodó saját kezű aláírásával, a kancellár ellenjegyzésével és magyar királyi titkos pecséttel hitelesített adománylevelet, amelynek eredményeképpen I. (Habsburg) Lipót 1695-ben új adományként - de az 1649. évi kiváltságlevelet az oklevélben átírva és azt megerősítve - új kiváltságlevelet állíttatott ki ifjabb gróf Csáky (VIII.) László számára Laxenburgban.²⁵⁸ Így Tata vára és váruradalma ismét a gróf Csákyak birtoka lett.

119. kép. B: STEPH: KOHÁRY SUPR: CAPITAN: B[ARON]: STEPH[ANUS]: KOHÁRY
SUPR[EMUS]: CAPIT[ANEUS]: BÁRÓ KOHÁRY ISTVÁN FŐKAPITÁNY. Báró (1685-től
gróf) csábrági és szitnyai Koháry István (1649-1731) császári-királyi tábornagy

Gróf Koháry (II.) István

„Koháry család. (Csábrághi és Szitnyai.) Kihalt mágnás család, mely vitéz hadfiakat mutatott fel, s melynek ivadékat főleg az uralkodó házhoz tántoríthatatlan hűség tünteté ki.”²⁵⁹

Báró (1685-től gróf) csábrági és szitnyai Koháry (II.) István (1649–1731) füleki főkapitány, császári-királyi tanácsos, kamarás, dunántúli főkapitány-helyettes, bányavidéki főkapitány-helyettes, Hont vármegye főispánja, tábornagy, országbíró 1649-ben, Hont vármegyében, a Korponától délre fekvő Csábrág várában született (120. és 121. kép). Apja báró csábrági és szitnyai Koháry (I.) István, Szécsény és Fülek várának főkapitánya, Hont vármegye főispánja, aki 1664-ben a Léva melletti csatában hősi halált halt, anyja gróf gyarmati Balassa Judit volt.

Gyermekeiket az akkori török-magyar határvidékhez közel fekvő Csábrág várában töltötte, ahol előszeretettel érdeklődött a tudományok iránt, és személyiségét áthatotta a mély vallásosság. Tanulmányait Nagyszombatban, a Jezsuita Kollégiumban kezdte meg, ahonnan apjához (és anyjához is) szép leveleket írt:

„Alázatos szolgálatom ajánlása után, Isten tartsa és éltesse Ngodat kedves jó egészségben. Ez napokban Kőszögi és Szabó Istvány uram által írtam volt Ngodnak mostani állapotunk felől, mely levelemben az többi között paripáink felküldése felől is supplicáltam volt Ngodnak. de mivel még eddig semmi Nagyságod kegyelmes resolútióját nem vettük: újobban kelletik Nagyságodat levellemmel búsítanom, nagyalázatosan kérvén Ngodat, hogy e következő húsvétra küldjön számunkra paripákat, mivelhogy az Zichy úrfiainak immár nagyon szép festett paripájok, az Erdődi úrfiaknak pediglen ez húsvétra minden bizonynyal léssen; Pethő úrfiak is naponként az bátyjoktól Pethő Lászlótól – ki minapi itt létében megígérte ő kegyelmeknek – várnak szép török paripákat; és ha Ngod nekünk nem küld: csak magunknak kell az több úrfiak mellett lokajokká lennünk. Igaz egyébiránt, hogy mostani állapotunkban, másra nézve, igen rosszúl kérem Ngodat: de Isten őrizzen, hogy Ngodnak az úrfiakot oly

értelemmel említsem, mert magam is látnám magam vétkeimet; hanem arra végre hozom elő, hogy ha őnekiek, békességes földön (Dunántúl és Kassa táján) neveltetteknek nagyon paripájok: sokkal illendőbb, hogy nekünk szegény pusztaiaknak légyen, – mert ha mi nem fogunk tudni lovagolni, nagyobb kárunkra esik, mint őnekiek, az lovaglást pedig ló nélkül – úgy vélem – meg nem tanuljuk, hanem inkább az mi keveset tudtunk is, elfelejtjük. És így Ngod jövő okokra nézve méltán küldhet ez jövő húsvétra; hiszem, az megszerzésben és felküldésben jó módja van Ngodnak, az eltartásban is igen kevés difficultása, – ugyan kérem Ngodat annak okáért, mint kegyelmes Uramat: ezen kérésünket meg ne vesse; mely Ngod gratiáját mostani imádságunkkal és jövőbeli szolgálatunkkal meg igyekezzük hálálni. Ezek után Ngod gratiájában ajánljuk magunkat. Datum Tyrnaviae, die 28. Marty Anno 1664. Ngodnak alázatos szolgálója és engedelmes fia Koháry Istvány m. k. Ezek után Ngod gratiájában ajánljuk magunkat.”²⁶⁰

„Alázatos szolgálatomat ajánlom Ngodnak, mint szerelmes Apám-Uramnak. Mivelhogy tartozom Ngod hozzám való jóakarátját megszolgálnom: annakokáért az Ngod küldött lova nekem mód nélkül tetszik, mivelhogy csendes és szép ugró; mely jóakarátját holtig tartozom Ngodnak megszolgálnom. Most más felől nem tudósíthatom Ngodat, hanem az jó egészségünkről, az Imriskóval [testvére] együtt. [...] Ezek után Isten tartsa meg Ngodat kedves jó egészségben és éltesse sok esztendeig, az mi szerencsénkre. Datum Tyrvaniae, die 25. Április (1664). Ngodnak legkisebbik szolgáló fia Kohári István m. k.”²⁶¹

15 éves korában apja hősi halált halt, így Koháry (II.) Istvánt az uralkodó, I. (Habsburg) Lipót király hamarosan Fülek vára főkapitányává nevezte ki. Nagyszombatban végzett tanulmányait a király kívánságára a Bécsi Egyetemen folytatta.

„Alázatos szolgálatomat ajánlom Ngodnak, sok szerencsés új esztendő napokat kívánok Ngodnak, mint szerelmes Asszonyom Anyámnak. [...] Az többi között pedig kértem volt Ngodat, hogy az disputatiómkorra Ngod csináltasson szép és böcsületes köntöst, hogy mind ő Fölsége s mind több itt lévő nagy grófok s hercegek előtt

120. kép. Gróf csábrági és szitnyai
Koháry (II.) István országbíró

Forrás: Gróf csábrági és szitnyai Koháry (II.) István
országbíró – költő. Korabeli metszet – Arcanum
Digitális Tudománystár (ADT) – Budapest – Országos
Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 78. Ember Győző:
A barokk rendi társadalom. In Domanovszky
Sándor et al. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*.
IV. kötet. Budapest, Révai, 1941.

böcsülettel compareálhassak, s magamnak böcsületet
mind nevemnek akarván nyerni, – ne essek gyalázatba.
Ngod meghiggyje, hogy bizony Ngodnak, kötelességem
szerint, holtig való szolgálattal mindezeket meg igye-
kezem szolgálni: [...] Adatott Bécsbe, ötödik January Anno
1666. Ngod alázatos szolgáló fia Koháry István m. k.”²⁶²

A legalacsonyabb egyetemi (akadémiai) végzettség
a *baccalaureus* volt, amely mintegy átmenetet képe-
zett a hallgatói státusból az oktatói minősítés irányába.
Amennyiben az oktató elért egy meghatározott élet-
kort, és nemesi származású volt, *licentiates* lehetett.
Ezenfelül ha az egyetemen szokásos disputákon²⁶³
részt vett, várományosa lett a legmagasabb egyetemi
végzettségnek (magister/doctor). Ennek azonban elő-
feltétele volt, hogy egy nagyszabású dispután „győztes”

legyen a jelölt, továbbá az ünnepélyes ceremónia része-
ként a magiszteri/doktori értekezést fel kellett olvasni
nyilvánosan (Bécsben a Szent István dóm harang-
zúgása közepette, előkelő világi és egyházi méltóságok
jelenlétében). Ha ez sikerrel járt, kaphatta meg a jelölt
a doktori köpenyt és kalapot.

„Az disputatióm pediglen minthogy ma egy hete, Isten-
nek hála, elég szerencsésen, dob- és trombitaszó alatt
végben ment: nem akartam elmúlatni, hogy Ngodnak
is emblémámmal ne kedveskedném. Ő Fölségének is
magam bevittem s magam praesentáltam, – melyet
ő Fölsége tülem kedvessen vevén, kiváltképpen való
gratiájában hogy meg fog tartani, megígérte, és ha Ngod
gratiájából karácsonyra az egész metaphysicát is defen-
dálhatnám: egy szép aranylánczczal bizonyos dolog,
hogy megajándékozna.”²⁶⁴

Ezzel egyetemi tanulmányait befejezte. Bécsben
1657-ben még részt vett a király házasságkötési cere-
móniáján, majd visszatért Magyarországra, és átvette
a füleki vár főkapitányi tisztét. A következő évek
török-magyar határvillongásokkal, kisebb-nagyobb
csatározásokkal teltek. A törökkel szembeni küz-
delmeket felváltották gróf Thököly Imre (1657–1705)
bujdosó kurucainak támadásai, akik 1678-ban elfog-
lalták Felső-Magyarország nagy részét, majd ostrom
alá vették Füleket, de sikertelenségük miatt fegyver-
szünetet kötöttek és elvonultak. A király 1681-ben
Sopronba országgyűlést hívott össze, ahol Koháry
is jelen volt azzal a feladattal, hogy közvetítsen
az elégedetlenkedő protestáns és katolikus követek
között, akik az alkotmányosság hiányait is felvetet-
ték. Erdemei elismeréseként I. (Habsburg) Lipót
1681-ben királyi tanácsossá²⁶⁵ (*consiliarius*), majd
kamarássá és ezredessé nevezte ki. Thököly tudo-
mást szerezve arról, hogy Kara Musztafa nagyvezér
hadjáratot tervez Bécs ellen, felajánlotta a szultánnak,
hogy – a Magyar Királyság szabad királyválasztásá-
nak jogelvét érvényesítve – a török adófizetője lenne,
ha ő lehetne a magyar király. 1682-ben elfoglalta
Kassát, majd Fülek várát vette ostrom alá.

„Thököly a Kassával szomszédos városok, mint Eperjes,
Lőcse meghódoltatásával volt elfoglalva. Apaffy serege
pedig még mindig késedelmeskedett. [...] Koháry már
jó eleve értesült az őt fenyegető veszedelemről, úgy lát-
szik Kassa alól, vagy annak elfoglalása után levélben

felszólította Tökölly, hogy lépjen át hozzá, nyissa meg várát, ha végpusztulását nem akarja. Koháry felelet helyett azonnal értesíté a nádort, kérve, sürgetve a császári sereg támogatását. Maga pedig teljes erővel hozzálátott a vár minél jobb karba való hozatalához. A sáncz árkokat kimélyítetté, s azokat, valamint a vár aljánál elterülő síkságot az Ipoly vizével elárasztotta, a bástyákat ostromra erősítő, a raktárakat minden szükségességgel megtöltötte, Nógrád és a szomszéd vármegyék nemeseit várába hívta, az őrséget felfegyverezte, egyszerűen elszántan és mégis előrelátó gondossággal nézett a bekövetkezendő kemény napok elé.”²⁶⁶

Thökölly 1682-ben, Fülek várának ostroma alatt kapta meg a szultáni athnamét,²⁶⁷ amely évi 40 ezer tallér adó fizetése ellenében Magyarország királyának ismerte el. Ezzel létrejött a Felső-magyarországi Fejedelemség, fejedelme Thökölly Imre.

Koháry jól megerősítette a füleki várát, amely külső és belső (felső) várból állt. Az ostrom megkezdése után a várvédők a külső vár feladására kényszerültek. Az egyesült kuruc-török és erdélyi fejedelmi²⁶⁸ – I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661-1690) – csapatok a felső várát tűzérségi tűz alá vették. A várőrség – Koháry (II.) István főkapitány tudta nélkül, szabad elvonulás ellenében – feladta a várát. Thökölly megpróbálta Koháryt a maga pártjára állítani, de látva elszántságát és ellenszegülését (Thököllyt „török kutyának és a haza árulójának” nevezve) börtönbe vettette. Több mint három évig tartó rabságának színhelye előbb Regéc, Munkács, Tokaj, Sárospatak, majd Ungvár volt. A rabságot igen nehezen viselte. Ezalatt mutatkozott meg írói vénája: verseit később nyomtatásban is megjelentették.

„Elmúlik világban minden hivságok hivsága.
Elfolynak, s elmúlnak, sietve elfutnak üdőkjárásokban,
láthatjuk, s tudhatjuk, mivelhogy fogyatjuk éltünket
azokban,
melegrül hidegre s hidegrül melege jutnak forgásokban.
Vig tavasz miképpen tél, ősz, nyár, akképpen szokot
búcsút venni,
Lassanként, óránként, naponként s hetenként túlünk
eltávozni,
Így szintén embernek, sorsa akárkinek el szokott változni.
Kegyes iffiúság, friss öröm, vigasság hamar elbúcsúzik,
Világunk s virágunk s kedvelt multságunk könnyen
eltávozik,

Jajszóra, sok búra, gondokra s bánatra elégszer változik.
Leesnek s elvesznek, szédülést szenvednek, kik magosra
hágnak,
Azkiknek uraság dolgok s majd bolondság, táskát
forgathatnak,
Gazdagok s nagyurak, volt kiknek kővárak, olykor
koldulhatnak.
Mulatnak, vígadnak, ugrálnak s tombolnak, kik eztet
nem hiszik,
Istent is megbántva, semmitül nem tartva az bünt tetten
teszik,
Nagy vígan s tréfában indulnak pokolban, s eszekben
sem vesznek.
De eljön az óra, s ezeknek ostora érkezik fejekre,
Elhűlnak, s hevűlnak, epednek, törődnek, s kerülnek
veszélyre,
Nyavalyás fájdalom s örök aggodalom jönni fog szívekre.
Hajlandó, jól tudom, én is nem tagadom, ember
az gonoszra,
Ismerem magamat, nem kérem társomat tanúbizony-
ságra,
Világ mert vezeti, s majd ugyan kénneti maga hivságára.
Szédíti, s bódítja elménket, s vakítja, kelletvén hivságát,
Akarnám s kívánnám, ne tudnám s ne látnám szörnyű
gonoszságát,
Gyűlölöm, kerülöm s meggyőzőm, elűznöm minden
hamisságát.
Oh édes Istenem, légy nékem mindenem, s nyújtsad
irgalmadat,
Kiáltom, s ohajtom, valamég nem látom kívánt áldásodat,
Hozzám elérkező, szívemben férkező te szent malasztodat.
Istenem, szeretlek, s egyedül kedvellek tégedet szívemben,
Vesd reám szemeidet, s adjad kegyelmedet mostani
ügyemben,
Szenvedjek békével s tűrő csendes szível én sok ínsé-
gemben.
A te szent Fiadért s örök jóvoltodért hallgasd meg kérésem,
Gyümölcsét vehesse, s áldásod nyerhesse keresztvise-
lésem,
Az te országodban s örök boldogságban légyen béme-
nésem.”²⁶⁹

1683-ban a török és Thökölly is megindult Bécs felé, ahol a nagyvezér vereséget szenvedett (sikertelen ostrom). 1684-1685-ben Thökölly sorozatos vereségeket szenvedett a császári-királyi csapatoktól, így rövid életű Felső-magyarországi Fejedelemsége összeomlott.

A császári-királyi csapatok folyamatosan foglalták el Thököly várait, akit 1685-ben a váradi pasa elfogatott. Közben gróf Aeneas Sylvius von Caprara (1631-1701) tábornagy elfoglalta Ungvárt is, és Koháry végre kiszabadult.

Koháry előbb saját birokára vonult vissza, majd megjelent a király előtt, aki őt többször átölelve „*Speculum Fidelitatis*”, a „hűség tükrének” nevezte, és a füleki várat örökjogon Kohárynak adományozta. 1685-ben báró Koháry (II.) Istvánt – és testvéreit, (I.) Jánost és Farkast is – grófi rangra emelte. 1687-ben dunáninneni kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitány-helyettesé²⁷⁰ (*vicegenerális*) (*supremus vicecapitaneus/vicegeneralis partium regni Hungariae Cisdanubianarum*) nevezte ki (122. kép).

E tisztségében Székesfehérvárnál vereséget mért a törökre. 1686-ban sikerrel vett részt Buda vára, majd Eger visszafoglalásában, ahol az ostrom közben lövés érte a jobb karját, maradandó sérülést okozva. 1703-tól a Rákóczi-szabadságharc alatt is hű maradt a királyhoz, többször vereséget mért a kurucokra. A császári-királyi csapatok hamarosan visszafoglalták Koháry birtokait (is), az új uralkodó, I. (Habsburg) József (1705-1711) 1711-ben Hont vármegye főispánjává²⁷¹ nevezte ki. 1712-ben már III. (Habsburg) Károly (1711-1740) koronázása alkalmából az Udvari Haditanács – nyugállományba helyezésével – tábornaggyá nevezte ki, 1715-ben az országgyűlés országbíróvá²⁷² választotta meg.

„1715. évi XXIX. törvénycikk az országbíróról s annak ítélőmesteréről: Noha ugyan az 1655:23. és 1681:40. törvény-cikkeknek, melyek kimondták, hogy az országbíró vagy annak ítélőmestere Magyarország felsőbb részeiben tartozik székelni, a’ jelen országgyűlés folyama alatt azzal, hogy főméltóságu s méltóságos csábrági Koháry István gróf, Ő császári-királyi felségének eme gróf ur iránt viseltető hajlamánál és kegyelménél fogva, tekintettel ennek a király s az ország iránt, békében és háboruban

szerzett érdemeire is, a legutóbbi megüresedés alkalmával az említett országbírói hivatalra lépett elő s ez a’ felső részekben székelő ítélőmesterét kinevezte: ugyan e részek megvigasztalására, eleget tettek: [...] 2. § És mivel a’ fenn-czimzett új országbíró ur, a mult török háboru alkalmával, az akkor a törökök birtokában volt egri vár ostrománál, jobb kezén súlyosan megsebesülvén, s azt nem használhatván, hivatalos kötelességéhez képest a perlekedők folyamodására kiadni szokott törvénykezési és egyéb kiadványokat saját kezével alá nem írhatja, azért, nehogy e tekintetben valamely hiány vagy vita és a perlekedők közt kifogás alkalmá merülhessen fel: Ő legszentsége sebb felsége ugyanannak az országbíró urnak kegyesen megengedte, hogy nevét ezüst lapra vésethesse, és saját aláírása helyett annak lenyomásával élhessen az említett országbírói hivatalhoz tartozó összes kiadványoknál.”²⁷³

Ezt követően visszavonultan élt Csábrág várában, majd 1731-ben meghalt.²⁷⁴ Füleken a város újjáépítését szorgalmazta: 1694-1727 között épült meg a barokk stílusú római katolikus templom és ferences rendház is. Ugyancsak a XVIII. század elején épült a Koháry-kúria is a vár alatt. Portréja több olajfestményben is az utókorra maradt. Nevét Gyöngyösi István (1629-1704) költő is megénekelte költeményei ajánlásában:

„ROSA KOSZORÚ, az mellyet Az Testé lett Ige JESUS CHRISTUSNAK és az ő édes Annyának, a’ szeplőtelen Szűz MARIÁNAK, öt rendbéli kiváltképpen való Örömenek, Keserűségének és Dütsőségének feir és piros Rosáibúl kötött És az MÉLTÓSÁGOS GRÓFF KOHARI ISTVÁN URNÁK, Csábrág és Szitnya Várai’ örökös Urának, az Fölséges Első LEOPOLD Császár és koronás Király Urunk’ ő Fölsége’ Komorníkjának, Tanátsának, Mezei Ezeres Kapitányának, és a’ Dunán innét lévő Végházi Vice-Generálissának, régi nagy jó Urának Uj Esztendőbeli ajándéku ajánlott. Nemes Gömör Vármegye Vice-Ispánnya GYÖNGYÖSI ISTVÁN. Nyomtattatott Lőtsén 1690. Eszt[endőben].”²⁷⁵

121. kép. A gróf csábrági és szitnyai Koháry család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 240. tábla 3. sor 2. címer - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

122. kép. C: EMERIC: ERDODY SUPREM: CAPIT: C[OMES]: EMERIC[US]: ERDODY SUPR[EMUS]: CAPIT[ANEUS]:
GRÓF ERDŐDY IMRE FŐKAPITÁNY - Gróf monyorókeréki és monoslói Erdődy Imre (?-1690)

Gróf Erdődy Imre

A gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy és a gróf erdődi Pálffy családok közös őséről és szinte azonos családi címerükről már részletesen szót ejtettünk e kötet lapjain, így most azok genealógiáját – az Erdődyek kapcsán – nem idézzük fel. A monyorókeréki és monoszlói Erdődy család még II. (Jagelló) Ulászló királytól nyert grófi rangot 1511-ben. 1565-ben Erdődy (II.) Péter és gyermekei, (I.) Tamás, (III.) Péter, Anna és Margit grófi rangját megerősítették, egyben német birodalmi grófságot is kaptak. E két fiút 1580-ban ez utóbbi rangjukban ismét megerősítették.

COMES EMERICVS ERDŐDY DE MONYOROKERÉK MONS CLAVDYVS ET COMITATVS VARASDIENSIS PERPETVVS SUPREMVVS COMITIS, S. C. R. M. SACRATISSIMAE CAESEREA ET REGI-APOSTOLICAE MAJESTATIS ACTUALIS INTIMUS STATUS CONSILIARIUS ET CAMERARIVS ET PRAESIDIVM PETRINIA SVPREMVVS CAPITANEVS

GRÓF MONYORÓKERÉKI ÉS MONOSZLÓI ERDŐDY IMRE, VARASD VÁRMEGYE ÖRÖKÖS FŐISPÁNJA, A CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉG VALÓSÁGOS, TITKOS TANÁCSOSA ÉS KAMARÁSA, PETRINA VÁRÁNAK FŐKAPITÁNYA

Gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy (I.) Imre (?-1690), a Magyar Királyság tárnokmestere, Petrina várának főkapitánya (122. és 123. kép). Apja gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy (I.) Kristóf (?-1621), anyja bethlenfalvi Thurzó Borbála (1595-1651) volt. Két fiútestvére – (I.) György, (I.) Gábor, és kettő lánytestvére, Ilona, Erzsébet születtek. Tanulmányait Nagyszombatban, a Jezsuita Kollégiumban végezte.

Mint régi főnemesi család sarja az uralkodó udvarában kamarásként szolgált, majd 1647-ben III. (Habsburg) Ferdinánd császári-királyi tanácsossá²⁷⁶ nevezte ki. 1666-ban Varasd vármegye főispánja.²⁷⁷ Politikai

pályafutásának csúcspontján a Magyar Királyság tárnokmestere lett (1679-1690)²⁷⁸ (124. kép).

Felesége gróf²⁷⁹ ghimesi és gácsi Forgách Éva volt, akivel nem éltek harmonikus családi életet, egy időszakban külön éltek. 1650-ben Erdődy (I.) Imre okiratban kötelezte magát arra, hogy nem kényszeríti feleségét arra, hogy együtt éljenek, továbbá arra sem, hogy Horvátországban (azaz, ha a feleség Magyarországon birtokot vásárol, ott élhet). Kapcsolatuk 1655-ben sem rendeződött, gróf Forgách Éva hivatalosan kérvényezte, hogy az 1650. évi kötelezettségét férjével tartassák be.²⁸⁰ Egy fiuk született, Erdődy Ádám, akinek nevelését az apa Forgách Évára bízta.

Gróf Erdődy (I.) Imre és horvátországi birtokán élő jobbágysai között 1653-ban fegyveres konfliktus robbant ki. Az országos visszhangot kiváltó eseménysorban a Száva menti birtokán élő jobbágysai megtagadták a robot és más szolgáltatásaik elvégzését. Fegyveresen is ellenálltak, megszállták Erdődy Imre várát, és vereséget mértek magánhadseregére. A konfliktus olyan méreteket öltött, hogy az 1655. évi országgyűlés külön törvénycikkben rendelkezett annak királyi csapatokkal történő leveréséről (LXXVI. törvénycikk). A konfliktus végül vezetőjük, Nikola Babić elfogásával, 1656-ban ért véget.

„Az 1655. évi LXXVI. törvénycikk arról a módról, a mely szerint a Sziszek és Novigrád váraihoz tartozó lázadó parasztok engedelmességre és a maguk megadására kényszerítendők. Az országlakosok tapasztalják, hogy veszedelmes például szolgált és szolgál tényleg az, hogy úgy a zágrábi egyház tisztelendő káptalanjának az ő sziszeki várához tartozó, mint Erdődi Imre gróf urnak Passauból való alattvalói és jobbágysai, a kik az ő Zágráb vármegyében fekvő novigrádi várához tartoznak, földesuraik ellen erőszakosan és fegyveres erővel fölkeltek és magukat az azoknak való minden alárendeltség és köteles engedelmesség alól kivonták, minden jobbágymunkát és jövedelmet megtagadtak, uraik várait megszállták s minden hü személy ellenében más borzasztó gonosztetteket követtek el, a mely lázadás földesuraik kárára és amaz ország veszedelmére már most is folyton tart és semmi békés eszközzel nem

123. kép. Gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy Imre 1650
 Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára – Apponyi Metszetek – 1037/20 Wideman (1652): i. m.

volt elfojtható: 1. § Minélfogva, hogy a parasztnak földesuraik ellen való lázadásait elhárítsák, határozzák, hogy amaz ország bán gróf urának és a szlapon és horvát végvidékek generálisainak álljon jogában és kötelességében, az érintett lázadókat, mint nyilvános zendülések szerzőit és a közbéke, meg nyugalom megháborítóit, a jelen országgyűlés befejezte után azonnal, minden fogatkozás és megvitatás nélkül, királyi karhatalom segélyével megzabolázni és az említett lázadást minden áron elfojtani és az abból eredt károkat mind, együtt és külön, kiegyenliteni, és ha fegyveres ellentállás nélkül adják is meg magukat, vezéreiket mindamellet, a további lázadás okainak megszüntetése végett, halállal büntetni, s mindnyájokat

az ő régi állapotukba és a földesuraiknak tartozó engedelmességbe visszahelyezni (tekintet nélkül bármely akadályra, vagy a végrehajtáskor netán felmerülő bármely akadály alkalmából való későbbi rendelkezésre), és az idők viszonyainak megfelelő és a jelen határozat fogatosítására alkalmas mód kigondolásával, mindent együttvéve és egyenkint fogatosítani. 2. § És erre a célra Ő felsége a jelen czikkelylyel összehangzó kellő parancsokat is már most adja ki kegyelmesen a bán és generális gróf uraknak. 3. § És arra az esetre, ha az a lázadás jövőre is találna tartani vagy netán megújulna, vagy akár ugyanott, akár Magyarországon ahhoz hasonlóan találna támadni: azt csupán a jelen határozat erejénél fogva Magyarországon a nádorispán urnak, Horvát- és Szlavonországon pedig ugyanazoknak a gróf uraknak, a bánnak és generálisoknak legyen joga és kötelessége elfojtani és kiirtani.”²⁸¹

Gróf Erdődy (I.) Imre és gróf Forgách Éva fia, gróf Erdődy Ádám és az apja közötti családi kapcsolat szinte folyamatosan feszült volt. Ez betudható annak, hogy anyja nevelte, de apjának „nehéz természete” is szerepet játszott benne. Az ifjú Erdődy Ádám 1656-ig Bécsben tanult, majd apja 1661-ben tudásának és ismereteinek szélesítése céljából Itáliába akarta küldeni. Az apa és fiú viszályában az akkori esztergomi érsek, Lippay György békítő szerepet vállalt, minthogy ez levelezéséből is kitűnik: „*az kegyelmed fia vissza menvén kegyelmedhez, hogy kegyelmednek az maga fiúi engedelmissége szerint szolgáljon, és kedvét keresse kegyelmednek, kért azon írjak én is mellette kegyelmednek*”,²⁸² de mások is szerették volna a családi viszály rendezését elősegíteni.

„Öcsém gróf Erdődi Ádám uram engem is kére, hogy kegyelmednek írnék mellette, mivel most, res agitur de patria, és instálnék, hogy ha lehetne hagyná őkegyelmét kegyelmed országunkban, hogy lehetne őkegyelmének is része annak megoltalmazásában. Tagadhatatlan dolog édes gróf uram, hogy bizony nagy perfectiojára lenne az is az kegyelmed fiának, idegen országoknak meglátása, mindazon által ha ugyan öszve veszünk az törökkel, az mint hogy tartok tőle, hogy vagy akarjuk avagy nem, meg kell lenni, országunk javára és hasznára itten többet láthatna az jó öccse hogy sem Olaszországban, s nem mondom, hogy az Olaszországi utat is el hagyja őkegyelme, mert az azután is talám meglehetne s nagyobb haszonnal is, mivel még érettebb

124. kép. A gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy család címere²⁸⁴

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 124. tábla 4. sor 3. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet:28.729/4/15/1.

elmével és judiciummal láthatna meg mindent ottben őkegyelme, mindazonáltal én oly nagy engedelmességgel látom az úrfiat kegyelmedhez lenni, az mint hogy tartozik is vele, hogy mindent hagy az kegyelmed atyai kegyességére és dispositiojára.”²⁸³

Az ifjú Erdődy azonban inkább katonaként akart szolgálni, így az utazás helyett Petrina várának kapitánya lett. Gróf Erdődy (I.) Imre a katonai szolgálatot vállaló fia részére – megélhetésének biztosítására – három birtokának, Jászká (Jászkabraszka), Lipócz és Novi-grad (Szávaújvár) jövedelmét engedte át. Ez azonban

nem biztosított elégséges jövedelmet számára, így jelentős adósságot halmozott fel. Gróf Erdődy Ádám 1668-ban a Rákócziak birtokán, Nagysároson feleségül vette a Rákóczi nemzetség egyik tagját, Rákóczi Erzsébetet. A pénzügyi helyzetet jellemzi, hogy 1668-ban Nagysároson megtartott lakodalmának minden költségét felesége viselte, sőt még esküvői ruházatának megvásárlásához is ő adott kölcsönt. Gróf Erdődy Ádám a házasságkötést követő két héttel – utód nélkül – halt hősi halált a török ellen vívott kisebb csatában. Apja, gróf monyorókeréki és monoszlói Erdődy (I.) Imre 1690-ben halt meg.

125. kép. C: JOAN: PALFFY PALATINUS C[OMES] IOAN[NES]: PALFFY PALATINUS - GRÓF PÁLFFY
JÁNOS NÁDOR - Gróf erdődi Pálffy János Bernard István (1664-1751) császári-királyi tábornagy

Gróf Pálffy (V.) János Bernard István

Gróf erdődi Pálffy (V.) János Bernard István (1664–1751) császári-királyi tábornagy, a Magyar Királyság nádora 1664-ben Vöröskő várában született (125. és 126. kép). Apja gróf erdődi Pálffy (IV.) Miklós (1619–1679) császári-királyi kamarás, tanácsos, Pozsony vármegye örökös főispánja, a Magyar Királyság főudvarmestere (1734–1765),²⁸⁵ főajtónálló-mestere (1650–1662),²⁸⁶ koronaőr (1661–1679)²⁸⁷ volt, anyja gróf Mária Eleonóra von Harrach zu Rohrau (1634–1693), aki osztrák főúri családból származott. Négy testvére született: Pálffy (V.) Miklós császári-királyi tábornagy, Pálffy Mária Zsuzsanna, Pálffy (I.) Ferenc tábornok, aki 1687-ben a török elleni csatában Eszék-nél hősi halált halt és Pálffy Mária Eleonóra.

Gróf erdődi Pálffy (V.) János Bernard István tanulmányait 1677-től Bécsben, majd 1679-től Pármában végezte. 1681-ben katonai pályafutását a német neuburgi, majd az isenburgi gyalogezredben kezdte meg, majd ugyanebben az évben áthelyezését kérte rokona (nagyapja testvérének fia), a gróf Pálffy (IV.) János Károly (1645–1694) által vezetett vértesezredbe, ahol zászlótartóként szolgált 1688-ig. A Pálffy-vértesezred kötelékében harcolt 1683-ban Bécs védelmében Kara Musztafa nagyvezér serege ellenében, továbbá a Párkány mellett vívott győztes csatában. 1684-ben már vértés kapitány, és 1685-ben részt vett Érsekújvár sikeres ostromában, továbbá Buda vára bevételében is (127. kép). Ezt követően Lotaringiai (V.) Károly (1643–1690), Lotaringia hercege, császári-királyi tábornagy, fővezér főhadsegédjeként jelen volt az 1687. évi nagyharsányi (második mohácsi) csatában és az ehhez kapcsolódó hadműveletekben is.

1687-ben feleségül vette gróf Czobor Ádám tábornok és gróf Erdődy Borbála lányát, Czobor Teréziát (1669–1733). Nyolc gyermekük született, öt lány és három fiú, akik mindhárman katonai pályára léptek. Ezt követően a gróf Czobor Ádám által 1688-ban szervezett két huszárezred egyik ezredének alezredese, 1689-től ezredese lett. Ugyanezen évben az ezredtulajdonos Czobor Ádám meghalt, így az ezred vezénylő ezredese lett. A következő négy évben a délvidéki hadműveletekben vett részt, Belgrád és Niš bevételekor is kulcsszerepet játszott,

126. kép. Gróf erdődi Pálffy (V.) János Bernard István

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

(ADT) – Budapest – Országos Széchényi

Könyvtár – Régi Nyomtatványok

Tára – Apponyi Metszetek – 1034/39.

majd a szalánkeméni ütközetben is kitüntette magát. 1693-ban vezérőrnaggyá nevezték ki. Elöljárói parancsára 1698-tól a Rajna mentén teljesített szolgálatot, a spanyol örökösödési háború első éveiben pedig az itáliai hadszíntéren és Landau ostrománál is harcolt. 1700-ban az addig vezényelt magyar huszárezred helyett vértesezred parancsnokságát bízták rá, altábornagyi rendfokozattal. 1703-ban Magyarországon kitört a Rákóczi-szabadságharc, ezért Pálffy (V.) János vezérőrnagyt visszarendelték Magyarországra.

127. kép. Érsekújvár ostroma 1685-ben

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára – Apponyi Metszetek – 129.

1704-ben kinevezték horvát-szlavón-dalmát bánná²⁸⁸ azzal a feladattal, hogy elsősorban e területekről hadsereget toborozzon, és azzal támogassa gróf Sigbert Heister (1646–1718) német-római császári tábornagy erőit. Pálffy (V.) János vezérőrnagy csupán részleges sikereket ért el: 1704-ben időlegesen kiszorította báró nagykárolyi Károlyi Sándor (1669–1743) kuruc hadait a Dunántúl területéről, de a kurucok további sikereit meggátolni nem tudta. Ugyanebben az évben nevezték ki lovassági tábornokká. A Rákóczi-szabadságharc számos ütközetében részt vett, 1708-ban Trencsénél a császári-királyi csapatok támadását javasolta a kuruc jobb szárny ellen, így a csata kimenetelét e hadmozdulat el is döntötte. Közben 1705-ben I. (Habsburg) Lipót király meghalt, utódja, I. (Habsburg) József (1705–1711) mindinkább az elhúzódó háborút lezáró békekötésre hajlott, Pálffyt kinevezte

tábornaggyá, 1709-ben Sáros vármegye főispánjává,²⁸⁹ majd 1710-ben a magyarországi császári-királyi haderő főparancsnokává is, továbbá teljhatalmat kapott a Rákóczi fejedelem vezette kuruc erőkkel folytatandó tárgyalásokon. 1711-ben az északkelet-magyarországi vajai kastélyban Pálffy nem tudta rávenni Rákóczit a békekötésre. Ugyanakkor báró Károlyi Sándor kuruc generális hajlott az együttműködésre és a békére, és a fejedelem belegyezése nélkül 1711-ben letette a fegyvert Nagymajténynál, amit a szatmári béke követett és zárt le. Pálffy (V.) János tábornagnak elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy I. (Habsburg) József és az új király, III. (Habsburg) Károly (1711–1740) a fennálló hadi helyzethez képest rendkívül enyhe feltételeket szabott a kurucok részére, ezáltal a szerződés mindkét fél számára előnyösnek és megnyugtatónak bizonyult.

128. kép. Gróf Pálffy János lovassági tábornoki egyenruhában, az aranygyapjas renddel
Forrás: Senyei Károly (1854-1919) szobrászművész: Gróf Pálffy János tábornok szobra. Vasárnapi Ujság, 52. (1905), 39. 627. Fotó - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: HC 2.960.

A Török Birodalom a XVII. század elejére a Temesköz kivételével teljesen kiszorult a Magyar Királyság területéről. Az 1699. évi karlócai békeszerződést követően 1716-ban a török megszegte a békét, és háborút indított (1718-ig tartott). A császári-királyi hadsereg fővezére, herceg Savoyai Jenő (Eugène-François de Savoie-Carignano herceg) (1663-1736) egyik alvezére Pálffy (V.) János császári-királyi tábornagy lett. A császári-királyi hadsereg a pétervárad-i csatában súlyos vereséget mért a török főszeregre, bevették Temesvárt, majd 1717-ben elfoglalták Nándorfehérvárt is. A győztes hadjárat a pozsareváci

békével zárult: a Magyar Királyság teljes területéről kiűzték a törököket. Hosszú és sikeres szolgálataiért III. (Habsburg) Károly király 1724-ben helytartó-tanácsossá, 1731-ben országbíróvá,²⁹⁰ 1732-ben Pozsony vármegye főispánjává²⁹¹ és a pozsonyi királyi vár főkapitányává²⁹² nevezte ki. Rendkívüli szolgálatakat tett a Pragmatica Sanctio elfogadása érdekében. 1734-ben a családja által addig zálogban birtokolt Bazin és Szentgyörgy várát és uradalmait, 1740-ben az Aranygyapjas rendet adományozta számára. 1741-ben a magyar rendek Pálffy (V.) Jánost választották meg a Magyar Királyság nádorává, egyúttal

Pest-Pilis-Solt vármegye főispánjává is kinevezték.²⁹³ 77 éves korában (1741-ben) ismét megnősült, felesége gróf Stubenberg Mária Julianna lett.²⁹⁴

1742 elején Mária Terézia királynő Pálffy-t nevezte ki a magyarországi haderő főparancsnokává. Az osztrák örökösödési háborúban kiválóan helytálló magyar csapatok hősiességét a királynő méltányolta legjobban, és ennek jegyében 1744-ben a Pálffyhoz írott levelében a következőket fogalmazta meg:

„Mein Vater Pálffy! Ich sende Euch dieses Pferd, welches nur allein von dem Eifrigsten Meiner Unterthanen bestiegen zu werden würdig ist. Empfanget zugleich diesen Degen, um Mich wider Meine Feinde zu beschützen, und nehmt diesen Ring als das Kennzeichen Meiner gegen Euch tragenden Zuneigung an.”²⁹⁵

„Pálffy Atyám! Küldöm ezt a harcedzett paripát, amely használatában csak egyedül önhöz lesz méltó, ugyanakkor megkapja ezt a kardot, hogy ellenségeimtől megvédjen és vegye ezt a gyűrűt pedig támogató szeretetem jeléül.”²⁹⁶

A királyához mindig hű Pálffy (V.) János tábornagy, nádor 1751-ben meghalt. Pozsonyban, a Szent Márton-székesegyházban nyugszik. Márványból faragott,

életnagyságú szobra Bécsben a Heeresgeschichtliches Museum-ban látható, valamint Budapesten 1955-ig állt a Kodály köröndön bronzból készült szobra (utána eltávolították, ma raktárban áll, állapota sértetlen, újra felállítható)²⁹⁷ (128. kép).

„Pálffy János szobra. Pálffy János szobra egyike ama tíz szobornak, melyekkel annak idején a király ajándékozta meg a nemzetet. Leleplezése e héten volt, különösebb dísz és ünnep nélkül. Az Andrássy-út köröndjén, az Alsó- és Felső-erdősor-utca torkolatánál állították föl, s III. Károly vitéz tábornoka, s a későbbi híres országbíró most negyedikül egészíti ki azt a szoborcsoporthoz, melynek többi részei Bocskay, Zrínyi és Bethlen Gábor szobrai. A szobor, álló helyzetben ábrázolja gróf Pálffy Jánost, tábornoki egyenruhában. Jobb karja parancsolólag mozdul, balkezevel iratcsomót tart, s szemei a távolba néznek: ez a felfogás olyformán állítja elénk a tábornokot, mintha valamely csata sorsát intézné. A majdnem három méter magas talapzat termésköből készült, s egyszerű, de választékosan mintázott dísz futja körül: stilizált babér, mely alatt a tábornok neve ékeskedik, még egy kormányzóbot, s irattekercs, valószínűleg csataterv. A szobor Senyei István műterméből került ki és sikerült alkotása a művésznak.”²⁹⁸

129. kép. A gróf erdődi Pálffy család címere

Forrás: Wappenbuch des Adels von Ungarn. I. mű. Taf. 347. 4. sor 1. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet:28.729/4/15/1.

130. kép. C: F: NÁDASDY BANUS: CROATI: C[OMES]: F[RANCISCUS]: NÁDASDY - BANUS: CROATI[CUS]: GRÓF
NÁDASDY FERENC HORVÁT BÁN - Gróf nádasdi és fogarasföldi Nádasdy Ferenc (1708-1783) császári-királyi tábornagy

Gróf Nádasdy (V.) Ferenc

Grófnádasdi és fogarasföldi Nádasdy (V.) Ferenc (1708–1783) 1754-től lovassági tábornok, tábornagy, 1756-tól horvát-szlavón-dalmát bán, császári-királyi tanácsos, Fejér vármegye főispánja, a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjének tulajdonosa (130. és 131. kép). Apja gróf nádasdi és fogarasföldi Nádasdy (IV.) Ferenc, 1706-ban vezérőrnagy, Savoyai Jenő herceg parancsnoksága alatt Itáliában harcolt. A következő évben Magyarországon találjuk, és a Soproni Katonai Kerület parancsnokaként Bottyán János (1643–1709) kuruc generálissal Német-Keresztúrnál ütközött meg. 1708-ban altábornagy. 1714-ben lovassági tábornok s az addigi Kollonits-huszárezred tulajdonosa lett. Anyja gróf Herbenstein Margit volt.

A katonai pálya iránti érdeklődése (családi környezete kapcsán is) hamar megmutatkozott, hiszen 19 éves korában a Splényi-huszárezredben szolgált kapitányként.²⁹⁹ Az ezred 1729 óta a Czungenberghuszárezred megnevezést viselve 1731-ben elhagyta Magyarországot, és az itáliai hadszíntérre került. Az 1733–1735-ig tartó hadjáratban többször kitüntette magát, így előljárói javaslatára 1736-ban alezredessé léptették elő, ugyanebben az évben ezredessé és a Dessewffy-ezred parancsnokává nevezték ki. A Dessewffy-huszárezred ezredtulajdonosa 1739-ben meghalt, az új ezredtulajdonosnak báró bodorfalvi Baranyay János vezérőrnagyot nevezték ki. A külpolitikai helyzet megváltozott: II. (Hohenzollern) (Nagy) Frigyes (1740–1786), Poroszország királya, egyben Brandenburg választófejedelme 1740-ben betört Sziléziába, azt megszállta, és az ellentámadásra felvonuló császári-királyi seregeket visszaverte. Az első sziléziai háborúként ismert eseménysor a berlini békével zárult. Mária Terézia elvesztette Sziléziát.

Nádasdy (V.) Ferenc ezredes még mindig Itáliában tartózkodott ezredénél, és többször is kérte bátyját, gróf Nádasdy Lipót Flórián kancellárt, hogy járjon közbe tábornoki kinevezése ügyében. A kéréssel (tőle függetlenül) egyetértett gróf Pálffy (V.) János tábornagy, a magyarországi császári-királyi csapatok főparancsnoka is, így az uralkodó Nádasdyt 1741-ben tábornokká és a Csáky-huszárezred ezred-

131. kép. Gróf Nádasdy (V.) Ferenc császári-királyi tábornagy derékképe hadi trófeákkal övezve

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 532.

tulajdonosává nevezte ki. 1747-ben Fejér vármegye főispánja.³⁰⁰ Nádasdy útja Itáliából az északnyugati hadszíntérre vezetett, ahol az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) sorozatosan kitüntette magát.

„Megbolondult a világ, Fegyverben az ország. Elmúlt a szép békesség, Támadt sok ellenség. Összeveszttek királyok, Nagy hatalmas országok, Úri méltóságok. Nemes

Franciscus e Comitibus Terra Fogaras, Ordinis Majoris Crucis Equestris Perpetuus, Albenis vero Dalmatiae Croatiae & Slavoniae Comes, Confiliarius, Camerarius, Avitis prognatus Heroibus Annis, & Famâ clarus. Anno M.DCC.VIII.

de Nádasdy Perpetuus Militaris Regio-Iherosolymitani Comitatum Comaromien- Supremus Comes, Regnum Banus, SS. MM. Actualis Intimus & Generalis Campi Marechal- Avitis prognatus Heroibus die 30. Septemb.

Franc. Leopoldi Schindler Wien, Veron. Guldner fecit.

132. kép. Gróf Nádasdy (V.) Ferenc császári-királyi tábornagyként, valamint a Csáky-ezred tulajdonosaként
 Forrás: Nosziczki Thurzó Kálmán: Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztese. *Hadtörténelmi Közlemények*, 16. (1915). Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: HA 1.708. Az egykorú rézmetszet forrása: Országos Széchényi Könyvtár - Régi Nyomtatványok Tára - Apponyi Metszetek - 400 és 532.

magyar nemzetünk Bánátát újíttja, Mert királyné asszonyunk Fegyverbe szólítja. Készül minden vármegye, Az országnak eleje, Mert kénytelen véle.”³⁰¹

A francia-bajor sereget Neuhaus mellett szétverte. A következő években a hadiesemények váltakozó sikerrel folytatódtak, Nádasdy főleg rajtaütésekben, kisebb összecsapásokban szerepelt, Saimbachnál győzelmet arattak, Friedberg városát bevették. 1754-ben már lovassági tábornok és Buda várának parancsnoka. A királynő 1756-ban horvát-szlavón-dalmát bánná nevezte ki.³⁰² 1757-ben jelentős

sikereket ért el a hétéves háborúban, és a Kolin melletti csatában nagy győzelmet aratott, ezt követően lett tábornagy, továbbá megkapta a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjét. 1783-ban halt meg. A magyar hadtörténelemben nevét a többféle hadrendi számmal is ellátott császári-királyi, majd császári és királyi Nádasdy-huszárezred, továbbá több emlékmű őrízte meg: Márványból készített teljes alakos szobra Bécsben a Heeresgeschichtliches Museumban a Hadvezérek Csarnokában, továbbá a Maria Theresia Platz szoborcsoportjában látható.³⁰³

133. kép. A gróf nádasdi és fogarasföldi Nádasdy család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 322. tábla 4. sor 1. címer - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

Franciscus et Comitibus de Nádasd, Perpetuus Terrae Fogaras, Ordinis Militaris Regio-Theresiani Majoris Crucis Eques, Comitatum Comaromiensis Perpetuus, Albensis vero Supremus Comes, Regnorum Dalmatiae, Ctoatiae et Sclavoniae Banus, S. S. M. M. Actualis Intimus Consiliarius, Camerarius et Genaralis Campi Mareschallus Armis, et Famá clarus. Avitis prognatus Herroibus. Anno MDCCVIII. die 30. September.

134. kép. P: CA: BATTHYÁNYI VIC: AD PFAFFEN: P[RINCEPS] CA[ROLUS] BATTHYÁNY[I]
VIC[TOR]: AD PFAFFEN[HOFEN] - HERCEG BATTHYÁNY KÁROLY PFAFFENHOFEN GYŐZTESE -
Herceg németújvári Batthyány Károly József (1698-1772) császári-királyi tábornagy

Herceg Batthyány Károly József

„Carolus Sacri Romani Imperii princeps de Batthyan, perpetuus in Nemet-Ujvar et Siklos comes aurei velleris et comitatus Castriferrei perpetuus Simighiensis vero supremus comes Generalis campi marshallus unius legionis dimacharum colonellus utriusque Sacrae Caesareae et Regiae Apostolicae Maiestatis actualis intimus consiliarus et status conferentianum minister 1770” – „Batthyány Károly a Szent Római Birodalom hercege, Németújvár és Siklós örökös grófja, aranygyapjas lovag, Vas vármegye örökös, Somogy vármegye valóságos főispánja, tábornagy, egy huszárezred tulajdonosa, mindkét Szent Császári és Királyi Apostoli Felség valóságos titkos tanácsosa és az államkonferencia minisztere 1770.”³⁰⁴ (134. és 135. kép)

A tábornagy jelmondata: „Fidelitate et fortitudine – Hűséggel és bátorsággal” (136. kép). Herceg Batthyány Károly – a fenti teljes cím- és rangfelsoroláson kívül – 1742–1752 között Horvátország–Szlavónia–Dalmácia bánja is volt. Születésekor a gróf a németújvári Batthyány család tagja.

A fiatal főúr korán lépett katonai pályára. Részt vett a VI. (III.) (Habsburg) Károly német-római császár és magyar király által vezetett 1716–1718. évi török hadjáratban, ahol a péterváradi győztes csatában, majd Nándorfehérvár visszafoglalásánál kitüntette magát. 1723-ban már a Caraffa-vértesezred vezénylő ezredese, 1731-től az addigi Waderbom-huszárezred ezredtulajdonosa, így a huszárezred megnevezése Batthyány-huszárezredre módosult. 1734-ben herceg Savoyai Jenő vezetése alatt teljesített szolgálatot a Rajna vidékén, 1735-ben altábornaggyá léptették elő, majd részt vett az 1737–1739. évi török hadjáratokban. E hadjáratok alatti érdemei elismeréseként lovassági tábornokká nevezték ki.

Az 1741–1748. évi osztrák örökösödési háborúban sikeresen harcolt. 1743-tól Bajorország kormányzója és az ott állomásozó haderő parancsnoka. Csapatai súlyos veszteségeket okoztak a poroszoknak, míg 1745-ben Pfaffenhofennél győzelmet arattak a létszámfölényben lévő francia–bajor csapatok felett. A győztes csata következményeként Miksa bajor választófejedelem kénytelen volt békét kötni

135. kép. Gróf németújvári Batthyány Károly József tábornagy 1740-ben
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok
Tára – Apponyi Metszetek – 536.

(Habsburg) Mária Terézia osztrák főhercegnővel, magyar és cseh királynővel, így Batthyány nagyban elősegítette Mária Terézia uralkodásának

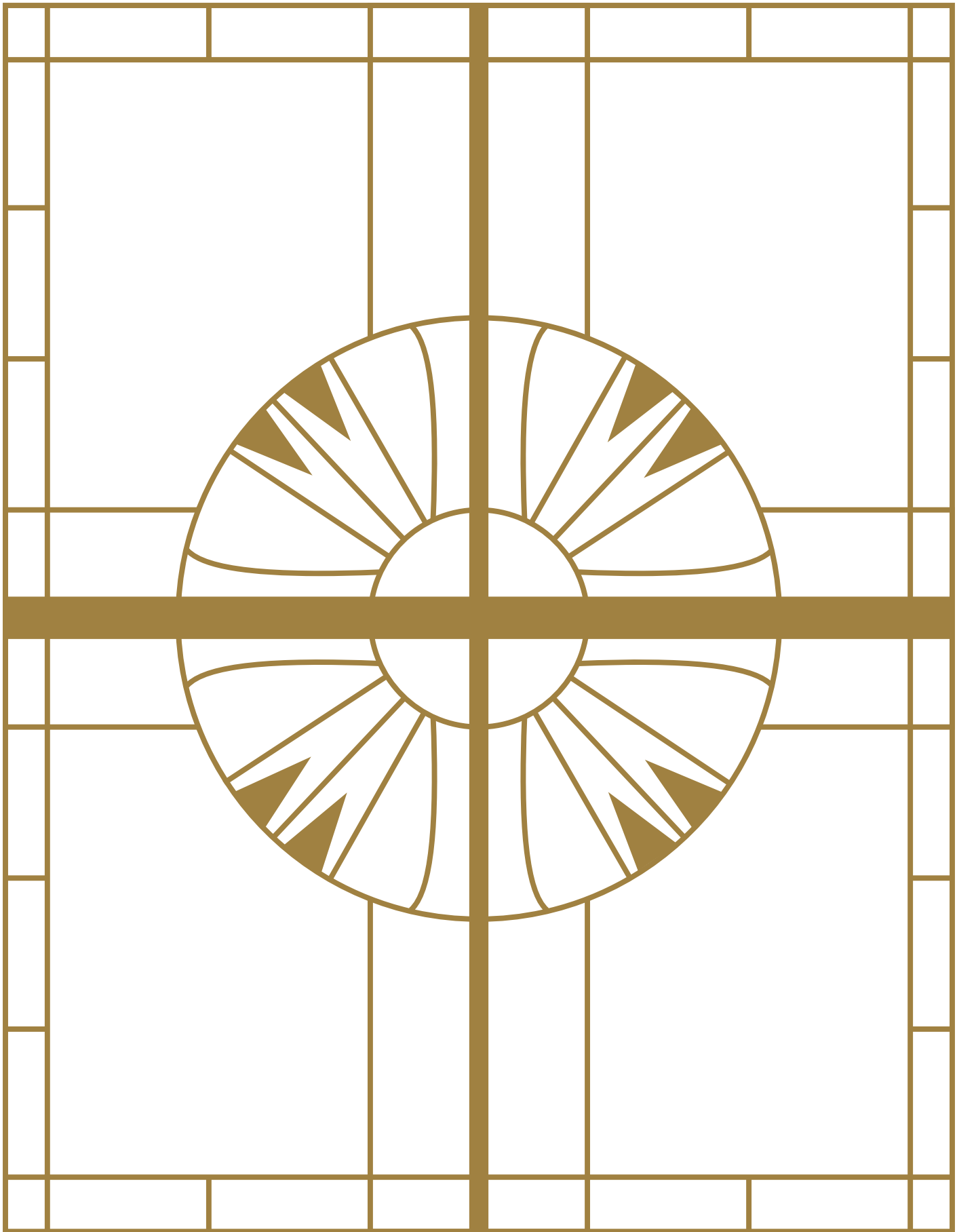

136. kép. A herceg németújvári Batthyány család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885–1887): i. m. 36. tábla 1. sor 3. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet:28.729/4/15/1.

megszilárdítását. Ugyanezen évben – érdemei elismeréseként – a királynő tábornaggyá nevezte ki. 1764-től német-római szent birodalmi hercegi ragot kapott a királynőtől. Aranygyapjas lovas, továbbá a Szent István-rend nagykeresztjének tulajdonosa. 1748-tól

a császári-királyi uralkodóház két főhercegének oktatását-nevelését irányította 1772-ben bekövetkezett haláláig. Három házasságot kötött, azonban fiú örököse nem született, így teljes vagyonát elsőszülött bátyja, Batthyány Lajos Ernő utódaira hagyta.

137. kép. C: ANDRE: HADIK D: FUTAK PR CONS: BEL: C[OMES]: ANDRE[AS]: HADIK D[E]: FUTAK PR[O] CONS[UL]: BEL[LI]: GRÓF FUTAKI HADIK ANDRÁS KATONAI HELYTARTÓ - Gróf futaki Hadik András (1710-1790) császári-királyi tábornagy

Gróf Hadik (I.) András

Gróf futaki Hadik (I.) András (1710–1790) (huszár) lovassági tábornok, császári-királyi tábornagy, Galícia és Lodomeria kormányzója, a császári-királyi Udvari Haditanács elnöke, Bács vármegye főispánja, a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjének tulajdonosa (137. és 138. kép).

A Turóc vármegyéből származó Hadik család fiúgyermekai előszeretettel választottak katonai hivatást. Nemes Hadik (I.) András apja, nemes Hadik (II.) Mihály előbb a Pálffy, majd az Ebergényi-huszárezredben teljesített szolgálatot, majd a Kollonich-, végül a Nádasdy-huszárezredben lett 1701-ben zászlós, 1705-ben hadnagy, 1709-ben császári-királyi kapitány. III. (Habsburg) Károly királytól 1720-ban – régi nemesiségét megerősítve – címereslevelet kapott, 1733-ban halt meg. Anyja nemes Hardy Franciska volt. Egy fiuk és két lányuk született, nemes Hadik (I.) András, Júlia és Franciska.

Nemes Hadik (I.) András tanulmányait Kőszegen, a Jezsuita Kollégiumban végezte, majd Kassán a Jezsuita Szemináriumban folytatta. A korábban elképzelt papi pálya helyett a katonai hivatást választotta, amelyet 1730-ban a Ghillányi-huszárezredben kezdte, majd ezt követte a Dessewffy-ezred, amelylyel a lengyel örökösödési háború Rajna menti hadműveleteiben vett részt. Itt szerzett érdemeire való tekintettel 1734-ben kapitánnyá léptették elő. Az osztrák-török háború több csatájában is kitüntette magát. 1741-től már a Beleznay-huszárezredben harcolt az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748), amely III. (Habsburg) Károly halála után a Habsburgok nőági trónutódlása miatt robbant ki. 1742-ben feleségül vette a lengyel származású Lichnovsky Mária Franciska grófnőt. Házasságukból hat leány és három fiú született. 1744-ben már őrnagy, majd a sziléziai hadiesemények után alezredes, a francia hadszíntéren nyújtott katonai teljesítményéért ezredessé nevezték ki. 1752-ben lett a katonai pályáját elindító Ghillányi-huszárezred tulajdonosa, a németalföldi hadjáratban generális főstrázsamester, azaz vezérőrnagy, a kolini csata után altábornagy. 1757-ben került sor legemlékezetesebb huszárbravúrára a poroszországi hadszíntéren.

A sziléziai fronton szolgáló nemes Hadik (I.) András altábornagy 1757-ben egy különleges hadi vállalkozásra szánta el magát. Tudva azt, hogy a porosz király II. (Hohenzollern) (Nagy) Frigyes királyi székhelyétől – Berlintől – távol, Namburnnál irányította csapatait, elhatározta, hogy a frontvonal-tól északra, 450 km-re fekvő Berlint rajtaütésszerűen elfoglalja, majd hadisarc fejében visszavonul birodalmi területre. Hadik András altábornagy a saját dandárából és a Baranyay-huszárezredből válogatott katonai különítménnyel (amely 4320 főt számlált) megkezdte vállalkozását. A biztonság érdekében a hadiútról letérve, rejtve vezette katonáit, s mintegy hat nap alatt elérték Berlint. A berlini városi tanács meglepve tapasztalta a magyar huszárok felbukkanását, s bízva az ottani 5500 fős helyőrségben, elutasították Hadik altábornagynak a város feladására és hadisarc megfizetésére vonatkozó ultimátumát. A nemleges válasza az altábornagy a magukkal hozott ágyúkkal szétlővette a városkaput, huszárai pedig betörték a városba, és szétverték a helyőrséget. Így a városi tanács teljesítette Hadik követelését, és átadták számára a hatalmas összegnek számító 215 ezer talléros hadisarcot. Hadik a királynő számára elkészítettett két tucat kesztyűt, amelyekre Berlin címerét hímezte, majd a hadisarccal, néhány zászlóval és mintegy 450 hadifogollyal visszatért Sziléziába. A porosz király számára ez nagy szégyennek számított. Mária Terézia a visszatérő altábornagyot a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjével tüntette ki. 1759-ben lovassági tábornokká nevezte ki, majd 1763-ban érdemei elismeréseként grófi rangra emelte. A sötétbíbor bársonykötésű, huszonnégy eredeti hártyából álló, latin nyelvű grófi címereslevél/diploma a korszak oklevelezési gyakorlatát követte, megfestett címere pedig igazi remekműnek mondható. A diploma hitelességét Mária Terézia aranyozott fémtokba foglalt, nagy titkos függőpecsétje tanúsítja. Magyar nyelvű fordítását – miután az szinte tételesen felsorolja Hadik (I.) András érdemeit és rendfokozatait is, továbbá, mert magyar nyelvű fordítása nehezen hozzáférhető – teljes terjedelmében közöljük:

138. kép. Gróf futaki Hadik András tábornagy
Forrás: Gróf futaki Hadik András császári-
 királyi tábornagy. Metszet. – Országos Széchényi
 Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára – Apponyi
 Metszetek – 1034/19, Metszet 45e/433.

„Mária Terézia, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kunország és Bulgária királynője, a Német-római Birodalom császárnője, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Felső-és Alsó-Szilézia, Milánó, Stájerország, Karintia, Krajna, Mantova, Párma és Piacenza, Limburg, Luxemburg, Geldern, Württemberg hercege, Svábföld fejedelme, a Szent Római Birodalom, Burgau, Morvaország, Felső-és Alsó-Lausitz örgrófja, Habsburg, Flandria, Tirol, Ferretum, Kiburg, Görz, Gradiska és Artois grófja, Elzász tartománygrófja, Namur grófja, a vend örgrófság, Pordenone, Salzburg és Mechelen úrnője, Lotharingia és Bar hercege, Toszkána nagyhercege, Neked, nemes HADIK ANDRÁS, kedves hívünknek, lovassági

tábornoknak, egyik magyar katonai lovasezredünk ezredesének, katonai rendünk nagyobb keresztje lovagjának, továbbá budai várunk kormányzójának üdvözet, és irántad folytonosan növekvő császári-királyi hálánk, kegyünk és jóindulatunk. Mivel királyi erényeink különböző feladatai és kötelességei közepette, amelyekre a fejedelmek trónusa jól ügyel, magasztosabb fenség sugarait a világon széltében és hosszában szétszórni szokta, ahogy a fény a napból, úgy tisztségek és a méltóságok emelkedése a királyi felség ragyogásából árad ki, néhai dicső emlékezetű jeles római császár és magyar király elődeink ősi és igen dicséretes szokása szerint különös gondot viseltünk arra, hogy az ilyen méltóságokkal felruházzák azokat, akiket nem annyira nemzetségük dicső eredete, hanem inkább életük ragyogó céljai és jeles tettekre irányuló törekvéseik, és az érdemeknek díszei vezérelnek, s magukat ezekben bőkezűbbeknek mutatják. Ekképpen nemcsak azért, hogy ők méltó dicséretben részesülve azon örvendezzenek, hogy az ő példáikon feltűzelve mások is heves buzgalommal jeles tettekre lelkesüljenek, attól az időtől kezdve, amióta kétséget kizáróan a magasságbeli Isten jóindulatából erre a császári-királyi fenséges magas méltóságra emelttünk, elődeink nyomdokain kívánván haladni, semmikor semmit nem tartottunk fontosabbnak, mint-hogy azokat a királyi szolgálatunk érdekében cselekvő és jeles tettek különböző díszével büszkélkedő, és császári házunkért és a keresztény államért érdemeket szerzett férfiakat, akiknek ismert az irántunk és királyi Szent Koronánk iránt tanúsított hűsége, és megkérdőjelezhetetlen állhatatossága, hálánk és kegyünk kitüntető kegyeivel ajándékozzuk meg, és nekik hálánk emlékeként és a viszonzandó hála örök emlékezeteként a tisztségeknek, és a méltóságoknak a magasabb címeit adományozzuk; hűségük és hasznos szolgálataik érdemeit pedig kötelességeink szerint szabadon és méltóképpen jutalmazzuk, hogy magukat a fejedelem iránti bármilyen további hasznos engedelmisségre, az állam gyarapodására még inkább buzgóbbaknak mutassák és a császári-királyi felség fényét széles e világon hirdetni törekedjenek. Ekképpen HADIK ANDRÁS kegyes szándékkal újra átgondolva és hálás szívvel ismételtelen felidézve különböző dicső cselekedeteidet és katonai tetteidet, amelyek nem kétes hitelű bizonyítékokból, hanem igenis saját tapasztalatainkból számunkra kellően ismertek és megkérdőjelezhetetlen hűséged állhatatosságával és buzgó, megfontolt, hűséges s hasznos szolgálataiddal, amelyeket császári házunk és a

keresztény állam érdemdús elődeidhez és őseidhez hasonlóan, régtől fogva, még néhai dicső emlékezetű elődünk, VI. KÁROLY császár és magyar király és legdrágább atyánk dicsőséges uralkodása alatt, és már dicsőségesen elnyert uralkodásunk alatt minden alkalommal, különböző békés és háborús időkben, mindenekelőtt pedig két francia, egy török és különösen három porosz háborúban országaink és örökös tartományaink megvédelmezésében derekasan és bátran harcoltál, Nekünk és császári házunknak, Magyar Királyságunk Szent Koronájának nagy ügyességgel és a legragyogóbb hévvel, és kitartó igyekezettel hűségesen s állhatatosan tettekkel megbizonyítottál, és huszonkét [esztendő alatt] nyáron és télen, kiváló parancsnoksággal teljesítettél, s magadat a még oly szerfelett veszélyes körülmények közepette is fényesen kitüntetted, nevezetesen: először már kapitányként a török háborúban, midőn Bulgáriában az ellenség Niš ostromára közeledett, százhusz magyar lovassal Krusevác erődjében tartózkodva az oda tartó török előőrsök támadását bátran visszaverted; ezután pedig Szerbiában Belgrád őrseregéhez csatlakozván Bosznia határai felé Rudnik várát négyszáz katonával határozott rohammal megadásra kényszerítetted. A Grockánál vívott ütközetben pedig a hadsereg fővezére által kijelölve kettőszáz hatvan válogatott fegyveressel, az ellenséggel vívott csatát kezdeményezve, a törökök hatalmas tömegéből a fele részben sértetlenül maradt katonákat nagy küzdelemben, csatarendben visszavezetted. Ezt követően az első, majd a második porosz háborúban már őrnagyként, midőn a porosz király Sziléziában hadseregével Neisse erődjét körülvéve szorongatta, négyszáz gyalogos tartalékot az ellenséges állásokon keresztül nagy serénységgel és ügyességgel elvonultattad. Ezután a mollwitzi ütközetet megelőző napon, majd pedig a felső-sziléziai Lichtenbergnél, valamint Grottkaunál a csatatéren a legnagyobb veszélyek közepette az ellenséges próbálkozásokat hirtelen elhatározással bátran megghiúsítottad és az ellenségnek jelentős kárt, hadseregünknek pedig nagy nyereséget és hasznot szereztél. Később pedig, midőn a porosz király Frankensteinnél tartózkodott, háromszázötven magyar lovassal Csehország határait át Szilézia belső területein Boroszlóig nyomultál előre és az odaérkező porosz huszárezredet szerencsésen legyőzted, amelyért alezredessé léptettek előre; nem sokkal ezután aktív közreműködéssel és segítségaddal néhai Beleznay János ezredes vezetése alatt egy egész ellenséges vasas ezred felett győzelmet arattál,

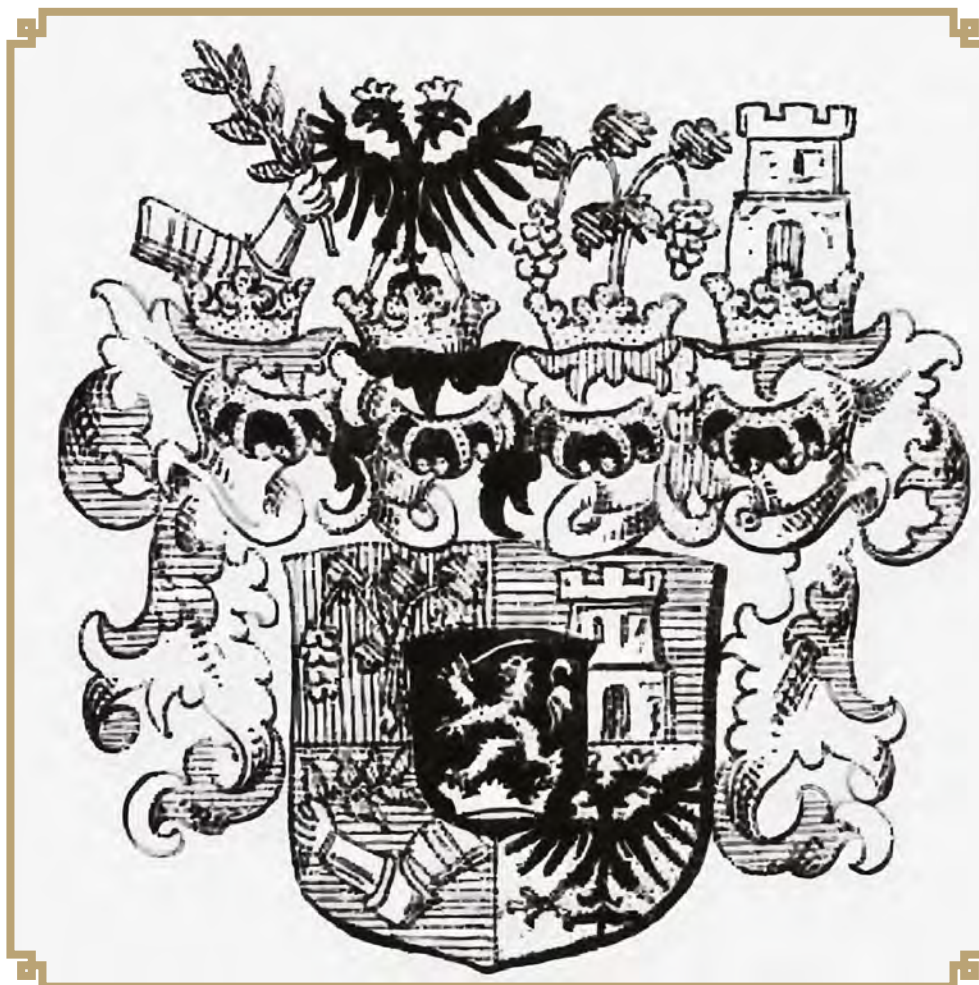
két zászlót elvettél, és két század karabélyost, s néhány száz katonát részben fogságba vetettél, részben pedig számosakat megöltél. Majd, a második francia háborúban, már ezredesként, miután Biberachnál a Rajnán átkeltél, s az Oppenheim közeli francia táborokból mindenhonnan majdnem egy teljes lovasság és nagy gyalogsági had a Te hadseregre támadt, miután őket az alád rendelt századokkal legyőzted, sok foglyot hurcoltál a Rajnán túli táborokba; és amikor az egész francia sereg legkedvesebb férjünk római császárrá történt szerencsés beiktatása előtt átkelt a Rajnán, megparancsoltad, hogy támadják meg annak utóvédseregét, és abból sokakat megölve és elfogva az ellenségnek nagy kárt okoztál. Nem sokkal később Belgiumban több, jelesül Ramilliesnél és Antverpennél Vilmos angol királyi herceg és orániai herceg, valamint Batthyány Károly gróf tábornagyunk által vezetett szerencsés kimenetelű hadjáratokban Téged, már generális főstrázsamesterként az irántad tanúsított különleges bizalomból az északi tartományok biztosításának a feladatával bíztak meg, és ötezer katonával Antwerpen és Berg op Zoom különösen kettő, ez utóbbi erőd felé erős kíséret alatt haladó két hadtápszállítmányt, és egy harmadikat is nemcsak teljesen legyőzted, hanem az erődből az őrség egy részével segítségre siető helységparancsnokot negyvenhét tiszttel és két ágyúval, s kilencszáz negyvenöt fővel együtt a sebesülteken kívül fogságba vitted. Nemes lelkületed azonban nem elégedett meg ezekkel. Az utolsó porosz háborúban már altábornagyként elsőként egészen Berlinig nyomulva előre, ostrommal az ottani erődtítéseket elfoglaltad, és a város falain belül az ellenálló őrsereget legyőzted, és a hadisarcot az ellenséges királyi [várostól] behajtottad; azután bár maga a porosz király és Móríc nassauai herceg a két részre osztott sereggel közeledett, a hadisarcot hét zászlóval és foglyokkal együtt megszerezve katonai előrelátással előlük visszavonultál, és a vezérleted alá rendelt katonaságot Felső-Lausitzba épen és sértetlenül visszavezetted. Ezeket követően már lovassági tábornokként előbb a zweibrückeni herceg oldalán, majd pedig a császári sereg főparancsnokaként az említett hercegnek abban az évben folytatott hadjáratát Meissennél, Strehlennél, Torgaunál és Wittenbergnél nagy ügyességgel és hatékony együttműködéssel irányítottad. Ezután Daun gróf, hadseregünk fővezére a dippoldiswaldei hadállást a Te gondoskodásodra és tapasztalataidra bízta; a következő télen pedig Freibergét és az egész Érc-hegység vidékét, valamint az altenburgi hercegséget, az ellenség

ismétlődő próbálkozásaival szemben derekasan és vitézül védelmezve, támadásaiktól megőrizted. Végül Téged Sziléziából szászországi hadseregünk főparancsnoki tisztébe helyeztünk, ahol a Henrik porosz herceg alatt álló, a hely jellege és az erődítések jelentősége miatt szinte megközelíthetetlen ellenséges sereget szerfelett megerősített táboraikból két ütközet után bölcs előrelátással és rendkívüli igyekezettel bátran kimozdítottad. Mind ezekkel és hasonlóan dicső tetteiddel, mind pedig nagy áldozatokkal járó cselekedeteiddel, sőt életed veszélyeztetésével a közjó üdvére és megőrzésére, az állam gyarapítására, kegyes megelégedésünkre és rendkívüli tetszésünkre hűségesen véghezvitt készséges szolgálataidat, kiváltképpen pedig hogy számos érdemidet, megkérdőjelezhetetlen hűséged bizonyítékait folyamatosan megmutattad, ezért elismerve itthon és külföldön kiváló bölcsességgel és méltó tekintéllyel viselt katonai tisztségeidet, és hogy összes említett nemes cselekedeteid nevednek rendkívüli dicsőségével együtt utódaidra is átruházódjanak, az irántad érzett nagyobb és teljesebb kegyelmünk és jóindulatunk jelét tanúsítsa ez a méltó dokumentum. Elhatároztuk, hogy Téged, HADIK ANDRÁS, aki különben régi nemesi családból származol, a nemesi vagy lovagi rendből a GRÓFOK fenntartandó tisztségébe és méltóságába emelünk; s megfontolásunk és határozott szándékunk alapján, és királyi hatalmunk erejénél és különleges kegyünknel fogva Téged és fiaidat, JÁNOS JÓZSEFet és KÁROLY ANDRÁS-t, valamint leányaidat, MÁRIA KAROLINA FRIDERIKÁ-t, és MÁRIA ANNÁ-t, MÁRIA FRANCISKÁ-t, továbbá MÁRIA JOZEFÁ-t és MÁRIA ANTÓNIA-t, akik feleségedtől, MÁRIA FRANCISKA BARBARA LICHNOWSKY grófnőtől születtek, és a ti örököseitek, a már megszületett, és ISTEN kegyelméből megszületendő mindkét nembeli összes, a Te ágyékdoból származó [törvényes] utódokat említett Magyar Királyságunk és a hozzá csatolt Részek valóságos, régi és kétségtelen GRÓFJAInak, közönségesen Grafoknak a gyülekezetébe, számába, rendjébe a nagyságos, németül Hoch-und Wohlgebohrner címzéssel beemeltünk, becsatoltunk, felvettünk és besoroltunk. Kívántuk és kifejezetten elhatároztuk, hogy Te, HADIK ANDRÁS ettől kezdve a jövőben és minden időkből azokat a kegyeket, tisztségeket, privilégiumokat, méltóságokat, engedményeket, mentességeket, szabadságokat, előjogokat, kedvezményeket és kiváltságokat, amelyeket említett Magyar Királyságunk és a hozzá csatolt Részek, s más országaink és örökös tartományaink többi

valóságos régi grófjai jogilag vagy a régi szokások szerint, vagy akármilyen módon használnak, élveznek, bírnak és azoknak örvendenek, úgy a törvényszéken és azon kívül, és az országgyűléseken, és azokon kívül, vagy bárhol másutt használhassad, élvezhesd és azoknak örvendhess, és említett fiaid és leányaid, azaz törvényesen leszármazott örököseid és utódaid is használhassák, élvezhessék és azoknak örvendhessenek. És hogy méltóságra emelésednek örökös bizonyítéka fennmaradjon és a teljesebb jótéteménnyel megtisztelt méltóság az emberek számára világosabban szembetűnjön, régi és családi CÍMERED-et, amelyet eddig használtál, nemcsak kegyesen jóváhagytuk és megerősítettük, hanem azt az irántad tanúsított túlárado hálánk jeleként, kegyünk és jó szándékunk biztosítékaként ki is bővítettük, azt a jövőben és a folytonosan múló időben az alábbi formában viselni és hordani kegyesen megengedjük és adományozzuk: egy négy részre osztott katonai pajzsot, benne egy fekete színű kisebb középpajzzsal, amelyben családod ősi címere van ábrázolva, és pedig: aranykoronán, hátsó lábain álló szintén aranykoronás, hátán visszahajló farkú oroszlán, amely szájában török fejet, jobb mellső lábának karmaiban kivont egyenes kardot tart, a balt pedig karmolásra nyújtja. Császári-királyi hálánkból kifolyólag pedig a legkegyesebben a következő nagyobb (címert) engedélyeztük, nevezetesen: a nagyobb pajzs első skarlátvörös színű mezejében két zöldellő szőlőkacs emelkedik fel, és velük egybekapcsolt, illetve velük díszített egymástól elforduló kocsányon lógó arany szőlőfürt van ábrázolva; a második zafírkék színű mezőben négyszögletű széles kapu látható koronás kőfalakkal; a harmadik alsó, szintén zafírkék színű mezőt vértezett, könyökbe hajló ember kar foglalja el, amely markában arany borostyán ágacskát tart; az utolsó arannyal bevont negyedet kétfejű kiterjesztett szárnyú, szokásos módon koronázott fekete sas díszíti; a címert ugyanezzel az [arany]színnel festették meg. Az egészet a grófokat megillető korona fedi, rajta négy lovagi rácsos vagy zárt, bíbor bélésű, arany színű, nyaklánccal ékített és koronás, a művészet szabályainak megfelelően jól elrendezett sisakok; ezek közül az elsőn jobbra könyöklő vértezett kar borostyán ágacskával, a másodikon kétfejű sas, a harmadikon szőlőkacsok a szőlőfürtökkel, végül a negyediken a torony, mint pajzstartozékok emelkednek ki; az egyes sisakokról saját negyedüknek megfelelő színű szalagok vagy sisaktakarók futnak le; a pajzsot a telamonok helyén két arany oroszlán tartja. Hogy pedig mindezek a szemlélők

számára is világosabban szembetűnjenek, azokat királyi festőnk a jelen oklevél kezdetén vagy elején tanult kezével és művészetével saját és eredeti színeivel kiválóan megfestette és kitette. Engedélyezzük tehát Neked, HADIK ANDRÁS és minden törvényesen született örökösödnek és utódaidnak, hogy az említett címet összes és személyes becsületes és tisztességes harcban, gyakorlaton és hadjáratban, mind komolyan, mind tréfásan, gyalogos és lovas lovagi játékokon vagy kopjavívásokban, háborúkban, párviadalokban, egyéni vetélkedésekben és bármiféle kézitusákban és összecsapásokban, pajzsokon, zászlókon, sátrakon, síremlékeken, sírokon, emlékműveken, kegytárgyakon, gyűrűkön, ékszereken, pecséteken, épületeken, falakon és bútorokon szabadon, békésen és minden akadály, zavar és ellentmondás nélkül bírjad, viseld és hordjad, örökké használjad, élvezd s annak örvendj. Azonfelül képes és alkalmas légy, és összes örökösöd és utódaid is képesek és alkalmasak legyenek arra, hogy elnyerjed és elfogadjad, elnyerjék és elfogadják az összes kegyet, engedményt, kiváltságot, jogot, előjogot és mentességet bármiféle valós személyes és vegyes teher és kötelesség alól; végül pedig mindazoknak a jogoknak az élvezetére, amelyeket Magyar Királyságunk és a hozzá csatolt Részek, továbbá más országaink és örökös tartományaink valóságos grófjai élveznek, és azoknak örvendenek, azoktól titeket semmiféle jog vagy szokás alapján senki soha ne tiltson el; ennél fogva beemeljük, becsatoljuk és besoroljuk, elfogadjuk, megerősítjük, dicsérjük és dicsőítjük fenti címeredet, és Téged s összes említett törvényes leszármazottaidat a nevezett, közönségesen Graf [Gróf], címzéssel vagy méltósággal, nagyságos, németül Hoch und Wohlgeboren megszólítással megajándékozunk és felruházunk. Tehát országaink, uralmunk alatt álló területeink és örökös tartományaink összes és egyes egyházi és világi alattvalóinak, legyenek ők bármilyen rendűek, rangúak, méltóságúak, osztályúak, helyzetűek és előkelőségűek, szigorúan megparancsoljuk, hogy: Téged és fent említett összes [leszármazottaidat] szóban és írásban valóságos és kétségtelen GRÓFOKNak nevezzenek, tartsanak, ismerjenek és tiszteljenek, s hagyják, hogy Te [és leszármazottaid] ezt a címet folytonosan élvezhessétek és annak örvendhessétek. Ezt a kegyes döntésünket, kegyünket és jóváhagyásunkat senki ne zavarja meg, vagy nem emeljen szót ellene, illetve azt senki semmiféle címen ne merje megakadályozni, megzavarni vagy ellene szót emelni. Ha pedig alattvalóink közül valakik az ellenkezőjét tenni merészelnék,

ismerjék meg a mi és utódaink haragját, tudniillik őket ebben az ügyben meg fogjuk támadni. Mindezeknek hitelül és tanúbizonyságul ezt a saját kezű aláírásunkkal és titkos, Magyarország apostoli királyaként használt függő nagyobb pecsétünk erejével megerősített privilegiális levelünket kibocsátani és kiadni Neked, HADIK ANDRÁS és mindkét nembeli összes törvényes örökösödnek és utódaidnak örök emlékezetül elrendeltük. KELT nekünk kedves hívünk, nagyságos galántai Eszterházy Ferenc gróf, Fraknó örökös ura, valóságos belső titkos tanácsosunk és kamarásunk, Moson vármegye főispánjának és nevezett Magyar Királyságunk udvari kancellárjának keze által, ausztriai főhercegi városunkban, Bécsben, ezerhétszázhatvanhárom május hónap huszadik napján, magyarországi, csehországi és más országokban uralkodásunk huszonharmadik esztendejében. FÖTISZTELENDŐ, Krisztusban tiszteletreméltó atyáknak: Szalai Barkóczy Ferenc gróf úrnak, a Szent Római Birodalom hercegének, esztergomi érseknek, és Batthyány József gróf úrnak, az egyházi törvény szerint egyesített bácsi-kalocsai egyházak érsekének; Franz Engl von Wagnein gróf, csanádi; galántai Eszterházy Imre gróf, nyitrai; vásonkői Zichy Ferenc gróf, győri; Georg Wolfgang Chiolich von Löwenberg, zengi és modrusi, vagy korbáviai; Tauszy Ferenc, zágrábi; Klimó György, pécsi; Joseph Chilonich, boszniai; vaali és sonenthurmi Migazzi Kristófnak, a Szent Római Egyház presbíter bíborosának, a Szent Római Birodalom hercegének, váci adminisztrátornak; zajezdai Patachich Ádám báró váradi; galántai Eszterházy Károly gróf, egri; Bajtay Antal bárónak a piarista iskolákból erdélyi; nagymányai Koller Ignácnak, veszprémi; Paxy Baptista Jánosnak szerémi; Pucz Istvánnak belgrádi; kiskolacsini Jozef Karol Zbiskonak tinnini; jerebiczi Jovan Sztehenicsnek választott temmeni; Galgóczy János úrnak választott targuriai; és ordódi Ordódy Gábornak választott dulmeni; Isten egyházait szerencsésen kormányzó püspök uraknak. Továbbá nagyságos: Batthyány Lajos grófnak, említett Magyar Királyságunk nádorának és királyi helytartónknak; illésházi Illésházy József grófnak országbíráknak; Nádasdy Ferenc gróf úrnak, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjának; idősebb Batthyány Ádám gróf úrnak, tárnokmesterünknek; erdódi Pálffy Miklós gróf úrnak, főudvarmesterünknek; erdódi Pálffy Károly Pál gróf úrnak, főajtónálló mesterünknek; gyarmati Grassalkovich Antal gróf úrnak, főlovászmesterünknek; gyarmati Balassa Pál gróf úrnak, főpohárnok mesterünknek;

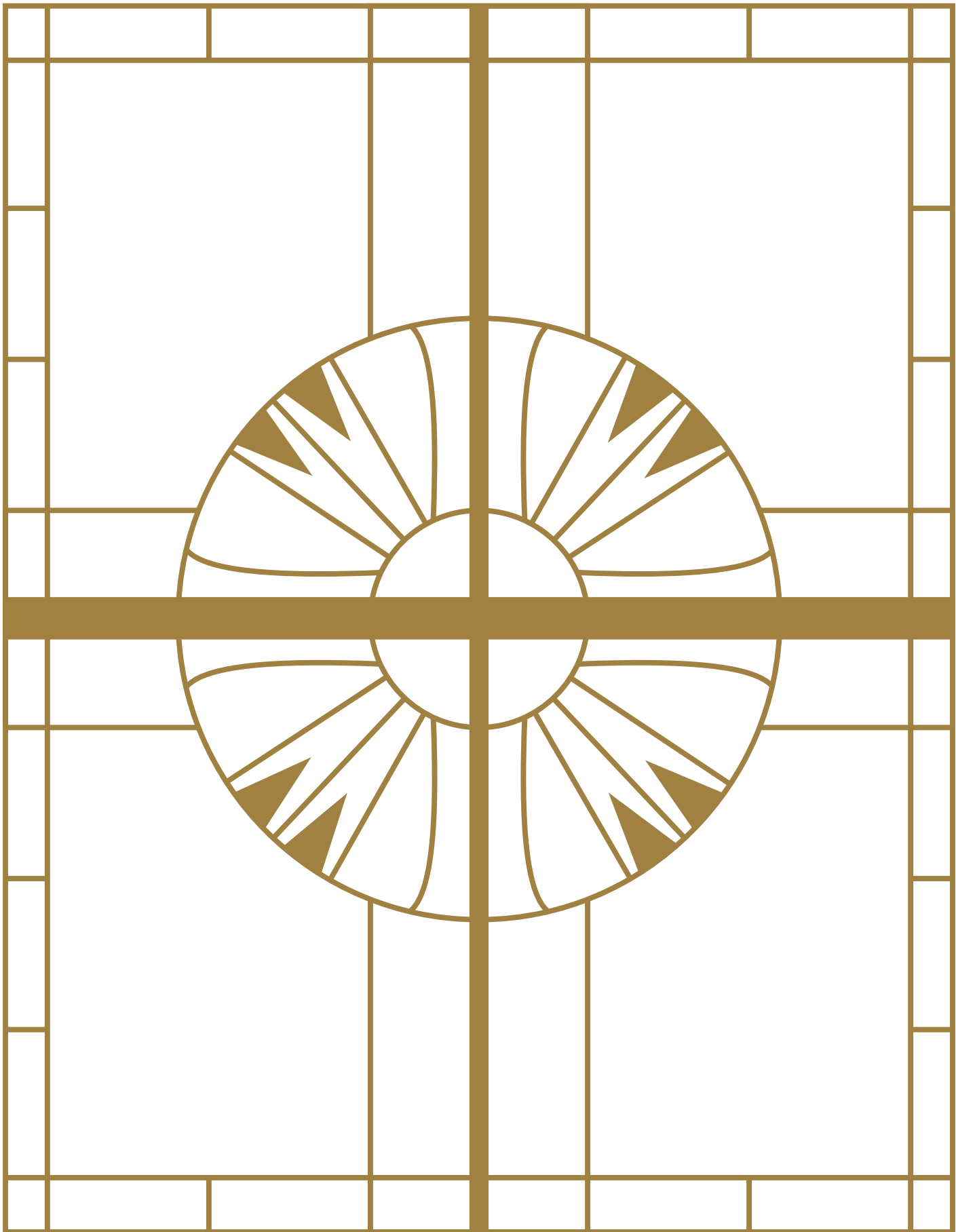
139. kép. A gróf futaki Hadik család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885–1887): i. m. 170. tábla 2. sor 3. címer. –
Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest –
Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

Batthyány Imre gróf úrnak, étekfogómesterünknek (a főkamrás mester tisztsége nincs betöltve), Magyarország királyi méltóságai mestereinek; és a fent említett erdődi Pálffy Károly Pál gróf úrnak, Pozsony grófjának és a többi, többször is említett Magyar Királyságunk és a hozzá csatolt Részek és a vármegyei főispánoknak, is üdvözlét.

Mária Terézia s. k.
Gróf Eszterházy Ferenc s.k.
Batta László sk.”³⁰⁵

A grófi címmel és bővített címeradománnyal nem ért véget gróf futaki Hadik (I.) András katonai pályafutása (139. kép). Békeidőben a haderőreform és hadsereg korszerűsítésének kérdései foglalkoztatták. Volt Buda kormányzója, Erdély katonai parancsnoka, az Udvari Haditanács elnöke, Bács vármegye főispánja. Megkapta a futaki uradalmat, a futaki előnevet³⁰⁶ és a szent német-római birodalmi grófi rangot. 1790-ben Bécsben halt meg. A családi sírboltban, Futakon temették el. Bronzszobra Bécsben, a Mária Terézia téren (mellékalként), lovas szobra Budán a Várban látható.

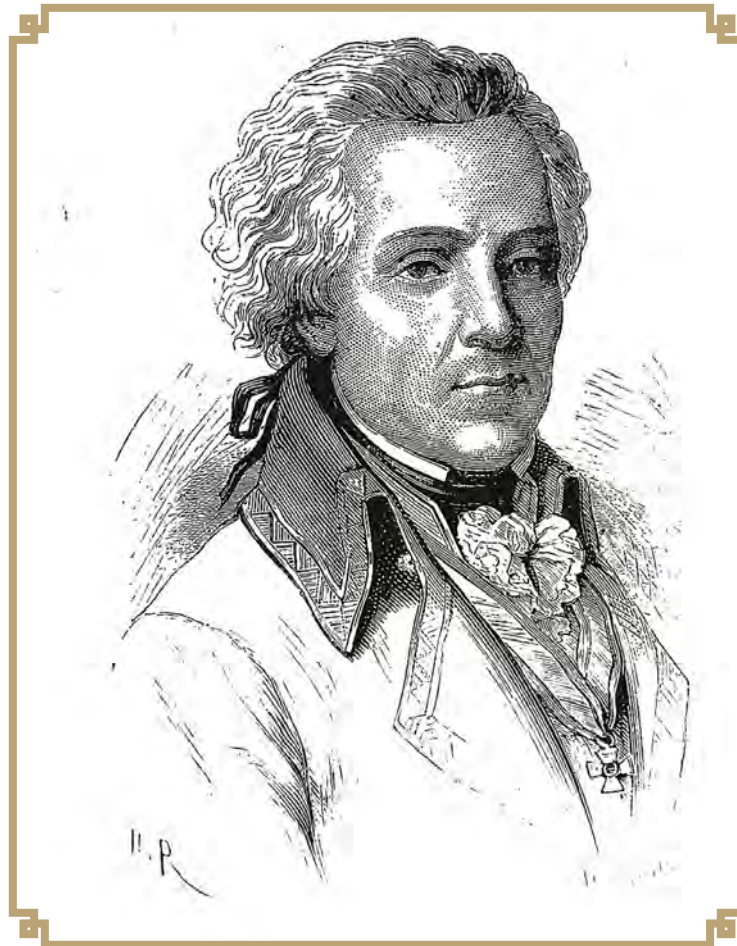
140. kép. B: JOS: ALVINCZY PRAEF: ARM: HUN: B[ARON]: JOS[EPHUS]: ALVINCZY
PRAEF[ECTUS]: ARM[A]: HUN[GARIAE]: BÁRÓ ALVINCZY JÓZSEF MAGYARORSZÁG KATONAI
KORMÁNYZÓJA - Bárá borbereki Alvinczy József (1735-1810) császári-királyi tábornagy

Báró Alvinczy József

Báró borbereki Alvinczy József (1735–1810) tábornagy, 1763-tól báró, az Udvari Haditanács tagja, a Katonai Mária Terézia-rend mindhárom fokozatának tulajdonosa Erdélyben, Alvincon született (140. és 141. kép). Apja nemes borbereki Alvinczy Mihály, a császári-királyi gyalogezred századosa volt, apja testvére nemes borbereki Alvinczy Gábor, 1746-tól báró.

Nemes borbereki Alvinczy József gyermekkorát a gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay család (a család tagjai közül nyolcan a császári-királyi haderő tábornokai voltak) birtokán töltötte, majd – apja nyomdokaiba lépve – 15 éves korában belépett a császári-királyi gróf Gyulay gyalogezredbe, zászlósként. A hétéves háborúban³⁰⁷ már kapitányi rendfokozattal rendelkezett, és egy gránátos századot vezetett. Bátorságával a Torgau és Teglitz melletti csatákban tűnt ki, amelyért őrnaggyá léptették elő, áthelyezték a Pálffy gyalogezredbe, és 1763-ban bárói rangemelésben részesült. 1774-ben a 19. császári-királyi gyalogezred vezénylő ezredesévé nevezték ki. Ezredével a bajor örökösödési háborúban (1778–1779)³⁰⁸ vett részt, s mint „jó magyar katona”, elfogta a porosz hadsereg parancsnokát, Hessen-Philippsthal herceget. A katonai bravúráért vezérőrnaggyá nevezték ki, és megkapta a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.³⁰⁹ Az 1787–1791. évi Habsburg–török háború időszaka alatt Belgrád visszafoglalására tett kísérlete eredménytelen maradt, közben Osztrák-Németalföldön felkelés robbant ki, amelynek leverésére az altábornaggyá kinevezett Alvinczy Józsefet rendelték ki. Az összetűzések közben megsebesült, így az azt követő csatározásokban nem vett részt.

„Tudom, hogy már eddig meg tsenget te füleidben is, hogy az válagatot emberek szekere rúdja már Niderland felé áll, ez holnapnak kilentzedik napján stafetali ter parantsoltatánk, hogy késedelem nélkül útnak induljunk, mihelljest az szabadságban lévő vitézinket béhuzhatjuk, az magyarországi regimentek közül mennek négyen, az két Eszterházi, Ferdinánd, Gyulay, az generálisok Gemingen, Allvintzi és Nádasdy. Német infanteria megyen nyoltz, cavalleria három és egy

141. kép. Báró borbereki Alvinczy József tábornagy

Forrás: Augustin Challamel – Desire Lacroix:
Album du centenaire. Grands hommes et grands faits de la Révolution française (1789–1804).
Paris, 1889. 301. (Public Domain).

huszár regiment. Hogy ha más parantsolatunk nem érkezik, az napja elindulásunknak határozatot negyedik augusti.”³¹⁰

Életének következő jelentős időszaka a napóleoni hadjáratok korszaka volt. A francia hadtörténelemből (is) ismert neerwindeni csatára 1793-ban került sor (Osztrák-Németalföld). A francia forradalmi seregek egy megelőző csapással akarták elejét venni annak, hogy az osztrák (és szövetséges) erők Frigyes Józsiás

142. kép. Alvinczy József síremléke a Fiumei úti sírkertben

szász-coburg-saalfeldi herceg (német-római birodalmi tábornagy) vezetése alatt benyomuljanak a forradalmi Franciaországba. A forradalmi francia haderő kiképzettsége és fegyelme jócskán elmaradt a fegyelmezett, jól kiképzett német-római birodalmi és császári-királyi csapatokétól, ami ebben az utóbbiak számára győztes csatában is megnyilvánult.

A francia csapatok parancsnoka Charles-François Dumouriez tábornok volt. Ezt követően báró Alvinczy Józsefet a Katonai Mária Terézia-rend középkeresztjével tüntették ki. Altábornaggyá történő kinevezését követően – s miután Charleroi várost (ma: Belgium) sikerült felmenteniük – megkapta a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjét is. Hamarosan kinevezték a felső-rajnai császári-(királyi) csapatok

parancsnokává. Egy évvel később, 1794-ben a Fleurs mellett vívott csatában, a Jean-Baptiste Jourdan tábornok vezette francia hadsereg győzedelmeskedett Coburg hercege felett, így az osztrák (és birodalmi) erők kiürítették Osztrák-Németalföldet. Báró Alvinczy József altábornagyot visszahívták Bécsbe, az Udvari Haditanácsban folytatta szolgálatát.

1796-ban Bonaparte Napóleon altábornagyot Franciaországban kinevezték az itáliai francia hadsereg főparancsnokává, aki azonnal megkezdte a vezetésére bízott hadsereg teljes átszervezését és felszerelését. Alvinczy azt a parancsot kapta, hogy váltsa fel az addigi itáliai főparancsnokot (Dagobert Sigmund von Wurmser [1724-1797] német-római császári altábornagy), és vegye fel a harcot

143. kép. A báró borbereki Alvinczy család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 7. tábla 3. sor 2. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

Észak-Itáliában – egy teljes császári-királyi hadsereget vezetve – a francia csapatokkal, akadályozza meg térnyerésüket, sőt szorítsa vissza erőiket. Alvinczy megszervezte Tirolban a katonai milíciát, és 1796-ban megkezdte Mantova felmentését (ahová Wurmser altábornagy visszahúzódott). A mintegy 50 ezer főt számláló császári-királyi hadseregnek egyesülnie kellett volna a Mantovából kitörő Wurmserrel, aki ezt elmulasztotta. Bonaparte altábornagy viszont előbb ért Mantova alá, és Arcole mellett (arcole-i híd) háromnapos csatában súlyos vereséget mért a császári-királyi csapatokra.³¹¹ 1797-ben Alvinczy friss (kiképzetlen) csapatokkal próbálta meg a hadi

helyzetet előnyére változtatni, de Bonaparte altábornagytól Rivolinál újabb vereséget szenvedett. Másfél hónappal később Wurmser (egy sikertelen kitörés után) feladta Mantovát (körülbelül 20 ezer katonája került hadifogságba). Alvinczy egészségi állapota romlott, visszahívták Magyarországra, és tábornaggyá nevezték ki, ugyanakkor az ország katonai kormányzója lett. 1808-ban Budán meghalt.

Alvinczy József síremléke a régi vízivárosi katonai temetőben állt, amely a mai Szilágyi Erzsébet fasor és a Kút völgyi lejtő közötti területen feküdt. A temetőt az 1930-as években felszámolták. Ma a Fiumei úti sírkertben nyugszik (142. kép).

144. kép. B: PAUL: KRAY PRAEF: REI TOR: B[ARON]: PAUL[US]: KRAY PAEF[ECTUS]: REI TOR[GAU]: [TORGAU PARANCSNOKA] BÁRÓ KRAY PÁL [A GLATZI ELSŐ] - Báró krajovai és topolyai Kray Pál (1735-1804) császári-királyi tábornagy

Báró Kray (III.) Pál

Nemes Kray (II.) Pál (1735–1804) Késmárkon született (144. és 145. kép). Űkapja, a Morvaországból áttelepült Kray (I.) Pál (felesége: Klösz Erzsébet) volt a nemesség- és címerszerzésben érintett. Az eredetileg Sáros vármegyében honos kisnemesi³¹² család egyik tagja Kray Pál unokája, nemes Kray (I.) Jakab a Szepes vármegyében fekvő Késmárkon telepedett le, ahol 1685-től főjegyzővé, majd 1704-től a szabad királyi város főbírájává választották. A Rákóczi-szabadságharc alatt a vezérlő fejedelem híve lett a császári-királyi csapatok 1709. évi késmárki bevonulásáig, amikor gróf Siegbert Heister (1646–1718) német-római császári tábornagy elfogatta, hadbíróság elé állíttatta, és harmadmagával kivégeztette. A főbíró fiai katonai pályára léptek: Kray (II.) Jakab előbb a Saint-Amour, majd a Liechtenstein dragonyos ezredben szolgált. Zászlóssá történt előléptetését követően 1729-ben kilépett a hadseregből, és hazatért Késmárkra. Felesége Unterbaum Éva. Három fiuk és egy lányuk született: (III.) Jakab 1733-ban, Katalin 1734-ben, (III.) Pál 1735-ben, Sándor 1742-ben. Az apa, Kray (II.) Jakab 1741-ben folytatta a katonai szolgálatot a Szirmay (majd Esterházy, 1798-tól a 37.) császári-királyi gyalogezredben, amelynek soraiban kapitányként vett részt az osztrák örökösödési háború csehországi hadjárataiban. 1743-ban kilépett a hadsereg kötelékéből és hazatért, 1751-től a szabad királyi város országgyűlési követeként tevékenykedett, és jó kapcsolatokat épített ki az akkori felsőtábla egyes tagjaival, különösképpen gróf körösszegi és adorjáni Csáky Miklós (1698–1657) hercegérsekkel (prímás) tartott fenn jó kapcsolatot, hiszen a hercegérsek családja jogán Szepes vármegye örökös főispánja is volt.

Nemes Kray (III.) Pál Késmárkon kezdte meg tanulmányait, amelyet Selmezbányán folytatott, majd a hercegérsek Pozsonyba, később Bécsbe küldte. 1754-ben Bécset elhagyva belépett a császári-királyi Haller gyalogezredbe, ahol azonnal káplár lett, majd 1757-ben zászlósi rendfokozattal áthelyezték a Pálffy gyalogezredbe, ahol hadnaggyá léptették elő. Ezrede hamarosan a sziléziai harctérre indult, ahol már évek óta folyt a hétéves (harmadik sziléziai) háború.³¹³ 1757-ben Nemes Kray (III.) Pál gyalogsági hadnagy

145. kép. Báró krajovai és topolyai

Kray (III.) Pál tábornagy

Forrás: Fest Aladár: Báró Dévay Pál 1735–1800. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1915. 183. – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: M 60.464/61.

részt vett az ezred kötelékében Schweidnitz ostromában és bevételében, a Breslau melletti győzelemben, majd a császári-királyi hadsereg leutheni vereségében is. Ugyanezen évben gróf Draskovich József altábornagy segédtisztje lett, 1759-ben már főhadnagy.

Az 1760. évi hadjáratban az ezredet az Ernst Gideon Freiherr von Laudon (1716–1790) német-római császári tábornagy által vezetett hadtest

146. kép. Báró Kray Pál márvány síremléke a belvárosi plébániatemplomban

alárendeltségébe helyezték, s a landeshuti győztes csatát követően 1760. július 26-án az alsó-sziléziai Glatz (ma: Kłodzko – Lengyelország) erődjének ostromakor végrehajtotta élete addigi legnagyobb „haditettét”: Kray főhadnagy – horvát határőrcsapatok élén – az elsők közt rontott be az erődbe, s a porosz várparancsnok, báró Göllnitz a feladás jelképeként a főhadnagynak adta át az erőd kulcsait, amiről Kray azonnal, személyesen tett jelentést Von Laudon tábornagynak. A hadvezetés magas dicséretre terjesztette fel a főhadnagyot.³¹⁴

1760-ban a császári-királyi hadsereget a poroszok a Liegnitznél vívott csatában legyőzték, ahol Kray is megsebesült. A háború 1763-ban békekötéssel zárult, a királynőnek nem sikerült visszafoglalnia Sziléziát.

1763-ban az ezredet Magyarországra vezényelték. Kray megnősült, felesége Mihics Franciska lett. Gyermekeik Antal és Ferenc.

Századosi rendfokozatát vásárlással nyerte el és 1766-ban az ezred puskás századának parancsnoka lett. 1774-ben ugyanazon ezred elitegységének, az 1. gránátos századnak lett parancsnoka. Megjegyzendő, hogy a gránátos századokat (három gránátos századot) egy zászlóaljba szervezték, így a 39., a 31. és 32. gyalogezred három gránátos százada Pozsonyban állomásozott. 1778-ban ezrede másodőrnyaga lett (ez a rendfokozat háború esetén létezett, mint az ezredes által vezényelt zászlóalj parancsnoka). 1783-ban egy jól sikerült harcászati gyakorlaton mutatott teljesítménye elismeréseként

147. kép. A báró krajovai és topolyai Kray család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 258. tábla 3. sor 3. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

az uralkodó, II. Habsburg-Lotaringiai József soron kívül alezredessé léptette elő, egyúttal áthelyezték a II. székely határőrezred állományába. 1784-ben Erdélyben jobbágyfelkelés tört ki, amelynek keretében a Zaránd vármegyében élő román nemzetiségű jobbágyok fellázkodtak földesuraik ellen. A felkelést a történeti köztudatban Horea (Vasile Ursu Nicola), Closca és Crisan vezették, a felkelők létszáma néhány hét alatt mintegy 16 ezer főre nőtt, és a szomszédos vármegyékre is kiterjedt, pusztítva, kegyetlenkedve. Kray Pál alezredes parancsot kapott, hogy az alárendeltségébe tartozó erőkkel – más császári-királyi csapatokkal közösen – számolják fel a lázadást,

amit rövid időn belül, szinte veszteség nélkül megtett, a lázadók vezéreit is elfogva. Jutulma 1785-ben az ezredesi kinevezés és az I. oláh határőr gyalogezred (vezénylő) ezredesi beosztása lett.

Az 1788-ban kitört török háború alatt az I. oláh határőr gyalogezred parancsnokaként elfoglalta a havasalföldi Krajova városát, ezért az uralkodó a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjével tüntette ki, és nemesi rangja elé a „krajovai” előnév használatára is jogot nyert. 1790-ben vezérőrnaggyá lépett elő, 1792-ben bárói rangra emelte a király.³¹⁵

Hamarosan Osztrák-Németalföldön hadakozott, ahol sikereket ért el a franciákkal szemben,

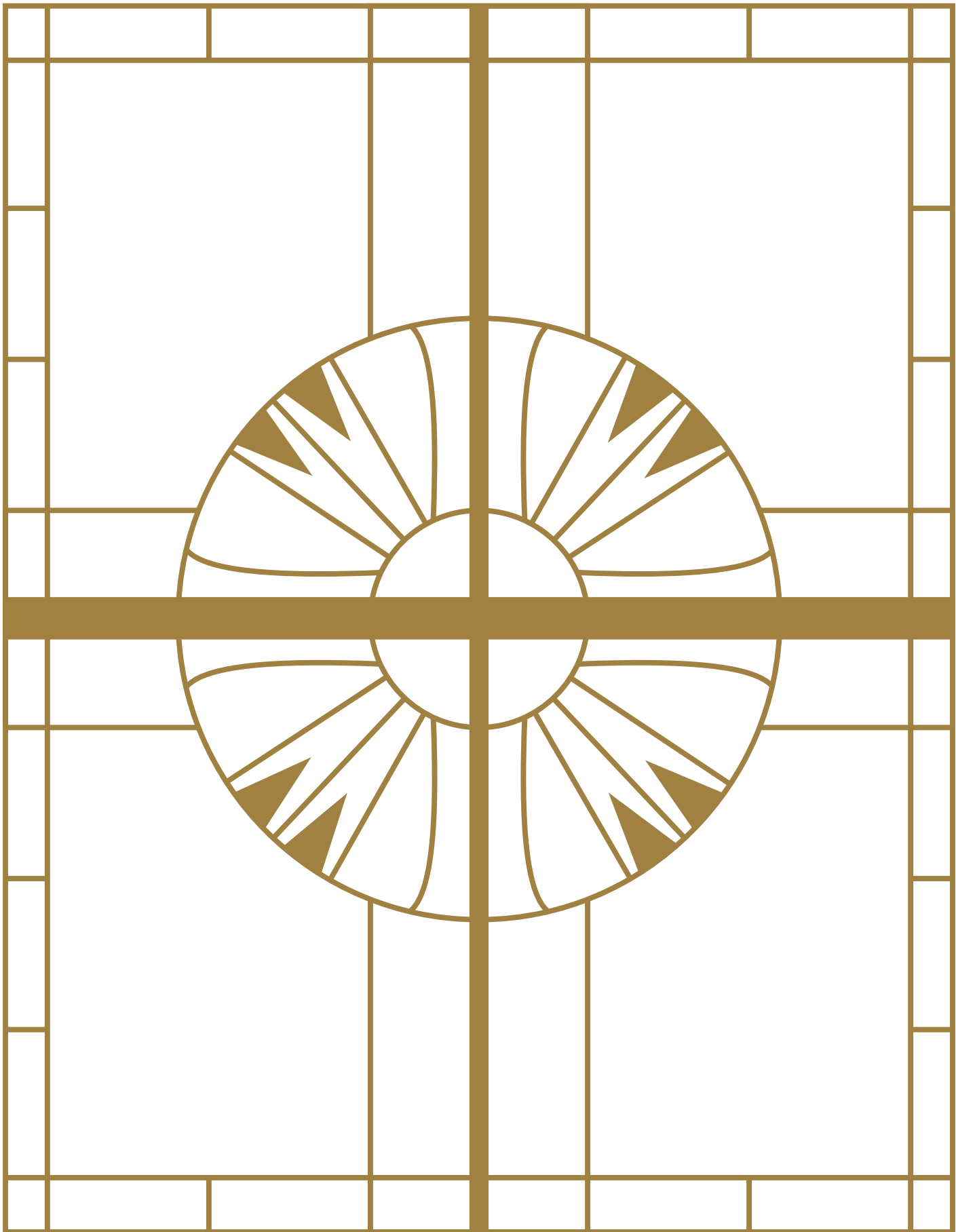
és az 1973. évi Orchies és Marchiennes melletti csatákban nyújtott cselekedeteiért 1794-ben megkapta a Katonai Mária Terézia-rend középkeresztjét, majd 1795-ben altábornaggyá nevezték ki, és 1798-ban áthelyezték az itáliai hadszíntérre. A francia erők a Rajnánál Jean-Baptiste Jourdan, Tirol térségében André Masséna, míg Itáliában Louis Schérer tábornokok vezetésével kezdtek hadműveleteket. Báró Kray altábornagy 1799-ben rövid ideig az észak-itáliai hadsereg főparancsnoka lett, Magnagónál megverte Louis Schérer francia tábornokot. Ezt követően rohammal bevette Bresciát és Peschierát, háromhetes ostrom után megadásra kényszerítette Mantovát. Az itáliai hadszíntérre közben megérkező és kinevezett főparancsnoknak, Alekszandr Vasziljevics Szuvorov orosz cári hadvezérnek, egyben német-római birodalmi tábornagnak átadta a főparancsnoki beosztást, majd a Novi melletti csatában (ahol megsebesült) győzelmet arattak. A csata közben elesett a francia főparancsnok, a 30 éves Barthélemy Catherine Joubert (1769–1799) tábornok is. 1800-ban Kray megkapta a rajnai hadszíntér főparancsnokságát. Közben külpolitikai változások is bekövetkeztek. Bonaparte Napóleon 1799-ben a Francia Köztársaság első konzulja lett, aki a Német-római Birodalomnak békeajánlatot tett, amelyet elutasítottak. Így 1800-ban jelentős erőkkel átkelt a Szent Bernát-hágón, és Marengónál – noble Louis Charles Antoine Desaix tábornok haderejének köszönhetően – vereséget mért a császári-királyi erőkre (igaz, a csatában elesett a nevezett francia tábornok is). 1800-ban az uralkodó a magyarországi Topolya birtokát adományozta a bárónak, és felhatalmazta a „krajovai és topolyai” előnevek használatára is. Ugyanakkor a rajnai hadszíntéren a francia Jean Victor Moreau tábornok visszaszorította báró Kray csapatait, akik Münchenig hátráltak. Ennek hatására Kray altábornagyot felmentették, aki visszatért Magyarországra. A sok csatát látott, egyenes jellemű

altábornagy 1804-ben meghalt. A pesti belvárosi plébániatemplomban nyugszik ma is.

Báró Kray Pál sírfelirata a Belvárosi Plébánia-templom márvány síremlékén:

„D M
PAULI LIBERI BARONIS KRAYDE KRAYOVA
ET TOPOLYAIN EXERCITU CAES REGIO
GENERALISREI TORM PRAEF ITALICI
REGII ORDINIS MILITARIS MARIAE
THERESIAE COMMENDATORIS UNIUS
LEGIONIS PEDESTRI COLONELLI PROPRI-
ETarii SUMMIS QUOS HUNGARIA
GENUIT QUOS CETERAE TULERE CENTES
HEROIBUS PARIS VEL CERTE SURPARIS
STRENUI FELICIS FUGATIS
ITERUM ITERUMQUE HOSTIBUS
CAESO AD VERONAM
LIGNIACUM PONTONEM MAGNA-
NUM GALLICO EXERCITU CAPTA
MANTUA BRIXIA FERRARA VERONA
PISCARIA QUI OMNIA HAEC FORTI-
TER GESTA UNA CONFECIT AESTAM
EXCELSI IN UTRAQUE FORTUNA
ANIMI SUORUM DELICIAE ET
ORNAMENTUM HUNGARIAE
DECUS FRANCISCO II CAESARI
PIO AUGUSTO FRATRIQUE EIUS
CAROLO PROVIDO HEROI
CARUS HIC QUO MORTALE HABE-
BAT DEPOSUIT MDCCCIV XIV
KAL FEBRUAR ANNOS NATUS
LXIX NON MEMORIAE QUAM NULLA
VINCET AET ASSED AMORIS ET PIE-
TATIS CAUSA HOC MONUMENTUM
LUCUBRETT TRIBUS FILIIS ARTIS ALUM-
NIS UNICUS SUPERSTES FRANCISCUS

F F”³¹⁶

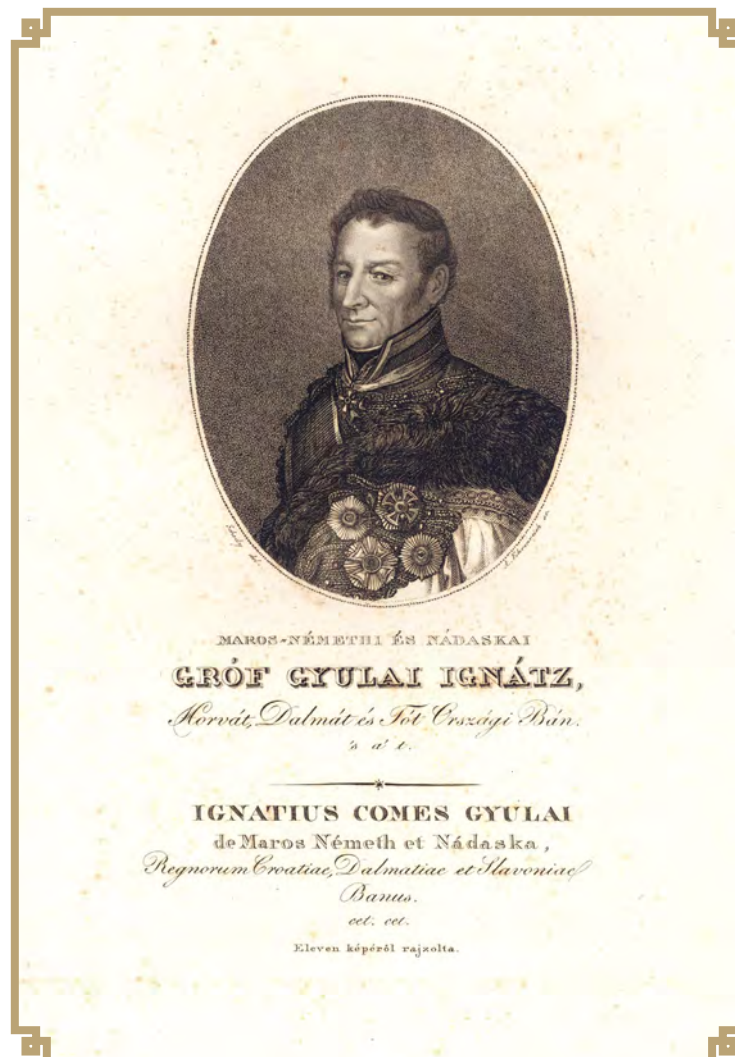
148. kép. C: IGNA: GYULAY PRAES: C: BEL: C[OMES]: IGNA[TIUS]: GYULAY PRAES[ES]:
C[ONSILIUM]: [AULAE]: BEL[LICUM] GRÓF GYULAY IGNÁC A[Z] [UDVARI] HADITANÁCS
ELNÖKE - Gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay Ignác (1763-1831) császári-királyi tábornagy

Gróf Gyulay Ignác

Gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay Ignác (1763-1831) császári-királyi tábornagy, horvát-szlavón-dalmát bán (1806-1831), titkos tanácsos, Bécsben az Udvari Haditanács elnöke (1830-1831). Végigharcolta a napóleoni háborúkat (148. és 149. kép). Gyulay Ignác Magyarországról Erdélybe átszármazott főnemesi család sarja. A Gyulay család férfi tagjai közül 1868-ig nyolc tábornok és egy tiszt szolgált a császári-királyi haderőben. Apja gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay (I.) Sámuel (1723-1802) császári-királyi altábornagy, 1773-tól a 32. császári-királyi gyalogezred ezredtulajdonosa és Gyulafehérvár katonai parancsnoka, anyja báró kászoni Bornemisza Borbála volt. Két fiútestvére született, Gyulay (I.) Albert későbbi altábornagy és Gyulay (II.) Sámuel.

Hivatása választásához – a családi környezetet tekintve – kétség sem fért. 1781-ben kezdte meg katonai szolgálatát apja gyalogezredében tisztjelöltként (kadét).

1789-ben már őrnagyként teljesített szolgálatot a II. báni határőr ezredben, amelynek kötelékében részt vett az 1789-1790-es török háborúban, ahol helytállásáért ezredessé léptették elő. Ha végigvezetjük katonai pályafutását, megállapíthatjuk, hogy lényegében végigküzdötte a napóleoni háborúkat. A Francia Köztársaság ellen vívott első koalíciós háborúban (1792-1797) gróf Dagobert Sigmund von Wurmser (1724-1797) német-római császári tábornagy alárendeltségében szolgált a rajnai hadszíntéren, ahol 1793-ban lényeges szerepet játszott az első weissenburgi csatában, elősegítve ezzel Bienwald³¹⁷ erődítésének elfoglalását. Tevékenységéért a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta meg. 1796-ban Svábszág és a Württembergi Hercegség határán, Memmingen város mellett mintegy 1200 katonájával nyolc órán keresztül védte hadállásait az ötszörös túlerőben lévő franciákkal szemben, és kitüntette magát a közvetlenül a Rajna melletti Kehl francia hídfő elleni támadásban is. 1796-ban ezredessé és a 31. Benyovszky gyalogezred vezénylő ezredesévé nevezték ki. Egy évvel később (1797-ben) vezérőrnaggyá lépett elő. Az első koalíciós háború a Francia Köztársaság győzelmével végződött,

149. kép. Gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay Ignác (1763-1831) tábornagy
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) - Budapest - Országos Széchényi Könyvtár - Régi Nyomtatványok
Tára - Apponyi Metszetek - 1034/18.

így a háború kiújult, és az 1799-ben indított hadmozdulatokkal megkezdődött a második koalíciós háború (1799-1802).³¹⁸

A hadműveletek a rajnai hadszíntéren kezdődtek meg, ahol Habsburg-Tescheni Károly Lajos (1771-1847) osztrák főherceg, német-római császári tábornagy³¹⁹

150. kép. A gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay család címere

Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 168. tábla 1. sor 2. címer – Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) – Budapest – Országos Széchényi Könyvtár – Raktári jelzet: 28.729/4/15/1.

1799-ben az első stockachi csatában – amelyben gróf Gyulay Ignác vezérőrnagy dandárparancsnoki beosztást látott el – vereséget mért a francia Jean-Baptiste Jourdan tábornok által vezetett erőkre. A császári-királyi csapatok azonban 1800-ban vereséget szenvedtek a dél-németországi Meßkirch mellett, és a főerők visszavonulását a Duna vonala mögé Gyulay vezérőrnagy fedezte dandárjával. Ugyanezen évben I. (Habsburg-Lotaringiai) Ferenc (1792-1835) magyar király – (II.) Ferenc néven német-római császár – a Katonai Mária Terézia-rend középkeresztjével tüntette ki, és altábornaggyá nevezte ki.

Ezt követően a háború stratégiai súlypontja Észak-Itáliába helyeződött át. Az Itáliában állomásozó haderő főparancsnoka – Alekszandr Vasziljevics Szuворov orosz cári hadvezér, egyben német-római birodalmi tábornagy megérkezéséig – báró topolyai

Kray (III.) Pál altábornagy volt. A Szuворov által vezetett orosz és császári-királyi csapatok sorozatos győzelmeiket arattak a franciák felett, sőt Milánót is elfoglalták. Szuворovot átirányították svájci területekre, majd (Oroszország koalícióból való kilépését követően) a cár visszarendelte Szentpétervárra. Az Észak-Itáliába betörő Bonaparte Napóleon Marengónál döntő győzelmet aratott, elfoglalta Mantovát is. A második koalíciós háború is francia győzelemmel végződött. Gróf Gyulay Ignác altábornagyot 1801-ben Pestre helyezték át, ezredtulajdonos és titkos tanácsos lett, az uralkodó birtokadományban részesítette.³²⁰ 1806-ban horvát-szlavón-dalmát bánná nevezték ki.

A külpolitikai helyzet azonban alapvetően megváltozott. A Bonaparte Napóleon első konzul által addig irányított Francia Köztársaság helyébe 1804-től a Francia Császárság lépett, amelynek uralkodója

I. (Bonaparte) Napóleon császár lett. Ez nemcsak azt jelentette, hogy az államforma megváltozott, hanem azt is, hogy a sorozatos francia győzelmekben összekovácsolódott és már teljesen kiképzett, felkészített és ellátott császári haderővel, továbbá Bonaparte Napóleon tábornokai helyett Napóleon császár marsalljaival állt szemben a koalíció.³²¹ Lényeges továbbá, hogy Napóleon már 1804-ben titkos tárgyalásokon javasolta II. Ferenc német-római császárnak, hogy császári címéről³²² mondjon le, és vegye fel az örökletes osztrák császári címet. Ezt a javaslatot ekkor elutasították.

Gróf Gyulay Ignác altábornagy részt vett az ötödik koalíciós háborúban (1809).³²³ Az ötödik koalíciós háború megindításának fő kezdeményezője az Osztrák Császárság volt. A Német-római Császárság megszűnését követően a császári-királyi haderő harci morálja lényegesen javult, azonban a hadműveletek során (amelyek már Ausztria, Magyarország, Csehország területein folytak) a hadászati kezdeményezés folyamatosan Napóleon kezében volt (Louis Nicolas d'Avout [1770-1823] francia császári marsall, Auerstädt és Eggmühl hercegének és François Joseph Lefebvre [1755-1820] francia császári marsall, Danzig hercegének együttműködésével). Gróf Gyulay Ignác altábornagyot kinevezték a belső-ausztriai IX. hadtest parancsnokának, majd áthelyezték, és megbízták Laibach és Zágráb védelmével, illetve hogy kísérelje meg a franciák kiűzését Dalmáciából, ami nem járt sikerrel.

A császári-királyi csapatok Eckmühl mellett vereséget szenvedtek, a franciák elfoglalták Regensburgot, majd bevonultak Bécsbe, azonban a hadjárat folytatódott. Aspern mellett a franciák jelentős ellenállásba ütköztek, azonban – ugyan rendkívül nagy áldozatok árán – Napóleon 1809-ben Wagramnál ismét győzelmet aratott. A csatát követően az osztrák császár és magyar király békekötésre kényszerült (Schönbrunn), és a béke megőrzése érdekében (is) Napóleon feleségül vette a császár lányát, Habsburg-Lotaringiai Mária Lujza főhercegnőt, aki immár francia császárné lett. Gyulay altábornagy a háború

után, 1809-1813 között ismét Horvátország és Szlavónia helytartójaként teljesített szolgálatot.

A napóleoni hadjáratok fordulópontját a francia császár 1812-ben indított oroszországi hadjárata jelentette, amelyet az Orosz Birodalom felszámolására szervezett addig nem látott (egyes források szerint) 712 ezer főt számláló úgynevezett Grande Armée-val (Nagy Hadsereggel) kezdte meg. A hatalmas veszteségekkel járó, a Moszkva előtti Borogyinó falu melletti csatában ugyan a franciák (az érvényes hadászati-hadműveleti szabályok szerint) győztek (miután az oroszok a csatateret elhagyták), de a Moszkvába bevonuló Napóleontól a cár nem kért békét, így a francia császár megkezdte a visszavonulást. A Grande Armée a hadjáratban tulajdonképpen megsemmisült, amelyet Napóleon már nem tudott megfelelően pótolni.

A franciákat üldöző cári csapatok bevonultak a Varsói Nagyhercegség területére, majd 1813-ban Berlinbe is. Létrejött a hatodik koalíció. Az orosz, porosz és császári-királyi haderőben, herceg Karl Philipp zu Schwarzenberg (1771-1820) császári-királyi tábornagy hadseregében gróf Gyulay altábornagy vezette a hadsereg bal szárnyát (mintegy 31 ezer fő), elfoglalták Drezdát, ugyanakkor Lützennél és Bautzennél vereséget szenvedtek az új francia hadseregtől. 1813-ban részt vett a lipcsei „népek csatájában” a továbbiakban mint hadtestparancsnok, majd a franciaországi hadjáratban is, amely 1814-ben I. Napóleon uralmának végét jelentette.

1816-tól Horvátország és Szlavónia helytartója, 1830-ban tábornagy. Megkapta az Aranygyapjas rendet, majd az Udvari Haditanács elnöke lett. Gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay Ignác császári-királyi tábornagy 1831-ben meghalt. Felesége Julia von Edelsheim bárónő volt, akitől egyetlen fia született: gróf marosnémeti és nádaskai Gyulay (VI.) Ferenc József császári-királyi tábornagy (1798-1868), aki a Ludovika Akadémia kör alakú domborműveinek elkészítésekor az itáliai császári-királyi hadsereg főparancsnoka volt.

Források és bibliográfia

Az 1790-1791. évi LXVII. törvénycikk a közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1790_91_lxvii

Az 1792. évi IX. törvénycikk hogy a magyar és határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztekül született magyarok választassanak s ezredtulajdonosokul kineveztessenek, valamint a katonai fiatalságnak a katonai akadémiákban való neveléséről. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1792_ix

Az 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1808_vii

Az 1812. évi II. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémia részére folytatólag tett ajánlatokról. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1812_ii

Az 1827. évi XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1827_xvi

Az 1836. évi XL. törvénycikk Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a Magyar Ludovicea katonai intézetre tett ajánlása Törvénybe iktattatik. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1836_xl

Az 1836. évi XXXIX. törvénycikk a Ludovicea magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1836_xxxix

Az 1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról. *Ezer év törvényei*. Online: https://bit.ly/1872_xvi

Az első ismert Magyarországi címeradományozás 1326-ból. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Online: https://bit.ly/Cimer_1326

Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1200-1868*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1904.

Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. 8. kötet. 1826-1909*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1942.

Anonymus Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Ford. Pais Dezső. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte: Györffy György. Budapest, Magyar Helikon, 1977.

Árpád-kori legendák és intelmek. Szent István legendája Hartvik püspöktől. Ford. Kurucz Ágnes. Budapest, Szent István Társulat, 1983.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország I. kötete. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1888. Online: <http://bit.ly/3EcHT3H>

Barabás Samu: *Zrínyi Miklós szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. kötet. 2. rész. Oklevelek*. Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály. Okmánytárak. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 1534-1602. - XXIV. 149-150. - CVIII. 362-363. - CXLII. 436-438. - XXXVI. 164-167. - CXLIX. 450-459. - XCI. 299-301. - CLXI. 481-489. Online: https://bit.ly/Barabas_1899

Basa László: *Az építő Keglevich tábornok. Tápió Kultúra*, 2013. június 5. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/yXcBo>

- Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Ford. Prokopp Gyula. Fejér vármegye leírása. In Farkas Gábor (szerk.): *Tanulmányok és források Fejér Megye történetéhez. 13. Fejér megyei történeti évkönyv.* 11. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1977. 83–117.
- Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I. Szerkesztette, a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette: Kincses Katalin Mária. *Sopron város történeti forrásai. Quellen zur geschichte der stadt Ödenburg.* C sorozat, 2. kötet. Sopron, Soproni Levéltár, 2001. 140–141.
- Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. *Turul*, 80. (2007), 4. 109–125.
- Benda Kálmán – Fügedi Erik: *A magyar korona regénye.* Budapest, Magvető Kiadó, 1979.
- Bene Sándor – Hausner Gábor: *A Zrínyiek a magyar és horvát történetében.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007.
- Berzeviczy Albert: Beatrix királynő. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából.* Budapest, Athenaeum, 1902. 122–146. Online: https://bit.ly/Berzeviczy_1902
- Blazovich László – Érszegi Géza – Turbully Éva: *Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686).* Budapest–Szeged, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 1998.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1983.
- Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája a magyar korona országai történetének földrajzi képzőművészeti néprajzi hadügyi és természeti viszonyainak közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Esztergom vármegye.* Budapest, Országos Monografia Társaság, 1908. Online: https://bit.ly/Borovszky_1908
- Botka Tivadar: Gróf Keglevich István tábornok sírköve Elsassban, 1793. *Századok*, 8. (1874). 498–499.
- Búza Péter: Források és díszkutat. In Török Gyöngyvér (szerk.): *A mi Budapestünk.* Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata, 1994.
- C. Tóth Norbert: Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága. (Rekonstrukciós kísérlet.) *Turul*, 91. (2018), 1. 8–31.
- Cauallerys, Ioannis Bap[tista] de': *Opera et studio aeneis tabulis incisae, Adiecta est in singulos pontifices brevis elucidatio ex diuersis autoribus collecta. Romanorum Pontificum Effigies.* Róma, 1580.
- Cavalieri, Giovanni Battista de': *Romanorum imperatorum effigies. Elogijs ex diuersis Scriptoribus per Thomam Treteru[sque] S. Mariae Transtyberim canonicum et collectis illustratae.* Róma, 1583.
- Challamel, Augustin – Desire Lacroix: *Album du centenaire. Grands hommes et grands faits de la Révolution française (1789–1804).* Paris, (k. n.), 1889. 301. Online: <https://w.wiki/6M2d>
- Csáky Imre: *A Magyar Királyság vármegyéinek címei a XVIII–XIX. században. II. rész. A vármegyék.* Budapest, Corvina, 1995.
- Csáky Imre: *Erdély és a kiváltságos területi-közigazgatási egységek címei és „petsétjei” a történeti Magyarországon – Erdély Nagyfejedelemség, a kiváltságos kerületek, vidékek – székely, szász és lándzsás székek címei és „petsétjei” a Magyar Királyságban – XVIII–XIX. század [Tabló].* Budapest, Magyar Emlékhely Bizottság, 1997.
- Csáky Imre (szerk.): *Esztergom vármegye címereslevele 1836.* Fakszimile. Nyíregyháza, Start Nonprofit Kft., 2011.
- Csáky Imre: *A Jász és Két Kun Kerületek címereslevelei 1746 és 1839.* Fakszimile. Nyíregyháza, Start Nonprofit Kft., 2012.
- Csáky Imre: *A Ludovika Akadémia vármegyecímerei.* Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2014.
- Csáky Imre: *Heraldika – A Magyar Királyság államcímerei és vármegyecímerei a XIX. század harmadik harmadában.* Budapest, Corvina, 2017.
- Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. *Századok*, (1916), 1. 6. Melléklet. 12. pecsét. Online: https://bit.ly/Csanki_1916
- Csánki Dezső: Politikai és társadalmi fejlődés. In Czobor Béla – Szalay Imre (szerk.): *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon.* Budapest, Hornyánszky, 1897–1901. Online: https://bit.ly/Csanki_1897
- Csiffáry Gergely: *Ruszkai Dobó István életrajza.* Rudabánya, Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, 2014.
- Csóka J. Lajos: A pannonthalmi alapítólevél interpolálása. *Levéltári Közlemények*, 32. (1961). 83–99.
- Deák Farkas: Keglevich Péter naplója. In Toldy Ferenc (szerk.): *Magyar Történelmi Tár.* Pest, Eggenberger, 1867. 238–249.
- Döri Énekeskönyv. Magyar Katolikus Lexikon. Online: <http://bit.ly/3XzgXSQ>
- E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus.* Budapest, Officina Nova, 1990.
- Ember Győző: A barokk rendi társadalom. In Domanovszky Sándor – Balanyi György – Szentpétery

- Imre – Mályusz Elemér – Varjú Elemér (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. *Barokk és felvilágosodás*. Budapest, Révai, 1941.
- Erdős Ferenc (szerk.): *Fejér vármegye 1837. évi címermegújító adománylevele*. Fakszimile. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 2009.
- Érszegi Géza: Szent István görög nyelvű okleveléről. *Levéltári Szemle*, (1988), 3. 3–13.
- Érszegi Géza (szerk.): *Sigilla Regum – Reges Sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből*. Budapest, Magyar Országos Levéltár – Magyar Képek, 2001.
- Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése ezer kótapéldával, számos hasonmással és képpel*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908.
- Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország föméltségei*. Budapest, Maecenas, 1988.
- Felső Magyar-Ország Minerva. *Nemzeti Folyó-Írás. Hatodik évi Folyamat. Második Kötet. Április, Május, Junius*. Kassa, Ellinger, 1830.
- Fényes Elek: *Magyar Orzágnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben*. III. kötet. Pest, Trattner-Károlyi, 1837.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. I. kötet. Pest, Kozma Vazul, 1851.
- Ferenczi Zoltán: Mátyás a képzőművészetekben. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*. Budapest, Atheaeum, 1902.
- Fónagy Zoltán: A hétköznapi élet története. Hadi Főtanoda az Orczy-kertben – a Ludovika előtörténete [Blogbejegyzés]. *Mindennapoktorténete.blog.hu*, 2014. április 1. Online: <https://mindennapoktorténete.blog.hu/2014/04/01/ludovika>
- Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. IV. kötet. Budapest, Atheaeum, 1896. Online: https://bit.ly/Fraknoi_1896
- Frölich Róbert – Kuzsinszky Bálint – Nagy Géza – Marczali Henrik: Magyarország a királyság megalapításáig. In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. I. kötet. Budapest, Atheaeum, 1895. Online: https://bit.ly/Frohlich_et_al_1895
- Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986.
- Gárdonyi Albert: I. Károly király nagypecsétjei. *Turul*, (1907), 1–2. 54. 2. tábla. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/Ha1S8>
- Gerics József – Ladányi Erzsébet: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. *Levéltári Szemle*, 40. (1990), 2. 3–14.
- Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. kötet. A–J. Budapest, Natura, 1990.
- Gyöngyösi István összes költeményei. Rózsa-koszorú. Ajánlás. In Badics Ferenc (szerk.): *Régi magyar költők tára. XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei III*. Budapest, MTA, 1935. 215.
- Heltai Gáspár: *Krónika az magyarok dolgairól. Bibliotheca Historica*. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit. A bevezetőt írta Kulcsár Péter. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- Hermann István: Gróf Csáky László oklevele a Pálosok Pápai Kolostorának megalapításáról. (Litteræ Ladislai Csáky Comitiss de Condendo Monasterio Papensi Paulinorum). *Lapok Pápa történetéből 1997–1999*, 30–34. Online: <http://mek.oszk.hu/02100/02171/02171.pdf>
- Holub József: Tolna vármegye pecsétje. *Turul*, 32. (1914), 2. 82–85. Online: https://bit.ly/Holub_1914
- Honművész. *A' regelő folyóiratnak társa*. (1835. október 18.), 84. 669–670.
- Horn Ildikó: Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. (1998), 5–6. 760–772.
- Hóvári János: *A hűtlen Dobó*. Budapest, Helikon, 1987.
- HUNGARI NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA, DIVISA IN PARTES QUATVOR, QUARUM PRIMA, HUNGARIAM CIS-DANUBIANAM; ALTERA, TRANS-DANUBIANAM; TERTIA, CIS-TIBISCANAM; QUARTA, TRANS-TIBISCANAM: Uniuersim XLVIII Comitatus Designatam, EXPROMIT. TOMUS PRIMUS*. [I. kötet.] VIENNAE AUSTRIAE, ANNO MDCCXXXV. COMITATUS POSONIENSIS.
- Illéssy János: *Gróf Koháry István élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány*. Karczag, Szódi S., 1885.
- István király intelmei*. Ford. Kurucz Ágnes. Online: <http://mek.oszk.hu/00400/00446/00446.htm#2>
- Iván [...]: Régi pesti művészek. Uhrl Ferenc – Hóra Lajos. *Művészet*, 11. (1912), 6. 241–242.
- Iványi Béla: Báró Alvinczi József tábornagy levelei gróf Teleki Józsefhez (1787–1793). *Hadtörténelmi*

- Közlemények, Hadtörténelmi Okmánytár*, 23-24. (1922-1923). 472-491.
- J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. In Ivan von Bojničić: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, Bauer und Raspe, 1899. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/DyjfK>
- Jókai Mór: Mátyás király kolozsvári szülőháza emléktáblájának leleplezése alkalmára. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*. Budapest, Athenaeum, 1902. 1-2.
- Kaló József – Szalay Tihamér – Horváth József: A Magyar Királyi Ludovika Akadémia története: Megnyílik a Ludovika Akadémia. In Csáky Imre: *A Ludovika Akadémia vármegyecímerei*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014.
- Kézai Simon mester magyar krónikája. Első Könyv. A húnok története eredetöktől Attila haláláig s birodalmuk felbomlásáig. Ford. Szabó Károly. Online: <https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm#2>
- Koller József: *CEROGRAPHIA HUNGARIAE SEU NOTITIA DE INSIGNIBUS, ET SIGILLIS REGNI MARIANO-APOSTOLICI, A Quodam Sacerdote Societatis JESU Compendentio data, Anno Salutis M. DCC. XXXIV. Tyrnaviae, Nagyszombat*.
- Kovács Éva – Lovag Zsuzsa: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, Corvina, 1980.
- Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-szabályák. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018), 1. 3-27.
- Kozicz János – Koltai András (szerk.): *Koháry István emlékkönyv*. Budapest-Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015.
- Kumorovitz Bernát Lajos: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, 46. (1932). 5-19. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/f2VTr>
- Künstlerné Virág Éva: *Hadik András grófi diplomája. 1763. május 20-án Bécsben kelt oklevelében Mária Terézia Hadik Andrásnak és általa gyermekeinek is magyar grófi címet adományozott.* – MNL OL – 2013. január 10. Online: http://mol.gov.hu/a_het_dokumentuma/hadik_andras_grofi_diplomaja.html
- Lázár Balázs: *Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornak katonai pályája*. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2013.
- Leffler Béla: A Nyírbátori Ref. Templom. *Archaeologiai Értesítő*, új folyam 35. (1915). 261-287. Online: <http://real-j.mtak.hu/322/>
- Liptay Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete két kötetben*. I. kötet. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985.
- Lőrinczy György – Gyürky Gejza: Nyitra vármegye önkormányzata és közigazgatása. In Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye. A Magyar Korona Országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. III. Nyitra vármegye*. CD-ROM. Budapest, (é. n.). Online: www.arcanum.com
- Lupescu, Radu: A Hunyadiak. *Rubicon*, 27. (2016), 4. 4-5.
- Magyarország 1000 éves története érmeken és emlékérmeken – Egy különleges kiállítás Gyöngyös belvárosában – Főúri magánpénzek – Batthyány Károly fél tallér 1770 – Bécs – körirata.
- Majnarić, Ivan: Keglević, Petar (Keglevich, Petrus). In *Hrvatski Biografski Leksikon*. Online: <http://hbl.lzmk.hr/kontakt.aspx>
- Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. II. kötet. Budapest, Athenaeum, 1896. Online: https://bit.ly/Marczali_1896
- Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congresszusig (1711-1815). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. VIII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1898.
- Markó Árpád: Insurrectio és állandó hadsereg. In Domanovszky Sándor – Balanyi György – Szentpétery Imre – Mályusz Elemér – Varjú Elemér: *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. Budapest, 1941. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/wzWM7>
- Marton József: Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110. (2006), 5. 457-477.
- Mesić, Matija: *Život Nikole Zrinjskoga Sigetskoga junaka*. Zagreb, Antun Jakića, 1866.
- Mesić, Matija: *Zrinsjska Zvezda Tristoljetnik Sigetskim Junakom*. Zagreb, Matica Ilirske, 1866.
- Nagy Gábor: *Magyar középkor 997-1526*. Forrásgyűjtemény. Debrecen, Tóth, 2000.
- Nagy Iván – Csergheő Géza: *Wappenbuch des Adels von Ungarn Hammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Nürnberg, Bauer und Raspe, 1885-1887.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. V. kötet. Pest, Ráth Mór, 1859. Online: https://bit.ly/Nagy_1859

- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VI. kötet. Pest, Ráth Mór, 1860. Online: https://bit.ly/Nagy_1860
- Nagy Lóránt: Zrínyi III. Miklós pénzverése. *Az Érem*, (1983), 1. 13–17.
- Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységének megítélése katona szemmel. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Mozgó frontvonalak: Háború és diplomácia a vár-háborúk időszakában 1552–1568*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 243–254.
- Négyesi Lajos: A kenyérmezei csata. *Korunk*, (2019), 3. 26–32.
- Nosziczi Thurzó Kálmán: Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztese. *Hadtörténelmi Közlemények*, 16. (1915). 1, 301, 443. Online: https://bit.ly/Thurzo_1915
- Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Oklevelek 1229–1499*. I. kötet 1. rész. Budapest, Stephaneum, 1919.
- Orlovsky Géza – Szilasi László: Ó szelence. Magyar barokk költészet. *Gépeskönyv*, 2006. szeptember 21. Online: https://bit.ly/Orlovsky_Szilasi_2006
- Pál-Antal Sándor: Az erdélyi és partiumi vármegyék címeres pecsétjei. In Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv. 11*. Nyíregyháza, (k. n.), 1995. 269–304.
- Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997), 2. 257–289.
- Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In Papp Klára – Püsky Levente: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2009. 9–23.
- Pálffy Géza: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): *„...éltünk mi sokáig két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 177–193.
- Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): *„...éltünk mi sokáig két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 194–217.
- Püsky Levente: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009.
- Pallas nagy lexikona*. VI. kötet. Budapest, 1894.
- Pilch Jenő: Évfordulót ünneplő magyar ezredek. (Harmadik közlemény.) II. Vilmos württembergi király nevét viselő császári és királyi 6. számú huszárezred. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914), 1. 465–470. Online: <https://epa.oszk.hu/00000/00018/00120/pdf/>
- Pór Antal: Pecséttani apróságok. *Turul*, (1905), 1. 17. Pecsét. Online: https://bit.ly/Por_1905
- Pór Antal – Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei (1301–1439). In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. III. kötet. Budapest, Athenaeum, 1895.
- Pray, Georgio: *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae*. Budae, 1805. Tab. V–VI, XII, XV, XVI.
- Puky Andor: Az Abaúj- és Biharmegyei Kiniszek. *Turul*, 10. (1891). 2. 88–92.
- Rácz György: A veszprémvölgyi kiváltságlevél. *Mnl.gov.hu*, 2013. október 29. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/7xLF3>
- Rácz Lajos: A magyar államcímertörténeti alakulása és jelen helye az alkotmányban. A magyar címer kialakulása és használata. In Rácz Lajos: *Rex et regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 321–348.
- Réfi Attila: A császári-királyi huszárság törzstisztkara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011), 3. 774–807.
- Réthy László: Érmek. In Czobor Béla – Szalay Imre (szerk.): *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon*. I. rész. Budapest, Hornyánszky, 1876.
- Róbert Péter: Az első magyar katonai tanintézet. *Honvédségi Szemle*, 44. (1990), 6. 95–98.
- Salamon Ferencz: *Az első Zrínyiek. A szigetvári hős*. Pest, Heckenast, 1865.
- Siskovits Attila: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia épületének díszítményei. *Köztérkép.hu*, 2012. november 27. Online: https://bit.ly/Siskovics_2012
- Sokolovský, Leon: *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. [Vármegyei pecsétek és címerek Szlovákiában].

- Bratislava, Filozofické fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010.
- Sólyom Márk: Constantinus és Iulianus császárok isteni látomásainak összehasonlítása. In Gér András László – Jenei Péter – Zila Gábor (szerk.): „Hiszek, hogy megértsem!”: *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciája*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2015. 203–210.
- Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei*. Budapest, Argumentum, 1998.
- Sölch Miklós: Hunyadi János címeres levele 1453. *Levéltári Szemle*, (2006), 4. 108.
- Szabó Károly: Kun László 1272–1290. In Szilágyi Sándor (szerk.): *Magyar történeti életrajzok*. Budapest, Franklin, 1886.
- Szalay József – Baróti Lajos: *A magyar nemzet története*. IV. kötet Budapest, Lampel, 1879. Online: <http://mek.oszk.hu/00800/00892/html/>
- Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Athenaeum, 1895–1898.
- Szilágyi Sándor (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik Osztály. Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (1556. sept. – 1576. jan.). Budapest, 1876. *A medgyesi országgyűlés határozatai*. 1576. jan. 28. XI. 574–578
- Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*. Szerk. Hormayr-Mednyansky. X. kötet. Bécs, Franz Ludwig, 1829.
- Tarján M. Tamás: 1456. július 22. A nándorfehérvári diadal. *RubiconLine*. Online: <http://ludovika.lnkiy.in/A9fUy>
- Thaly Kálmán: Koháry István tanuló-kori leveleiből. *Századok*, (1876). 384–385.
- Thuróczi János: *A magyarok krónikája*. Szerk. Katona Tamás. Ford. Horváth János. Budapest, Európa, 1980.
- Thuróczi János: *A magyarok krónikája. Az 1486-ban Augsburghban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnymtatvány színezett fateszeteinek hasonmásával illusztrálva*. Ford. Horváth János. Bibliotheca Historica. Történelmi és művelődéstörténelmi sorozat. Budapest, Magyar Helikon, 1978.
- Thwroc, Johannis de [Thuróczi János]: *Chronica Hungarorum*. Brno, 1488.
- Thuróczi János: *Chronica Hungarorum. A magyarok története*. Augsbourg. 1488.
- Toldy Ferenc (szerk.): *Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái*. Pest, Emich és Eisenfels, 1852.
- Tusor Péter: Zrínyi Miklós ismeretlen levele egy gyilkosság ügyében. Gregoróczy György szredicskói kapitány élete és halála. *Hadtörténelmi Közlemények*. 112. (1999), 3. 582–601.
- Udvarhelyi Nándor: *Freskós Gelence. Felső-Háromszék Árpád-kori Szent Imre temploma. Erdély, Gelence*. Budapest, Kairosz, 2015.
- Várady Zoltán: Epigráfiai emlékek Mátyás király korából. *Orpheus Noster*, 5. (2013), 2. 78–103.
- Varázsjai Gusztáv: Keglevich grófok mint költők. *Figyelő*, 9. (1880). 149–157.
- Vargyas Zsófia: A pétervásárai Keglevich-kastély dísztermének freskói. *Művészettörténeti Értesítő*, 64. (2015), 1. 115–137.
- Várkonyi Gábor: Magyarok a római király választásán 1636-ban. In Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Budapest, OMIKK, 1993. 187–214.
- Vasárnapi Ujság, 27. (1880. január 4.), 1. 5.
- Vasárnapi Ujság, 52. (1905), 39. 627–628.
- Vecsey Lajos: *Az imádságok bullája és a déli harangszó*. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, (h. n.), 1956. Online: https://bit.ly/Vecsey_1956
- Veress Endre: *Báthory István király levélváltása az Erdélyi Kormányal. 1581–1585*. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály. Okmánytárak, XLII. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1948.
- Wideman, Elias: *Ad Suam Excellentiam, Illustrissimum et Magnificentissimum Dominum Comitem á Puechaimb, Caefarei campi Mareschallum, etc*. Viennae, 1652. Online: https://bit.ly/Wideman_1652
- Wagner, Carolus: *Collactanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam intercederunt*. Posonii, Pestini et Lipsiae, 1802.
- Wideman, Elias: *Icones Illustrium Heroum Hungariae*. Wien. 1652. Bécs. *Hírneves magyarok arcképcsarnoka*. Reprint. Szerk. W. Salgó Ágnes. Budapest, Magyar Helikon, 2004.
- Zolnai Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.

Jegyzetek

¹ Orommező: a nyeregtetős épületek (épületegyüttesek) háromszög alakú, régebben félkörívvel zárt, párkánnyal határolt homlokfelülete (timpanon).

² Az 1790/91. évi LXVII. törvénycikk a közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki.

³ Az 1790/91. évi LXVII. törvénycikk a közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak... i. m.

⁴ Az 1792. évi IX. törvénycikk hogy a magyar és határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztekül született magyarok választassanak s ezredtulajdonosokul kineveztessenek, valamint a katonai fiatalságnak a katonai akadémiákban való neveléséről.

⁵ Az 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról.

⁶ Az 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról.

⁷ Az 1812. évi II. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémia részére folytatólag tett ajánlatokról.

⁸ Az 1836. évi XXXIX. törvénycikk a Ludovica magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról.

⁹ Az 1836. évi XL. törvénycikk Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a Magyar Ludovica katonai intézetre tett ajánlása Törvénybe iktattatik.

¹⁰ Az 1827. évi XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról.

¹¹ Pollack Mihály német származású magyarországi építész. Fő művei között a Magyar Nemzeti Múzeum, a budai Sándor-palota és a Ludovika Akadémia épületei említhetők.

¹² Vö.: Róbert Péter: Az első magyar katonai tanintézet. *Honvédségi Szemle*, 44. (1990), 6. 95–98.

¹³ Fónagy Zoltán: A hétköznapi élet története. Hadi Főtanoda az Orczy-kertben – a Ludovika előtörténete [Blogbejegyzés]. *Mindennapoktortenete.blog.hu*, 2014. április 1.

¹⁴ Petzelt József polgári származású, német nemzetiségű honvéd alezredes, hadmérnök, egyetemi tanár, doktor. 1823–1841 között a tüzérségnél teljesített szolgálatot, majd Olmützben a hadapródiskola tanára volt mint gyalogsági főhadnagy. 1848-ban belépett a Nemzetőrségbe, majd a Hadi Főtanoda igazgatója lett. 1977-ben az akkori Kossuth Lajos Katonai Főiskola a Szentendrén található sírhelyén méltó fejkövet helyeztetett el. Vö.: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1983. 265.

¹⁵ Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz herceg (1787–1862) császári-királyi tábornagy.

¹⁶ Huber József szobrászművész a Ludovika főbejáratától jobbra látható kör alakú tondó alsó szegélyén – mint egyéb, más művein is előfordul – meghagyta nevét, amelyre művészetének jellegzetes alkotásai alapján is következtethetünk: JOS[EPH]: HUBER [...] 1834. Vö. ezt megfelelő pontosítással: Siskovits Attila: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia épületének díszítményei. *Köztérkép.hu*, 2011. november 27.

¹⁷ A tondo olasz kifejezés, jelentése kerek. Az építészetben kör alakú domborművet jelöl.

¹⁸ Szalay Tihamér, a Ludovika Akadémia főépületének felújítását vezető építész-tervező szíves közlése.

¹⁹ A féloszlopok vagy pilaszterek a fal síkjából különböző mértékben kiemelkedő oszlopszerű díszítőelemek, amelyek jól tagolják az adott épület homlokzatát, ezért a kedvelt építészeti megoldások közé tartoztak.

²⁰ Uhrl Ferenc (František Uhrl) morva származású szobrászművész, épületszobrász. Fő műve az 1835-ben felállított és helytelenül elnevezett, ma is gyakorta így alkalmazott Nereidák kútja, amely Budapesten, a Ferenciek terén áll. A szoborcsoport anyaga pesti mészkő, míg a delfinekkal és tengeri kagylókkal díszített talapzata váci és csobánkai homokkőből készült. A szoborcsoport két nőalakot formáz, akik ókori öltözékben vízzel telt korsókat visznek és öntenek (a kútba, amely vízköpőként szolgál). „Ama nyilvános kút Pesten a’ Ferencz-szerzet piacán, mely eddig deszkahajlékkal volt bekerítve, Pest városa költségén most igen diszes alakúvá változott, mi annnyival kívánhatóbb volt, minthogy régi alakja csak disztelenségére szolgált a’ térnek. Ez az első kút, mely Pest városa térein szobrászati művel ékesítettett; mi a’ szemnek annnyival is kellemesb, minthogy a’ Szerviták piacán kívül semmi szobor vagy emlékoszlop nem diszesíti városunknak nagyobb téréit. Az obeliskon álló két Najad alakjának készítője Uhrl Ferencz úr [...]. Ezen alakok magossága 7 láb; az urnával ’s talappal együtt 10 láb; obeliskkal együtt az egész mű 3 öl 3 láb magas [...]” *Honművész. A’ regélő folyóiratnak társa.* (1835. október 18.), 84. 669–670. Az elnevezés azért nem pontos, mert a nereidák (néreiszek) a görög mitológia szerint kék hajú, szépséges tengeri nimfák, míg az említett szoborcsoport nőalakjai helyes terminológiával danaidák, azaz ötven görög mitológiai nőalak, akik kényszerű házasságkötésüket követő nászéjszákjukon, apjuk utasítására (egyiküket kivéve) törrel megölték férjeiket, ezért arra ítéltettek, hogy életük végéig korsókban kell vizet hordaniuk egy lyukas hordóba/köedénybe. Így helyesen: Uhrl Ferenc fő műve: A danaidák kútja lenne. (A danaidák kútja című szoborcsoport Budapesten a Szomory Dezső téren áll, Sidló Ferenc szobrászművész alkotása 1933-ból.) Vö.: Búza Péter: *Források és díszkutat.* In Török Gyöngyvér (szerk.): *A mi Budapestünk.* Budapest, (k. n.), 1994.

²¹ Pontosításként: Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* V. kötet. Pest, Ráth Mór, 1859. 151–157.

²² A részleteket a táborszernagy portréjánál közöljük.

²³ Iván [...]: Régi pesti művészek. Uhrl Ferenc – Hóra Lajos. *Művészet*, 11. (1912), 6. 241–242.

²⁴ Lázár Balázs: *Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája.* Doktori disszertáció. Budapest, 2012.

²⁵ Az egyes portrék összehasonlításához ajánljuk Elias Wideman: *Icones Illustrum Heroum Hungariae.* Wien, 1652. Hírneves magyarok arcképcsarnoka. (Reprint. Szerk. W. Salgó Ágnes. Budapest, Magyar Helikon, 2004.) című művét: A magyar történelem XVII. századi 100 jelentős személyiségének arcképét tartalmazza a reprint kiadás, amelynek eredetijét Elias Wideman, Augsburgban született művész rézkarcok formájában készítette el. A metszetekről híres törökverő hadvezérek, főkapitányok, magas beosztású katonák, főnemesek, főpapok tekintenek az olvasóra a történelmi korszaknak megfelelő ruházatukban, viseletükben, a rézmetszetek körirataiban teljes nevükkel, főnemesi rangjukkal és tisztségeikkel, valamint a metszetek alsó szélén megfogalmazott jelmondataikkal. Az eredeti példány az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Gyűjteményében található.

²⁶ Az 1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról.

²⁷ További munkássága: Andrássy-palota – Dunapart; Nádasdy-kastély – Nádasdladány.

²⁸ Kaló József – Szalay Tihamér – Horváth József: *A Magyar Királyi Ludovika Akadémia története: Megnyílik a Ludovika Akadémia.* In Csáky Imre (szerk.): *A Ludovika Akadémia vármegyecímerei.* Budapest, Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2014. 10.

²⁹ Puttó: az építészetben és festészetben gyakorta alkalmazott meztelen, pufók gyermekalak. Kedvelt díszítőelem. Vallási ideológiában angyalszárnyakkal, a mitológiában nyilazó istengyermekeként ábrázolták.

³⁰ Szalay Tihamér, a 2012–2014 közötti felújítás vezetőjének közlése.

³¹ *Kézai Simon mester magyar krónikája.* Ford. Szabó Károly. Első Könyv. A húnok történetei eredetöktől Attila haláláig s birodalmuk felbomlásáig. II. Fejezet. A húnok Pannoniába jövetelétől a zeiselmauri ütközetig. 1. §. A húnok kapitányairól és hadi szerkezetéről. Budapest, (k. n.), (é. n.). 5.

³² A korszak híres krónikaírója.

³³ Anonymus (Bele Regis Notarius), azaz (valószínűleg III.) Béla király [Névtelen] Jegyzője. „*P. dictus magister*”, azaz „a mesternek mondott P” a korszak krónikaírója.

³⁴ Thuróczy János (1435?–1489?) a korszak magyar történetírója. Nemes szentmihályi Thuróczy Péter fia, a Magyar Királyság ítélőmestere, jogtudós.

³⁵ Kézai (é. n.): i. m. 4. §. A tárnokvölgyi, és zeiselmauri ütközetekről. 6.

³⁶ Kézai (é. n.): i. m. 5. §. Ethele [Attila] és Buda uralkodásáról.

³⁷ Anatolius a császár udvari tisztségviselője, a béke megkötője.

³⁸ Kézai (é. n.): i. m. 6. §. Ethele jellemzése s udvara leírása. 7.

³⁹ Vö.: Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. „Pro Memoria.” Történelmi és művelődéstörténeti zsebkönyvtár. Szerk. Katona Tamás. Ford. Horváth János. Budapest, Európa, 1980. 552., a 151. jegyzethez fűzött magyarázattal: 453.

⁴⁰ Amennyiben a turulmadár a gyermeket váró asszonynak megjelenik, a születendő gyermeket védőszárnyai alá vonja, és gondoskodik arról, hogy az bántatlanul megérje a felnőttkort, beteljesítve nagyra hivatott életútját. A turul egyrészt hírhozó, másrészt őrző, védelmező mitologikus madár.

⁴¹ *Anonymus Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford. Pais Dezső. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte: Györffy György. Budapest, Magyar Helikon, 1977. 81.

⁴² A magyar törzsek vezetői törzsfők voltak – VII. (Makedón) (Bíborbanszületett), azaz a konstantinápolyi Nagypalota Bíbortermében született Konstantin bizánci császár (908–959) leírása alapján – a törzsek: Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Kér, Keszi és a magyarokhoz csatlakozott, kazároktól elszakadt kabarok (kazár népcsoport) három, később egy törzssé egyesült törzse. Vezetőik: Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm (vérszerződés) Álmost emelték a magyar törzsszövetség élére.

⁴³ Anonymus (1977): i. m. 83.

⁴⁴ Anonymus (1977): i. m. 85.

⁴⁵ Anonymus (1977): i. m. 86.

⁴⁶ Anonymus (1977): i. m. 87–88.

⁴⁷ Anonymus (1977): i. m. 90.

⁴⁸ Anonymus (1977): i. m. 90–91.

⁴⁹ Anonymus (1977): i. m. 91.

⁵⁰ Anonymus (1977): i. m. 127.

⁵¹ Anonymus (1977): i. m. 132.

⁵² Mihálynak két fia született: Vazul (990–1037) és Szár László (997?–1030?).

⁵³ Géza nagyfejedelem öccse Mihály (955–990), fia Vazul (990–1037) – Vazul fiai I. Béla, I. András későbbi királyok és Levente voltak.

⁵⁴ Szent Adalbert (955/956?–997) prágai püspök, vértanú. Az I. (Szent) István királyról szóló nagy legenda

és a Hartvik-legenda szerint Adalbert keresztelte meg Géza fejedelem (972–997) fiát, Vajkot, aki a keresztségben kapta meg az István nevet. Hittérítő útja során, 997-ben a pogány poroszok keresztény hitre térítése közben vértanúhalált halt.

⁵⁵ Mauritius és társai: Exsuperius, Candidus, Victor, Innocentius és Vitalis (III. század) a Római Császárság Thébai Légiójának katonái voltak – valamennyien keresztények. A társcsászártól azt a parancsot kapták, hogy keresztények ellen vonuljanak, amit megtagadtak, ezért vértanúhalált haltak. Vö.: Gerics József – Ladányi Erzsébet: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. *Levéltári Szemle*, 40. (1990), 2. 3–14.

⁵⁶ Adémar de Chabannes (989–2034) francia szerzetes, krónikairó. Lásd: Szent István lándzsája és koronája [Blogbejegyzés]. *Martelyman.blogspot.com*.

⁵⁷ Ducatus: hercegség, azaz a trónörökös kormányzása alatt álló területek: Nyitrai, Bihari, Al-dunai, Somogyi Dukátus – 1107-ig álltak fenn.

⁵⁸ Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szent István legendája Hartvik püspöktől*. Ford. Kurucz Ágnes. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1983. 39–40.

⁵⁹ Kovács Éva – Lovag Zsuzsa: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, Corvina Kiadó, 1980. 58.

⁶⁰ A pénzeken alkalmazott latin vagy kettős kereszt a római császárok felségjelvényére, egyben a légiók jelvényére, a rúdra tűzött, kiterjesztett szárnyú arany sásra vezethető vissza, amely a római hitvilágban Sol napisten jelképe volt. Ennek megfelelően a római császár a napisten oltalmazását jelképezte a sassal, önmagát is istennek címezve. I. (Nagy) Constantinus (Caius Flavius Valerius Aurelius Constantinus) római társcsászár (306–313) majd (313–337) nyugatrómai császár és Licinius (Flavius Galerius Valerius Licinianus Licinius, 308–313) római társcsászár, majd (313–324) keletrómai császár 313-ban megkötötték a mediolanumi edictumot (milánói szerződés), amelyben engedélyezték a keresztények szabad vallásgyakorlását. Ennek előzménye volt a császár által a 312-ben vívott csata előestéjén a napkorong felett látott fénylő kereszt, eredetileg görög nyelvű „*In hoc signo vinces*” (latin) azaz „E jelben győzni fogsz” felirattal. A császár látomásában bízva Jézus Krisztus jelképét (X és felül önmagába visszatérően meghajlított I, azaz P egyesítve, azaz krisztogram) a légiók pajzsaira festette, így nem pogány istenek, hanem a keresztény

egy Isten jelképével indult harcba, amelyben győzött. Ezt követően I. (Nagy) Constantinus is megkeresztelkedett. Ezután a császárok a pogány jelképeket (Sol napisten sasát) már nem használták, helyette alkalmazták a korábban említett Krisztus-jelképet vagy a keresztet, amelyet a „*labarum*” (négyyszög alakú zászló) rúdjának csúcsára erősítettek, amely a IV. századtól a római légiónak legyőzhetetlenségét és a keresztény Isten támogatását élvező császári hatalmat hirdette. A rúdra tűzött kereszt mint uralkodói felségjelvény a keresztény császár/király hatalmát szimbolizálta. Vö.: Rácz Lajos: A magyar államcímertörténeti alakulása és jelen helye az alkotmányban. A magyar címer kialakulása és használata. In Rácz Lajos: *Rex et regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 321–348.; Sólyom Márk: *Constantinus és Iulianus császárok isteni látomásainak összehasonlítása*. In Gér András László – Jenei Péter – Zila Gábor (szerk.): „Hiszek, hogy megértsem!”: *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciája*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2015. 203–210.

⁶¹ Csáky Imre: *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században*. II. rész. *A vármegyék*. Budapest, Corvina Kiadó, 1995. 70.

⁶² István király intelmei. Ford. Kurucz Ágnes.

⁶³ *A magyar nyelvű középkori irodalom. Érdy-kódex 1526*. Karthauzi Névtelen: Bódogságos Szent István királynak legendája.

⁶⁴ Érdekesség, hogy Magyarország Szűz Mária oltalmába történő ajánlását történelmünk folyamán többször megismételték: I. (Habsburg) Lipót (1657–1705) király 1687-ben a török alól felszabadult országot ajánlotta oltalmába, amit 1693-ban Bécsben a Szent István-dómban ünnepélyesen megújított. 1946-ban Székesfehérváron Mindszenty József hercegprímás ünnepélyes keretek között Szűz Mária Szeplőtelen Szívének oltalmába ajánlotta Magyarországot – 2001-ben Paskai László bíboros, prímás, Esztergom-budapesti érsek a magyar Szent Korona előtt Magyarországot a Boldogságos Szűz Mária oltalmába ajánlotta – 2017-ben Szent István király, Boldog Gizella királyné és Szent Imre herceg ereklyéi előtt Spányi Antal megyéspüspök megújította a Boldogságos Szűz Máriának történő oltalomba ajánlást.

⁶⁵ Benda Kálmán – Fügedi Erik: *A magyar korona regénye*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1979. 12–13.

⁶⁶ „Szent István királyról” szóló néphimnusz. *Katolikus-honlap.hu*. Hagyományhű magyar katolikusok Szűz Máriának, Magyarország Királynőjének ajánlott honlapja. A szöveg megtalálható még a *Döri Énekeskönyvben* is. Vö.: „*Döri énekeskönyv, 1763–1774: kéziratos énekgyűjtemény*. – Összeírását Kováts István döri (Sopron v[ár]m[egye]) iskolamester kezdte el. 314 énekszöveget tartalmaz, a vesperás zsolt[ár]ain kívül 20 éneke hangjegyes, orgonakísérettel.” *Magyar Katolikus Lexikon*. Döri Énekeskönyv.

⁶⁷ Thuróczy János: *A magyarok krónikája. Az 1486-ban Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnymtatvány színezett fametszeteinek hasonmásával illusztrálva*. Ford.: Horváth János. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 142.

⁶⁸ Thuróczy (1978): i. m. 147.

⁶⁹ Thuróczy (1978): i. m. 148–150.

⁷⁰ Thuróczy (1978): i. m. 154.

⁷¹ Thuróczy (1978): i. m. 158.

⁷² Thuróczy (1978): i. m. 160.

⁷³ Thuróczy (1978): i. m. 161.

⁷⁴ Thuróczy (1978): i. m. 162. A győri békekötés éve: 1064.

⁷⁵ E házasságból 6 gyermeke született, akik közül Kálmán herceg, I. (Könyves) Kálmán néven Magyarország királya (1095–1116) és Álmos herceg neve maradt fenn.

⁷⁶ Később I. Géza király a Moldvában élő besenyők egy csoportját telepítette a nyugati határvidékre határőrizeti feladatokkal. A besenyők mintegy 50 helységben telepedtek meg.

⁷⁷ Thuróczy (1978): i. m. 178.

⁷⁸ Thuróczy (1978): i. m. 181–182.

⁷⁹ Thuróczy (1978): i. m. 188.

⁸⁰ Udvarhelyi Nándor: *Freskós Gelence. Felső-Háromszék Árpád-kori Szent Imre temploma. Erdély, Gelence*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2015. 7.

⁸¹ Thuróczy (1978): i. m. 188.

⁸² Thuróczy (1978): i. m. 199.

⁸³ Thuróczy (1978): i. m. 199.

⁸⁴ Thuróczy (1978): i. m. 207.

⁸⁵ Vö.: Érszegi (1988): i. m. 3–13.; Csóka (1961): i. m. 83–99.; Rácz György: A veszprémvölgyi kiváltságlevél. *Mnl.gov.hu*, 2013. október 29.

⁸⁶ Érszegi (1988): i. m. 7.

⁸⁷ Érszegi (1988): i. m. 8.

⁸⁸ Érszegi (1988): i. m. 8.

⁸⁹ Thuróczy (1978): i. m. 228.

⁹⁰ Thuróczy (1978): i. m. 237-238.

⁹¹ A kunok török nyelvű nomád nép. 1227-ben a Moldvában és Havasalföldön élő kunok fejedelme felvette a kereszténységet, és elismerte a magyar király, II. András (1205-1235) fennhatóságát. Így a Magyar Szent Korona Országaihoz csatlakozott Kunország 1233-tól a mindenkori magyar király uralkodói nagycímébe és címerébe is bekerült: Kunországkirálya (*Rex Cumaniae*). A kunok (és jászok) a magyar királynak felajánlott hadi szolgálataikért területi önrendelkezési jogot, részleges adómentességet nyertek. Legfőbb bírójuk a király helyettese, a nádor (*palatinus*) lett.

⁹² Thuróczy (1978): i. m. 238.

⁹³ Thuróczy (1978): i. m. 241.

⁹⁴ Bertus-Barcza Péter: Károly Róbert középső megkoronázása. Trónigénylők. (Ákos István nádor okleveléből). *Ng24.hu*, 2003.

⁹⁵ A középkori magyar királykoronázásnak hármas feltétele volt: a koronázás Székesfehérváron történjen, az esztergomi érsek végezze, és azt a magyar Szent Koronával tegye – ha a három közül csak egy nem teljesült, a koronázást nem ismerték el.

⁹⁶ Thuróczy (1978): i. m. 245-246.

⁹⁷ Thuróczy (1978): i. m. 251-252.

⁹⁸ Klasszikus értelmezés szerint a címer a középkori fegyverhasználaton alapuló, meghatározott szabályok alapján, meghatározott heraldikai mázakból, bundabőrökből, heroldalakokból, címerképekből alkotott színes jelvény, amelyet az összetartozás, megkülönböztetés és felismerés jeleként törvényesen használnak. Címernek csak az tekinthető, amelyben a heroldalak és/vagy címerkép a pajzsmezőben helyezkedik el, amelynek lényege a tartós használat vagy uralkodói adományozás volt, amely átöröklhető tartós használat (szokásjog) vagy uralkodói adományozással kapott öröklési jog alapján jött létre. A heraldika szó a *herold* szóból származik, a heroldok a díszes ruházatukon színes címert viseltek, és többértű feladatuk mellett az adott korszak színes címereit tartalmazó úgynevezett címerkönyveket készítettek az egyes címereket viselők azonosítására. Magyarországon először – a jelenlegi első ismert forrás alapján – a címer (*Cymer*) szó 1326-ban olvasható I. (Anjou) Károly (Róbert) király (1308-1342) által Imre fia Miklós számára kiállított egy ív hárttyára írt oklevelén, amelyben az uralkodó sisakdísz (kiterjesztett, kék szárnyú, csőrében leveles ágat tartó aranysólymot) adományozott. A címer itt sisakdísz

jelentett. A megnevezett adományozott volt a Zala megyében később birtokos nemes csébi Pogány család őse, amely család címerének címerpajzsában az adományozott sisakdísz mint címerkép jelent meg. Vö.: Az első ismert Magyarországi címeradományozás 1326-ból. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára.

⁹⁹ Thuróczy (1978): i. m. 265-266.

¹⁰⁰ Thuróczy (1978): i. m. 274-275.

¹⁰¹ A címerpajzs függőleges, párhuzamos egyenesekkel történő osztása a hasítás. Vízszintes, párhuzamos egyenesekkel történő osztása a vágás. A címerpajzs átlós, párhuzamos egyenesekkel történő osztása szelés vagy harántosztás.

¹⁰² Több, egymással párhuzamos, de különböző irányból kiinduló, egymást metsző (szelő vagy harántosztó) osztóvonal rutás címerpajzsot eredményez.

¹⁰³ Ha a címerpajzs mezeje dús virágmotívumokkal díszített, amelyeknek színe (vagy féme) eltér a pajzsmező alapszínétől (vagy fémétől), damasztzott címerpajzsról beszélünk.

¹⁰⁴ Horvátország és Dalmácia hercege 1371-1376, II. (Anjou) (Kis) Károly néven Magyarország királya 1385-1386, III. (Anjou) Károly néven Nápoly királya 1381-1386.

¹⁰⁵ *Forrás*: Nagy-Küküllő vármegye összetett címere Köhalom szász szék, Segesvár szász szék, Nagysink szász szék, Medgyes szász szék és Felső-Fehér vármegye címereiből címeregyesítéssel jött létre. A vonatkozó címerpajzsmező Nagysink mezőváros és szász szék 1828-ban vésetett pecsétje, amelynek körirata: „SIGILLUM SEDIS SCHENK 1828” MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 57. doboz. Az arannyal szegélyezett ívelt, hegyes talpú nagypajzs negyedelt, a boglárpajzs arannyal szegélyezett, háromszögű. Az 1. kék mezőben egy balról kinyúló vörös ruhás kar három, zöld levelű és zöld szárú arany szőlőfürtöt felfelé tart – Medgyes szabad királyi város és szász szék címeréből. A 2. kék mezőben három belsőtoronyos ezüst vár áll fekete lőrésekkel, nyitott, boltíves kapujában mellső lábával ezüstkardot emelő, egyfarkú arany oroszlánnal – Segesvár szabad királyi város és szász szék címeréből. A 3. kék mezőben, zöld talajon egymás mellett három ezüst, pártázattal, fekete lőrésekkel és kapuval ellátott vártorony áll. Mindhárom vártorony felett egy-egy nyitott, arany levélkorona lebeg – Köhalom mezőváros és szász szék címeréből (XVIII. századi pecséteken oromzattal

ellátott, háromtornyú vár látható). A 4. mezőben az Árpádok és az Anjouk egyesített, hasított címere látható: 1. vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, 2. arany liliomokkal behintett kék mező – Nagysink mezőváros és szász szék címeréből. A boglárpajzs kék mezejében félköríves zöld halomból növekvő, arany csőrű, kiöltött vörös nyelvű, kiterjesztett szárnyú fekete sas – Felső-Fehér vármegye címeréből.

¹⁰⁶ Ferenczi Zoltán: Mátyás a képzőművészetekben. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*. Budapest, Athaeum, 1902. 266–280. – Idézet Bonfinitől: 266.

¹⁰⁷ Első felesége I. (Anjou) (Nagy) Lajos magyar király lánya, (Anjou) Mária magyar királynő (1382–1395) volt.

¹⁰⁸ Macsói bán, erdélyi vajda, Bosznia királya (1471–1477).

¹⁰⁹ 1452–1457 Csehország kormányzója, 1457–1458 Csehország régense, I. (Podjebrád) György néven Csehország királya 1458–1471.

¹¹⁰ 1453. február 1-jén V. László magyar király Hunyadi János örökös besztercei gróf eredeti címerét, amely egy kék mezőben csőrében aranygyűrűt tartó fekete hollót ábrázolt, fehér (ezüst) mezőben balra forduló, ágaskodó vörös oroszlánnal bővítette, amely bal első lábával arany, nyitott levélkoronát tart. A Hunyadi család új címere tehát balra dőlt összetett címer, amelynek címerpajzsa negyedelt. Az 1. és 4. mezőben a csőrében gyűrűt tartó fekete holló, a 2. és 3. mezőben új adományként koronát tartó vörös oroszlán látható. A megállapítás rendkívül fontos, mert a megnevezett új címerállatot, a koronát tartó vörös oroszlánt Mátyás gyakran vésette pecsétjeire (a nagypecsétre vagy más néven kettős felségi pecsétjére) is, amelyeket mint magyar király használt.

¹¹¹ Vö.: Várady Zoltán: Epigráfiai emlékek Mátyás király korából. *Orpheus Noster*, 5. (2013), 2. 96–97.

¹¹² Vö.: E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus*. Budapest, 1990. 26–27. színes kép. Érszegi (2001): i. m. 72–73.

¹¹³ Pray (1805): i. m. Tab. XV. Fig. 1.; Kumorovitz (1932): i. m.

¹¹⁴ Vö.: Nagy Gábor: *Magyar középkor 997–1526*. Forrásgyűjtemény. Debrecen, Tóth, 2000. 514.

¹¹⁵ *Mátyás király levelei 1460–1490. Magyar Levelestár*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986. 68.

¹¹⁶ Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva: *Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686)*. Budapest–Szeged, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 1998. 351.

¹¹⁷ Jókai Mór: Mátyás király kolozsvári szülőháza emléktáblájának leleplezése alkalmára. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*. Budapest, Athenaeum, 1902. 1–2.

¹¹⁸ Thuróczy (1978): i. m. 383.

¹¹⁹ Lupescu Radu: A Hunyadiak. *Rubicon*, 27. (2016), 4. 4–5.

¹²⁰ Az 1445. év februári országgyűlésen, Hunyadin kívül más kapitányokat is megválasztottak: Újlaki Miklóst (Dunántúl, Duna-Tisza köze), Rozgonyi Györgyöt, Pelsőczy Bebek Imrét, a cseh Giskrát, Ország Mihályt, Szentmiklósi Pongrácot (Felső-Magyarország). Hunyadié a Tisza vidéke volt, hozzá tartozott azonban Erdély, a szörényi bánság stb. A kormányzóválasztásra 1446-ban került sor.

¹²¹ Thuróczy (1978): i. m. 408.

¹²² V. (Habsburg) László király (1440–1457) Hunyadi Jánosnak Beszterce város és kerület örökös grófjának címerbővítést adományoz. – Pozsony, 1453. február 1. Eredeti címereslevél: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Mohács előtti Gyűjtemény DL 24762. A címereslevél értékes történelmi, művelődéstörténeti és levéltári dokumentum. A Hunyadi-család okmányait tartalmazó Hunyadi-levéltárat I. (Hunyadi) Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak és családjának kihalását követően a Hunyadiak vagyonának és levéltárának örököse Brandenburgi György (1484–1543), Ansbach és Bayreuth (Bajorország) örgrófja, később II. (Jagelló) Lajos magyar király nevelője, családi birtokára, Ansbachba vitette, ahol évszázadokig őrizték, és csak a XVIII. században került vissza Magyarországra. Az oklevél latin és magyar együttes szövege és fakszimile fotója elsőként a *Levéltári Szemle* 2006. évi 4. számának 108. oldalán, A/3 méretű, színes mellékletében jelent meg, a nándorfehérvári győzelem 550. évfordulója emlékeztetére.

¹²³ Sölch Miklós: Hunyadi János címeres levele 1453. *Levéltári Szemle*, (2006), 4. 108. A/3 méretű, színes melléklet. Az oklevél latin szövegének magyar fordításában a latin szövegben előforduló „comes” főnév „ispán” alakban fordul elő: („comes” azaz „ispán/gróf”).

¹²⁴ „A mindennapi déli harangozás dicséretes szokásának bevezetése III. Kallixtus nevéhez fűződik. Ez a pápa 1456. június 29-én az egész katolikus Egyház számára előírt »imádságok bulláját« (»Cum his superioribus annis«) – abból a célból adta ki, hogy az egész

nyugati kereszténységet végveszéllyel fenyegető törökök ellen lelki kereszties hadjáratot szervezzen [...] Hogy az egész keresztény világ figyelmét a nagy veszedelemre irányítsa és az embereket imára sarkalja, III. Kallixtus a déli harangszó eszközéhez folyamodik, mely vészjel és imádságra szólító jel egyben.” Vecsey Lajos: *Az imádságok bullája és a déli harangszó*. (H. n.), (k. n.), 1956. 8.

¹²⁵ Vecsey (1956): i. m. 19., 23–24., 27.

¹²⁶ A nap 9. órája – az ókori napszakszámításnak megfelelő délután 3 órai imaóra, amely során állhatatosságért könyörgünk.

¹²⁷ A napnyugta, azaz szürkület időpontja, a délután 6 órai imaóra.

¹²⁸ Vecsey (1956): i. m. 10.

¹²⁹ Vecsey (1956): i. m. 17–18.

¹³⁰ A téma részletes kifejtéséhez és a kutatási eredmények összefoglalásához lásd: Marton József: Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110. (2006), 5. 457–477.

¹³¹ Vö.: Liptay Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete két kötetben*. I. kötet. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985. 670.; Tarján M. Tamás: 1456. július 22. A nándorfehérvári diadal. *RubiconLine*.

¹³² Vö.: Pál-Antal Sándor: Az erdélyi és partiumi vármegyék címeres pecsétjei. In Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv*. 11. Nyíregyháza, (k. n.), 1995. 285.

¹³³ Vö.: Pál-Antal Sándor: Az erdélyi és partiumi vármegyék címeres pecsétjei. In Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv*. 11. Nyíregyháza, (k. n.), 1995. 285.

¹³⁴ Vö. ezt: Puky Andor: Az Abaúj- és Biharmegyei Kiniszyek. *Turul*, 10. (1891), 2. 88–92.; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VI. kötet. Pest, Ráth Mór, 1860. 243.

¹³⁵ Heltai Gáspár: *Krónika az magyarok dolgairól*. *Bibliotheca Historica*. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit. A bevezetőt írta Kulcsár Péter. Budapest, Magyar Helikon, 1981. 370–372.

¹³⁶ Ecsedi Báthory István 1471-től országbíró, 1479-től erdélyi vajda.

¹³⁷ (1501?–1574?)

¹³⁸ Heltai (1981): i. m. 383–387.

¹³⁹ A hadszíntér- és csataterkutató, mondhatjuk a hadirégész szakembere, Négyesi Lajos ezredes a fent körülírt csatát új módszerekkel elemezve jutott

kissé eltérő megállapításokra. Vö.: Négyesi Lajos: A kenyérmezei csata. *Korunk*, (2019), 3. 26–32. Az elemzés lényegéhez (és általában a katonatudósok történeti felfogásához) hozzá tartozik, hogy a katonai akadémiákon a stúdiumok között nemcsak a hadtörténelem, hanem az általános és szakharcászat, illetve hadművelet-harcászat is megtalálható, azaz a katonák bizonyos értelemben más tudományos látásmóddal közelítenek egy-egy korabeli hadiesemény elemzéséhez.

¹⁴⁰ Kinizsi Pál címere nem merült a feledés homályába. Nagyvázsöny község a hős címerét választotta címeréül és a Magyar Honvédség Tapolcai Kiképző Központ katonai csapatkarjelzésébe is beemelte e sorok írója azt, s az egység megszűnéséig hivatalos használatban is maradt.

¹⁴¹ 1545. évi törvénycikkek. Királyi megerősítés. Online: Ezer év törvényei.

¹⁴² Ruszkai Dobó István 1550-ben feleségül vette a nála mintegy 30 évvel fiatalabb szépséget, Sulyok Sárát. Dobó István személyes jellemrajzához az is hozzátartozik – hőstetteit nem elhomályosítandó –, hogy kortársai fukar és pénzsóvár személyiségnek tartották. Alátámasztani látszik ezt a megállapítást az is, hogy az esküvőjén, a vendégek által megívott 1000 (!) liter bort és a menyasszonyi torta árát is a királyi kincstárral akarta megfizettetni.

¹⁴³ Fényes Elek: *Magyar Országának, 's a' hozza kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. III. kötet. Pest, Trattner-Károlyi, 1837. 458. *Heves és Külső Szolnok egyesült vármegyék*. 209–210.

¹⁴⁴ I. (Habsburg) Ferdinánd ruszkai Dobó István egri kapitányt magyar bárói rangra emeli, és erdélyi vajdává nevezi ki: *Creatio in Baronem Regni Hungariae Egregy Stephani Dobo de Ruczk.* – Bécs, 1553. május 26. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet. – 143–144.

¹⁴⁵ I. (Habsburg) Ferdinánd báró ruszkai Dobó István erdélyi vajdát Bars vármegye főispánjává nevezi ki: *Donatio Honoris Comitatus Barsien[is] pro Magnifico Stephano Dobone facta.* – Prága, 1558. január 12. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet. – 489–490.

¹⁴⁶ I. (Habsburg) Ferdinánd báró ruszkai Dobó István erdélyi vajdát és Bars vármegye főispánját (és testvérét, Domokost) birtokadományokban részesíti: – 1. Abaúj vármegye: Gencz, Thelkybanya. – *Donatio*

Oppidorum Gencz [Gönc], et Thelkebanija [Telkibánya] sinc, Veriditio pro summa Septem Millium florenorum Magnifico Stephano Dobo facta. – Prága, 1558. január 08. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet. – 489. – 2. Abaúj vármegye: Panyok. – Donatio Unius portionis Posesionar[ius] Emerici, Francisci et Ioannis Nemethy per Notam Infidelittis[simus] eorundem Sp[ectab]ili et Magnifico Stephano Dobo facta. – Prága, 1558. január 10. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet. – 484. – 3. Bereg vármegye: Barrabassy, Papy, Gellenes. – Donatio bonorum infrascriptorum per defectum femimis Martimi Chekeÿ Magnificis Stephano et Dominico Dobo de Ruzka facta. – Bécs, 1560. március 08. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet. – 627. – 4. Bereg vármegye: Mwnkach, Bodrog, Chyenthe, Thothffalw, Negywen, Bathyan, Awatho, Wanna, Kerezthes, Kereztwr, Belkewled, Chiomoklya, Kyskewled. – 5. Tolna vármegye: Kewbly, Zalathna, Bykal, Kapaas, Hyllye, Maroth, Boltha, Zorozlo, Zorozlozenthyhal, Sewbrys, Kereklygeth, Zemeffalwa, Monyaros, Kosar. – 6. Nógrád vármegye: Jenew, Zokolia. – 7. Nyitra vármegye: Sarffew, Karthocz, Kyssarlo. – 8. Hont vármegye: Bagonya, Magasffalw, Kaponycza, Gyekes, Pochawylla-Pochylla, Almas, Chyank, Keer, Henczhaza, Baath, Fegywernek, Theszer, Lyszo, Kysthwr, Lythwarcz, Barthamasfewlde, Paztoh, Alsogyewgy, Wywar, Elesfalwa-Elexfalwa, Sember, Iwanczffalwa, Zakalos, Lontho, Worsan-Orsan, Petrochen, Mykola, Zalaba, Thotlaka, Derseny, Thepla. – 9. Bars vármegye: Lewa, Olewa, Lwdan, Olwar, Nagyod, Lewk, Mohy, Leczk, Kelechen, Pedlwsan, Keszy, Solymos, Bars, Wybars-Chewthewrthekhel, Nagyzechye, Kyszechye, Alsowarad, Saro, Gyewrewd-Kysgyewrewd, Pathy, Nagythewhel, Kysthewhel, Iklad, Maalos, Wezeken, Bolarpel, Tholmach, Oroz, Leker, Hwl, Nywed, Kowachy. – Donacio Castri Lewa et Bonorum et illust[rissime] pertimen[is] Mag[nifi]co Stephano Dobo de Ruzka, et fratribus suis in frascriptis facta. – Bécs, 1560. szeptember 13. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet. – 653–655.

¹⁴⁷ Vö.: Hóvári János: *A hűtlen Dobó*. Budapest, Helikon, 1987. 123.

¹⁴⁸ E megállapítás valódiságát a kutatás jelenlegi fázisában konkrét bizonyítékokkal alátámasztani nem lehet, bár az akkori velencei követ egyik levele név szerint említi a szervezkedés elárulójának nevét.

¹⁴⁹ A speyeri egyezményt II. (Szapolyai) János (Zsigmond) magyar király és (Habsburg) Miksa magyar király kötötték meg 1570-ben. Ennek értelmében II. János lemondott a Magyar Királyság területének igényéről, ellentételezésként Erdély és a Partium (ebben az esetben pontosítva: Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyék) örökletes hercegi (nem szuverén fejedelmi) rangját, továbbá a felek, török támadás esetén segítséget nyújtanak egymásnak, és a herceg feleségül veszi (Habsburg) Miksa unokahugát, Wittelsbach Mária Anna hercegnőt (1551–1608). Az egyezmény sohasem lépett érvénybe, mert II. János (néhány nappal a birodalmi gyűlésben történt ratifikációt követően) 1571-ben meghalt. A továbbiakban a szultán hozzájárulásával az erdélyi rendek szuverén fejedelmeket választhattak. Az ország így jogilag is három részre szakadt.

¹⁵⁰ Báró ruszkai Dobó István családi címerében (más magyarázatokkal ellentétben) egy gondolataiba mélyedő, közben hosszú szakállát simogató, bal kezével könyvet tartó idős férfi növekvő (fél)alakja látható, amely sisakdíszként ismétlődik. Ez egyben azt is jelenti, hogy az uralkodó a magyar bárói rang adományozásával együtt addigi nemesi címerét nem bővítette, pedig az általános szokás volt. Lásd: báró kőszegi Jurisich (Jurisics) Miklós (Nikola Jurišić) (1490–1543) kőszegi várkapitány bárói címere az 1538-ban készült vörösmárvány sírkövön Kőszegen.

¹⁵¹ Csiffáry Gergely: *Ruszkai Dobó István életrajza*. Rudabánya, Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, 2014. 63–65.

¹⁵² Barabás Samu: *Zrínyi Miklós szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. kötet. 2. rész. Oklevelek. 1534–1602*. Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály. Okmánytárak. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. „Ferdinánd Zrínyi Miklóst kinevezi horvát bánnak s évenként hatszáz könnyű lovas, négyszáz gyalog és kémek tartására hópénzt rendel.” Bécs, 1542. december 27. XXIV. 149–150.

¹⁵³ „Ferdinánd a tárnokmesterséget Zrínyi Miklósnak adományozza s megparancsolja a magyar kamarának, hogy a vele járó fizetést évenként hiány nélkül szolgáltatassa ki neki.” Bécs, 1557. november 23. Barabás (1899): i. m. CVIII. 362–363.

¹⁵⁴ „Ferdinánd Zrínyi Miklóst dunántuli főkapitányrá kinevezi s a maga személyére, asztaltartására, továbbá száz könnyű lovas, ugyanannyi gyalog és

ötven fegyveres lovas számára zsoldot ígér neki, megengedvén azt is, hogy Szigetvár ostroma esetén akár a várban maradjon, akár a falakon kívül teljesítse kötelességét.” 1564. február 1. előtt. Barabás (1899): i. m. CXLII. 436–438.

¹⁵⁵ Salamon Ferencz: *Az első Zrínyiek. A szigetvári hős.* Pest, Heckenast, 1865. 238–239. I. (Habsburg) Ferdinándot magyar királynak ismerik el. – „*praecipue vigore electionis juxta Decreta et Sanctiones Regni Hungariae in generali SS. et OO. illius regni conventu [...] legitime factae, necnon attentis tot emolumentis quibus nos et Croatiae regnum contra Turcas, ne nos illorum tyrannide a fide orthodoxa deficere compelleremur, conservavit, ideirco oratorum requisitioni annuimus, et hodie ante sumptum prandium, quum adhuc jejuni essemus, omnes et singuli una voce Ferdinandum nostrum, et hujus regni Croatiae regem [...] elegimus, recognovimus etc.*” Salamon (1865): i. m. 239.

¹⁵⁶ „Ferdinánd megparancsolja a kapornaki conventnek, hogy Zrínyi Miklóst a hűséges szolgálataiért és a királynak kölcsön adott ötvenezer forint fejében neki adott Csáktornya és Sztrigó várak birtokába iktassa be.” Bécs, 1546. március 12. Barabás (1899): i. m. XXXVI. 164–167.

¹⁵⁷ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997), 2. 257–289.

¹⁵⁸ „Zrínyi Miklós dunántúli főkapitányi hadának lajstroma. *Regestum militum capitaneatus supremi generalis ve partium cisdanubianarum sub ductu spectabilis et magnifici domini comitis Nicolai de Zrinio etc., quorum lustratio 30. die Maji anni 1564. in Chorgo celebrata est per Paulum Perneszy, stipendiorum vero eorundem pendet solutio de camera sacrae caesariae regiaeque maiestatis hungarica.*” Barabás (1899): i. m. CXLIX. 450–459.

¹⁵⁹ „Ferdinánd hatszáz könnyű lovas és négyszáz gyalog tartására nézve Zrínyi Miklós bánnal egyességre lép.” Graz, 1553. február 22. Barabás (1899): i. m. XCI. 299–301. (német nyelvű oklevél).

¹⁶⁰ Vö.: Pálffy Géza: Közép-Európa közös hőse. A Szigetvári Zrínyi Miklós a Magyar-Horvát Királyság és a Habsburg Monarchia elitjében. *Magyar Tudomány*, 177. (2016), 9. 1041–1048.

¹⁶¹ A Zrínyiek magyar és horvát történelemben játszott szerepét monográfiában elemzi: Bene Sándor – Hausner Gábor: *A Zrínyiek a magyar és horvát históriában.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 392.

¹⁶² „Zrínyi Miklós emlékirata Károly főherceghez Szigetvárnak ostrom esetén leendő védelméről, a melyen jelen akar lenni, sőt ha nem volna főkapitány, e vidék védelmezését akkor is magának kérné” (a latin nyelvű levél kivonata). Barabás (1899): i. m. IV. 4–9.

¹⁶³ Barabás (1899): i. m. A latin nyelvű levél kivonata. VI. 10–11.

¹⁶⁴ Barabás (1899): i. m. A latin nyelvű levél kivonata. VII. 11–12.

¹⁶⁵ Barabás (1899): i. m. A latin nyelvű levél kivonata. XI. 16.

¹⁶⁶ „Szalai Benedek Szigetvár megszállásáról s a török sereg elhelyezkedéséről; a szultán állapotáról s eltökölt szándékáról, hogy Szigetet megveszi vagy meghal alatta; a várbeliek kiütéséről; János Zsigmondnak a szultán előtt való reménykedéséről s Arszlán pasa lenyakasztatásáról értesíti az özvegy nádornét.” Barabás (1899): i. m. 1566. augusztus 8. XXXII. 37–40.

¹⁶⁷ Portugál származású török bég, főként a várostrom műszaki és tüzérségi tevékenységét felügyelte. Az ostrom alatt életét vesztette.

¹⁶⁸ „Csányi Ákos híreket ír Nádasdinénak Szigetvár ostromáról. Kanizsa, 1566. sept. 8.” Barabás (1899): i. m. LIII. 58–60.

¹⁶⁹ „Albini részletesebb jelentése Contarinihez a töröknek Szigetvár alatt szenvedett veszteségéről; a vár utolsó ostromáról s Zrínyi rettenthetetlenségéről.” Barabás (1899): i. m. 1566. szeptember 14. LVI. 61.

¹⁷⁰ „Musztafa budai pasa bánkódását írja Miksa királynak a Zrínyi halálán és hogy feje karóban ne álljon, azért küldötte volt fel; testét is eltemettette. – Tudatja, hogy Zrínyi Mamhut agát öcscse kezességén sarcza megvitelére szabadon eresztette s mikor az aga sarczát megfizette, Zrínyi fejét vétette s most a váltság is, az aga öcscse is Zrínyi György kezében van; kéri a királyt, viszont szolgálat fejében tegyen igazságot. – Panaszolkodik Pető Jánosra, kivel a végekben sehogy sem alkhatik meg. – Bátyja Mehemet pasa és az ő közbenjárását ajánlja Szelim szultánnál, mert mindkettejük szava kellemetes ő előttte.” Barabás (1899): i. m. LXX. 88–90.

¹⁷¹ „Zrínyi Miklós végrendelete. *In nomine sanetae et individuae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti, amen. Csáktornya, 1566. apr. 23.*” Barabás (1899): i. m. CLXI. 481–489.

¹⁷² Szigetvár ostromának kitűnő leírását adja a csata- és hadszíntérkutatás legújabb kutatási eredményeivel: Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós várkapitányi

tevékenységének megítélése katona szemmel. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Mozgó frontvonalak: Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 243–254.

¹⁷³ Az epitáfium 1. díszesen faragott, általában függőlegesen befalazott sírkőlap, felirattal. 2. verses formában megírt (vésett) szöveg, amely az adott személy (itt Zrínyi IV. Miklós) érdemeit dicsőítően sorolja fel.

¹⁷⁴ Carolus Wagner: *Collactanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam intercederunt*. Posonii, Pestini et Lipsiae, 1802. Decas I–IV. Decas I. De Zrinio. 155–156.

¹⁷⁵ Soós (1998): i. m. 114–115.

¹⁷⁶ Soós (1998): i. m. 115.

¹⁷⁷ Forrás: Matija Mesić: *Zrinsjska Zvezda Tristoljetnik Sigetskim Junakom*. Zagreb, Matica Ilirske, 1866. 298 + XC tábla. A címereslevél szövege: XXXIX–LXI. A közölt oklevél címereslevél, amelynek bal felső sarkában „a festő ügyes kezével festve” látható volt a fentiekben leírt címer színes festménye is. Matija Mesić: *Život Nikole Zrinjskoga Sigetskoga junaka*. Zagreb, Antun Jakića, 1866. XC tábla. A címereslevél szövege: XXXIX–LXI.

¹⁷⁸ Várday Pál (1483–1549) esztergomi érsek. Részt vett a mohácsi csatában, ahonnan megmenekült. A csatában elesett Szalkai László esztergomi érsek helyére I. (Szapolyai) János az érseki székbe helyezte, majd Szapolyai Lengyelországba távozását követően I. (Habsburg) Ferdinánd szolgálatában állt.

¹⁷⁹ Erdélyi uralmát a szultán 1571-ben megerősítette.

¹⁸⁰ Szilágyi Sándor (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik Osztály. Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (1556. sept. – 1576. jan.). Budapest, 1876. *A medgyesi országgyűlés határozatai*. 1576. január 28. XI. 574–578.

¹⁸¹ „Báthory István király az Erdélyi hármastanácsnak. Megállapítja Erdélyország igazgatásának új formáját és annak élére triumvirátust nevezvén ki, az ország gondjaviselését Kendy Sándor, Kovacsóczy Farkas kancellár és Sombory László tanács-urakra bízva, feladatukat részletesen körülírva. Niepolomice, 1585. március 6.” Veress Endre: *Báthory István király levélváltása az Erdélyi Kormányal. 1581–1585*. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar

Történelmi Emlékek. Első Osztály. Okmánytárak. XLII. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1948. 20–21.

¹⁸² Pálffy (1997): i. m. 271.

¹⁸³ Thurzó de Bethlenfalva Szaniszló Szepes vármegye főispánjává történő kinevezése. – II. (Habsburg) Mátyás (1608–1619) – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 6. kötet. – 464.

¹⁸⁴ Thurzó de Bethlenfalva et Baynicz (I.) Bernát és testvére (I.) Kristóf, valamint (I.) Kristóf fiai: (II.) Szaniszló, Jeromos, (II.) Elek részére bárói cím adományozása. – I. (Habsburg) Ferdinánd – 1550. – MNL OL – Illésy Gyűjtemény. – E 148 – Magyar Kamara Archivuma – Neo-regestrata acta – F. 252. – N°. 32.

¹⁸⁵ A „tizenöt éves háború” a Magyar Királyság, az Erdélyi, Moldvai, Havasalföldi Fejedelemségek háborúja volt a Német-római Császárság és a Pápai Állam támogatásával az Oszmán Birodalom ellen 1591–1606 között.

¹⁸⁶ A nikolsburgi béke értelmében Bethlen Gábor visszaadta az általa elfoglalt északi-keleti vármegyéket, választott magyar királyi címéről lemondott, átadta II. Ferdinándnak a magyar Szent Koronát, és foglyait is szabadon bocsátotta. II. Ferdinánd ellentételezéseként a fejedelemnek adományozta a Szent Római Birodalom hercegi rangját, megkapta Sziléziában Oppeln és Ratibor Hercegségeket, és átengedett még további 7 felső-magyarországi vármegyét: Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaúj vármegyéket Tokaj, Munkács és Ecsed váraival együtt és Bethlen Gábor híveinek közkegyelmet hirdetett, továbbá a végvárak fenntartására 50 ezer forintot biztosított.

¹⁸⁷ 1622. évi III. törvénycikk Bethlenfalvi Thurzó Szaniszló nádorispánná választásáról. Online: Ezer év törvényei.

¹⁸⁸ Bethlen Gábor – Besztercebánya – 1624. január 20. – Fegyverszüneti tárgyalások – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 27. kötet. – 39–42.

¹⁸⁹ A bécsi béke 1624-ben II. Ferdinánd király és Bethlen Gábor között kötött békeszerződés, amely lezárta Bethlen második magyarországi hadjáratát. A szerződés – nagyrészt – megerősítette az 1621-es nikolsburgi béke cikkelyeit, ám a fejedelem elveszítette Oppeln és Ratibor Hercegségeket Sziléziában, helyette megkapta Ecsed, Nagybánya és Felsőbánya birtokait. A végvárak fenntartására a korábbi 50 ezer forint helyett az új békeszerződés csak 30 ezer forintot biztosított.

¹⁹⁰ „Idwözült Groff Thurzo Staniszlo Uramnak Magyar Orszagh Nádor Ispánjának Temetésének rendi és modgja, Melj leszen die 12 Januar ij Anno 1626.” Gróf bethlenfalvi Thurzó (III.) Szaniszló nádor temetési rendtartását (ceremóniarendjét) közli: Horn Ildikó: Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. (1998), 5–6. 760–772.

¹⁹¹ Thurzó (I.) Elek (1490–1543) tollából és kézírásával maradt fenn az első magyar szerelmes levél, amelyet második feleségéhez írt. Különlegessége miatt a rövid levelet közöljük: „Zerelmes magdalna ázzon, hogy en oda hozzyad nem menthem, ezt semmy, ydegensegre ne weghyed merth emberth senkyth eremesben nem lathok náladnál, de tegnap megh yram hogh oka waghyon myrth en oda Lyndwaba most nem mehetek kyth ydew jarthaban megh erthes, azyrth kérlek azon en zerelmes athyamffya, hogy ebbewl ne wegh magadnak walamy, nehéz gondolathodt es eghebre newellyed, merth zywenzerinth kywannalak lathnya, wolna es myrewl solunk elegh ylless dolgoghrol, ha hele es ydew wolna En azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal, hogh csak the magad thwdnadhogh annak walamy heya waghyon, azért a rawass nep mya karth ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem wr ysthen tarczon megh en serethew magdalnam nagh yo egessegen, mynketh ell sse welegh Datnm nemethwywarba 9 septembris 1525. Thurzo Elek.” Zolnai Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894. 237–238. + 1 tábla.

¹⁹² *Vasárnapi Ujság*, 27. (1880. január 4.), 1. 5.

¹⁹³ (Habsburg) Rudolf magyar király Thurzó György részére grófi cím megerősítését és címerének bővítését adja. – Prága, 1607. június 15. – Eredeti címereslevél zöld bársonyba kötve: MNL OL – Címereslevél Gyűjtemény. – Fasc. 0828 No. 017.

¹⁹⁴ Vö.: C. Tóth Norbert: Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága. (Rekonstrukciós kísérlet.) *Turul*, 91. (2018), 1. 8–31.

¹⁹⁵ Csáky Imre: *Heraldika – A Magyar Királyság államcímerei és vármegyecímerei a XIX. század harmadik harmadában*. Budapest, Corvina, 2017. 196.

¹⁹⁶ Csáky Imre: *A Jász és Két Kun Kerületek címereslevelei 1746 és 1839*. Faksimile. Nyíregyháza, Start Nonprofit Kft., 2012. 72.

¹⁹⁷ *HUNGARIE NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA, DIVISA IN PARTES QUATVOR, QUARUM PRIMA, HUNGARIAM CIS-DANUBIANAM; ALTERA,*

TRANS-DANUBIANAM; TERTIA, CIS-TIBISCANAM; QUARTA, TRANS-TIBISCANAM: Uniuersim XLVIII Comitatus Designatam, EXPROMIT. TOMUS PRIMUS. [I. kötet.] VIENNAE AUSTRIAE, ANNO MDCCXXXV. COMITATUS POSONIENSIS. 60.

¹⁹⁸ „Az 1599. évi XLVIII. törvénycikk az ország karai és rendei, Ő császári és királyi felsége előtt, önként és egyértelemmel tekintetes és nagyságos Pálffy Miklós urnak nagyobb tisztségekkel és javadalmakkal ékesítése végett alázattal közbenjárnak. Végezetül, minthogy minden időkorban, az összes nemzetek királyainál és fejedelmeinél és magánál a fenséges és felséges ausztriai háznál is (a melyből annyi császár és király származott) mindenkor gyakorlatban és szokásban volt, hogy azoknak, a kik a békében és háboruban jeles dolgokat miveltek és a hazát fegyverrel védelmezték, viszonzásul jutalmakat osztogattak: 1. § Minthogy pedig Magyarországnak a karai és rendei legjobban tudják, hogy tekintetes és nagyságos Pálffy Miklós ur, egész attól az időtől fogva, a hogy a császári felségnek, az ő legkegyelmesebb uroknak az udvarában fölnevekedett és azután katonai tisztségekkel fölékesítették, úgy viselte magát, hogy őt, méltán a kitűnő tulajdonságokban és vitézségekben legjelesebb férfiak közé lehet és kell számítani. 2. § Mert elhallgatva a vére ontásával teljesített és naponként tanusítani szokott egyéb szolgálatait, valamint az összes katonai férfiak irányában, kül- és belföldiekkel szemben egyaránt, kimutatott jóindulatát és figyelmét; a jelen háboru kezdetén is, igen számos várnak a bevételeinél az összes keresztyénségnek, a hazának és a császári felségnek hűséges és hasznos szolgálatot tett. 3. § Az országlakók tehát, mindezekről és egyéb jeles tulajdonairól megemlékezvén, saját elhatározásukból és önkéntes hódolattal és alázattal kérik Ő császári felségét, az ő legkegyelmesebb urukat, hogy méltóztassék Ő császári felsége ennek a Pálffy Miklós urnak és fiu örököseinek (a mig jeleskednek) az örökös ispánság czime mellett a pozsonyi várat és fekvő jószágokat kegyelmesen adományozni. 4. § Vagy ha Ő császári felségének inkább tetszenék, adományozza neki örökös joggal a szentgyörgyi és bazini várakra és fekvő jószágokra vonatkozó királyi jogát; és adja meg kegyelmesen számára, valamint örököseinek is az örökös nagyobb ispánság czimét, a melyet grófnak neveznek. 5. § Hogy ily módon az ő ernyedetlenül és folytonosan teljesített szolgálataiért némi részben megjutalmazást nyerjen, és eme

bőkezűségével Ő császári felsége is, az ő többi hűveinek a szolgálatokra ösztönt adjon és azokat az Ő felsége iránt való érdemek szerzésére serkentse. 6. § Minthogy az országlakóknak ez a kérése és alázatos esedezése az ilyen személyes ajánlatra nézve az első, és senkinek a kívánságára, hanem önkéntesen és egyértelemmel történik; a karok és rendek remélik, hogy Ő császári felsége, megszokott jóindulatánál fogva, azt kegyelmesen teljesíteni fogja. 7. § Az országnak ugyanezen karai és rendei ő fenségét, az ő hasonlóképen igen kegyelmes urukat is kéri, hogy ezen legelső kérelmük érdekében Ő császári felsége előtt értük magát közbevetni és az egész ügyet az óhajtott megvalósuláshoz juttatni méltóztassék. 8. § A mit Ő császári felségének és ő fenségének mindnyájan Pálffy urral együttesen, egész életük folyamán, hűségen és szorgalmasan megszolgálni igyekezni fognak.” Online: Ezer év törvényei.

¹⁹⁹ Az 1649. évi I. törvénycikk: Erdődi Pálffy Pál grófot az ország nádorává választják. Online: Ezer év törvényei.

²⁰⁰ Az 1630. évi VI. törvénycikk úgy a szent korona őrei számára, mint az országlakók háza építésének a befejezésére adót ajánlanak meg és az építés vezetésének az élére nagyságos Pálffy Pált állítják. Online: Ezer év törvényei.

²⁰¹ Toldy Ferenc (szerk.): *Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái*. Pest, Emich és Eisenfels, 1852. 5.

²⁰² Esterházy de Galantha Miklóst Bereg vármegye főispánjává nevezik ki. – II. Mátyás – Prága, 1617.10.06. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 6. kötet. 662–663.

²⁰³ Esterházy de Galantha Miklós Bereg vármegye főispánja részére bárói rang adományozása. – II. Mátyás – Bécs, 1618.07.12. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 6. kötet. 712.

²⁰⁴ Liber Baro Esterházy de Galantha Miklós Bereg vármegye főispánját Zólyom vármegye főispánjává nevezik ki. – II. Mátyás – Bécs, 1618.12. 15. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 6. kötet. 730.

²⁰⁵ Liber Baro Esterházy de Galantha Miklós Bereg és Zólyom vármegyék főispánját országbíróvá nevezik ki. – II. Ferdinánd – Sopron, 1622. augusztus 4. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 7. kötet. 266–267.

²⁰⁶ Liber Baro Esterházy de Galantha Miklós Bereg és Zólyom vármegyék főispánját, országbíró Sopron

vármegye főispánjává nevezik ki. II. Ferdinánd – Bécs, 1626. január 1. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 7. kötet. 488–489.

²⁰⁷ Liber Baro Esterházy de Galantha Miklós Bereg, Zólyom és Sopron vármegyék főispánját, országbíró, királyi tanácsossá nevezik ki. II. Ferdinánd – Bécs, 1626. január 9. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 7. kötet. 491–493.

²⁰⁸ Liber Baro Esterházy de Galantha Miklós Bereg, Zólyom és Sopron vármegyék főispánja, országbíró, királyi tanácsos részére grófi rang adományozása. II. Ferdinánd – Bécs, 1626 – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 7. kötet. 609–613.

²⁰⁹ Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I. Szerkesztette, a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette: Kincses Katalin Mária. *Sopron város történeti forrásai. Quellen zur geschichte der stadt Ödenburg. C sorozat, 2. kötet. Reihe C Band 2*. Sopron, Soproni Levéltár, 2001. 140–141.

²¹⁰ Gímes vára: Az északnyugati Kárpátok területén fekszik a történelmi Nyitra vármegyében, tengerszint feletti magassága 514 m.

²¹¹ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. I. kötet. Pest, Kozma Vazul, 1851. 48–49.

²¹² Pálffy (1997): i. m. 273.

²¹³ A Forgách család címerében a koronás szűz mindét karját a csípőjére helyezi. Lásd: ghymesi Forgách Ferenc grófi rangra emelésének oklevele és annak címerleírása – III. Károly – Bécs, 1719. március 12. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 32. kötet – 281–285. Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. kötet. A–J. Budapest, 1990. 420.

²¹⁴ Vö.: Szalay József – Baróti Lajos: A magyar nemzet története. IV. Budapest, Lampel, 1879.

²¹⁵ Ivan Majnarić: Keglević, Petar (Keglevich, Petrus). In Hrvatski Biografski Leksikon.

²¹⁶ Pálffy (1997): i. m. 257–289.

²¹⁷ Vö.: Tusor Péter: Zrínyi Miklós ismeretlen levele egy gyilkosság ügyében. Gregoróczy György szredicskói kapitány élete és halála. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999), 3. 582–601.

²¹⁸ Az 1649. évi XXXII. törvénycikk az adriai tenger-melléki végek és határok tárgyában a bizottságot fel kell eleveníteni s életbe kell léptetni. Online: Ezer év törvényei.

²¹⁹ Deák Farkas: *Keglevich Péter naplója*. In Toldy Ferenc (szerk.): *Magyar Történelmi Tár*. Pest, Eggenberger, 1867. 238–249.

²²⁰ Az eredeti grófi címereslevél zöld bársonyba kötve (amely a címer megerősítését és bővítését is tartalmazza) megtalálható: MNL – OL – P 421 – I 19. – I. Lipót – Bécs – 1687. augusztus 4. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 19. kötet – 482–484.

²²¹ *Felső Magyar-Országi Minerva. Nemzeti Folyó-Írás. Hatodik évi Folyamat. Második Kötet. Aprilisz, Májusz, Juniusz*. Kassa, Ellinger, 1830. 53–55.

²²² A mai értelemben vett katonai rendfokozatok megjelenése a XVII–XVIII. századra, azaz az állandó hadseregek megjelenésének időszakára tehető, amely évtizedeken keresztül alakult ki. A magyar és császári királyi haderőben elsősorban a német és a francia hatás érződött. A XVIII. században a legkisebb katonai egység (*közösség*) a táborozáshoz szükséges felszerelésekkel együttesen rendelkező, általában egy idősebb és kettő újonc katonából álló egység, a pajtásság volt (3 fő), vezetőjüket örvezetőként említették. Három pajtásság egy tizedalját alkotott (9 fő), vezetőjük a tizedes (*káplár*). Hat-tíz tizedaljból szervezték meg a századot (minimum 54, maximum 90 fő), amelyet kompániának neveztek. A fél század önálló szakaszszá változott, amelynek élén a strázsamester állt, a későbbi őrmester. A századnál rendszerezésre került a századzászló őrzésére a zászlótartó, a lovasságnál a kornétás megnevezés, amely a későbbi zászlós rendfokozatot jelentette. Maradva a századoknál (*kompánia*), megjelentek a vezénylő tisztek, a századot vezető kapitány (később a kapitányt felváltotta a százados) és a század kiképzését vezető hadnagy (*locumtenens*), majd a rangidős főhadnagy és a hadnagy alatt szolgáló alhadnagy rendfokozat is. Harcászati alegységnek a két vagy több századból szervezett gyalogzászlóaljat és lovas zászlóaljat tekintették (minimum 108, maximum 180 fő – két századot számítva. Három századnál 270 fő). A két, inkább három zászlóaljból álló harcászati egységet ezrednek nevezték (körülbelül 810 fő), parancsnokuk az ezredes (*őbester*) lett. (Az ezredest a Rákóczi-szabadságharc idején ezreskapitánynak, majd őbesternek hívták.) (1748-ban az Udvari Haditanács szabályozta a gyalogezredek szervezeti felépítését: Egy ezred két gránátos és tizenhat puskával felszerelt századból állt.) Liptai (1985): i. m. 419. Az ezredes már a törzstisztek állománycsoportjába tartozott, amelyek közül az ezred kiképzéséért

felelős főstrázsamester (*később őrnagy*) volt a legalacsonyabb rendfokozat. Az ezredparancsnok jogainak egy részét távollétében átruházhatta, megjelent az ezredeknél annak helyettese, akit vezénylő ezredesnek neveztek. Ha az ezredparancsnok az ezrednél tartózkodott, akkor is igénybe vett segítséget parancsnoki jogköre gyakorlásakor, ezt nevezték viceőbesternek, illetve alezredesnek. Egyes hadműveleti feladatok végrehajtására gyakran vontak össze két vagy több ezredet, amelynek korabeli megnevezése brigádia (*dandár*) lett (maximum 3 ezreddel számolva 2430 fő), parancsnoka a brigadéros (a császári-királyi haderőben ez a rendfokozat a generális-főstrázsamester, azaz vezérőrnagy). Több brigádiából szerveztek egy-egy hadoszlopot vagy tábornok, azonban erre a hadműveleti-harcászati magasabb egységre külön megnevezést még nem alkalmaztak (körülbelül 7290 fő). A több hadoszlopot irányító hadvezérek, főparancsnokok megnevezése a tábornagy (*feldmarschall*) volt. Egy-egy önálló hadmozdulat végrehajtásával a helyettes tábornagyot (*altábornagy*) utasították, akinek alárendeltje a tábornok volt. A későbbiek során a tábornoki rendfokozatok sorrendisége egységesítést nyert: a legalacsonyabb tábornoki rendfokozat: dandártábornok (*Brigadier General*) – vezérőrnagy (*Major General*) – altábornagy (*Lieutenant General*) – tábornagy (*Generalfeldmarschall*). A császári-királyi haderőben eredetileg egy-egy fegyvernem (lovasság, gyalogság legmagasabb szintű parancsnoka a lovassági illetve gyalogsági tábornok lett. Összefoglalva a XVII–XVIII. századi rendfokozatokat: örvezető – pajtásság; tizedes (*káplár*) – tizedalja; strázsamester (*őrmester*) – szakasz; zászlótartó, lovasságnál kornétás (*zászlós*) – század (*kompánia*); alhadnagy – század (*kompánia*); hadnagy – század (*kompánia*); rangidős főhadnagy – század (*kompánia*); kapitány (*százados*) – század (*kompánia*); főstrázsamester (*később őrnagy*) – ezred; vezénylő ezredes – ezred; viceőbester (*alezredes*) – ezred; ezredes (*őbester*), (*ezreskapitány*) – ezred; brigadéros (*a császári-királyi haderőben generális-főstrázsamester, azaz vezérőrnagy*) – brigádia (*dandár*); tábornok – hadoszlop; helyettes tábornagy (*altábornagy*) – hadoszlop, több hadoszlop; tábornagy (*feldmarschall*) – hadoszlop, több hadoszlop. Az egységesítést követően: dandártábornok (*Brigadier General*), vezérőrnagy (*Major General*), altábornagy (*Lieutenant General*), tábornagy (*Generalfeldmarschall*).

²²³ Varázsjéi Gusztáv: *Keglevich grófok mint költők*.

Figyelő, 9. (1880). 151–152. A Figyelőben közölt levelek a Dobraván, Sefinben és Rakamazban felállított katonai táborokból íródtak, tehát az 1660. évi hadjárat alatt.

²²⁴ XIV. Lajos (1643–1715) francia király tette divatossá a XVII. század harmadik harmadától. 1700 körül már fehérre púdereztek, 1715 után lassan kiment a divatból. A császári-királyi haderő törzstisztjei és tábornokai körében is elterjedt.

²²⁵ Réfi Attila: A császári-királyi huszárság törzstisztikara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011), 3. 774–807.

²²⁶ Vö. ezt: Basa László: Az építő Keglevich tábornok. *Tápió Kultúra*, 2013. június 5.

²²⁷ Vargyas Zsófia: A pétervásárai Keglevich-kastély dísztermének freskói. *Művészettörténeti Értesítő*, 64. (2015), 1. Szöveg és freskó: 126. Főúri pár. Falkép a pétervásárai kastély dísztermében 1760-as évek (nyugati fal). A freskó megtekinthető: Basa (2013): i. m. A szövegben olvasható KÉPEK címszó alatt. 115–137.

²²⁸ Vargyas (2015): i. m. 127.

²²⁹ Vargyas (2015): i. m. 115–137.

²³⁰ Réfi (2011): i. m. 774–807.

²³¹ A Nemzeti Portétár Alapítvány honlapja: www.npg.hu. E-Múzeum: Portréadatbázis menüpont alatt (K) betű.

²³² Pilch Jenő: Évfordulót ünneplő magyar ezredek. (Harmadik közlemény.) II. Vilmos württembergi király nevét viselő császári és királyi 6. számú huszárezred. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914), 1. 465–470.

²³³ Pilch (1914): i. m. 466.

²³⁴ Botka Tivadar: Gróf Keglevich István tábornok sírköve Elsassban, 1793. *Századok*, 8. (1874). 498–499.

²³⁵ „Zsigmond király Csáky Istvánnak és fiainak adja a temesmegyei Csák és Csöze birtokokért és Kövesd várért, továbbá vitézségük jutalmául Adorján várát és tartozékait Biharmegyében Brassó, 1395. február 14.” *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Oklevelek 1229–1499*. I. kötet 1. rész. Budapest, Stephaneum, 1919. 172–173.

²³⁶ „Zsigmond király Zsidai [Csáky] Istvánnak és fiainak, Miklós temesi főispánnak és Györgynek érdemeit jutalmazván nekik adja Körösszeg várát és falut Biharmegyében, továbbá Cséfa Pankota Tamási Vásárd Besenyő Berekböszörmény Nagyböszörmény Tölgykereke Darvas Károly Szentkatalinasszonyfalva és Inánd birtokokat és a keresztesi vámot.

1396. augusztus 18 Novigrad mellett.” *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Oklevelek 1229–1499*. I. kötet 1. rész. Budapest, Stephaneum, 1919. 183–185.

²³⁷ Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986. 385–386.

²³⁸ A gróf Csáky család kiemelkedő tagjának teljes életútját (jelentős korabeli korképbe ágyazva) dolgozta fel Barta M. János: „...valamely Istenét, vallását, Királyját és hazáját igazán szerető nemes ember...” *Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbírói pályaképe* című monográfiájában (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021. 527.). A szerző és Balogh Zsuzsanna által készített családfa melléklettel. A címlapon gróf Csáky István országbírói pecsétje és sajátkezű aláírása látható.

²³⁹ Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In Papp Klára – Püsky Levente: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2009. 9–23.

²⁴⁰ Brandenburgi Katalin első férje Bethlen Gábor erdélyi fejedelem volt.

²⁴¹ Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 273. (2011). 38.

²⁴² Az örökletes magyar grófi rang királyi adományozására valószínűleg 1638-ban került sor, amelyben a főnemesi rangot szerző Csáky személyén kívül fiú- és lánytestvérét is (Anna) rangemelésben részesítette az uralkodó. Az 1638. március 15-én kelt oklevél hiteles másolatában „Magnifici Ladislai Chaky” – Nagyságos Csáky László megnevezés szerepel (III. Ferdinánd Nagyszalátnya mezőváros részére vásártartást engedélyez. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 88–89.), míg a mintegy két hónappal később kiadott, 1638. május 18-i birtokadományozó oklevél hiteles másolatának címében a grófokat megillető jelzők mellett: „Spectabili ac Magnifico Comiti Ladislao de Chiak” – Tekintetes és Nagyságos Gróf Csáky László, maga a grófi rang megnevezése is megjelenik: III. Ferdinánd Csáky László pápai főkapitányt birtokadományban részesíti. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 126–127. Csáky István esetében az 1638. március 25-én kelt, Szepes várát és tartozékait adományozó oklevél hiteles másolatának címében még „Magnifico Stephano Chiaky” – Nagyságos Csáky István megnevezés olvasható (III. Ferdinánd

Csáky István szendrői kapitány részére Szepes várát és váruradalmát adományozza. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 128–131.). Azonban az 1639. július 11-én megkötött mezővárosi szerződés oklevelének hiteles másolatában magyar nyelven már „az Tekintetes és Nagyságos Groff Kőrösszeghi Chiaki István urunk ő nagysága Szepes vármegyének örökös fő ispanianak, az mi Kegyelmes Csaszar és koronás királiunknak ő fel-segenek Tanáchanak és Komornikianak” mondatot olvashatjuk: Az Abaúj vármegyében lévő Gönc mezőváros és gróf Csáky István között létrejött szerződés. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 262–265. Továbbá az e szerződést magában foglaló, 1640. január 31-én keltezett királyi oklevél hiteles másolatának címében is a „Spectabilem et Magnificum Comitum Stephanum Chyaky [...] – Tekintetes és Nagyságos Gróf Csáky István összetett szerkezet található: az Abaúj vármegyében lévő Gönc mezőváros és gróf Csáky István között létrejött szerződés megerősítése. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 262–265. Gróf Csáky István 1651-ben Szepes várának örökös ura és Szepes vármegye örökös főispánja címet is elnyerte: „Honorem autem perpetui ac supremi comitis dicti comitatus Scepusiensis prae manibus antelati comitis ac haeredum et posteritatum eiusdem masculini videlicet sexus universis relinquimus et per successores nostros legitimos Hungariae reges relinquere volumus.” – III. Ferdinánd, Bécs, 1651. november 22. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 10. kötet – 648–651.

²⁴³ Pálffy Géza: *A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben*. In Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „...éltünk mi sokáig ‘két hazában’...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 177–193.

²⁴⁴ Papp Klára: *Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban*. In Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „...éltünk mi sokáig két hazában...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 194–217.

²⁴⁵ II. Ferdinánd (1619–1637) Csáky László pápai kapitányt, császári-királyi kamarást, királyi tanácsosi címmel ruházza fel. – II. Ferdinánd – Sopron, 1635 – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 8. kötet – 116.

²⁴⁶ Várkonyi Gábor: Magyarok a római király választásán 1636-ban. In Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Budapest, OMIKK, 1993. 187–214.

²⁴⁷ III. Ferdinánd gróf Csáky László lévai és pápai főkapitányt, császári-királyi kamarást a Magyar Királyság ajtónállómesterévé (*ianitotum*) nevezi ki. – III. Ferdinánd – Bécs, 1643. június 8. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 552–553.

²⁴⁸ III. Ferdinánd gróf Csáky László királyi ajtónállómestert, lévai és pápai főkapitányt, császári-királyi kamarást Zólyom vármegye főispánjává nevezi ki. – III. Ferdinánd – Linz, 1645. október 20. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 654–655.

²⁴⁹ III. Ferdinánd gróf Csáky László királyi ajtónállómestert, lévai és pápai főkapitányt, császári-királyi kamarást Zólyom vármegye főispánjává nevezi ki. – III. Ferdinánd – Linz, 1645. október 20. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 654–655.

²⁵⁰ III. Ferdinánd gróf Csáky László királyi ajtónállómestert, lévai és pápai főkapitányt, császári-királyi kamarást, Zólyom vármegye főispánját Komárom vármegye főispánjává nevezi ki. – III. Ferdinánd – Linz, 1646. április 27. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 719.

²⁵¹ III. Ferdinánd gróf Csáky László királyi ajtónállómestert, lévai és pápai főkapitányt, császári-királyi kamarást, Zólyom és Komárom vármegye főispánját a Magyar Királyság országbírójává nevezi ki. – III. Ferdinánd – Bécs, 1649. október 23. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 10. kötet – 479–480.

²⁵² Gróf Csáky László, a Magyar Királyság országbírójának országbírói hivatali esküje. 1649. 11. 07. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 10. kötet – 484–485.

²⁵³ Hermann István: Gróf Csáky László oklevele a Pálosok Pápai Kolostorának megalapításáról. (Litterae Ladislai Csaky Comitum de Condendo Monasterio Papensi Paulinorum). *Lapok Pápa történetéből 1997–1999*, 30–34.

²⁵⁴ III. Ferdinánd gróf Csáky László kamarás, Léva vára főkapitánya részére birtokot adományoz. – III. Ferdinánd – Bécs, 1640. május 15. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 288–289.

²⁵⁵ III. Ferdinánd gróf Csáky László királyi ajtónál-lómester, lévai és pápai főkapitány, császári-királyi kamarás, Zólyom és Komárom vármegye főispánja részére Tata vára és a tатаi váruradalom birtokát adományozza. – III. Ferdinánd – Pozsony, 1649. április 17. – MNL OL – Az Esterházy család tатаi levéltára – P 198 – Fasc. II. – N. o. 5. (eredeti oklevél) és MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 10. kötet – 239–242.

²⁵⁶ Itt szeretnék köszönetet mondani a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára két munkatársának, Kalmár János úrnak, a Kutatószolgálati, Tájékoztatási és Levéltártudományi Szakkönyvtári Főosztály főlevéltárosának és Avar Anton úrnak, a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztálya levéltárosának az eredeti oklevél segítőkész előkészítéséért.

²⁵⁷ I. Lipót (1657–1705) gróf Csáky (VII.) László Komárom vármegye főispánja, tатаi főkapitány, császári-királyi kamarás, királyi tanácsos tатаi váruradalmát Hochburg Lipót János (*Johann Haas Hochburg*) királyi tanácsos, hadi élelmezési főbiztosra ruházza át. – I. Lipót – Bécs, 1693. június 22. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 23. kötet – 37–38.

²⁵⁸ I. Lipót gróf Csáky (VII.) László Komárom vármegye főispánja, tатаi főkapitány, császári-királyi kamarás, királyi tanácsos részére Tata vára és a tатаi váruradalom birtokát új adományként adományozza. – I. Lipót – Laxenburg, 1695. május 7. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 22. kötet – 392–393.

²⁵⁹ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VI. kötet. Pest, Ráth Mór, 1860. 288.

²⁶⁰ Thaly Kálmán: Koháry István tanuló-kori levelei-ből. *Századok*, (1876). 384–385.

²⁶¹ Thaly (1876): i. m. 386.

²⁶² Thaly (1876): i. m. 386–387.

²⁶³ Vita tudományos nézetek és elméletek képviselői között, számos hallgató jelenléte mellett. Győztesként az került ki a tudományos vitából, aki érveivel meggyőzte vitapartnerét.

²⁶⁴ Thaly (1876): i. m. 390.

²⁶⁵ Koháry de Csábrágh István füleki főkapitányt császári királyi tanácsossá nevezik ki. – I. Lipót – Bécs, 1681. május 13. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 17. kötet. 189–190.

²⁶⁶ Illéssy János: *Gróf Koháry István élete és munkái*.

Irodalomtörténeti tanulmány. Karczag, Szódi S., 1885. 75.

²⁶⁷ Az athnamé ünnepélyes formában kiállított adománylevel, amelyben a szultán más, vazallus fejedelmeknek jogokat biztosított.

²⁶⁸ IV. Mohamed szultán utasítást adott 1681-ben, hogy hadsereggel támogassa Thökölyt, ezért került sor I. Apafi Mihály 1682. évi magyarországi hadjáratára.

²⁶⁹ Orlovsky Géza – Szilasi László: Ó szelence. Magyar barokk költészet. *Gépeskönyv*, 2006. szeptember 21.

²⁷⁰ Lásd: Pálffy (1997): i. m.

²⁷¹ Koháry de Csábrágh István királyi tanácsost, kamarást, Hont vármegye főispánjává nevezik ki. – I. József – Bécs, 1711. január 2. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 28. kötet. 562–564.

²⁷² Koháry de Csábrágh et Szitnya Istvánt, Hont vármegye főispánját, tábornagyot, királyi tanácsost, bányavidéki főkapitány- helyettest országbíróvá nevezik ki. – III. Károly – Pozsony, 1714. október 15. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 30. kötet. 375.

²⁷³ 1715. évi XXIX. törvénycikk az országbíróról s annak ítélőmesteréről. Online: Ezer év törvényei.

²⁷⁴ Vö.: Kozicz János – Koltai András (szerk.): *Koháry István emlékkönyv*. Budapest-Kecskemét, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015. 240.

²⁷⁵ Carl Wilhelm Brandt: Koháry István képmása. Nagyszombat, 1742 körül: Derék kép, kissé jobbra fordul, szembe néz, feje elől kopasz, hátul hosszú haját visel, hosszú bajusszal. Bal kezében gömböt tart. Sötét-barnásvörös dolmányban, prémmel szeggett mentéje a vállára vetve. Sötétbarna háttér előtt. Hátul a vásznon a következő felirat: Comes Steph. Koháry de Csabrag et Szitnya, Judex Curiae REGiae S. C. R. M. Cam. et Act. Int. Cons. et Colonellus Com. Honten. Perp. Sup. Comcs Cralis Campi Maresch. Locumtenens Partium ÚR. Hung. Cis. Dan et Confin Antemontanor. V. Generalis. Toga S...Celebris A... Dextram Globo hoc a Turcis ad Agram L... Nomen Signavit 1715. Noto Veterum Cultore Andr. Lehoczky. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok. Leltári szám: 0044. Gróf Koháry (II.) István (1649–1731) – Koháry Kastélymúzeum – Szentantal (Szlovákia). Gyöngyösi István összes költeményei. Rózsa-koszorú. Ajánlás. In Badics Ferenc (szerk.): *Régi magyar költők tára. XVII. századbeli magyar*

költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei III. Budapest, MTA, 1935. 215.

²⁷⁶ Erdődy de Monyorókerék Imrét, Varasd vármegye főispánját, kamarást, petrinai főkapitányt császári-királyi tanácsossá nevezik ki. – III. Ferdinánd – Pozsony; 1647. február 28. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 9. kötet – 883.

²⁷⁷ Erdődy de Monyorókerék Imrét, kamarást, királyi tanácsost, Varasd vármegye főispánjává nevezik ki. I. Lipót – Bécs, 1666. július 11. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 13. kötet. 348–351.

²⁷⁸ Erdődy de Monyorókerék Imrét, Varasd vármegye főispánját, kamarást, királyi tanácsost, a Magyar Királyság tárnokmesterévé nevezik ki. – I. Lipót – Bécs, 1679. augusztus 21. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 16. kötet – 535–536.

²⁷⁹ Forgách de Ghymes Éva, Judit, Mária, Zsófia, Eszter – apjuk: Forgách de Ghymes Miklós kamarásmester, Bars vármegye főispánja, felső-magyarországi főkapitány – anyjuk: Bossany Eszter grófi rangemelésben részesülnek. – III. Ferdinánd – Ebersdorf, 1655. július 17. – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 11. kötet. 450–455.

²⁸⁰ Vö. ezt: Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. *Turul*, 80. (2007), 4. 109–125.

²⁸¹ Az 1655. évi LXXVI. törvénycikk arról a módról, a mely szerint a Sziszek és Novigrád váraihoz tartozó lázadó parasztok engedelmességre és a maguk megadására kényszerítendők. Online: Ezer év törvényei.

²⁸² *Lippay György esztergomi érsek levele Erdődy Imrének.* Pozsony, 1660. november 16. In Benda (2007): i. m. 120.

²⁸³ Ismeretlen személy levele Erdődy Imrének. Bécs, 1661. Benda (2007): i. m. 120.

²⁸⁴ A család címere – mint a vármegye örökös főispánjai – megegyezik Varasd vármegye címerével, amely a többi horvátországi vármegyével együtt a Ludovika udvarán nem lett elhelyezve. Az arany-, barokk keretes, aranszegélyű ovális pajzs negyedelt, boglárpajzsa kerek talpú. Az 1. vörös mezőben arany, nyitott levélkoronás arany lábú arany sas áll kiterjesztett szárnyakkal, vörös nyelvvel. A 2. és 3. kék mezőben két-két hullámos ezüst pólya között két-két lebegő arany csillag ragyog. A 4. vörös mezőben faragott kőből rakott ezüst várfal áll kapuval, ezüst toronnyal. A pártázattal ellátott tornyon két fekete ablak látszik. A boglárpajzs arany mezejében zöld hármashalomból kiemelkedő barna félkeréken

növekvő, természetes színű szarvas látszik – a gróf monyorókeréki Erdődyek őseire, az erdődi Bakócz családra és címerére emlékeztetve. A pajzsot arany, nyitott, rubinnal és zafírral kirakott, bíborral bélelt levélkorona díszíti. Csáky (2017): i. m. 257.

²⁸⁵ Lásd: Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltóságai.* Budapest, Maecenas, 1988. 86.

²⁸⁶ Fallenbüchl (1988): i. m. 89.

²⁸⁷ Fallenbüchl (1988): i. m. 95.

²⁸⁸ Pálffy de Erdőd János kamarást dalmát-horvát-szlavón bánná nevezik ki. – I. Lipót – Bécs, 1704. január 15. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 27. kötet. 25–27.

²⁸⁹ Pálffy de Erdőd János dalmát-horvát-szlavón bánt, a kulpai végek kapitányát, kamarást, királyi tanácsost, Sáros vármegye főispánjává nevezik ki. – I. József – Bécs, 1709. november 7. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 28. kötet. 191–193.

²⁹⁰ Pálffy de Erdőd Jánost országbíróvá nevezik ki. – III. Károly – Bécs, 1731. október 5. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 36. kötet. 619–620.

²⁹¹ Pálffy de Erdőd János országbíró, királyi tanácsost, a Helytartótanács tanácsosát, tábornokot, nehézlovassági ezredes Pozsony vármegye főispánjává nevezik ki. – III. Károly – Bécs, 1732. március 14. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 36. kötet. 670–671.

²⁹² Pálffy de Erdőd János országbíró, a pozsonyi vár főkapitányává nevezik ki. – III. Károly – Bécs, 1732. március 14. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 36. kötet. 671–672.

²⁹³ Pálffy de Erdőd János nádort, Pest-Pilis-Solt vármegye főispánjává nevezik ki. – Mária Terézia – Pozsony, 1741. december 5. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 39. kötet – 167.

²⁹⁴ Magánéletének előzményei: három fia közül Pálffy (VII.) János 1717-ben Belgrádnál, 1734-ben Pálffy (VII.) Miklós Párma mellett esett el. (Pálffy [VI.] János, testvérének Pálffy [V.] Miklós nádornak volt a fia ezredesi rendfokozattal.) Első felesége 1733-ban halt meg.

²⁹⁵ *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.* Szerk. Hormayr-Mednyansky. X. kötet. Bécs, Franz Ludwig, 1829. 77.

²⁹⁶ Fordítás: Csáky Imre.

²⁹⁷ Gróf Pálffy János lovassági tábornoki

egyenruhában, az aranygyapjas renddel. Bronz szobor. Magassága 275 cm. Sennyey Károly alkotása: Senyei Károly (1854–1919) szobrászművész. A Ludovika Akadémia szempontjából két alkotása lényeges: 1. Gróf párdányi és erdőtelki Buttler János (1773–1845) mellszobra (felállítási helye: Budapest, Ludovika Akadémia parkja – avatás: 1903 – 2005-től felállítási helye: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Díszudvar – felállítási helye 2017-től a Ludovika Akadémia újjáépítésének és megnyitásának ötödik évfordulóján: Ludovika Akadémia Főlépcsőház, első emeleti aula.) 2. Gróf erdődi Pálffy János Bernard István (1664–1751) tábornagy egész alakos bronzszobra (felállítási helye: Budapest, Oktogon, avatás: 1905 – felállítási helye 1905-től 1955-ig: Budapest, Oktogon – 1955-ben a szobrot eltávolították, jelenlegi helye valószínűleg a Budapest Galéria telephelyén (raktárban), sértetlen állapotban, újra felállítható). „Ő Felsege szept. 25-én a következő kéziratot intézte a magyar miniszterelnökhöz: Kedves báró Bánffy! Óhajtván, hogy magyar székesfővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost díszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiváló alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző térein kitűntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a célra, hogy a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyadi János és Zrínyi Miklós, a haza és a kereszténység hős bajnokait, Pálffy János gróf, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király névtelen jegyzőjét, Verbőczy István, Magyarország nagyhírű jogtudósát és annak népszerű lantosát Tinódy Sebestyént ábrázoló szobrok készíttessenek és megbízom Önt ezen elhatározásomnak végrehajtásával. Budapest, 1897. szeptember 25. Ferencz József s. k. Bánffy Báró s. k.” *Erdélyi Múzeum*, 14. (1897), 8. 423.

²⁹⁸ Senyei Károly (1854–1919) szobrászművész: Gróf Pálffy János tábornok szobra (1905): i. m. 628.

²⁹⁹ Nosziczki Thurzó (1915): i. m. 1–58.

³⁰⁰ Nádasdy Ferencet Fejér vármegye főispánjává nevezik ki. – Mária Terézia – Bécs, 1747. május 31. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 40. kötet. 586–587.

³⁰¹ Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése ezer kótapéldával, számos hasonmással és képpel*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908. 174–175.

³⁰² Nádasdy Ferenc Komárom és Fejér vármegye főispánját, lovassági tábornokot, Buda várának katonai parancsnokát, dalmát-horvát-szlavón bánná nevezik ki. – Mária Terézia – Bécs, 1756. szeptember 26. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 44. kötet. 209–211.

³⁰³ *Maria Theresien Platz mit einer Statue von Maria Theresia*, Wien, Österreich. (*Maria Theresia Denkmal. Das imposanteste Werk der modernen bildenden Kunst in Wien war in 13 Jahren angelegt (Modell 1874, Fertigstellung 1887) von Caspar von Zumbusch (Skulpturen) und Carl von Hasenauer (Gebäude) und stellte am 13. Mai 1888, dem Geburtstag des Herrschers.*) – (*Heiligen Römischen Kaiserin deutsche Königin 1745–1765 Erzherzogin von Österreich, Königin von Ungarn und Kroatien*).

³⁰⁴ Magyarország 1000 éves története érmeken és emlékérmeken – Egy különleges kiállítás Gyöngyös belvárosában – Főúri magánpénzek – Batthyány Károly fél tallér 1770 – Bécs – körirata.

³⁰⁵ Künstlerné Virág Éva: Hadik András grófi diplomája. 1763. május 20-án Bécsben kelt oklevelében Mária Terézia Hadik Andrásnak és általa gyermekeinek is magyar grófi címet adományozott. – MNL OL – 2013. január 10.

³⁰⁶ Hadik de Futak Andrást a futaki előnév használatára jogosítják fel. – Mária Terézia – Bécs, 1771. május 29. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 49. kötet. 82.

³⁰⁷ Európában a pomerániai háború néven is ismert (1756–1763), ezen belül Szilézia birtoklásáért folytatott háború az úgynevezett harmadik sziléziai háború.

³⁰⁸ A bajor örökösödési háború (1778–1779) a Habsburg Birodalom, Poroszország és Szászország szövetsége között robbant ki.

³⁰⁹ A Katonai Mária Terézia-rendet Mária Terézia királynő alapította. Három fokozata volt ismert. Harmadik osztálya a lovagkereszt (fehér, zománcozott, aranszegélyű, ívelt oldalú kereszt, előlapján középen, kör alakban a Habsburg-uralkodóház uralkodóházi színei, a vörös-fehér-vörös láthatók, körülötte aranybetűkkel a FORTITVDINI szó; hátlapján babérkoszorúban elhelyezve MT és LF német-római császárné és császár névének kezdőbetűi olvashatók; felfüggesztése ugyancsak

vörös-fehér-vörös háromszögű, hajtott szalagon, viselése az egyenruha bal közepén, a szív felett). Második osztálya a középkereszt (fehér, zománczott, aranszegélyű, ívelt oldalú kereszt, közepén kör alakban aranybetűkkel a FORTITVDINI szó; hátlapján babérkoszorúban elhelyezve MT és LF német-római császárné és császár névének kezdőbetűi olvashatók, felfüggesztése vörös-fehér-vörös szalagon, nyakban viselve). Első osztálya a nagykereszt (azonos az előbbiekkal, de a kereszt nagyméretű, zöld babérkoszorúra került, hat alkalommal gyémántokkal díszítve is adományozták; viselése széles, vörös-fehér-vörös selyem szalagon, jobb vállról bal csípőig átvetve és az egyenruhán háromszoros méretben hímzetten).

³¹⁰ Báró Alvinczi József levele gróf Teleki Józsefhez. 1787. július 15. Pest. In Iványi Béla: Báró Alvinczi József tábornagy levelei gróf Teleki Józsefhez (1787–1793). *Hadtörténelmi Közlemények, Hadtörténelmi Okmánytár*, 23–24. (1922–1923). 472–491.

³¹¹ 1796-ban az itáliai hadszíntéren hét magyar gyalogezred és három huszárezred teljesített szolgálatot.

³¹² A családot I. (Habsburg) Lipót magyar király emelte nemesi rangra 1662-ben: Klösz Jakab Bártfa szabad királyi városban élő nyomdász mestert, általa feleségét Máriát, gyermeküket Klösz Erzsébetet és férjét Kray Pált és ez utóbbiak gyermekét, Kray Jakabot I. (Habsburg) Lipót király magyar nemesi rangra emeli és címert adományoz részükre. – I. Lipót – Pozsony, 1662. június 3. – MNL OL – Illésy-gyűjtemény – K600 – C 30 – Helytartótanácsi Levéltár – Acta nobilium – Szepes megye – Investigatio nobilium – A – 29. – C 30 – Helytartótanácsi Levéltár – Acta nobilium – Szepes megye – Investigatio nobilium – B – 10. – C 30 – Helytartótanácsi Levéltár – Acta nobilium – Szepes megye – Investigatio nobilium – E – 6.

³¹³ Vö.: Lázár (2013): i. m. 285.

³¹⁴ Kray (III.) Pál főhadnagy 1760. július 26-án hajtott végre bravúros haditettét Glatz erődjének ostromakor. 1760. augusztus 15-én a császári-királyi hadsereget a poroszok a Liegnitznél vívott csatában legyőzték, ahol Kray súlyosan megsebesült, így a hétéves háború utolsó csatájában, Torgaunál (Szászország) nem vehetett részt, mert még 1760 decemberében is kórházban ápolták. S miután a csata helyszínén jelen sem volt – főhadnagyként –, nem lehetett volna Torgau katonai parancsnoka, mint ezt a róla készült kör dombormű köriratára helytelenül

felvésték. A helyes körirat magyarul: BÁRÓ KRAY PÁL A GLATZI ELSŐ. Vö. ezt: Lázár (2013): i. m.

³¹⁵ Kray de Krajova Pál vezérőrnagynak, a Mária Terézia-rend lovagjának, őáltala gyermekeinek: Ferencnek, a román határőr ezred főhadnagyának és Jánosnak a Splényi-ezred zászlósának, feleségének Mihicz Franciskának bárói címet adományoz. – I. Ferenc – Bécs, 1792. augusztus 9. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 56. kötet. 470–479.

³¹⁶ Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagykatonai pályája. I. mű.

³¹⁷ Az Elzászban található lauterburgi és weißenburgi erődtípusokat a Francia Királyság hadvezetése építette a spanyol örökösödési háború után azzal a céllal, hogy a Franciaországhoz csatolt Elzász védelmét biztosítsák. A védőállásrendszer a Rajna és a Vogézek hegység között húzódott. A második weißenburgi (ma: Wissembourg – Franciaország) csatában a franciák döntő győzelmet aratva visszafoglalták.

³¹⁸ A második koalíció Anglia, a Német-római Császárság, Nápolyi Királyság, Portugál Királyság, az Orosz Birodalom, és az Oszmán Birodalom részvételével alakult meg, a második koalíciós háború ugyancsak francia győzelemmel végződött.

³¹⁹ Habsburg-Tescheni Károly Lajos (1771–1847) osztrák főherceg, német-római császári tábornagy, a napóleoni háborúk kiemelkedő képességű hadvezére.

³²⁰ Gyulay de Marosnémeti Ignác tábornoknak az uralkodó az Arad vármegyében fekvő Panád birtokát adományozza. – I. Ferenc – Bécs, 1801. május 22. – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 60. kötet. 466–468.

³²¹ A harmadik koalíciós háború 1805-ben kezdődött meg Anglia, a Német-római Császárság, Oroszország és Svédország részvételével a Francia Császárság ellen. A világraszóló austerlitz-i csatában vagy más néven a „három császár csatájában” Napóleon fényes győzelmet aratott. II. Ferenc német-római császár kénytelen volt lemondani címéről. A Szent Római Birodalom (névleg is) 1806-ban megszűnt, létrejött az Osztrák Császárság.

³²² I. Napóleon császár saját magát kívánta Nagy Károly (Frank Birodalom) utódjának tekinteni.

³²³ Napóleon Wagramnál alkalmazta az úgynevezett „tömegroham taktikát”, amely az ellenfél centrumának áttörésére főként nehézlovasságból (vértések) álló, zárt hadrendet alakított és indított támadást, sikerrel.

Jegyzetek a képekhez

^I Metszet: Thwroc, Johanis de [Thuróczy János]: *Chronica Hungarorum*. Brno, 1488. 56.

^{II} Az Esztergom vármegye címeres pecsétjének 1836. évi magyar körirattal történő megújításakor kibocsátott oklevélen olvashatjuk: „A címeres pecsét fehér mezejében Szent Adalbert Esztergom vármegye (az oklevél vidéket említ) védőszentje látható arany karfával díszített, vörössel bélelt főpapi széken püspöklila (az oklevélben violaszínű), kétoldalt arany zsinórral két-két helyen megkötött és arany, hat pántos (az oklevélben öt), pikkelyekkel és arany gömbön álló latin keresztrel lezárt uralkodói koronával díszített címerpalást alatt. Szent Adalbert jobb kezében három ezüst hegyű, barna nyelvű lándzsát, baljában pedig arany pásztorbotot tart, lábán arany cipőt visel. A főpapi szék a kör alakú címer alsó, arany szegélyére támaszkodik. Szent Adalbert főpapi öltözként lila reverendát, felette csipkével dúsan díszített fehér karinget visel arany mellkeresztrel, vállán arannyal és ezüsttel átszőtt, bíborral bélelt palást látható zölddel díszített arany szegéllyel. A főpap arannyal szegélyezett, gyöngyökkel, rubinnal és smaragddal díszített püspöksüveget visel, amelynek két csúcsát egy-egy arany kereszt zárja le, körülötte a szentség jeleként kör alakú arany dicsfény ragyog. A címeres pecsétet kívülről arany levélfüzér, belülről körkörös festett arany szegély övezi, amelyek között fehér mezőben arányosan elosztott fekete betűkkel az ESZTERGAM • V Á R M E G Y E • P E T S É T J E • 1836. körirat olvasható.” Csáky Imre (szerk.): *Esztergom vármegye címereslevele 1836*. Faksimile. Nyíregyháza, Start Nonprofit Kft., 2011. 35.

^{III} A kép csupán tájékoztatásul szolgál, az apostoli kereszt látható rajta, amelyet koronázás alkalmából a magyar király előtt vittek (XV. századi ötvösmunka).

^{IV} Tolna vármegye feltehetően már a XVI. században rendelkezett címeres pecséttel, amely azonban a török háborúk alatti időkben elveszett. A vármegye címeres pecsétjét I. Lipót király adományozta 1696-ban, ezt követően 1699-ben „SIGILLUM COMITATUS TOLNENSIS ANNO 1699” körirattal új címeres pecsétet adományozott. Vö.: Holub József: Tolna vármegye pecsétje. *Turul*, 32. (1914), 2. 85. A vármegye címerét a XVIII. század első harmadának kortárs szerzője a következőképpen írta le: „V. §. A vármegye címerét, amelyet a megye történetének élére helyeztünk, minap így írta le egy kortárs szerző. [Szerző: Koller József

(1703–1766) jezsuita szerzetes:] *CEROGRAPHIA HUNGARIAE SEU NOTITIA DE INSIGNIBUS, ET SIGILLIS REGNI MARIANO–APOSTOLICI, A Quodam Sacerdote Societatis J E S U Compendentio data, Anno Salutis M. DCC. XXXIV. TYRNAVIAE. NAGYSZOMBAT. 153.*: „A középén ül Szt. István, fejét sugarak övezik korona helyett, jobbkeze jogart, balkeze földgömböt [országalmát – kiemelés: Csáky Imre] tart, mely keresztet hordoz, egyik oldalon Szt. László vagy Imre, a másik oldalon Magyarország címere veszi közre, felettük pedig négy oszlopon nyugvó bolthajtás van, felette repülő angyalok tartják a királyi koronát. A címerkép ezek a betűk veszik körül: C. S. R. I. P. P. E. DE G. R. H. PAL.: (CELSISSIMUS SACRI ROMANI IMPERII PRINCEPS PAULUS ESZTERHÁZY DE GALANTHA REGNI HUNGARIAE PALATINUS), amelynek jelentése: főmagasságú galántai Eszterházy Pál, a római birodalom hercege, Magyarország nádora. Ő nyerte el ugyanis I. Lipót császártól a török iga alól újonnan felszabadított megye főispáni tisztségét. Utána a pécsi püspökre szállt a főispánság, melyet a mai napig is visel. Ezt mondja az említett szerző. Világos, hogy a címerképnek réginek kell lennie: mert nem a heraldika szabályai szerint készült, amit az elegantiára oly sokat adó Eszterházy herceg bizonyára kifogásolt volna, ha a címer készítésénél nem részesítette volna előnyben a régit.” V. Ferdinánd király az 1699. évi címeres pecséten magyar nyelvű köriratot engedélyezett 1836-ban: „Scuto videlicet figurae circularis, in cuius medio super tabulato marmore candido et rubeo alternatim strato, basimque scuti occupante, erectus est thronus regius maior, duobus aliis minoribus utrinque stipatus, columnis quatuor subnixus, in quorum illo maiori et medio S. Stephanus protorex Hungariae, radio coronae loco verticem incinctus, toga coccinea, caeruleoque paludamento vestitus, sellae aureae, brachiis instructae insidens, manuum dextra sceptrum regium, sinistra vero globum teraqueum, crucicula fastigiatum tenere, a summitate vero ipsius throni bini genii utrobique volitantes, sacram regni coronam, capiti eius imponendam in acre deportare; in laterali porro dextro divus Emericus, iuvenili specie, viridi toga et paludamento rubeo amictus ducalique pileo caput redimitus, situ erecto et ad thronum medium converso, dextra ternos lilii candidi flores gestare, a sinistro demum throni principalis latere insignia regni Hungariae, diademate regio fastigiata superbire visuntur; peripheriae denique ipsius

scuti filis aureis circumclausae subsequa Hungarica, maiusculis literis inscripta est epigraphe: TOLNA VÁRMEGYE PETSÉTJE, MDCXCIX. MEGÚJÍTTATOTT: MDCCCXXXVI.” Tolna vármegye címeres pecsétjének megújítása magyar körirattal – V. Ferdinánd – Bécs, 1836. október 27. Áldásy Antal: *MNM KC 8. kötet. 1826–1909*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1942. 266. Eredeti címereslevél: MNL Tolna Megyei Levéltára – XV. 2. Oklevelek Gyűjteménye 39. szám 1836 MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 66. kötet – 449–450. A körpajzs fehér mezejében, vörös és fehér kockás márványkövezeten királyi trón áll négy, arany oszlopfőekkel és talapzattal díszített vörös márványoszlopon nyugvó boltív alatt. Az arany királyi trónon Szent István király ül vörös tógában, kék palástban, arany cipős lábát arany rojtos és arannyal szegényezett bíbor párnára helyezi. Kezében aranyjogart és arany országmát tart, fejét arany dicsfény veszi körül. A jobb oldali boltív alatt Szent Imre herceg áll zöld tógában, bíbor palástban, arany cipőben. A király felé forduló herceg kezében fehér lilium, fején arany hercegi korona van. A bal oldali boltív alatt Magyarország címere látható ovális pajzsban, a pajzsban az arannyal, ezüsttel díszített magyar királyi korona nyugszik. Szent István trónusa felett, szürke felhőkön lebegve két arany hajú, ezüst szárnyú, természetes színű angyal tartja az előbbivel egyező formájú magyar királyi koronát.

^V Szolnok-Doboka vármegye részére Ferenc József király adományozott címet 1878-ban: „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán megengedem, hogy Szolnok-Doboka megye az 1877ik évi december 27én tartott közgyűlés által elfogadott új címert saját címere és pecsétjeül használhassa. Kelt Schönbrunnban, 1878 évi szeptember hó 22én. Ferencz József s.k. Bárá Wenckheim Béla s.k.” Szolnok-Doboka vármegye részére új címer adományozása – Ferenc József – Schönbrunn, 1878. szeptember 22. MNL OL – K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek – 68. kötet – 471. MNL OL – K 21 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Általános Iratok – 1878 – 8740. szám. Az arannyal szegélyezett háromszögű pajzsot vágásként egy hullámos ezüst pólya osztja. A felső, kék mezőben, zöld talajon fekete, aranyhegyű lándzsáját dőfésre előreszegezve Szent László lovag vágat jobbról balra, arannyal patkolt fehér lovon, vörössel és arannyal díszített ezüst nyeregtakaróval, barna nyeregben, arany kantárt fogva.

A lovag ezüstpáncélt és arannyal díszített ezüstsisakot visel. A páncélon vörös fegyveringet és párdúcőr palástot hord, felette hét ezüst csillag ragyog. A monda szerint 1068-ban, amikor a „kunok” (besenyők) rabolva-fosztogatva betörték az országba és a zsákmánnyal elvonulásra készülődtek, Salamon király, Géza herceg (1074–1077-ig I. Géza király) és László herceg (1077–1095-ig I. László király) Cserhalomnál (Kerlés hegye) vereséget mértek a „kunokra”. A csatában László herceg észrevette, hogy egy „kun” lovas magyar leányt rabolva elvágat. A herceg üldözőbe vette, majd odakiáltott a leánynak, aki erre elrablóját az övéből megragadva levette magát a nyeregből. László herceg beérve a „kunt”, „inait elvágva” megölte. A vágatató magyar lovag címerképe azt a pillanatot örökítette meg, amint László lándzsáját előreszegezve az előtte menekülő lovast üldözi. A ragyogó hét csillag a hét magyar vezért – Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm – szimbolizálja, a hullámos pólya a Szamos folyót jelzi. Az alsó, vörös mezőben, zöld talajon ezüst, egytornyú kápolna áll ezüst tetővel, nyitott kapukkal, egy vörös ablakkal – a dési óvár kápolnája. Előtte a földön haránt irányban barna hasábkő fekszik. Torda-Aranyos vármegye címérét Ferenc József király adományozta 1882-ben. Címérét Torda vármegye és Aranyos székely szék címerképei és heraldikai felhasználásával alkották meg: „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán megengedem, hogy Torda-Aranyos megye a folyó évi szeptember hó 18án tartott közgyűlésben megállapított címert címere és pecsétjeül használhassa. Kelt Gödöllőn, 1882 évi október hó 29én. Ferencz József s.k. Bárá Orczy Béla s.k.” Torda-Aranyos vármegye részére címer adományozása – Ferenc József – Gödöllő, 1882. október 29. MNL OL – K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek – 68. kötet – 505. MNL OL – K 21 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Általános Iratok – 1882 – 14072. szám. A csücskös talpú, arany szegélydíszű reneszánszpajzs vágott. A felső, vörös mezőben két, természetes színű sziklás hegy látható, közöttük szakadékkal – a Tordai-hasadék – és a sziklákon elszórt lebegő aranypénzekkel, két fekete patkóval emlékeztetve a Tordai-hasadék és a Szent László pénze című mondákra – Torda vármegye címeréből: I. (Szent) László csatát vesztett Erdélyben a „kunokkal” (besenyők) szemben, a király egy Torda várostól nyugatra húzódó hegygerincen menekült katonáival. Az üldözők már majdnem utolérték Lászlót, de ő Istenhez fordult segítségért:

„Szabadíts meg, Uram!” – és a következő pillanatban a hegy kettéhasadt az üldözők és az üldözöttek között, így a király megmenekült. I. (Szent) László lovának patkónyoma a legenda szerint évszázadokkal később is jól látható volt. A címerpajzs alsó, zöld mezejében egy arany és egy ezüst, hullámos pólya látható, az Aranyos és a Maros folyókat szimbolizálva. Nyitra vármegye címeres pecsétjét I. Ferdinánd király adományozta 1550-ben, amelyet latin nyelvű körirattal vettek használatba: „SIGILLVM COMITATVS NITRI[ENSIS]: 1551”. Vö.: Lőrinczy György – Gyürky Gejza: Nyitravármegye önkormányzata és közigazgatása. In Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye. A Magyar Korona Országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. III. Nyitra vármegye. CD-ROM, Budapest, (é. n.); Leon Sokolovský: Pečate a znaky stolíc na Slovensku. Bratislava, Filozofické fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010. 103–108. II. Mátyás király 1615-ben kibocsátott oklevelében vörös viasszal való pecsételés jogát adományozta a vármegyének. A XVIII. századi kortárs magyarázata szerint: „§. V. Insignia S. Ladislaum referunt cataphractum, atque, dextra quidem securim militarem, sinistra scutum tenentem, Hungariae lemmatibus distinctum, qui genu dextro, Cumano barbaro, humi prostrato, innititur. Id quod, virtutis bellicae documentum praebet. Qua in primis excelluisse Nitrienses, supra monuimus”, azaz „V. §. Címere Szent Lászlót ábrázolja páncélban, jobbjában harci szekercét, baljával pajzsot tartva, melyen Magyarország címere látható; jobb térdével a földön fekvő barbár Kunra nehezedik. Így módon a hadi vitézség bizonyítékát mutatja, amiben a Nyitraiak különösen kitűntek, mint föntebb utaltunk rá.” Az 1606-os címeres pecsétet V. Ferdinánd király magyar nyelvű körirattal újíttotta meg 1838-ban: „Scutum videlicet militare in figura orbiculari erectum, exhibens in campo colestini coloris divum Ladislaum gloriosum olim Hungariae regem, cataphractura nitida ex toto armatum, caput regio diademate redimitum, qui solo viridi insistens et manuum laeva parmulae erectae, insignia regni Hungariae praeseferenti innixus, dextra strictam securim adversus gentilem, rubra tunica et coeruleis caligis amictum, caput itidem rubra mitra, cuius ora pellita, tectum, supine humi iacentem proculeatumque vibrare visitur. Ipsi porro scuto superincumbentem galeam torneariam clathratam coronatamque ac monili de

torque collum ambiente aurea pendulo decoram, a cuius cono circumfunduntur ad latera scuti lemnisci utrinque argentei, se hinc rubro, isthinc vero coeruleo mixtim ac symmetre reflexi, congruam eidem venustatem afferentes. Peripheriam denique totius sigilli cingit limbus candidus, filo aureo interne et externe praetextus, cui e benigna concessione nostra regia sequens epigraphe Hungarica: NYITRA VÁRMEGYE PECSÉTJE 1606. MEGUJITTATOTT 1838. maiusculis literis atris, iusto intervallo per orbem dispositis inscripta esse cernitur.” Nyitra vármegye címeres pecsétjének megújítása magyar körirattal – V. Ferdinánd – Bécs, 1838. november 16. Áldásy (1942): i. m. 351. MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 66. kötet – 743–745. MNL OL – A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia – 1838 – N° 14821. A reneszánsz, csücskös talpú pajzs kék mezejében, zöld alapon, arannyal szegélyezett ezüstpáncélban Szent László király jobb lábát ráhelyezi a legyőzött, előtte fekvő „kun” (besenyő) testére, és a jobb kezében lévő barna nyelvű, ezüst csatabárdot sújtásra emeli. A király fején a magyar királyi korona látható, bal kezében Magyarország címérével díszített csücskös talpú pajzsot tart, oldalán aranymarkolatú ezüstpengéjű lovagi kardot visel. A földön fekvő „kun” ruházata vörös és kék-barna, vörös tetejű süveggel. A címerkép összefüggésbe hozható Szent László legendájával, miszerint a király Nyitrán halt meg 1095-ben. Maros-Torda vármegye címerét Maros székely szék címerképeinek és heroldalakjainak, valamint az I. (Szent) László királyról szóló „A kővé vált pénz” monda címerben történő megjelenítésével alkották meg. A vármegye címerét Ferenc József király adományozta 1878-ban: „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán megengedem, hogy Maros-Torda megye az 1877. évi december hó 20-án tartott közgyűlés által elfogadott új czimert, czímere és pecsétjeül használhassa. Kelt Bécsben, 1878 évi februárius hó 6-án. Ferencz József s.k. Bárány Wenckheim Béla s.k.” Maros-Torda vármegye részére új címer adományozása – Ferenc József – Bécs, 1878. február 06. MNL OL – K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek – 68. kötet – 465. MNL OL – K 21 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Általános Iratok – 1878 – 1062. szám. Az arannyal szegélyezett, csücskös talpú pajzs hasított. A jobb oldali, kék mezőben, zöld talajon barna törzsű, zöld levelű almafa áll aranyalmákkal. A fa előtt a földön szintén aranyalmák hevernek. A mező három ezüst pólyával

osztott - Maros, Kis-Küküllő és Nyárad folyók - a felső két pólya között arany csillag, Maros szék címeréből. A bal, vörös mezőben, zöld talajon Szent László király áll ezüstpáncélban, vállán bíbor vállszalaggal, fején aranykoronás ezüstsisakkal, oldalán ezüst-, egyenes karddal. Jobb kezében barna nyelvű, ezüsthegyű arany-kék zászlós lándzsát, bal kezével földre támasztott ezütbuzogányt tart. A király lába előtt a földön aranypénzek hevernek, emlékeztetve arra a mondára, miszerint az Erdélybe betört „kunokat” (besenyők) László megtámadta, és a menekülő „kun” vezér - hogy a magyar katonák figyelmét az üldözésről elvonja - sok aranyat szórt szét, példáját a többi „kun” is követte. Már-már az üldözés sikere forgott kockán, hiszen több vitéz a lóról leszállva az aranyat szedte fel a földről, ezért Szent László Istenhez fohászkodott. „Uram, segíts meg!” - és a sok arany kerek kővé változott. A „kunokat” pedig legyőzték. Csáky (2014): i. m. 62.

^{VI} „Az ő helyébe [II. Gézáról van szó] Istvánt, a fiát koronázzák meg, és ez tizenegy évet, kilenc hónapot és három napot uralkodott. Az ő uralkodása alatt egy fél évig László herceg, Vak Béla király fia bitorolta a koronát. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úrnak ezerszázhetvenkettedik esztendejében, február elsején, vasárnapi napon. Teste Fehérvárott nyugszik.” Thuróczy (1978): i. m. 225.

^{VII} Vencel 1301-1305 között László megnevezéssel bocsátotta ki az okleveleket.

^{VIII} I. (Károly) Róbert király felesége, Erzsébet királyné 1334-ben - a király beleegyezésével - a szabad bíróválasztás jogát adományozta a beszterceieknek. A királyi kegy jele az Anjou-címer is Beszterce címerében. Beszterce szabad királyi város és vidéke részére I. (Nagy) Lajos király 1366-ban adományozott címeres pecsétet, „S: CIVITATIS: BISTRICIEN:” MNL OL - F 138 - Erdélyi Kormányhatósági Levéltár - Cista Diplomatica - Homagialia - 1706-1839 - Hűségeskü Okmányok: Bistricium - 1781. Vö.: Csáky Imre: *Erdély és a kiváltságos területi-közigazgatási egységek címerei és „petsétjei” a történeti Magyarországon - Erdély Nagyfejedelemség, a kiváltságos kerületek, vidékek - székely, szász és lándzsás székek címerei és „petsétjei” a Magyar Királyságban - XVIII-XIX. század* [Tabló]. Budapest, Magyar Emlék hely Bizottság, 1997. 1. Az összetett címer egymás felé döntött, kerek talpú címerpajzsokból áll. Beszterce címerében a jobb oldali címerpajzs ezüst mezejében I. (Károly) Róbert és I. (Nagy) Lajos király Árpád-házi és Anjou-liliomos - hasított pajzsban hétszer vágott mező

és kék mezőben arany liliomok - címere látható. A bal oldali pajzs égszínkék mezejében zöld füves-bokros, barna törzsű, zöld koronájú erdő előtti tisztáson, jobb oldalon ezüst anyafarkas látható, amint Romulust és Remust szoptatja. A fehér (ezüst) patakkal harántosztott zöld mező bal oldalán ezüstpáncélban, sisakkal, ezüst, ovális pajzzsal, barna nyelvű, ezüsthegyű lándzsával a kezében Mars isten áll egy barna fatönk mellett. Mars pajzsán fekete *V. R. R. d. i.* kezdőbetűk olvashatók (*Virtus Romana Rediviva*) - a II. román határőr ezred zászlófelirata volt. A háttérben a zöld erdő mögött a Kárpátok havasai láthatók Erdély és Moldva határán. A közepén kiemelkedő hegycsúcs tetején lenyugvó arany napsugarak által övezve csőrében arany latin keresztet tartó fekete sas áll, Nagy-Oláhország címeréből.

^{IX} Megjegyzés: A címer Thuróczi János: *Chronica Hungarorum*. A magyarok története. Augsburg. 1488. 160. című díszkiadásának belső címoldalán található. Az augsburgi kiadás díszpéldányát Mátyás királynak ajánlották, amelyet aranyfesték felhasználásával díszítettek, a házassági címet színes festékekkel festették ki. Eredeti példánya az Országos Széchényi Könyvtárban található. Az augsburgi kiadás többi példányánál előfordul, hogy színes festéket, aranyozást nem alkalmaztak, helyette (a címerben) heraldikai szín- és fémjelölést alkalmaztak.

^X A síremlék korábban a hős dobóruszkai sírját jelölte, most az Egri Vármúzeumban látható. A címer Dobó István vörösmárvány szarkofágjának hátlapján látható. Dobó István eredeti bárói rangra elemésének oklevele hiányosan áll rendelkezésre a MNL Országos levéltárában - MNL OL - Címereslevél Gyűjtemény - 803 13 jelzet alatt: I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király ruszkai Dobó István egri várnagyot és kapitányt erdélyi vajdává és a székelyek ispánjává nevezi ki, magyar bárói rangra emeli és a vörös pecsétviasz használati jogát engedélyezi számára. - Bécs, 1553.05.26. Az oklevélben (bővített) címeradományozás nem történt.

^{XI} Megjegyzés: A címer Dobó István vörösmárvány szarkofágjának hátlapján látható. Dobó István eredeti bárói rangra elemésének oklevele hiányosan áll rendelkezésre a MNL Országos levéltárában - MNL OL - Címereslevél Gyűjtemény - 803 13 jelzet alatt: I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király ruszkai Dobó István egri várnagyot és kapitányt erdélyi vajdává és a székelyek ispánjává nevezi ki, magyar bárói rangra emeli és a vörös pecsétviasz használati jogát engedélyezi számára. - Bécs, 1553.05.26. Az oklevélben (bővített) címeradományozás nem történt.

^{xii} A családi címer megtalálható Zrínyi (IV.) Miklós szablyájának markolatgombján is. A véset az 1554-ben adományozott címert ábrázolja. A név és tisztség kezdőbetűit helyesen felismerő szerzők állítását a szigetvári hős végrendeletének második sora is alátámasztja: „*Nicolaus comes perpetuus de Zrinio, tavernicorum regalium magister ac partium cisdanubianarum regni Hungariae et arcis Zygeth supremus capitaneus*”. Vö.: Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018), 1. 3–27.

^{xiii} Az itt hivatkozott (737.) és a (Bojničić [1899] i. m. 211.) című művek a címerek (249. és 255. lábjegyzet) sisakdíszeként következetesen „greif”, azaz griff kifejezést használnak. A griff a heraldikában a legerősebb ragadozó madár (sas) és a legerősebb négylábú ragadozó (oroszlán) egyesítése egy sas felsőtestű, oroszlán alsótestű képzeletbeli címerállatban. A Zrínyi-címerek sisakdísze a korabeli ábrázolásokon is következetlen. A heraldikában (színeket és fémeket különböztetünk meg) a griff féme általában arany, így a Zrínyi-címerek sisakdíszei (az 1554. április 15-én adományozott királyi címereslevélben leírt sárkányt leszámítva és az azt módosító újabb királyi címereslevél hiányában az eddig ismert pecsétek alapján) vagy természetes színű sárkány, vagy arany griff, lehet. További források: Zrínyi (VII.) Miklós gyűrűspecstjei: Magyar Nemzeti Levéltár – Magyar Kancelláriai Levéltár – Litterae privatorum 1656–1696 – A 32 – Anno 1656. (augusztus) No. 837. Gróf Zrínyi Miklós levele az uralkodóhoz. – Magyar Nemzeti Levéltár – Magyar Kancelláriai Levéltár – Litterae privatorum 1656–1696 – A 32 – Anno 1658. (február 23.) No. 938. Gróf Zrínyi Miklós levele az uralkodóhoz. – Magyar Nemzeti Levéltár – Magyar Kancelláriai Levéltár – Litterae privatorum 1656–1696 – A 32 – Anno 1659. (július 14.) No. 975. Gróf Zrínyi Miklós levele az uralkodóhoz. – Magyar Nemzeti Levéltár – Magyar Kancelláriai Levéltár – Litterae privatorum 1656–1696 – A 32 – Anno 1659. (április 27.) No. 985. Gróf Zrínyi Miklós levele az uralkodóhoz. Fehér vármegye címeres pecsétjét I. Lipót király adományozta 1696-ban „SIGILLUM COMITATUS ALBENSIS” (Fehér vármegye részére címeres pecsét adományozása – I. Lipót – [1694. október 10.] – MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 23. kötet – 334.) körirattal, amelyet a XVIII. századi polihisztor röviden így írt le: „III. §. A megye címere szent Istvánt ábrázolja, amint a magyar koronát Szűz Máriának felajánlja.” Bél Mátyás: Fehér vármegye leírása. Ford.

Prokopp Gyula. In Farkas Gábor (szerk.): Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez. 13. Fejér megyei történeti évkönyv. 11. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1977. 90. „Scutum videlicet ad morem veterem rotundum, exhibens divum Stephanum protoregem Hungariae apostolicum, paludamento regali aureo indutum, caput radio nitente, sanctitatis tessera redimitum, qui coram Beatissima Virgine Dei parente MARIA, eiusdem regni patrona, tunica coccinea, syrmate vero coeruleo amicta, in superiore sinistra aetheris regione inter nubila et radios fulgentes emicante, natumque divinum infantem JESULUM manu dextra exporrecta benedicientem sinu suo ferente, super campo viridi genu flexus, coelumque suspiciens, EIDEM repositam pulvillo coccineo sacram regni coronam cum sceptro et ense ambabus manibus praesentare atque afferre conspicitur. Subiecta clenodiis his parmula erecta praefati regni nostri Hungariae insignia deferens, quorsum illa referantur, symbolice indicante. Demum ipsius scuti peripheriae limbo binis filis aureis concluso definitae, subsequa maiusculis literis, iusto intervallo in orbem dispositis, epigraphe: FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE inscripta esse visitur.” Fehér vármegye címeres pecsétjének megújítása magyar körirattal – V. Ferdinánd – Bécs, 1837. május 26. Áldásy (1942): i. m. 297. Eredeti címereslevél: MNL Fejér Megyei Levéltára – Oklevélgyűjtemény MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 66. kötet – 524–525. MNL OL – A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia – 1837 – N° 7184. Vö.: Erdős Ferenc (szerk.): Fehér vármegye 1837. évi címermegújító adománylevele. Faksimile. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 2009. 6–7. Az ívelt oldalú, hegyes talpú pajzsmezeje világoskék, vöröses égboltot szimbolizál. A pajzstalpban zöld talajon, a háttérben szürke hegyláncsal övezve balra fordulva Szent István király térdel vörössel hímzett, hermelingalléros arany palástban, ezüst ruhában. Haja és szakála ezüst, feje körül arany dicsfény ragyog. Kezében arany szegélyű bíbor párnán az arany Szent Koronát, a jogart és az aranymarkolatú, ezüst koronázási kardot – amelyek Magyarországot jelképezik – tartja, felajánlva azt az arany sugarakkal fénylő arany-szürke felhőben lebegő Boldogasszonynak, aki bíbor ruhában, kék fátyolban jelenik meg, karján a fehér ruhába öltöztetett gyermek Jézussal. Szűz Mária és a gyermek Jézus feje körül is arany dicsfény ragyog. Szent István király előtt hegyes talpú pajzsban Magyarország címere látható az Árpádok hétszer vágott és a tényleges királyi hatalmat jelképező

apostoli kettős keresztes címerével. A címerben Szent István király a koronával, jogarral és koronázási karddal jelképezett Magyarországot az „Örökké Szent Szűz Istenanya, Mária” számára és oltalmába felajánlja.

^{XIV} A csücskös talpú pajzs kék mezejében, zöld hármashalmon arany fél kerék áll, amelyből növekvő, ágaskodó arany szarvas emelkedik ki. A pajzsot arany, rubinnal, zafírral és igazgyönggyel kirakott, bíborral bélelt, nyitott levélkorona díszíti.

^{XV} A körpajzs kék mezejében, zöld talajon a pajzs jobb oldalán arannyal díszített ezüstpáncélos lovag áll vörös tollas ezüstsisakban, derekán bíbor övszalaggal, jobb kezében aranymarkolatú, ezüstpengéjű egyenes kardot emel. A lovag bal kezével arany, barokk keretes, ovális pajzsot tart a herceg Esterházy család címerével. A hercegi címer kékkel és vörössel negyedelt, boglárpajzsa kerek talpú. Az 1. és 4. mezőben egy-egy, a címerben egymással szembeforduló, nyitott, arany levélkoronán álló, nyitott, arany levélkoronát viselő arany griff felemelt jobb, illetve bal lábával aranymarkolatú ezüstsablyát emel, előretartott bal, illetve jobb lábával három zöld szárú és levelű vörös rózsát tart. A 2. és 3. mező vágott. A felső mezőben egy-egy, a címerben egymással szembeforduló, növekvő, egyfarkú arany oroszlán látható, fején nyitott arany levélkoronával, felemelt bal, illetve jobb mellső lábával három fehér szirmú, zöld szárú és levelű rózsát tart. A 2. és 3. negyed alsó, ezüst mezejében három-három vörös szirmú, zöld csészelevelű heraldikai rózsza lebeg arany középpel. A boglárpajzs fekete mezejében arany L betű – I. Lipót király nevének kezdőbetűje – lebeg. A boglárpajzson és az ovális pajzson is arany, bíborral bélelt, hermelinnel díszített, zárt hercegi korona nyugszik. Forrás: Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 126. tábla 2. sor 3. címer. Nagy-Csergheő (1885-1887): i. m. 126. tábla 3. sor 1. címer.

^{XVI} A vármegye címeres pecsétjének első megjelenése a XVI. század közepéről ismert, amely eltér a későbbi címertől: az 1550. évi címer felső mezejében csak egy nyitott levélkorona látható. Sokolovský (2010): i. m. 143. Sáros vármegye címeres pecsétjét 1615-ben II. (Habsburg) Mátyás király (1608-1619) megújította és bővítette: a kékkel és vörössel vágott pajzs felső mezejében feje felett aranykoronát tartó növekvő angyal látható sárga ruhában, fehér vállszalagokkal. Az alsó mezőt három, hullámos ezüst pólya osztja. Pajzstartók: két „génusz”. Ez nem azonos a később használt címerrel, amely szerepel az 1839-ben

V. Ferdinánd király által magyar nyelvű körirattal engedélyezett címeres pecséten. „Scutum videlicet militare erectum, superne in coeruleum, inferne autem in rubrum duos aequales campos divisum. In qua quidem inferiori rubri coloris scuti area tria flumina undabunda, aequali ab invicem spatio disiuncta per transversum decurrere, in superiori autem coelestini coloris scuti parte, in medio, ex margine fluminis, angelus flavo habitu amictus, et in pectore in formam crucis alba stola signatus, ac etiam praecinctus, capillis sparsis et alis expansis ac forma iuvenili conspicuus, ambabus suis manibus supra caput elevatis, diadema regium tenere et intuentium oculis sese recto vultu offerens, pubetenus prominere cernuntur.” Sáros vármegye címeres pecsétjének megújítása és bővítése – II. Mátyás – Bécs, 1615. május 12. Áldásy Antal: *MNM KC 1200-1868*. Budapest, 1904. 115. Az 1615. évi címeres pecsétet V. Ferdinánd király 1839-ben látta el magyar nyelvű körirattal: „Scutum videlicet militare pro more veteri auro volutatum, in figura circulari erectum, horizontaliter in duas aequales areas dispertitum, in quarum superiore coelestini coloris eximiae speciei virgo vestibis nudata, capillis pone tergum sparsis, ex inferiori sectione corpore obversa umbilicotenues exurgens, ambabus manibus super caput elevatis diadema regium, quo caput cingitur, sustentare, inferiorem vero aream octo fasciae argento et rubro alternantes ad formam fluminis undulatae, sinuato cursu transversim perserpere conspiciuntur. Ipsum porro scutum ambit limbus candidus, interne filo aureo, externe vero serto e lauri foliis aureis coadunato praetextus, inscripta eidem e benigna concessione nostra regia sequenti epigraphe Hungarica: SÁROS VÁRMEGYE PECSÉTJE. 1839. insignitus.” Sáros vármegye címeres pecsétjének megújítása magyar körirattal – V. Ferdinánd – Bécs, 1839. január 31. Áldásy (1942): i. m. 352-353. MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 66. ötlet – 819-820. MNL OL – A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia – 1839 – N° 1212. A reneszánsz pajzs, vágással felső és alsó mezőre osztott. A felső kék mezőben növekvő, fekete hajú és fekete szemű meztelen nőalak (ruháitól megfosztott szűz) látható, amint egy arany, nyitott, rubinnal és zafírral kirakott, bíborral bélelt levélkoronát tart a feje felett. Az alsó, vörös mezőben négy, hullámos ezüst pólya látható – valószínűleg folyókat jelöl, de az oklevélben nem nevezték meg azokat. Csáky (2014): i. m. 69.

